ТОКОВИ

1-2/2026

Беране, 2026. година

ТОКОВИ

Часопис за научна, књижевна и друштвена питања

Број 1-2/2026

Редакција

Проф. др Здравко Делетић
Проф. др Радован Стојановић
Проф. др Саша Поповић
Проф. др Велибор Спалевић
Проф. др Александар Животић
Др Милован Живковић
Др Никола Маројевић
Мр Миливоје Бабовић
Мр Туфик Софтић
Мр Рита Барјактаровић
Будо Мојашевић
Слободан Стојановић
Велимир Ралевић
Лука Радојевић

Лектор

Др Милица Мимовић

Главни и одговорни уредник

Др Милица Мимовић

Секретар

Милан Цикић

Издавач

ЈУ Центар за културу - Беране

За издавача

Тамара Кењић
директорка
ЈУ Центар за културу - Беране

Беранско-андријевачког батаљона
бр. 13
84300 Беране
e-mail: czkba@t-com.me

Досадашњи гл. и одг. уредници

Миомир Дашић
Рајко Богојевић
Љубомир Бојовић
Милија Коматина
Иван С. Раичевић
Миодраг Бобо Радуновић
Драшко Дошљак
Будо Мојашевић
Дамјан Ћулафић

ТОКОВИ

ЧАСОПИС ЗА НАУЧНА, КЊИЖЕВНА И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

1-2

2026

БЕРАНЕ

Реч уредника: Педесет пет година трајања и стваралачких токова

Драги читаоци, поштовани сарадници,

Пред вама је посебан, јубиларни број часописа *Токови*, којим с поносом обележавамо јединствену и значајну прекретницу – педесет пет година од изласка нашег првог броја. Више од пола века, од те далеке 1971. године када је под овим именом потекла реч наших утемељивача, наш часопис, уз повремене прекиде, истрајава као чувар и покретач научне мисли, књижевног стваралаштва и друштвеног дијалога.

Како је једном записано у нашој редакцији, *време се не памти по дужини, већ по траговима које у њему остављамо*, па су самим тим и *Токови*, током протеклих пет и по деценија, дубоко утиснули свој траг, жубореће препознатљивим научно-књижевним изразом који се чуо надалеко. Спајајући строгу егзактност науке и слободу уметничке, књижевне речи, успели смо да изградимо аутентичан простор у којем су стасавале генерације истраживача, песника, есејиста и критичара.

Овај велики јубилеј сведочи о неизмерном ентузијазму, посвећености и визији свих оних који су уређивали, писали и стварали за овај часопис, чинећи га истинским светиоником културе и ризницом знања. Ипак, највећа заслуга припада вама, нашим верним читаоцима и сарадницима, који препознајете трајну вредност штампане речи и не дозвољавате да је брзи, површни ритам савременог доба потисне.

У времену у којем се информације смењују у трену, *Токови* остају верни својој изворној мисији – да понуде дубину, стабилност и научну етику, остајући часопис који се пажљиво чита и с поносом чува на полицама библиотека. Док се са захвалношћу осврћемо на пређени пут и богато наслеђе које баштинимо, с подједнаким ентузијазмом гледамо у будућност, спремни да и даље подстичемо културни и друштвени амбијент, окупљајући нова креативна и научна имена.

Хвала вам што већ педесет пет година делите ово путовање са нама и што доприносите да наши стваралачки токови и даље непрекидно теку.

Срдачно,
др Милица Мимовић
главни и одговорни уредник *Токова*

ТОКОВИ
1-2/2026

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Проф. др Бранко РИСТИЋ

БИБЛИЈСКИ ПОДТЕКСТ У ПОЕЗИЈИ СЕЛИМИРА РАДУЛОВИЋА

Сажетак: У раду се указује на везу *Светог писма* и поетског текста Селимира Радуловића и њихов однос и размишљања у филозофском смислу. Песниково певање о свету и животу кроз призму *Светог писма* и из писања враћања вере у живот и Господа и спасење душе је теза која се развија кроз рад. Молитва је центар и једини пут, пут у добра дела, пут до Бога. У раду се упућује на везу песника и његовог дела са старом српском књижевношћу, те на специфичне песничке симболе, познате по семантици новозаветних јеванђеља – венац и крст. У раду се такође наглашава песничка јасноћа и симболички ред који песник гради у својој поезији.

Кључне речи: Свето писмо, Бог, симбол, крст, венац, поезија.

У историји човечанства постоје тренуци у којима се одређени социјално-културни слојеви померају како би обележили судбину народа. Тако је настала Библија (Света књига) која обухвата мудрост, истине и мистерије векова, феномен значења живота, смрти и живота после смрти. Старозаветне књиге и новозаветни законик означавају пут прошлости, садашњости и будућности, размишљају о њима у контексту времена и простора, стављају их у ум егзистенцијално осуђеног човека. Хришћанска религија је природна потреба и потреба свеобухватне спасилачке духовности, која је концентрисала своје бројне димензије у Христовом лику Сина Божјег. Хришћанске идеје о времену, његовом потезу и скривеном значењу, као и о просторним координатама ове темпоралне сакраменте, крећу се у оквиру духовног разумевања почетка света, животног тока свих богова и краја универзума. У духовној парадигми: Грех – откуп греха – апокалипса. Син Божји се родио да би откупио грехе човечанства, преузео је улогу Месије, Спаситеља несавршене деце, свога оца. Он умире, разапет на крсту, ускрснуће трећи дан и обећати повратак – ужасан суд на Земљи и крај глобалног процеса. Откривајући и пративши живот, смрт и васкрсење Исуса Христа,

нове свечане књиге постављају темеље за перцепцију хришћанског мита и као књижевност, размишљају о свету кроз вредносни модел хришћанских симбола и сакралних знакова, сугеришу естетска схватања уметности и уметничког конституисања света – гледање на мистерије битног простора и вредности. Уметничка књижевност Новог доба нуди бројне интерпретационе приступе, увод и погледе на Свето писмо, секундарно размишљање о вредносним моделима, мотивима, сликама и симболима из Библије. Однос између Светог писма и уметничке књижевности нужно захтева одређено теоретско постављање проблема. Библија се дефинитивно не може сматрати литературом, већ је металитерарни текст који намерно избегава покушаје да се класификује као израз књижевне и уметничке свести. Структура Библије је антилитерарна – она претпоставља ствари, а не гради их касније. Свето писање је демијургично извлачење неког Света, који у себи узима и концепт књижевности (концепт о којем размишљамо у данашњем оквиру). У том смислу, однос између Библије и уметничке праксе народа (коју називамо угодном литературом) је за народе вишезначно. Постоји неколико нивоа: верско схватање света, језик, реторика (манипулација и употреба језика у одређеном контексту), мит, приповедање (распрострањење митова у облику приче), метафоричко-симболички код, има свој заводнички пут који је живописно сличан а у себи он сам носи типолошке сличности и разлике. Ови нивои интеракције су међусобно повезани, они се објашњавају у заједничком пољу – описним процедурама. Сличан модел је предложио канадски критичар Нортрап Фрај у својој изузетно занимљивој књизи *Велики код*. Његов аналитички поглед је приказан у Библији на принципу огледала. За њега је Свето писмо Архетип такве текстуалне грађе, а уметничка књижевност западног света је тип естетског концепата света и људског појединца у њему. Ево како Фрај мотивира своје лично интересовање за библијску и књижевну везу: *У почетку сам хтео да направим искрен, дубоки, индуктиван преглед библијске личности и приповедања, након чега је уследило неколико објашњења како су ови елементи Библије створили сликовну структуру митолошког универзитета, како ја то зовем, у којој се западна књижевност развијала све до 19. века и у великој мери се наставља да развија.*

1. Ако морамо метафорички да говоримо о Фрајовом признању, онда треба напоменути: Однос између Светога писма и уметничке књижевности је однос између нежне мајке и њеног палаталног детета. Што се више играју веселог детињства, више ће га његова мајка укротити и усмерити. У том смислу, Библија (у параметрима њене слике пулсирају и „мајчинске“ конотације) снажно брине о симболичком спектру тема, идеја, мотива, слика, поука које треба да понуди књижевност и привилеговано дете у универзалним областима знања. Митолошки универзитет Светог писма је благословљена

материца у којој се развија жестоко знање детета – уметничка књижевност западног света.

Однос између Библије и поезије Селимира Радуловића може и мора бити размишљан у филозофском смислу. То је идеја коју је Пол Рикар изнео у својој студији *Трпљивост, нетрпљивост, нетрпимо*. Његово критичко ***ја*** је приморано да размисли о стварној природи своје посвећености хришћанству. Она не представља подређење моћи, него је одговор на позив, на предлог да се интерпретира сопствени живот у светлу Великог кода – метафоре којом је Вајлам Блејк назвао Библију – а то је симболички скуп Библије. Однос између Великог кода и личног живота књижевника је однос кругова, интерпретација: са једне стране, ја дешифрујем Велики код у зависности од мог крајњег циља разумевања, слободе, радости, откривене за мене од самог Великог кода, са друге стране, и обрнутим путем, дешифрујем свој живот, ослањам се на ресурсе симбола у Великом коду, много шире него моје ограничено разумевање

2. Рикер је тврдио да је однос између Великог кода и ***ја*** (односно књижевности) кружно обрнут и да се враћа. Управо поетски израз Радуловића у себи носи ово напред наведено и својим певањем овај песник потврђује исказ Рикара и свог трагања у библијском тексту.

Шта ме се тиче човек и стаза
Земаљска, обмањивања! У Бога се уздам!
Јер, као што, на ливади пространој,
Стасава звук травке сваке, светле и чисте,
И као што се сунце огледа у капи росе,
Тако и праведник седа за свету трпезу
Сам, у себи самом, гласећ име Његово.

(**Седам малих дрхтаја**, стр. 25)

Уметничка књижевност Новог доба извлачи „материјал“ из симболичног низа библијских писама и шири га у оквиру сопственог трансцендентног промета. Она заузима активан, али необичан став према вечној скулптури истине, открића, пророчанстава и максимума, тумачи објекте Великог кода, поставља им нове смислене нијансе, извлачи из њих нове хоризонте вредности, открива неке импликације у одређеним контекстима и потисне друге. На крају, уметничка књижевност боље препознаје себе путем контакта са Светим писмом; она погледа у огледало књиге и открије хиљаде својих лица; регулише своје право да Буде-Биће-у-себи, реконструише свој сопствени статус, препише и поново открива књижевне масиве старе мудрости. Веза између Библије и уметничке књижевности има бар још два

аспекта. Накратко ћемо се осврнути на сваки посебно. Први се састоји од етичких правила општења. Воде ли дијалог Свето писање и књижевност и има ли тај дијалог адекватано израз? Заправо, остварљиви процес своди се до опредељене форме размене – књижевног огледа стваралачке инвенције. У том смислу дијалог је обострaн: из библијских тајних скровишта изливају се образованим левком вековима рутина речи о обрађености на пољу уметничке књижевности; она, са своје стране, преображава посланице Великог кода, узима их са сопственом природом и суштином; трансформише их у личну инвенцију симболичног достигнућа. Отуда се извлачи лично поштовање спроведеног дијалога – у њему је важно да се очувају различити гласови, да се запажају мисаоне нити разговора, да се обухвати целовито Биће у његовој дијалошкој форми – висока фигуративност и сликовитост сачињена од полифоничних трептаја и интимних причешћа. Ово напред изречено управо својим песничким изразом Селимир Радуловић потврђује, његова комуникација са библијским текстом и светим писањем води дијалог са Светим писмом и таквој дијалошкој комуникацији даје потпуни и прави књижевни израз.

Градих Оца у себи.
Знао сам да се кућа, благословена, од свитања
До сумрака, не гради туђим трудом,
Већ с каменом са седам очију,
Што придржава углове земље.

Као у Светом Спису -
Да спаваш, а да ти срце буде будно.

(**Седам малих дрхтаја,**стр.101)

Други аспект се односи на језичке модалитете и њихову повезаност са значењем. Овај семиотички ракурс има своје разлоге у тврдњи да Реч функционише као знак–посредник између имена и објекта имена – човека. Рикар је то описао у свом делу *Између филозофије и теологије: дозивање Бога.* Он каже да се процес називања одражава у тексту, који, заузврат, гради поезију библијског дискурса у вербалном простору такозваних *Граничних фраза.*

3. Рикер је дао пример са жанром приче као показатељ у том смислу – она комбинује наративну структуру, метафоричан процес и гранични израз. Отуда то представља именовање и позивање Бога у сугестивном облику. Са својим наративним структурама подсећа на примарни корен језика веровања у причу. Метафорички процес изражава поетички карактер језика вере у његову целину. На крају, комбинујући метафору и крајњи израз, она

даје матрицу теолошком језику. На основу тога треба да се закључи да су називи предмета из Библије изванјезични, тј. да је граница постигнута означавањем референце. Од тада до данас је сачувано само име, које носи информације о чину свештенства. Име је добило по томе што је ставио предмет у свет дана, окруживши га као значајну супстанцу са својим местом у каталогу сакралних мисли. Другим речима, дефинисање језика као потпуног значења, подразумева изједначење Светога писма и уметничке књижевности на нивоу семиотичке размене. Објављивање различитих вербалних модалитета и режима у областима међусобног разумевања и размишљања појачава однос Библије и књижевности, водећи га на ниво потпуног дијалога о моралним критеријумима и естетским вредностима. Реч је достигла свој кружни завршетак – враћа се одакле је отишла – у почетак. У овом редоследу размишљања, Селимир Радуловић апсолутно указује, доказује и додаје, да постоји одређени ниво односа између Божје речи и Светог писма, и то се заснива на чињеници да је реч сматрана основном инстанцом Писма, а Писање је место изражавања речи; другим речима, реч не може да потврди своју основну функцију без прибегавања Писму које јој даје значење у речи, као што је то тело, а Писмо би било у стању да потврди своју основну функцију. Селимир Радуловић својим писањем и промишљањем у библијским моделима остварује ову везу између речи и писања, поставља параметре размишљања уметничке књижевности као највиши облик реализације божанског открића. И овде се морална дебата о вредностима које су вековима водиле Библија и уметничка књижевност суочава са смисленим савршенством. Примећује се да је главни предмет уметничког посматрања и претварања у књижевност човек и његов однос са светом.

Слика човечанства има различите симболичке импликације: Од грешника-мученика кроз невино дете природе до разумног и промишљеног друштвеног понашања појединца. Кроз човекову књижевност проверава своју способност да вреднује свет; људска димензија је пробни период у којем уметничка књижевност мора да обнови свој идентитет, да задржи своје право да буде. Још Сергеј Аверинцев у свом делу *Поетика ране византијске књижевности* наводи: Разговор о суштинским везама: *Историја – човек и човек – реч. Књижевност се мора односити на друштвену и политичку реалност историје, али не на други начин, већ кроз човека. Верује се да је људско присуство у областима историје гаранција да се он сматра средиштем божанства и земље. Овај медијаторски став се заснива на разумевању дијалектичког јединства између садашње стварности и изван трансцендентности.*

Просторно темпоралне димензије стварности су дефинисане из историјске перспективе, а атопијски и атемпорални параметри трансцендентног се сврставају у парадигму речи – ову *реалност* кроз коју човек осмишљава

своје место у свету. Књижевна реч долази од човека и окренута је њему. Услови су условљени ако се људи међусобно договоре о томе. Насупрот томе, церемонијална реч, њен чврст облик, то је манифестација његовог друштвеног бића, његове регулисане видљивости. Сви облици нетранспарентности и неслободе књижевног изражавања су знаци неслободе и самога човека и скривености његовог унутрашњег живота. То је опасност која треба да се избегава са опрезом, јер смањивање речи (односно живота) је потпуна празнина из садржаја људског света. Одузимање речи свету је еквивалентно смрти, губитку идентитета, неповраћеној празнини у основном модулу вредности бића, људској испуњености. Селимир Радуловић својим певањем о свету и животу кроз призму Светог писма и из писања враћа веру у живот у Господа, веру у спасење душе и опроштај грехова које начинисмо боравећи на земљи. Песник упућује и на спасење душе и начин на који се то ваља учинити. Молитва је центар и једини пут, пут у добра дела, пут до Господа. Управо све ово наведено песник у сваком стиху потврђује:

Ноћас сам, чедо моје, молио,
Служио анђелима,
Испред олтара који се не може
Описати.

(*У царству ветрова арамејских*, стр. 78.**)**

Српска књижевност је део светске књижевне традиције. У том смислу, и у њој, ствараоци обрађују свој поглед на свеобухватно и вишезначно тумачење светих истина, стварајући своје естетске фокусе о свету и смислу људског постојања у њему је да се створи поетски мир са својим законима и принципима, који се заснивају на библијским моралним максимумима. Ово је место где се садашњи аналитички дискурс помакне у објашњавању својих мотива, мотива и разлога за писање сличне теме. Српска књижевност је од свог настанка доживела оштру потребу за осматрачким тачкама и оријентацијама како би на њима изградила каноне своје културне поруке. Током свог дугог и тешког живота формирала је корпус одрживих идеолога који се сматрају основним уметничким вредностима. Овде ће се називати *поетолози*, а циљ је да се постигне терминологијска јаснoћа у погледу савременог присуства термина као што су *митолози, идеолози*, *културогеми* у области описних процедура. Мит, идеја и култура заузимају своје место у циљу је да се створи и очува национални идентитет. Али они не постоје одвојено у свом трансцендентном промету, већ се спајају у оквиру уметничке књижевности. Они се истичу као књижевни кодови, на основу којих се ослањају тајне националног карактера. У свету речи нестају све зависности

и подређености; нагласак се ставља на међусобну зависност и пропорционалност митова и идеје, симбола и сликовних постигнућа. Данас се овај термин користи за све језике који се користе у поезији. Такве песничке творевине, попут творевина Селимира Радуловића јесу, на пример, родна земља, родни Свети језик, природа, Човек, свемир, Створитељ, реч као инструмент уметничког знања. Наравно, ваља навести да има и песника који постоје у многим верзијама текстова српских класика, а њихово присуство зависи од различитих књижевних и некњижевних фактора: историјског доба, друштвеног развоја друштва, окружења у којем се индивидуални уметник обликује, личне духовности и става о стварању, карактеру и осетљивости песничке личности итд. Још важније је то да све ове одрживе симболичке парадигме одговарају универзалним и личним универзалностима из књиге над књигама – Библије. Српски уметници користе идеје и мотиве, слике и симболе; они граде свој специфичан песнички језик заснован на библијским лирским и наративним конструкцијама. Ови прихваћени уметнички модели се претварају у индивидуалне креативне инвентуре, у пројекте који представљају облик наше националне литературе. Селимир Радуловић је свој песнички свет, своју поезију и свој лирски дискурс уградио у све ово напред наведено. У нашој књижевној критици дијалошки односи у које улазе Свето писмо и дискурси српских песника и писаца нису довољно и детаљно истражени. Постоје објављене монографије о овом питању, али њихова вредност је углавном енциклопедијско-информативна. Односи се на различите аспекте овог изузетно важног питања у креативности неких аутора, али генерално гледано, детаљна студија која би узела у обзир опште и конкретне аспекте овог билатералног дијалога недостаје. Поред тога, потреба за прецизном анализом захтева научно откривање посебних веза и односа између поезије библијског дискурса и реторичких техника и поступака српских писаца. Зато поезија Селимира Радуловића усредсређена је на различите нивое вођеног дијалога – идеолошки, мотивисани, визуелни, симболички, реторички и језички - као и на њихову међусобну повезаност и раздвајање. Ваља се нагласити да Радуловићева основна семантичка и семиотичка језгра, чији су наговештаји трансформисани у песничке текстове српске класике и ажурирани у циљу Естетских схватања креативних личности. У том погледу, на анализу можемо ставити стару српску књижевност, ренесансну књижевност и нове личности наше нове књижевности као што су В. Илић, Ј. Дучић, А. Шантић, М. Црњански, В. Попа, М. Павловић, Д. Максимовић, Б. Миљковић, М. Бећковић, Љ. Симовић, Г. Ђого, М. Тешић, Т. Росић, И. Негришорац, З. Ђерић, В. Вукашиновић, Д. Ј. Данилов, С. Радоичић, Н. Лапчевић....То је један од разлога због којих треба бити обазрив, али и праведно критичан према лирском жанру. Разлог томе је следећи: Поезија стоји најближе посебној причи библијских књига; чак и у неким од њих је доми-

нантна жанровска поента, која одређује кретање говора (Псалми, Елесијаст, Песма над песама и Јеремијин плач). Поред тога, поезија је блиско повезана са стањем језика на којем је створена, што се може у потпуности рећи о Светом писму и његовом језику. Српски језик претрпео је многе метаморфозе на путу свог развоја и обликовања; он је претрпео право да му се пише поезија, а то је поезија која га обогаћује и даље развија. У облицима лирског жанра кристалише ону вековну мудрост која на неки начин преузима идејно и културно наслеђе народа као што је српски, његово искуство и пут до знања. У поезији Селимира Радуловића одражава се та карактеристична комбинација речи и дела, уметника и човека, уметника и мислиоца, која се односи на хришћанске истине садржане у Библији. И коначно, поезија има моћ дубоко емоционалног. Наговештај, ненасилно откривање, које носи признање и знање о смислу људског живота.

Оче мој, Оче мој, Оче мој,
Како су те распели?
Ето - тако су ме распели!

И вас, ће чеда моја, мила,
Док пече сунце ил ветар шиба,
Сред трпезе, вишње, небеске,
Распињати сваког дана.

(***О дукату с ликом старца*****,** стр. 127**)**

Постоје различити начини да се постигне уметничка интерпретација библијских културних модела у различитим периодима развоја српске књижевности. Селимир Радуловић нам је као посленик писане речи понудио, баш онај модел који је он осмислио и користи у свом песничком исказу и као такав стоји са свим осталим нашим српским културним моделима на библијским темељима и тако сви заједно показују чврстину, лепоту и истрајност вере православне и нашег светосавља.

Ако би смо хтели да потврдимо ово напред изречено о библијским културним моделима у Радуловићевој поезији, ваљало би да се вратимо далеко у историју српске књижевности, у нашу стару средњевековну књижевност. И да у неколико потеза покажемо везу старе српске књижевности и стиха Селимира Радуловића.

Стара књижевност користи принцип једностране интерпретације светог писања, мешајући у своју вредну парадигму утврђене креативне технике и процедуре. Принципи побољшања и двоструког изражавања су потпуно оријентисани на типичан средњовековни, хришћански свет и ограничени на

специфичне композицијске структуре религијских и уметничких текстова. Библија о старосрпским стваралоцима, преводиоцима представља први корак у онтолошком познавању светских механизама и епистемолошком уверењу у бесмртност душе и транзицију погрешног тела. Библијско-митолошки ликови из Старог и Новог завета су прихваћени као узорци, Радуловић их силно користи на њима својим књижевним пером покушава да понуди достојанствене земаљске следбенике и да их стално подсећа на апсолутне оригинале. Грешни свет је одраз савршеног божанског, а као самостални уметнички текстови радови старосрпских писаца одражавају несавршен одраз хармонијског божанског свемира. И уопште, став према јединoм извору, Библији, је став према светом и неповредивом тексту, поруци од Бога људима на земљи који, кроз принципе уметничког стваралаштва, теже богослужењу, а самим тим и сопственом спасењу.У доба ренесансе, универзални људски књижевни модели, створени језиком и митовима Светога писма, добијају одговарајуће вредне интерпретације оријентисане на историјски и културни развој српског народа. Тежња за верским самоодржавањем; жеља за сопственим бићем и временом да се стави у светску, општу и хришћанску историју; посебне везе и односи привлачења и одсутности између старе српске и ренесансне литературе, које се одражавају у пулсирању поезије између већ познатог као трапавост и потраге за новом сликом, која је доступна само једној уметничкој публици. Главни библијски симболи и слике постали су једна од најважнијих компоненти ренесансног *песничког мита* и кодирали су незнање и знање, ропство и слободу, патњу и плату, мученишство и награду. Буквалност у коришћењу дела религиозне поезије је очигледна – она је такође схваћена као лексички идентитет, а нарочито као придржавање библијске вредности, која је убачена у сакраменталну моћ речи. Историјска историја која се бави проучавањем библијских текстова, светилиште је посвећено светим писцима и патриотским тенденцијама које се одвијају у друштву. Српски језик се сакрализује на асоцијационалан начин – идентификује се са хришћанским аксиолошким представама и сликама.

Библијска симболика у Поетичким текстовима Селимира Радуловића, тежина речи и дела, традиционални став према симболима и митолозима из Светога писма је врло јасан због генерисане иновативне енергије која се емитује из текстуалних и међутекстуалних простора Радуловићеве лирике. Национална књижевност је зато књижевност, јер се развија и мења како у својим природним односима, тако и у деструктивно-конструктивним димензијама индивидуалне креативне свести. Поезија Селимира Радуловића фокусира се на узоре Светог писма и писања, универзалне и вечне симболе, слике и идеје из Библије и сопствена креативна открића, условљена немирним и наметнутим духом уметника. Као песник, уметник Радуловић зна садржај и идеју писања, она је јасно изражена.

У Библији се налазе бројни списи из Старог и Новог завета. Поред захтева и потреба времена, они су утицали на звук лирских текстова и индивидуално мишљење и перцепцију Радуловића, они утичу на употребу и функцију библијских образаца који воде дијалог са песником и његовом песмом. Пре него што анализира семантичке димензије везе између Библије и Радуловићеве поезије, овај дискурс ће означити облик вођења Макродијалога. Сакрални и недотакнути статус Библије подразумева два начина организовања међутекстуалних веза – цитат и иронију. У Радуловићевим песничким текстовима, цитат и ирониja активирају своје комуникацијске механизме и директно се усредсређују на специфичан креативни осећај за традицију и модерност, као и на скуп средстава која омогућавају његово остваривање. Користећи традиционалне граматичке и подтекстуалне структуре које је религијска књига санкционисала као универзалне и трајне књижевне моделе, песник их подвргава «модерним» трансформацијама, често их претвара у сопствене супротности. Библијски цитат у Радуловићевој лирици звучи као *антицитат – свој* садржај уложен у заузети, *страни* облик, уздиже и улепшава изнутра законит смисао цитираног текста. У овом посебном дијалектичком односу између свог и страног (типичног за ренесансно доба) у Радуловићевим лирским делима, који се врше на различитим нивоима, открива се специфично у песничком доживљавању ауторитативног и универзалног, коришћеног на различите начине у различитим периодима књижевног и идејног наслеђа. У хронолошком редоследу песама у свим књигама Селимира Радуловића постоји чврста веза са дијалогом и са метафункционалним библијским кодом и временом. У уметничком хронотипу Радуловићевог текста постоји библијска триада *вера, нада, љубав*:

А небо се, у игри зрака, сунчевих,
Обнови. И у свету, малом, који се,
Као божур, отвараше, нађох сламку велику.
Тад оскудну заложих ватру,
Верујућ' да још живим **(127)**
И да се сан не прекида.
И у души видех да лет лептира,
Блиставог, сад бесмртни лет бива.

(*Седам малих дрхтаја*, стр. 181**)**

Занимљиво је да је у 127 реду текста *ПРОЛОШКЕ песме*, у књизи *Седам малих дрхтаја* свето место појаве тријаде, које представља центар смисла, фокусирајући се на кретање поезије у претходним и следећим стиховима. Сакривено проповедање Оцу је изграђено преко узвишене интонације реторичких питања.

Разбијање кроз призму културног модела – Библија. Вера, Нада и Љубав – три састојка сакралне библијске тројкеналазе се на чудан начин у уметничком простору 127 реда, *ПРОЛОШКЕ*. Традиционална синтакса хришћанске формуле срећног живота је нарушена, а формалне промене које је спровео песник имају за циљ да се одговори на питање зашто је спољашњи и унутрашњи свет између видела и мрака, између правде и неправде, између добра и зла, између живота и смрти. Уместо уобичајеног распореда библијских симбола: *Вера, Нада, Љубав*, појављује се трансформисани модел љубави – вера – надам се. Делује као да је, уместо апстрактне статике и диференцијалности, преферирана активност и динамика глаголског облика (*надам се).* Очигледно магична и инспиративна фраза *вера, нада, љубав* је преокренута у сопствену супротност. Хришћански модел је одлучан у својој симболици – и вера, и нада, и љубав су атрибути Бога и кроз њих он себе дефинише као вишу доброту и врлину. У Радуловићевој поезији, функција хришћанског божанства је *додата* Оцу и Мајци који, као предмет лирског говора, владају љубављу и вером, и има вредносну снагу њихово *ја* које се налази у скривеном, али условном дијалогу. Очигледно је да љубав и вера коју Он, Отац наш носи, није илузија основних библијских почетака, то је истина коју Радуловић као песник посебног лирског соја провлачи кроз све нивое свог песничког израза.

Хришћанство је симбол хармоније између човека и света. Трансформисана тројка *вера, нада, љубав* обликује Радуловићев лирски свет као свет божанског и обоженог и доказује да је једна од кључних уметничких језгара која граде ову поезију, која иако наглашено наративна она баш својом наративношћу гради лирску ноту ове поезије и њеног творца уверава да је све то Божја воља.

Зна се да је хришћанска традиција у хришћанству заснована на причи о Исусу Христу. У Радуловићевом тексту поезије, љубав и вера и нада одговарају једни другима и доживљавају се у свом унутрашњем свету и имају свој став.

Главни облици *волим* и *чувам* означавају заштићени родни простор у психолошким координатама субјективног света лирског човека; претпостављају очуване вредности домаћег завета. Међутим, прикривена условна заштита је одлучна у обраћању према брату. Љубав и плач (српски народ) је универзална генерализација одрживих библијских максимума, трансформисаних из стварног света.). Преклапање сваке компоненте композиционог обрасца у семантичка поља других, као и интеракција између њих, условљено је разматрањем амбивалентне функционалности везе између сакраменталног текста и Радуловићевог дела. У акту позивања на *гласискрен, доброћудан*, без икаквог одзива, схвата се бесконачна поновљивост и замена љубави са мржњом. На глас Божји се противи човеков плач. Ово пре-

окретање садржајног и смисленог аспекта религијске формуле обележава границе трагедије у песничком светлу и доказује прилагодљивост трајних и општих културних модела у Радуловићевом уметничком свету.

У трагању лирски говорник поново се враћа *вери, нади и љубави*. Они су присутни са својим одлучним одсуством:

Како да се спасем, Старче!
Нема ми пута, нити гледа,
Земаљског, нит мира,

Иди у своју келију,
Ако си гладан, једи,
Ако си жедан, пиј!
Не говори рђаво ни о коме.

Кад Отац, наш, кишом натопи
Семе које је бацио,
Сејућ мало, пожњећеш
Жито троструко.

Ето ти спасења, радости моја!

(***Записи на стубу, јерусалимском,***стр.91)

Корисност, потпуно присуство вере у Господа. Песник сматра да његова лирска поезија је смислена, обожена и да у њој постоји силно веровање, нада и љубав. Посебно песник је широкогруд када користи материјалну масу у библијској речи, и толеранцију мудрости која велича доброту и мудрост Господа. Поетски текстови и уметнички свет ове поезије директно кореспондирају са реторичким структурама појединих старих књига.

Садашње време и изражајни нагиб религијског текста који наговештава неспорну истину, несумњив ауторитет, непромењивост у времену, песник Селимир Радуловић замењује облицима прошлости неодређеног времена и појединачном употребом префиксног нагиба (страх од Бога је био почетак). У том смислу, јасноћа, поверење и љубав према библијским истинама, које су постављене је апсолутно, у то нема никакве сумње.

Претварање традиционалних библијских образаца у поезији Селимира Радуловића добија уметничку реализацију у песнички текст. Кроз наслов и мото *благословени Бог наш*, који је одломак из литургијског текста, ова божанска песма ствара одрживе везе са одговарајућим религијским говорним чином. Али, поред тога што текст *живи* свакодневну хришћанску молитву, он

је користи, третирајући га као подређену одговорност. Песнички говор прожима силе које су се вековима скупљале у овом речничком акту и усмерава их у правом смеру. Песник стоји смислено и функционално испред молитве и у добром смислу између говора, жанра и цитатаон активира сложени механизам смисла. Према лирским ликовима, лирско ***ја*** песникасе спаја са мноштвом - епиграмом *благословен Бог наш...* Поезија је супротна од *Боже мој*. У одређеном смислу, језгро поезије се заснива на елементима псалма – смањеним у моту, али и у структурном принципу стварања дела.

У семантичком контексту негирања бога лажи и људских душмана откривају се елементи митова из Старог завета (мит о стварању човека – *не ти који си начинио/од блата човек и жена ти за мноштво помазања цара и пророка – не ти који си помазао / цареве, папе, патријархе*). У хришћанској традицији, овај појам се односи на хришћанство. Он се залаже за слободу свих људи. У финалном реду текста, опште прихваћена, санкционисана библијском аксиологијом, функција молитве – вербално заклетву која има за циљ обезбеђивање испуњења наде – је издвојена у узвишене парадоксе говора. Сопствена молитва лирског говорника носи узвишени знак тријумфа љубави и милости Светворца и Сведржитеља према људима.

У Радуловићевој поезији присутни су и специфични песнички симболи, познати по семантици новозаветних јеванђеља – венац и крст. Венац као хришћански симбол учествује у два типа песничких конструкција:

Само храбро, радости моја,
Чим сам те угледао,
На твојој глави,, засјало је
Седам венаца, очевих.

(***Запис на стубу, јерусалимском***)

У овој песми венац је симбол празника и радости, а резултат је имплементација постављене алтернативе – победа побуњеника на челу групе личних хероја. Песник преферира буквалну употребу лексема и тумачи *венац* као знак награде, као знак људске захвалности, као атрибут заслужног. У значењу овог цитата, венац је већ елемент метафоричке речи која открива не величанствену семантику, него сугестију патње, бола и трагања, асоцијацију са трном круне мученика Христа. Слика је окружена грандиозношћу, венац *грана,* која је перифраза венца од трња, позива на трајање.

Крст, као основни атрибут хришћанске религије, представља место на коме је Спаситељ разапет, симболизује патњу и мучеништво у име жртве – откуп људских грехова.

У Радуловићевој поезији крст није само материјални израз хришћанске религије и вере, већ њихово објективно васкрснуће. Он је учествовао у изградњи система знакова који кодира слике робовласништва, што се поистовећује са светским наручивањем најскупљег песника. У интерпретацији хришћанског симбола, Селимир Радуловић је активирао примарно смислено емитовање лексеме *крст.* Трагизам који карактерише песничко схватање света и условљава метафоричко коришћење *венца* као знака патње, детерминише и коришћење *крста* као синоним мучеништва и патње. Христово распајање у уметничком хронотопу текста је повезано са грмљавином ланаца и робовском тишином народа. Исусова патња на крсту преведена је на песнички језик и укључена је у експресивне могућности говора који описује невоље човекове.

Слика човека, са уклесаним крстом у телу, упоређена је са митолошким приказом Спаситеља. И човек у свом мноштву трпи своје распеће, и Син Божји у свом узвишеном јединству носи свој крст ка Голготи, због откупа људских грехова. Кроз визију распећа Радуловић је упутио ка универзалним димензијама патње и мучеништва, ка размишљању о болу у општем људском смислу. Крст, као и трнов венац, саставни је део Христове слике. У поезији Селимира Радуловића, слика Спаситеља се чува у свој светоси Светих јеванђеља.

Слика најузвишенијих и најлепших ликова Новог завета у контекстуалним везама са уметничким системом Творца песник изједначује по светости и унутрашњости Оца мученика, Спаситеља човечанства. Овај модел узвишења може се открити у изградњи слике у свим књигама поезије овог српског песника.

Они имају полисемантичку функцију. У Радуловићевом песничком уму, страдао је Господ, спаситељ, спаситељ људског рода, од мајке рођен од Господа зачет. Спасилац је у смислу и вредности своје жртве. Понизност, доброта и љубав се изједначавају са побуном која захтева од човека, непомирљивост, борбу. У овој чудној трансформацији песник проповеда трагичну историјску судбину људског рода – напуштеног и заборављеног из света, који пати и жртвује свог Спаситеља.

Песник Селимир Радуловић тумачи универзалне симболе у језику и митовима Светога писма и стиже до личних креативних инвенција. Његова поезија се састоји од поетских дискурса (од „терцијарног“ демонистичког образа разбијања до апокалиптичне визије света и човека). У овом редоследу мисли треба да се прецизира семантички опсег коришћеног појма *библијска симболика*. Свето писмо нуди разноврстан регистар симболичких достигнућа, који хвата искуство и жељу да реч значи и постиже образовне утиске. Мноштво метаморфоза, преображења и чудовишта мисли и осећања у светим текстовима указује на постојање ширег и смисленијег тумачења. У

предложеној моделистичкој оптици читања и разумевања, *библијска симболика Селимира Радуловића* пулсира у поље дискурзивних режима као привилегована основа за функционисање Великог кода. Постоје парадигматски односи између мотивационих јединица, образованих комплекса, говорних импулса, приповедачких митолошких образаца у општем културном контексту библијских порука. Зато је *симболика*– јер се тражи значење играчког бића Речи – изван традиционалног значења. У том контексту Селимир Радуловић је стекао јаснију и симболичан ред који гради у својој поезији. То је трансгресивна вредносна хипостаза; гранично поседовање опште људске вредности и личности. То је искрен почетак. На тај начин се ствара симболички код и родна књижевност, који представља димензије националног самознања и културне самомоћи.

ИЗВОРИ

Радуловић (2023): Селимир Радуловић, *Сабрана дела,* Београд: Лагуна
Радуловић (2023): Селимир Радуловић, *Запис на стубу Јерусалимском,* Београд, Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

Аверинцев (1982): Сергеј Аверинцев, *Поетика ране византијске књижевности,*Београд,
Српска књижевна задруга.
Библија (2012): Београд, Глас мира.
Riker(1984): PolRiker*: Teorija tragedije*, Beograd, Nolit
Fraj(1985): Nortrop Fraj*, Veliki kod – Biblija i književnost*, Beograd, Prosveta.

BIBLICAL SUBTEXT IN THE POETRY OF SELIMIR RADULOVIĆ

Abstract: This paper examines the relationship between the Holy Scriptures and the poetic text of Selimir Radulović, as well as their relationship and reflections in a philosophical sense. The poet's singing about the world and life through the prism of the Holy Scriptures, and from the Scriptures the restoration of faith in life and in the Lord and the salvation of the soul, constitute the thesis developed throughout the paper. Prayer is the center and the only path—the path of good deeds, the path to God. The paper also points to the relationship between the poet and his work and old Serbian literature, as well as to specific poetic symbols known from the semantics of the New Testament Gospels—the wreath and the cross. It further emphasizes the poetic clarity and symbolic order that the poet constructs in his poetry.

Keywords: Holy Scriptures, God, symbol, cross, wreath, poetry.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 61

Др Горан ЧУКИЋ

ИМУНИЗАЦИЈА НА ПОДРУЧЈУ ХЕС-А МЕДИЦИНСКОГ ЦЕНТРА ИВАНГРАД ОД 1985. ДО 1998. ГОДИНЕ, ТРАГ ЈЕДНОГ ДОБА

Сажетак: „Применом истих правила мерења“ код електронске обраде података извршена је нехотимична евалуација дотадашње примене методологије за евалуацију подухвата израде годишњег извештаја имунизације на нивоу Црне Горе. Награда за предани рад је да благодети медицине треба да користи све већи број корисника, поготово оних дечије популације. Показатељ тог напредка је обим заштите вакцинама који је константно растао од 1985. године, од вредности испод 50 посто, да би на подручју ХЕСа Иванграда на крају овог петнаестогодишњег периода достигао и премашио постављени прописом оптимални проценат. То је била последица поверења које су стекли својим преданим радом педијатри на подручју Иванграда и Плава. Непотребност спровођења кампањске допунске имунизације се прво постиже на подручју Дечијег диспанзера ДЗ у Плаву. Извештај успеха заштите вакцинама је морао да се односи на цело годиште.

Кључне речи: имунизација, електронска обрада података, годишњи извештај успеха имунизације, ДиТеПер вакцина, Иванград, Плав.

Увод

„Имунизација становништва против одређених заразних болести, као поуздана и ефикасна мјера, имала је водећи приоритет у раду Епидемиолошке службе. Главни разлог за такав прироритет је био што обавезном имунизацијом постижемо ерадикацију или елиминацију болести против које вршимо вакцинисање... Надлежни органи донеосе сваке године „Програм обавезне имунизације“ против туберкулозе, дифтерије (Ди, ГЧ), тетануса (Те), великог кашља (Пер), малих богиња, заушњака, рубеоле и дјечије парализе (Полио, ГЧ), а по епидемиолошким индикацијама против трбушног тифуса, бјеснила, код повређених лица против тетануса затим против грипа

и хепатитиса Б, а за путнике у међународном саобраћају против колере и жуте грознице. Серопрофилакса је обавезна против тетануса и бјеснила а хемиопрофилакса против туберкулозе, маларије и дизентерије.“[1]

„Послије великог и тешког II свјетског рата у Југославији је дошло до промјене политичког система и стварања демократске Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. У новом политичком систему здравствена заштита је регулисана на социјалистичким темељима социјализиране медицине. Здравствена служба и здравствено осигурање постају државно власништво и држава је одговорна за спровођење здравствене заштите и њено финансирање.“[2]

Новоформирано Министарство народног здравља имало је Хигијенско одељење. Његов ослонац и орган био је Централни хигијенски завод у Београду и Школа народног здравља у Загребу.[3] У Министарству народног здравља на челу Хигијенског одељења је био др Андрија Штампар, родоначелник социјализаре медицине у Југославији.[4]

Министарство народног здравља сматрало је да најбоље љекаре ангажује за јавну здравствену службу и доведе их у независтан положај у метеријалном погледу од болесника.[5]

Од 1955. године постоје под именима, Централни хигијенски завод на Цетињу, и још два Хигијенска завода, један у Титограду а други у Иванграду.[6,7]

Претпостављам да нисам једини, спонтано признање за предани рад је било, да док сам радио у Андријевици, да ме је једна мајка питала: «***Докторе, како је могуће да моје дете не болује ни једну «дечију болест»?*** Да ли је то „нормално“?»

Док сам водио Здравствену станицу (ЗС) и правио извештаје о имунизацији за њу, и то даље достављао, искуство је било да се најмање има посла са оним родитељима који уредно доводе децу, па се много већи труд улаже код оних који то тако не чине. Шта је ту крив (здравствени радник) онај који све своје обавезе извршава, као што су то увек радили педијатри и њихови сарадници. Пошаљи патронажну сестру да им објасни, ја бих то чинио када би дошли када ме сарадници упозоре, то је радио педијатар који је долазио у ЗС. Сестра задужена за вакцинацију би ме питала код израде извештаја „шта ћу са овим“. Ако није могла да му упути позив по датуму рођења и

1 Новица Вујошевић. Од Сталне бактериолошке станице Цетиње и Хигијенског завода Цетиње до Института за јавно здравље Подгорица 1922 – 2012. Подгорица; 2014., 463 (даље: Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке).

2 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 675

3 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 28

4 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 102

5 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 31

6 Чукић Г, Трипковић М. Социјална патогренеза пегавог тифуса на подручју Северне Црне Горе. У: Чукић Г. Социјална петогенеза болести, пегавитифус. ЈП Информациони центар Беране, 1999. 14-79. с. 23,25

7 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 387

времену потребном за комплетну имунизацију, он није ни обавезник за извештај. Значи на специјализацију сам отишао са уоченим недостатком око извештаја. Ово питање извештаја није посебно третирано при обуци лекара специјалисте. По повратку са специјализације по питању извештаја о успеху имунизације „био сам где сам био и пре“, али са већом одговорношћу него што је била ранија, сада сам могао да лично разматрам проблем и дам свој евентуални допринос. Био је то мој први велики специјалистички задатак.

„Благодети медицине треба да буду доступне сваком човјеку“ је основни социјални фактор. Изједначавање свих слојева становништва у остваривању једнаких права на здравствену заштиту, без обзира на економску моћ. Сиромашно становништво није било у стању да плаћа високе трошкове лечења, па је било принуђено да болује и умире без лекарске заштите.[8] Овај принцип доступности лекара није нов, примењивао га је, нпр. Дубровник у давно време, нпр. у време Аматуса Луситануса. Њему је 1558. године у трајању од шест месеци дозвољено да обавља службу градског лекара на рачун дубровачке владе, али зато „има вршити у нашем граду бесплатно и с љубављу како знање физика, тако и кирушко.“[9] Као што се види потомци су имали узор.

Хигијенско-епидемиолошка служба (ХЕС) Дома здравља обавља део вакцинације против хепатита Б, грипа. Битније је овде за предметну тему друго, епидемиолог се посебно укључује у послове око вакцинације управо када треба да се евалуира успех, а тиме мери и туђи и свој рад. Мени није био проблем да на неки начин кажем некоме да не ради како треба[10], али ако за то немам покриће, одакле ми право да без основа то учиним. Значи, хтео сам због остварења заједничког циља да изградим однос сарадње са колегама које сваки дан виђам и за које сам знао да нису мањи професионалци од мене; да свако обавља свој део посла на овом заједничком задатку за који је сматрано да је посебно значајан. Последица је била да: “У задње време”, од како је уведена компјутерска обрада података 2009. године, Беранци добијају и по неку похвалу, одиста закаснелу; али ипак је то боља од дотадашњег “стуба срама” „који је био загарантован“, због нижег процента успеха имунизације. За наводни неуспех се баш и није марило, јер се није видео основ за то. После извештаја знало се где се, па би се вредно наставило да ради.[11] Била је то пролазна етапа. Андријевица је имала мање

8 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 29

9 Чукић Г. Пегавац на подручју Дубровника у описима случајева Аматус Луситануса. Зборник радова Дванаестог конгреса историчара медицине 800 година српске медицине, 2021., Београд, 2024. с. 299-339.

10 Похвалити или указати да се може другачије и боље, сматрао сам саставним делом професије и руководиоца радне јединице.

11 Чукић Г. Цензус успеха имунизације на подручју Дома здравља Беране. Токови. Беране; 2013:171-85. (даље: Чукић Г. Цензус успеха)

обавезника од Берана, па (наизглед) због тога су се пре и успешније постизали захтевани минимуми колективног имунитета. Да ли је то једини разлог, рекло би се да није, па то тражи подробније укључивање у истраживање специјалисте социјалне медицине и комплексније сагледавање проблема, анализе: деце, родитеља, средине, итд.

Суштина математичке обраде имунизације, тј. успеха је – да се јасно зна *шта хоће да се прикаже* (као што је компјутеру задат задатак: хоћу успех заштите вакцином ДиТеПер тог и тог годишта!). На то је указивано у радовима у којима се третирала погодност употребе компјутерске обраде података код извештаја о успеху имунизације[12,13,14], што је било више од деценије пре реализације електронске обраде вакцинације у Црној Гори.

У овом раду ће се посматрати период од 1985. године, и упоредити, боље речено сматрало се полазиштем, за наредни период од 1987. године, када се у рад око вакцинације укључује епидемиолог, његовим доласком са специјализације – и тако до 1998. године. Тематизоваће се израда извештаја успеха заштите вакцинама, био је то и период крупних друштвених превирања у Југославији од 1991. године, после кога се много што шта другачије радило и на овом пољу заштите деце. Нпр. вирусне вакцине је производио Загреб, а бактеријске Београд. Такве сарадње више није било. Но, тај аспект остављам другима да обраде, јер подручном ХЕСу није било предметно да се сналази код добавке вакцина, итд.

Циљ рада је да се прикаже успех имунизације на подручју Хигијенско-епидемиолошке службе Медицинског центра Иванград (МЦ), или касније Дома здравља (ДЗ) Беране, за подручје Берана и Плава од 1985. до 1998. године, када је МЦ добио од марта 1987. епидемиолога. Приказ годишњег обухвата заштите вакцинама годишта је основни извештај.

Материјал и метод

Материјал за овај рад је требао да буде другачије припремљен за разматрање. Почетком 2024. године хтео сам да дођем до извештаја које сам слао Институту за јавно здравље у Титограду, један примерак њима, копија остаје нама. Међутим, тај материјал је негде у ДЗ Беране, немогуће га је наћи, што је разлика између архиве и оставе. Потражио сам у Подгорици послати примерак, међутим ни њега нисам могао да добијем, јер се, после фина-

12 Чукић Г. Утврђивање броја обавезника за поједине вакцине у извештајној години. У: Зборник радова XVII сабора љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Пљевља; 1987. с. 245-7. (даље: Чукић Г. Утврђивање броја обавезника)

13 Чукић Г, Шаботић Р. Програмирање извођења симултане имунизације. У: Зборник радова Другог конгреса домова здравља Југославије; Бар; 1997. с. 81.

14 Чукић Г, Шаботић Р, Ћорац Д. Компјутеризована / електронска израда годишњег извештаја успеха имунизације. У: Зборник радова, XXXI Сабор љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Бијело Поље; 2010. с. 124-5. (даље: Чукић Г, Шаботић Р, Ћорац Д. Компјутеризована)

лизовања њиховог извештаја, примљено не чува. Да је коригован послати извештај нема се основа.[15]

Потпуно истом методологијом су прављени извештаји за радне јединице МЦ Иванград (Беране), одласком је вршен увид у протоколе или вакциналне картоне. Потом сам правио збирне извештаје за Плав, и Беране. Иако док сам радио нисам имао „ни дана боловања“, све годишње извештаје нисам правио, вишом силом сам био отсутан 1991. године. (Табела 1) Правио сам извештаје и за оне хваљене (Плављане, Андријевичане) и за оне кућене...

Резултати и дискусија

Институт за јавно здравље је за потребе овог рада уступио податке[16] за тражени период које чува у облику збирних листа за Црну Гору.

Табела 1

Успех ДиТеПер* имунизације на подручју ХЕС-а Иванграда 1985-1998. године**

Година	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Иванград	67,53	55,46	57,84	42,86	41,67	56,25	75,98	59,72	55,73	81,20	89,10	82,36	94,60	94,64
Плав	41,80	67,09	45,73	60,37	72,18	78,69	71,81	88,17	73,68	93,58	92,50	95,15	97,03	96,75

*ДиТеПер – вакцина против дифтерије, тетануса, великог кашља, годишњи приказ успеха у процентима, ** ХЕС- хигијенско епидемиолошка служба

Приказани успех 2009. годишта

Обрађен је 2013. године пример електронске обраде успеха 2009. *годишта*. Компјутерска анализа („вештачке интелигенције“) указује, као што је и било очекивано, да је Извештај о успеху имунизације требало правити по другачијим правилима, на која је указао примењени методолошки поступак на подручју ХЕСа Беране, што је указано у неколико радова.

Прво је 2009-то годиште, које је као таква целина обрађено у Институту за јавно здравље Црне Горе на основу праћења динамике промена процента успеха у 2009 и 2010. години. Изводи се зашита вакцином 2009. године, окончава и приказује у 2010. години, или касније. Био је то за Институт „дефинитивно“ постигнути колективни имунитет тог годишта саопштен у мају 2011. године који се званично региструје у извештајима установе.[17] Закључ-

15 Ваља упоредити овај рад са објављеним 1998. године, када је коришћен „свој материјал“. (Чукић Г. Годишњи извештај успеха имунизације. Рожајски зборник, Рожаје, 1998; 8:241-56.). (даље: Чукић Г. Годишњи извештај успеха)

16 Институт за јавно здравље Подгорица. Збирне листе за ДиТеПер имунизацију за Црну Гору, 1985-1998. година (уступљено, април 2024. године)

17 Чукић Г. Цензус успеха

чак у раду 2013. године је био да су и ранији извештаји могли да се прикажу као вакцинални статус годишта.

Тако се некадашњи „контролор“ израде извештаја определио за приказ резултата на начин који није одобравао (нпр. да се не би одуговлачило са извештајем), па би за то учинио примедбу. Сада када је сам припремао овај извештај, контролор је био контрола самог себе па је зато интересантан овај исход.

Значи, онај извештај који смо радили у ХЕ службама Црне Горе од електорнске обраде реализује Институт за јавно здравље. Овим је извршена нехотимично позна евалуација претходног начина извештавања о успеху, показано је да они који су сачинили методолошко упутство, и они који врше контролу по њему, су каснили за извршиоцима, које су морали да им упуте своје извештаје зато „урађене на свој начин“, али који су (ипак) прихваћени.

Каква је вредност приказаних резултата?

“Проблем је био у томе што је у неким деловима Југославије, односно општинама, имунизацијом било захваћено само око 50% становништва.”[18] Овде жели да се укаже да је упитна тачност тог податка (питање је како су извештиоци дошли до тог податка[19]). По успеху таквим општинама су припадале и Иванград и Плав. (Табела 1) Ако судим по напору који сам чинио, онда би он био омаловажен због (нечијег пропуста) тј. било какве „неупотребивости“, ако не послужи сврси која је препознатљива и истицана, да је од медицинског значаја заштита вакцинама. Без јасног и недвосмислено прецизног да се подаци односе на *годиште*, итд., питање је како је формиран број обавезника за вакцинацију[20], како је мерен *колективни имунитет дела популације.*

Користило се на подручју ХЕСа доследно најстроже мерило и тако унифицирано спроводило извештавање. Као такви, ти резултати нешто и значе. На крају крајева, која је вредност тих прикупљених извештаја најбоље знају у Институту, који су прихватили ове извештаје.

Бољи успех је брже постизан у неким радним јединицама, где се „идеално“ деца доводе на заштиту по захтеву од 145 дана[21]. Та уредност је и завела „контролу“, па је варијанту континуираности вакцинације фаворизовала извештајима за обавезнике „*вакцинално године*“. Поред овог главног

18 Опојевић-Хофман Л. Заразне болести у Југославији 69-их година 20. века – државне мере за сузбијање, елиминацију и њихово искорењивање. Београд: Архив Југославије; 2020(1-2):237-259. с. 246.

19 Чукић Г. Годишњи извештај успеха

20 Чукић Г. Годишњи извештај успеха

21 Правилником је прописано време комплетне заштите вакцинама: два месеца старости детета (31+30) и два довођења на шест недеља: 0,42,42 дана, чине да је реализацију три дозе (84) – потребно минимум 145 дана.

извештаја за два годишта (вакциналну годину) када је још увек постојао[22] какав-такав ред, конфузију су правили и рестлови годишта ако се не издвоје.[23] Ти резултати су указивали да су могла да се поставе за епидемиологију умесна питања, нпр. зашто међу радним јединицама по успеху обухвата постоје разлике, да ли се те разлике у наредним годишњим извештајима умањује, односо да ли се постижу све бољи резултати, зашто је бољи резултат у Плаву у односу на Беране, зашто су приближно исти резултати у Плаву и Андријевици, итд. Значајно је питање: да ли су деца мање здрава на подручју мањег успеха, од деце где је успех бољи; или се ради о „немару" родитеља, или о неспособности педијатра, епидемиолога, итд. да направе сарадњу са родитељима – или је по среди нешто наредно (утицај на резултат: културног нивоа средине, школске спреме родитеља, висине примања, итд.) што би смислио и проверио специјалиста социјалне медицине. Значи, контрола је требала да усмери своје хтење руководећи се већим интересом за решавање предметног питања, а оно је: *извештај о успеху заштите вакцинама годишта*. Баш све да се добије што се замисли није увек могуће, па тражи компромис којим се циљ оправдава, а овде је једном годишње – виши интерес задатак израде извештаја извршене вакцинације (а не оцена оптимализације реализације Програма вакцинације, мада им је неспорана повезаност).

Збиља је искушење

Симултано извођење вакцинације ДиТеПер и Полија је било посебно значајно у неким ситуацијама. Подручја ХЕСа су погранична са Албанијом, па је битно да ли ће се пренети болест која се контролише вакцинацијом када се код суседа појавила болест, нпр. 1996. године. Значи, поставља се питање посебно битно епидемиологу, да ли је колективни имунитет за Полио достигнут од нпр. 90% (85-86%)[24] – да ли је све спремно за овакав крупни изазов који је спремила збиља, као што је то дечија парализа. Епидемиолог је морао да има свој суд, првенствено на подручјима – Плава, Андријевице и Рожаја. А, ту је успех у непосредној прошлости и 1996. године био повољан. Ако верујете тим извештајима које радите, да се појави болест је било теоријски могуће, али да настане епидемија није очекивано.

Првобитна замисао је – извештај годишта

Електронска израда извештаја за 2009. годиште је урађена 2011. године и проузроковала питање: да ли је израда годишњег извештаја успеха имуни-

22 Дати су примери за Домове здравља у Плаву (Табеле 1-4, 8) и Иванграду (Табеле 5-7)

23 Чукић Г. Годишњи извештај успеха

24 Квоте је одређивао Правилник, и она се мењала, била је, углавном, 90%

зације годишта могла да буде примењена од раније. Електронски извештај је заправо нова варијанта приказа: савременији начин евиденције и евалуације успеха имунизације. Овај електронски извештај значи није био нов, већ је само представљао нову успешну(ију) варијанту првобитне замисли, од које се у реализацији удаљило „јер се хтело више“. Извештај је требало сачинити без „пожуривања“ оних који праве извештаје, па се анализом стиче хипотетични утисак да су савезни орган и контрола заборавили и удаљили се од те – *првобитне замисли*. Она је препозната и биће саопштена као основни, *груби алгоритам* битан за успешно извештавање.

Значи, извештај који је од раније рађен могао је да буде приказан да се тиче *годишта*, па би цензус[25] био полазиште: јер број новорођених у години се зна[26], коме ће се путем извештаја егзактно установи колективни имунитет настао вакцинацијом. То се разликује од „имагинарног полазишта“ за установљавање *колективног имунитета „неког“ дела популације* какав је скупни извештај обавезника „*вакцинално године*“, још проблематичније усложењи са укљученим у извештај годиштима[27] оних који се нису ранијих година одазивали на позиве за заштиту вакцинама (рестловима). Ови извештаји су требали да буду засебни да би нешто значили[28], да не би „мутили и онако мутну воду“, тј. рачуницу (омогућили тумачење резултата).

Измена или померања датума предаје извештаја од 01.01. на 20.02. није ни морала да се чини, већ је могао да остане рок предаје 31.12. или 01.01. Овај уступак је тако доказ да контрола није видела – првобитну замисао, односно да примат овој варијанти годишњег извештавања није обезбедило методолошко упутство као организационо средство, већ свој нови циљ бољег спровођења имунизације.

Значи, послати извештаји који ће овде бити разматрани имају своју ограничену вредност као последица несавршености код извештавања која је уочена. Сигурно није измерен – *колективни имунитет годишта,* као што је било могуће; већ *дела популације*, па је утолико *непрецизно* приказан колективни имунитет два годишта, *по најстрожем мерилу*, па су самим тим на подручју ХЕСа Ивангрaда то били прелиминарни резултати, пролазна етапа вакциналног статуса та два годишта, који је требало поправити у наредном времену спровођења имунизације. Указало се да послати резултат у извештају није дефинитиван[29], а такав је требао и могао да буде.

25 Испитивање које је задржало везу са целокупним скупом: свим рођеним у тој календарској годиини.

26 Елиминисана произвољност скупа обавезника за заштиту. Табела 7 и 8, приказан је успех за годиште. Рад је послато др сц Богдану Лаушевићу, Пљевља и др сц Радмилу Петровићу, Београд. (Чукић Г. Годишњи извештај успеха)

27 У заштити ДиТеПер-ом по Правилнику заштита са Пер се врши „до пете године старости“

28 Иако је требало спровести кампање, или на други начин реализовати ову допуну.

29 Чукић Г. Годишњи извештај успеха

Требало је другачије организовати припрему извештаја и другачије извештавати. За *годиште* не постоји показатељ стања вакцином постигнутог имунитета (а требало је да буде кључно)[30] као епидемиолошки показатељ заштите групе, овде годишта.

Целокупно *годиште* је битно за извештај: дете рођено 31.12.1984. те календарске године (као представник 1984-ог годишта) је обавезник за вакцинацију (али и за *извештај 1984. године*). Заштита тог старијег годишта се реализује и у наредној календарској 1985. години за договорено време нпр. шест месеци[31], а то је до септембра 1985. године (два месеца старости и тих шест месеци). Припадник претходног годишта се вакцинише симултано са обавезницима наредног млађег годишта (рођеним од 01.01.1985. наредне године, које треба да се тичу извештаја за наредну годину), још мање они треба да буду носиоци извештаја као лажно годиште „обавезника за ту вакциналну годину". То не значи да нема смисла направити прелиминарни извештај за њих, да се види колико се успешно деловало до тада, пре дефинитвног извештаја тог годишта наредне године. Управо ово је фаворизовано од контроле за извештај, и правио се за њих извештај; тако да битно годиште остаје сакривено[32].

Како доћи до *годишта*? Сваком детету „се даје" шест месеци за комплетну заштиту (значи 180 дана), али оно рођено 01.01.1984. године има више могућности, тј. 220 дана (365-145) и то само у тој години.[33] За разлику од њега дете тог годишта рођено 08. 08. 1984. године има 145 дана да оконча комплетну заштиту, и оно има само ту једну могућност да то оконча дана 31.12.1984. године. Према августу 1984. године види се да опада број дана у којима може да се реализује имунизација која траје 84 дана, да би на крају остала у тој години једина могућност рођеном детету 08. 08. да је заврши задњег дана, баш 31.12.1984. године. Део 1984-ог годишта, рођени после 08. 08. 1984. до 31. 12. 1984. године – једино могу да спроводу заштиту у наредној календарској години (са наредним 1985-им годиштем које започиње у њој имунизацију).[34] Ових „датих" шест месеци (до септембра) омогућавају 1984. годишту да оконча имунизацију у 1985. години – по програма у 1985. години и да му се измери успех вакцинације и известе меродавни до краја календарске 1985. године.

Једноставно, 1985. године се прави извештај за (цело) 1984. годиште, тј. прави извештај за две групе истог годишта који се вакцинишу у 1984. години,

30 Чукић Г. Годишњи извештај успеха

31 Два месеца старости и шест месеци времена за реализацију заштите за коју минимално треба 84 дана. Тако дете рођено 145 дана пре краја године, тј. 08.08. ову обавезу испуњава ако може да прими трећу дозу 31.12.

32 Оно је разматрано у прошлогодишњем извештају, па се не види потреба обједињавања годишта и у овој извештајној години где други део годиште окончава имунизацију. Годиште тако се увек парцијално приказује!?

33 За извештај за 1984. годину, тај део 1984-ог годишта је укључен у извештај (па га треба ограничити)

34 Чукић Г. Цензус успеха

и настављају (рођени од 08. 08. 1984. до 31. 12. 1984. године) са заштитом у 1985. години. Када на њих дође ред за извештај то исто је требало да се примени и за 1985. годиште, који се вакцинишу у 1985. и окончавају је у наредној 1986. години, до септембра, тј. до прављења извештаја за 1985. годиште (ако треба, и до пред крај те 1986. године). То реализовање заштите две године важи за свако годиште.[35] Ова проста ствар није реализована !?, на шта је скренута пажња у радовима[36], па и у личним обраћањима.

Значи примат у извештавању је требао да добије *алгоритам извештаја годишта* у коме: свако дете одређеног годишта не може да започне заштиту вакцинама пре два месеца старости, не може да је потпуно оконча пре 84 дана, као и пре 145-ог дана старости. Онај ко је рођен првог дана календарске године има највише шанси у том годишту да је благовремено и потпуно оконча. Ако се таква шанса у трајању од пола године да и детету рођеном 31. 12. 1984. године, онда то годиште „окончава имунизацију“ пре септембра наредне године (1985. године), тј. обавезу која траје 84 дана треба да реализују у 180 дана (пола године). *Годиште је тако издвојено и комплетирано истим припадницима годишта*; „по истим правилима“, па је спремно за *мерење имунолошког статуса годишта – цензус годишта* чине: *сви рођени у једној календарској години*: 1984, 1985, 1986, итд. У преосталом времену те године се врше потребна поправљања (позивања, кампање), и потом прави извештај да буде предат пре 31. 12. те године.

Нова доктрина (логика) – нов подухват
„обавезници у календарској години“

Контролор није учино компромис својом фаворизацијом па је уклонио бољи *по извештавање*: цензус годишта. Предност је задобила идеја о одуговлачењу спровођења Програма, („саботирању“) континуираности реализације услед: немарности, итд. Пролонгирање реализације Програма имунизације је контрола с правом требала да умањи.

Контроли је било незамисливо „тражење времена“, и уз то да већи део годишта чека тек идућу годину да би му се званично сазнао вакцинални статус целог *годишта*. Лажно „вакцинално годиште“ је: конгломерат од делова два годишта, нпр. 1984-ог и 1985-ог која се вакцинишу по Програму континуиране вакцинације заједно у 1985-ој календарској години („*вакциналној години*“). „Мери се учинак педијатара“ као да само од њиховог рада зависи

35 Ово не би било правило за вакцинацију новорођенчади о ТБЦа. Они могу да се комплетно заштите у години када су рођени. Мора да се прилагоди захтевима Извештаја, зато га ради епидемиолог...
36 Чукић Г. Годишњи извештај успеха

имунолошки статус мерене групе, било: годишта или вакциналне године. Шта је рађено да извештаји у Црној Гори буду исте методологије, најбоље би било када би се сазнало од контроле, њиховог написаног рада.

Како су добијени резултати у Црној Гори „методолошки“ неистовет-но настали, они су: условно добри, и исто тако условно упоредиви, али обавезно недовољно прецизни: мање или више приближни „*имагинарном годишту*“ обавезника. То је „толерантност“ Института прихватала и при-казивала извештаје. Реализован је тако циљ – извештај о *„обавезницима календарске године“*, лажног годишта. Предметни су извештају два дела годишта, рачуном се прецизира ограничени део годишта који се вацинише у следећој години, нпр. од 09. 08. 1986. до 08. 08. 1987., ваља знати за оба го-дишта (фантома „*вакциналном годишту*“). Што већи обухват, бољи резултат.

Годиште је остало разједињено, располућено (без показане воље и на-мере да се као такво обједини и прикаже), наводно имало се све, стартовало се с исте полазне тачке 01.01. – створен је савршени сурогат, чак као слика у огледалу. Али ако личи човек човеку, не личи Стојан Војиславу, постоје расе; ако се не разликује форма (слика у огледалу) а оно је драстична садр-жина (постојања и не постојања), итд.

Логика није исправна да настане извештај што пре о постигнутој заштити у календарској години, да се добије *утисак* о вакциналном статусу у тој „*вакциналној години*“. Контрола је у праву онолико колико годиште и су-рогат годиште личе. Могли су да дознају приближно кретање континира-ности извођења вакцинације, али ако то кашњење не прочe коме припада оно није искоришћено. Да ли то решава само здравствена служба, нпр. пе-дијатри – да, ако јој се остави.

Збиља блиска контроли је била „нешто друго“[37] створа се – утисак о рађеном *вакциналне године*, то није извештај о *годишту*, већ само њему личи. Упутство не омогућава истоветност мерења у Црној Гори, па се „на-меће потреба прављења новог“, што је и предлагано.[38] Годиште 1989-то за-почињу у тој 1989. календарској години вакцинацију. Приказани успех на подручју Иванграда је низак, за 1989. годину је 41,67%. (Табела 1)

Врши се анализа таквог извештаја, „тражи се: где је цело годиште“? Приказани су резултати примера „годишњег извештаја за годиште“ у раду објављеном 1998. године. Односе се на обавезнике Дечијег диспанзера у Иванграду за *1989-то годиште*.

37 Чукић Г, Станић Б. Извештај

38 Приказан је успех од 96,8%, да је то урађено као у Беранама био би 59,6%, па је очигледна неистоветност. Оно што је рађено у Бијелом Пољу требало је прописати, јер резултатом је боље. То није урађено. Зашто? Да ли се само интуицијом наслућивало, па зато остајало тајна, и као такво прихватано. Фалило је образложење.

Табела 2

За 1989. годиште успех по трећој дози за ДиТеПер вакцине[39]

извештајна година	годиште	за вакцинацију	вакцинисано			проценат по III дози	
		"411" (232+179)	I доза	II доза	III доза	алтернативно	кумулативно
1989	**1989**	232	193	154	102	43,9	24,8
1990	**1989**	179	153	133	118	65,9	53,5
1990	**1989**	137	118	94	67	48,9	69,8
1991	**1989**	98	70	35	26	26,5	76,1
1992	**1989**	45	29	11	8	17,8	78,1
1993	**1989**	27	17	8	8	29,6	80
Укупно		718	580	435	329		

По засебно приказаним деловима овог годишта успех је био 1989. године свега 24,8%, а у делу годишта које се вакцинише 1990. је 53,5%. Од 1990. се врши додатна заштита у рестловима (за део вакцинисан у 1989. години), па се проценат заштите 1989-тог годишта подиже 1990. године на 69,8%, док је 1991. године био 76,1%, а у задњој години допуне 80%[40], што је доказ мањкавости примењеног извештавања, да је потребно уједначавање израде извештаја упутством.

Шта би од овог користила они који праве извештај на основу фантомског „вакциналног годишта“ препуштено је њиховом избору (а он се руководе циљем да обухват вакцинисаних буде што већи). Требало би да је оно већ саопштено у извештају 1989. године (чине га 1988. и 1989. годиште) прошлост, за наредни извештај у 1990. (чине га 1989. и 1990. годиште); поводом чега је и приказана табела, да се покаже не слагање. Зато се даје шта је све мерено, и како се сматра да треба да се прави изваштај. (Табела 2) Уз елиминисане успешно заштићених делова 1989-ог годишта успех годишта је 28,7%[41], а могли би да остану сакривени и припадници рестла када нису издвојени по годинама, па тако и за 1989-то годиште остају сакривени оних 67 обавезника заштићених по трећој дози годишта (16,3%) цензуса јер су затрпани међу осталим рестловима. Такав извештај за то годиште успеха заштите 1990. године је 45% или 53,5%; а стварно је већи, 69,8%. (Табела 2)

Део новог 1990-ог годишта по контроли се укључује у извештај, чак је носилац извештаја!?

Шта је могла да сазна контрола из овог примера (Табела 2)? Да је своју обавезу у календарској 1989-ој години испунила само четвртина обавезни-

39 Подаци за Дечији диспанзер ДЗ Иванград (Чукић Г. Годишњи извештај успеха, Табела 7)

40 Табела 7 и 8. Утицај начин приказивања илуструје и број обавезника код годишта, истог годиште се појављује у пет година за поправљање, па то „увећава“ број обавезника („био је“ 718) док је цензус радне јединице 411 (од укупног броја новорођенчади 633 у Иванграду у 1989. годишту). Исто се понавља и у табели 8 за Плав.

41 (118x100):411=28,7% тј. 28,7+16,3=45%

ка првог дела годишта[42], да је после годину дана у 1990. години други део 1989-ог годишта постиже потпуну заштиту половина тог дела годишта. За две календарске године годиште испуни обавезу комплетне заштите вакцинама 69,8% годишта. То значи да су педијатри с правом приметили да продужење времена за 84 дана заштите је потребно веће време реализације. Улаже педијатријска служба велики рад у том времену (пуно пута позива, итд.), који не резултује жељеним исходом.[43]

Значи, извештавање по „*вакциналној години*“ (два годишта) начин приказивања „обавезника“ није тачан и мења, тј. умањује резултат стварног успеха годишта.[44] То контрола може да примети, али не може да докаже јер јој извешај за нову календарску годину (као скуп годишта) крије податак. Успех првог дела годишта за нови скуп годишта је „прошло време“, па је део годишта само рестл (међу осталим). Контрола уместо да ово види и тражи као потврду свог добронамерног става, то је примењеним методом (који је наизглед исти, јер га има и наредно годиште) прикрила и то „сама од себе“, њој битан доказ. Потврђује се приказаним рестловима по годиштима запажање контроле да се дуже обавља заштита годишта „него што треба“, да се увећава посао педијатријској служби који не даје ефекте. Енигматично је из којих разлога то настаје (тражењем „ко је крив“), могли би бити: болест деце, одазивање родитеља, неактивност здравствених радника, итд., што је социјалној медицини било најближе да утврди (а многе здравствене установе је немају ни данас).

Неслагање и ново методолошко упутство

Да бих поставио ствари на своје место, приметио сам одавно да оно што се тражи од контроле зна да “не прати образложење“. Ако се без оправдања[45] захтева, са тим се нисам ни сам слагао. Изостала је унифицираност извештаја разних известилаца и тако упоредивост резултата који би били сачињени по истој методологији на подручју Црне Горе. То сам претпоставио, па је о томе и писано.[46] Основно је било да се педијатрима продужи

42 Када је тај део 1989-ог годишта био нови у 1989. години...

43 Ако четвртина испуњава своју обавезу и контрола је у праву, „саботира“ се Програм. Питање је ко, да ли родитељи, или лекари, или су болесна деца, итд. шта је разлог малом проценту. (Чукић Г. Годишњи извештај успеха) Подаци говоре о последицама, увећаном позивању, понављању датих доза, итд.

44 Поласком да је контроли битније ново годиште, ишло се у два правца, а. да се новом годишту додаје недостајући део годишта; други пут б. да се обједињеним деловима годиштима елиминише контроли битно ново годиште, („Обрни је, окрени је, из твог села није“), и – годиште је издвојено, слагањем делова из две вакциналне године. Наизглед лако, али “није досегнуто”, тј. реализовано у извештајној збиљи до елекстонске обраде.

45 Завод из Подгорице је послао у контролу у Андријевицу главног техничара (који се није упуштао у дискусију на питање „зашто“), а то значи ради како ти се каже... Одредио је период који је био без покрића, зашто, чиме га образлаже.

46 Логика је проста, поновљена, исту масу ако обрађују два лекара, резултат мора да је (готово) исти.

време извођења имунизације, да се да шанса и онима којима треба преко 145 дана по рођењу за заштиту. Овим попуштањем се по другој страни (по контроли), наводно стимулише немарност. Неспорно, у праву су и једни и други, па је питање како направити компромис (што обезбеђује контрола саветима и прихватањем извештаја).

Прецизирани су у наступању 1987. године обавезници за заштиту вакцином 1987. године, затражено је продужење слања извештаја до 20.02. Удаљило се од насумичног избора обавезника, али и од избора годишта за приказ у извештају. Цензус годишта остаје сакривен, што добар годишњи извештај не трпи. Неки ред је уведен за прелиминарни / контролни увид обавезника вакциналне године (два годишта), али није довољан за дефинитивни извештај.

Фаворизација континуитета извођења (у вакциналној години) је потиснула битно за компромис којим има предност за извештај: годиште.

Указало се на строгост мерила (и несавршеност), да због кратког рока су мале шансе да се постигне потпуна заштита[47,48]. Показано је објављивањем радова да се има воља за јавни дијалог и усклађивање, да се нађе заједничко решење[49]. Дете годишта рођено 08.08.1984. године има 145 дана да оконча комплетну заштиту, и оно има само ту једну могућност да то оконча дана 31.12.1984. године („теоријски је обавезник[50] за извештај“, зато је то „најстроже мерило“).

Полазно методолошко упутство је два пута напуштано: заборављањем је изневерено, а потом и применом сурогата по форми, да се може брже направити годишњи извештај, наводно је извештавање у две године упоредиво, да се наводно пореди „исто са истим“, када је форма извештаја целог годишта (“жабе”) и форма вакциналне године (делова два годишта) («бабе»).

Проблем је код извештаја за два годишта (вакциналну годину) што наредном увек фали део за комплетирање годишта, иако су у наредном извештају: део годишта и њихов рестл, уз рестлове претходних година. Уз то имају се припадници новог годишта који се вакцинишу у тој години за коју се прави извештај. Да ли могу ранији скуп од два годишта и нови скуп од два годишта да се поистовете? Како увек фали део годишта – све је проблематичне тачности, још више убацивањем рестлова, мутна вода се додатно

(Чукић Г, Станић Б. Извештај о извршеној вакцинацији против дифтерије, тетануса и великог кашља и методолошко упутство. У: Зборник радова XXI сабора лекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Иванград; 1991. с. I:12-5.), (даље: Чукић Г, Станић Б. Извештај)

47 Чукић3 Г. Годишњи извештај успеха

48 Чукић Г, Шаботић Р, Ђорац Д. Компјутеризована

49 Библиографија, Чукић Г. Чему нас учи прошлост пегавог тифуса. Беране: Центар за културу Берана; 2016. с. 255-68. Од 217 радова, дванаест је о вакцинацији, чији су редни бројеви: 2,4,6,9,10,11,15,29,31,7 9,112,203.

50 Ово не испуњење обавезе захтева три уредна довођења детета у 84 дана (0,42,42), што се лако компромитије, нпр. празником, даном викенда, болешћу детета, одсуство, заузетост родитеља, итд., зато је и предложено шест месецаи за сваког обавезника и члана годишта.

мути. Ако се хоће тачан резултат никакви фамтони („трикови“ замене) не помажу, већ мора да се направи – статистички исправно истраживање које се односи на годиште, истинити цензус!

Освојио сам „симпатије педијатара“ тиме што сам заступао свој став, знао ко је обавезник за извештај, а ко није; што сам био спреман да браним... Та селекција коју сам применио је по „правилу“: јесте-није обавезник, што личи оном како мери компјутерски програм (што му убациш, то мери; тј. како га програмираш то мери). Нити сам кога штитио, нити сам коме замерао. Од кога треба да се вредни и одговорни брани? Од мене, сигурно не.

Указано је на недостатак, да правовремено прављење извештаја за годиште може да буде само следеће извештајне године; то би био основни носилац званичног извештаја: издвојено годиште.

Како се није реализовао примат годишта, он је замењен новим ставом (о одуговлачењу, итд.) – да ће наводно извршиоци чекати задњи трен да заврше заштиту, или сачине извештај. (Ја са таквима нисам радио, па немам основа да то припишем ни другима).[51] Савесни људи су спремни да приме санкције за образложени несавестан рад; али њима годи ништа мање, да буду похваљени за савестан и предан рад, а таквих кандидата је било, и то би било за већину чак једино друштвено признање.[52] Неодазивање родитеља на позиве за вакцинацију знатно отежава рад.

Како иде заштита у новом годишту вакциналне године је „радозналост“, која је могло да се задовољи само узгредно, уз главни извештај годишта[53]; чиме би се постигло да су „И вук сит, и овце на броју“[54]. То је оправдани дугорочан циљ, којим споредно није смело да прогута главно – јер се део годишта елиминише, и фали за комплетирање годишта. Ново методолошко упутство је требало осмислити – *за годиште*, а то је када се конкретизује (Табела 2):

Прави се *извештај 1989-ог годишта* које завршава имузацију у вакциналној и извештајној *1990.* години. Алгоритам *технолошког процеса извештаја годишта* 1990-те године је: припадници 1989. годишта који су започели претходне 1989. године заштиту вакцинама (232). Они имају мерењем установљену комплетну заштиту (102). Остали су рестл тог дела годишта (137) који наставља заштиту са другим делом 1989-ог годишта (179)

51 Наређује онај ко се пита, итд. (а овде и ко је „забораван“), али је свакако спроводи систем под неком маном (што је хендикеп по – цели систем израде извештаја о извршеној имунизацији (годишта !).

52 Непотребно се “дизао тонус” контролисаним. Да ли ван Института раде неозбиљни људи, мањи професионалци, лекари, или етичари од оних “изнад”. Ако је одговор на свако “питање” – велико “не”, допуне нису биле потребне јер се (наводно) имало све, потребно методолошко упутство за писање извештаја, искусто у контролисању, итд.

53 Контрола, чак није ни сазнала да је ту успех низак, па им се веровање пресинга не испуњава. Шаљу се позиви али се не одазивају родитељи... Држе се предавања у вртићима, пише, саветује, итд. Тужи суду. Али...

54 Настала би ситуација: када су сви учесници задовољни, а више од тога тешко је очекивати. Постигнут би био склад између хтења, потпуни договор између извођача имунизације и контроле.

којем се спроводи заштита бар до септембра, а може и до пред израду извештаја 1990. године (118 и 67). Мора да се зна цензус 1989. годишта, и његов део који припада вакциналној јединици (411). (Табела 2) Праве се засебни извештаји 1990-те године: уз главни извештај 1989-ог годишта, наредни је за рестлове, а задњи је «прелиминарни засебни извештај дела наредног 1990. годишта» које тек треба да се комплетира подацима о заштити вакцинама у наредној 1991. години. Значи, обавезници 1990. годишта не улазе у извештај 1990. године. Тако је оформљена битна целина за извештај 1990. године 1989-ог годишта (Табела 2). Годишта се приказују засебно *сваке године*: 1989, 1990, 1991...! Добијен је алгоритам годишта, којег је контрола могло и требала да спроведе у пракси путем методолошког упутства.

Преласком на извештај за вакциналну годину види се/ да је контрола учинила значајан (иако погрешан) корак да фантом се приближи следећем кораку – на реализацији годишњег извештаја годишта. Није требало ново годиште укључивати у извештај, већ супрото његовом елиминацијом утицати да се комплетира годиште за извештај. Има се годиште, има се извештај годишта као целина, а зачело се ново годиште које ће тек доћи на ред за коначни извештај као целина...

Али треба рећи, и поред свега што је било, следеће,

За успешан рад, али не и успех постигнут на заштити тим радом, постојало је суштинско истомишљеништво, заједничко свим оним који изводе имунизацију – да је то важан посао, од интереса за заједницу. Леп повод, због кога су сви томе приступили одговорно. Ипак смо били једно, чему је и само ово довољно! Постојала је добронамерност, па и када се „грешило у рачуну“ битном за извештај и то на више места у хијерархији. Фалило је разматрање повратне информације, рекли бих они у научној организацији рада.

Имунизација на подручју ХЕС-а Беране

Како се кретао успех *имунизације на подручју ХЕС-а Беране*?

Електронска обрада од 2009. године омогућава повремене контроле, за разлику од раније обраде «цртицама» тзв. «пешке обраде» која је рађена једном у току године. Тражила је велики труд од бар две-три недеље рада за све радне јединице ХЕСа Иванград. Требало је не само да се изврши увид у књиге евиденције вакцинације или вакциналне картоне, јер је то захтевало одлазак до педијатријских служби, здравствених станица (ако треба и њених „здравствених пунктова“ по селима). Обједињени извештаји су обрађени и прикупљени за Беране и Плав, па су потом слати Институту.

Од више догодовштина збило се и ово.

У Шекулару, планинском подручју близу Берана, у које се улази путем

који води кроз клисуру, снежна лавина је бар два пута током више зима онемогућила пролазак. Даље се наставља пешке, кола даље не могу. Друга догодовштина је интересантнија. Било је то опет негде пред 20. фебруар (неке од ових година), „освануо је добар снег“. Кажем Мују-Марку Голубовићу да треба да идемо за Плав да правим извештај. Мени Мујо: “Али, Горане, снег је – да одложимо”. Ја њему: „Идемо“. И кренули смо. До Андријевице, пре нас завејаним путем прошло једно до два возила, од Андријевице до Плава снег је све већи, „пртили смо“, били смо први. Да идемо да спашавамо животе, имало би оправдања; овако “било ме је срам од самог себе”. „Готовом послу нема мане“. У Плав када смо стигли, било је “знали смо да ћете да дођете”. И то вам је живот и теренски рад, тражи се тачност, али... Урадили смо што је требало, опет смо на време послали извештај. Трудио сам се да ми се претходно не понови, па макар каснио и извештај. Мују хвала, на осмеху и толеранцији, другарству. Да је био ко други, бог зна да ли би било баш тако, можда би све памтио по другом...

Извештавање од 1985. до 1998. године

Збирни извештај за републику требао је да иде као информација скупштинском телу задуженом за здравство, да види шта раде здравствени радници у превенцији заразних болести путем имунизације. Вредан пажње је податак поред Скупштине и: влади, Институту, ХЕСу, локалној управи, итд.

ХЕС Берана код израде извештаја успеха имунизације иста правила примењује од 1988. године[55] (сем неких година када је епидемиолог био отсутан, 1991. када извештај ради позвани епидемиолог). Примећује се разлика, услед чега се потврђује непостојање истих правила, јер извештаји за исто подручје, би по резултатима два известиоца[56] требали да буду идентични или бар приближни.

Нисам требао да штитим педијатре јер за тим није имало потребе, о томе су они водили рачуна, али требало је бити толерантан и у извештају, који не показује емоције, а скрива: све логике савесног, као и све недорађености методолошких пропуста упутства, итд.

Знало се да се употребљава најстроже мерило, и да у наредном периоду има шта да се поправља, од чега нико није бежао[57], већ би се уз договор наставило да ради као пре извештаја.

Сада када смо „свели рачуне“, разматрање може да започне шта се догађало са имунизацијом у периоду од 1985. до 1998. године. Проблему тре-

55 Чукић Г. Утврђивање броја обавезника

56 Па тако и са претходним и следећим извештајем који је прављен...

57 Тај део годишта наставља имунизацију и у наредној години, добија већи број прилика да се реализује комплетна заштита; предложило се до септембра, а израда извештја до краја године.

ба и мора да се приђе, извештај је био први већи „посао“ епидемиологу, службу је требало поставити, уходати, нешто додати, нешто одузети...

Од 1985. до 1987. године

Зашто је 1985, 1986 и 1987. године у Ивангради успех био 67,53%, 55,46%, 57,84%, тешко да може да се објасни данас. Још више, зашто је дошло до смањења од 12% 1985. у односу на 1986. годину. (Табела 1) Примећује се да је успех имунизације на подручју Плава 1985. године 41,80%, онда се повећава 25% па је био 67,09%, да би 1987. пао 12% и тако опет био испод 50%. Колебање је одлика тих извештаја у Ивангради и у Плаву. Основно је да је нешто бољи био успех у Беранама у односу на Плав. (Табела 1)

По доласку са специјализације један од првих сусрета је био са главним техничарем Медицинског центра Иванград. Носио је Мијо Бојовић «папире» (за прављење годишњег извештаја о успеху имунизације за Беране) и кренуо ка просторијама службе. Случајно ме је срео испред, и идући ка мени ме питао: “Ко ће докторе да прави извештај о вакцинацији за ову годину? После одговора да ћу ја то да учиним, уследило је спонтани одушак: “***О, зар је могуће да има ко да ми ово узме из руку?***”. Логика је примењена, да оно што нико неће да ради, да се оном „ко мора“, ко не може да одбије захтев директора. Тај посао се отаљавао, уз осећање велике нелагодности. Оправдање се имало, јер нема ко да га ради, нема епидемиолога. Одговорни када се ослободи оног што припада другом – осећа велико олакшање, још је било веће, јер је то прихваћено „оберучке“ и неповратно.

Извештај 1987. године „није сачинио епидемиолог“, већ је припреман као пре тога обједињавањем извештајних резултата из радних јединица. Ако би се рекло да утичу на извештај педијатри својом вољом па су бољи но што јесу, то не би морало да буде. Али од 1988. године, за ХЕС извештај ради – епидемиолог; тај резултат ако хоће да буде објективан мора да се мери као што то чини „вештачка интелигенција“: „правило, па по том правилу“, па како коме буде – и *сарађивали смо*, и *поштовали се*! Кадровска оспособљеност на подручју МЦ Иванград је била све боља, стигли су и нови педијатри, итд. Све већи број лекара окончава радни век у овдашњим радним установама, све већи број лекара потиче из домаће средине, све ређе се „пита за лекара“ – „зар је још увек ту, када ће да иде“, итд.

Извештаји од 1988. године

Учествовао сам у организацији имунизације за извештај 1988. године. Правио сам га од те године по принципима које сам јавно изнео (у радовима) 1987, 1998, 2013. године, и сада овде.

Већ 1988. године примећује се знатна разлика у обухвату заштите вакцинама у Плаву у односу на Беране, било је те године 18%, да би следеће било већ 30%. Са колегама педијатрима у Беранама сам о томе разговарао и указао им на будући тренд догађања у Плаву. Он је наредних година био око 20% већи. Оно шта се догађало 1991. и 1992. године у држави је утицало на извођење заштите вакцинама. Стабилизацијом снабдевања[58] у Титограду, већ од 1993. године је доведена заштита вакцинама на претходни ниво из 1990. године.

Разлике између Плава и Берана се умањују, сада је већ око 10%. Међутим, битнији је да се запажа на оба подручја да имају тренд константног раста заштите вакцинама. Од 1995. године он је око 90%, а потом је већ био око 95% (Графикон 1), да се премашује захтевани проценат за ДиТеПер (и Полио). То је повећање чак преко 100 посто некадашњег обухвата обавезника, када се узме да је индекс био испод 50%, обухват вакцинисаних је био дупло пећи, и више од тог. (Графикон 1)

Графикон 1.

Појава дечије парализе у Албанији 1996. године

Битан догађај за заштиту вакцинама је да се у Албанији појавила 1996. године епидемија дечије парализе (Полиомијелитиса), која се потом пренела на подручје Косова и Метохије.[59] Обе стране су у контакту са подручјем ХЕСа Беране. Обратила се већа пажња на избегла и расељена лица у Црној Гори, па тако и на подручју суседних општина Плава, Андријевице и Рожаја[60].

58 Снабдевање вакцинама је било централизовано. (Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 534)
59 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 549
60 Рожаје је имало добар успех имунизације, за који сам сазнавао у разговору. Препуштена је

И није било оболелих од дечије парализе. Вакцинација је доведена на пожељни ниво. Неспорно, то је био првенствено успех свакодневног ангажовања педијатара на подручју Берана и Плава, који показују велики ентузијазам и професионалност којим су задобили поштовање и симпатије родитеља.

Најважније је било да се бележи константан проценат раста успеха вакцинације на подручјима Плава и Берана. Од 1988. до 1993. године 13%, потом се то пење у следећем петогодишту на више од 30%. Плав то постиже још брже јер стартује од 60,37% да би та разлика на крају била преко 35%. (Табела 1, Графикон 1) Овај успех имунизације је један од показатеља успеха, првенствено педијатра.

Резултати обавезне имунизације у Црној Гори сваке године били су све бољи и полако али константно сваке године све ближи прописаном минимуму вакциналног обухвата.[61] О једном огромном подухвату релативно се мало говорило у овој књизи. С разлогом је ова резимирана оцена о вакцинацији била њена главна оцена. Показатељи су успех годишта у наредној години заштите и време за које се постиже тај успех који не може бити краћи од две године, а опет се сазнаје преко успеха годишта, нпр. за 2009-то годиште, маја 2011. године.

Педијатријску службу у ДЗ Ивангрaд код имунизације су чинили: др Драга Живковић, др Мира Бакић, др Наталија Влаховић, др Рада Рудановић, др Љиљана Кнежевић, др Савка Шаботић, др Љиља Вуковић, Соња Вујовић, Катарина Голубовић, Лидија Полиновска-Поповић, Војка Нишавић, Рада Зоговић. *Здравствена станица Петњица*, Рахман Кочан, Есма Кршић, ЗС Андријевица, Љиља Митровић, Ружа Марјановић, Мица Бацановић. *Педијатријску службу у ДЗ Плав* су чинили: др Махија Хот, др Салих Балидемај, др Биљана Вуканић-Микић, Данка Дашић, Светлана Дракуловић, Здравствена станица Гусиње: Душа Ћосовић и Мурина Стакица Кнежевић.

Што се тиче ангажовања запослених у ХЕСу и мога, трудили сам се да се види да смо сарадници[62], да желимо да помогнемо. Никад нисам осетио одбојност, договор је био најбитнији.

Уместо закључка

Сада је могуће направити некада незамисливо и неостваривo да се «радни извештај» може да направи у току извођења заштите, пре «коначног» годишњег извештаја. Значи један важан посао се обавља на нов начин,

педијатрима и санитарном техничару. Био је око 95%.

61 Вујошевић Н. Од Сталне бактериолошке, 464

62 Кажњавање да ли даје ефекте? Није дало, на свест људи сматрало се да треба утицати васпитним мерама, разговорима, предавањима, итд. (Чукић Г, Живковић Д. Кажњавање родитеља и успех имунизације њихове деце. У: XXIII сабор љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Пљевља; 1998. с. 84.)

„препуштен“ вештачкој интелигенцији, и она га тачније и брже „па утолико успешније обавља од епидемиолога“. Применом програма програмера добијена је унификована израда извештаја, пореди се први пут у Црној Гори исто са истим, резултати бројних извршилаца не само по службама, већ ако треба и по радним јединицама, нпр. упоредиве су оне на мору, и оне у врлетима. Коначни годишњи извештај сачињава Институт, не треба да буде пре краја календарске године у којој се вакцинише *годиште*.

Уместо *извештаја за вакциналну годину (делове два годишта)* – могао је да се прави *извештај за годиште* и помоћни извештаји, за шта је дат алгоритам, који је могао да обезбеди методолошко упутство. Овакво пробирање чланова годишта ради програм програмера, па се обезбеђује машинским путем, вештачком интелигенцијом формирање целог годишта. Успешан алгоритам је плод размишљања и он је дат, па зато тражи време и размену мишљења о чему је овде и било реч, у чему се задоцнило.

У посматраном периоду од петнаест година уз поправљање кадровске ситуације на подручју ХЕСа, долази до константног раста заштите вакцинама, он је био испод 50%, да би на крају овог петнаестогодишњег периода достигао законом предвиђени пожељни обухват, који је и премашиван на подручју Плава и Ивангграда. Носиоци тог успеха су педијатри са својим коректним односом којим су постигли поштовање и симпатије родитеља.

ИЗВОРИ

Институт за јавно здравље Подгорица. Збирне листе за ДиТеПер имунизацију за Црну Гору, 1985-1998. година (уступљено, април 2024. године)

ЛИТЕРАТУРА

Новица Вујошевић. Од Сталне бактериолошке станице Цетиње и Хигијенског завода Цетиње до Института за јавно здравље Подгорица 1922 – 2012. Подгорица; 2014.

Опојевић-Хофман Л. Заразне болести у Југославији 69-их година 20. века – државне мере за сузбијање, елиминацију и њихово искорењивање. Београд: Архив Југославије; 2020(1-2):237-259.

Чукић Г, Живковић Д. Кажњавање родитеља и успех имунизације њихове деце. У: XXIII Сабор љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Пљевља; 1998. с. 84.

Чукић Г, Станић Б. Извештај о извршеној вакцинацији против дифтерије, тетануса и великог кашља и методолошко упутство. У: Зборник радова XXI сабора љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Иванград; 1991. с. I:12-5.

Чукић Г, Шаботић Р, Ћорац Д. Компјутеризована / електронска израда годишњег извештаја успеха имунизације. У: Зборник радова, XXXI Сабор љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Бијело Поље; 2010. с. 124-5.

Чукић Г, Шаботић Р. Програмирање извођења симултане имунизације. У: Зборник радова Другог конгреса домова здравља Југославије; Бар; 1997. с. 81.

Чукић Г. Утврђивање броја обавезника за поједине вакцине у извештајној години. У: Зборник радова XVII сабора љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије; Пљевља; 1987. с. 245-7.

Чукић Г. Цензус успеха имунизације на подручју Дома здравља Беране. Токови. Беране; 2013 (2):171-85.

IMMUNIZATION ON THE HES AREA OF THE HEALTH CENTER IVANGRAD FROM 1985 TO 1998, TRACE OF AN ERAS

Goran Cukic

Summary: The preparation of the annual electronic immunization report at the level of Montenegro, by applying the same measurement rules, an involuntary evaluation of one's own previous work was carried out. Award for dedicated work is that the benefits of medical professions should be enjoyed by an increasing number of users child populations. An indicator of this progress is the extentes of vaccines protection. Volume has grown constantly since 1985, from a value below 50 percent, at the end of this fifteen-year period, it reached and exceeded the optimal percentage set by regulation. in the area of the HES Ivangrad, this was a consequence of the trust that pediatricians gained through their dedicated work. The need for supplementary immunization campaigns is first being lost in the area of the Children's Dispensary of the Health Home in Plav. The report on the success of vaccine protection had to cover everyone born in that year.

Keywords: immunization, electronic data processing, annual report, immunization success, DiTePer vaccine, Ivangrad, Plav

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 94

Др Вукашин Д. ДЕДОВИЋ[1]

БЕРАНСКА КАЗА НА СТРАНИЦАМА ЦАРИГРАДСКОГ ГЛАСНИКА (1895–1909)

Апстракт: У овом раду се анализирају друштвено-политичке, културне и просветне прилике у Беранској кази кроз прилоге објављене у листу *Цариградски гласник* у периоду од 1895. до 1909. године. Иако је у досадашњој историографији неколико аутора писало о овом гласилу, нико се није конкретно бавио прилозима о стању у Беранској кази крајем XIX и почетком XX века, што је представљало главни подстицај за настанак овог рада. За обраду теме коришћен је дигитализовани формат листа из збирке Дигиталне Народне библиотеке Србије, Периодика, Цариградски гласник: https://digitlna.nb.rs/sf/NBS/Periodika (приступљено 23. маја 2026). Истраживање је употпуњено непубликованом архивском грађом из Државног архива Србије (ДАС) и Државног архива Црне Горе (ДАЦГ) која се односи на наведене догађаје, као и архивском грађом публикованом у неколико збирки докумената чији су издавачи реномиране научне установе САНУ и Државни архив Србије, уз консултовање релевантне историографске литературе. Рад осветљава деловање српског становништва у овој области, црквено-школски живот и очување националног идентитета под османском влашћу. Кроз призму суочавања дописника са строгом цензуром и безбедносним ризицима, рад утврђује домете и значај *Цариградског гласника* као историјског извора за проучавање прошлости беранског краја.

Кључне речи: *Цариградски гласник*, Беранска каза, Османско царство, српско становништво, османска цензура, црквено-школски живот, светосавске прославе.

Са интезивирањем народног просвећивања и доласком школованих учитеља у Стару Србију и Македонију почетком деведесетих година XIX века, јавила се насушна потреба за покретањем гласила на српском језику. Милојко В. Веселиновић је већ 1992. године[2] српској влади поднео детаљан пројекат за издавање листа у Цариграду, који би штампала штампарија „А. Зелић и синови“. У вези с тим познати преводилац и књижевник Петар Митропан каже да се „О покретању једног српског листа у Цариграду, који би служио као застава за српске националне елементе у Отоманском царству, мислило се и вентилирало питање још у почетку деведесетих

1 Научни сарадник, ORCID 0009-0002-5229-2503, e-mail: v.dedovic@hotmail.com
2 Датуми у главном тексту су наведени по новом, или и по старом и новом календару, а у напоменама као у коришћеној архивској документацији.

година прошлог века.“[3] Међутим, овај први покушај је пропао. Разлог је био огроман мито од 4.000 златних лира који су османски чиновници захтевали за издавање дозволе.[4]

Преокрет наступа у августу 1894. године када српски посланик у Цариграду, Владан Ђорђевић, обнавља ову националну иницијативу. Он за уредника листа предлаже искусног публицисту Никодима Савића, родом из Пећи, бившег деловођу некадашње српске Трговинске агенције у Солуну и уредника листова у Србији: *Дневни Лист* и *Трговински гласник*, а за администратора листа охрићанина Косту Групчевића, који је до тада радио у српском Посланству у Цариграду као преводилац за грчки језик. Средином новембра 1894. године посланик Ђорђевић саопштава министру иностраних дела Краљевине Србије Милану Богићевићу да је Савић стигао у Цариград и да је однео и предао своју молбу лично министру унутрашњих дела Османског царства да му се изда дозвола за покретање српског листа у Цариграду.[5]

Османске власти су позитивно одговориле на захтев Никодима Савића[6] и одобриле му издавање листа *Цариградски гласник* под строгим условима: потпуна лојалност султану, поштовање закона о штампи и обавезно достављање три примерка сваког броја тамошњој цензури.[7]

После више одлагања, први број Цариградског гласника појавио се на Дан Светога Саве, 14/27. јануара 1895. године. Лист је излазио једном недељно све до 10. октобра 1909. године.[8] Штампан је искључиво на ћирилици, најпре у Штампарији А. Зелића и синова (од 5. октобра 1895. године звала се Штампарија Синова А. Зелића) а од 9. августа 1902. године, па до краја његовог излажења у Штампарији Браће Герарда која се налазила у цариградској четврти Галата.[9] У току 1895. године штампан је у фолио формату (фолио формат = половина штампарског табака – подвукао В. Д.) или малом (часописном) формату димензија 45x31 cm, у два ступца; од броја 1, 4. јануара 1896. па до броја 34, 25. септембра 1897. штаман је у прелазном новинском формату димензија 33x48 cm у 4 ступца, а од броја 35, 2. октобра 1897. па до краја излажења, број 42, 10. октобар 1909. године штампан је у великом новинском (broadsheet) формату димензија 38x54 cm

3 Петар Митропан, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Маћедонији 1871–1912*. Скопље, 1933, Штампарија „Јужна Србија“, стр. 82–94.

4 П. Митропан, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Маћедонији 1871–1912*, стр. 82–94.

5 *ДОРО 1890–1899*, док. бр. 233, стр. 338–339; *ДОРО 1890–1899*, док. бр. 237, стр. 344–345; *ДОРО 1890–1899*, док. бр. 240, стр. 350–351.

6 *ДОРО 1890–1899*, док. бр. 233, стр. 338–339; *ДОРО 1890–1899*, док. бр. 237, стр. 344–345.

7 *ДОРО 1890–1899*, док. бр. 237, стр. 347.

8 *Љиљана Чолић. „Скадар у ‹Цариградском гласнику›“.* Српске студије, бр. 4/2013, стр. 253.

9 *ДНБС, Периодика, Цариградски гласник,* Подаци из библиографских описа дигитализованих примерака; Петар Митропан, „Штампа Јужне Србије“, у: Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937, Скопље, 1937, стр. 887–905.

у 5 ступаца).[10] Излазио је најчешће на четири странице, а само у случајевима постојања обимнијег материјала, био би повећан на шест, осам, десет или дванаест страница. Због обимног материјала први број штампан је на 12 страница. У неким случајевима штампан је и додатак.[11] Излазио је једном недељно у Цариграду, најпре најчешће четвртком, а од броја 1(1903) петком или суботом.[12]

Први власник и одговорни уредник листа био је Никодим Сп. Савић, родом из Пећи,[13] а администратор Коста Групчевић. Програмска оријентација листа *Цариградски гласник* изложена је на трећој страни првог броја под насловом „Програм нашега листа“. „Ми ћемо о политици писати само онолико, колико увиђали будемо, да је од насушне потребе за наше читаоце. За то ћемо имати уводне чланке и рубрике; цариградске вести, домаће и стране. У њима ће поред других вести бити и по која политичка. У домаћим вестима нарочиту ћемо пажњу обратити, да бележимо појаве у нашој земљи, које су од опште користи, а нарочито да упознајемо једне крајеве наше отаџбине са другима. За тим рубрикама биће ове: привреда и индустрија, трговина и саобраћај, финансије, у којима ћемо бележити појаве, које се тичу тих грана радиности. За овим ће бити одељак поука, у коме ћемо доносити мале чланке о богословљу, о просвети, о чувању здравља, о привреди, и т. д; па онда дописи из унутрашњости и са стране, чија ће циљ бити иста, која и већему делу домаћих вести. Иза дописа биће нарочита рубрика преглед штампе. После ће доћи на ред ове рубрике: различности, пошалице, трговински извештаји које ћемо непосредно добијати са свију важнијих пијаца, извештаји са новчаних тргова; а најзад огласи. Наш ће лист имати два подлистка, и то један уводан, а други поучан или користан.“[14]

10 *ДНБС, Периодика, Цариградски гласник,* Подаци из библиографских описа дигитализованих примерака.

11 П. Митропан, „Штампа Јужне Србије“, стр. 887–905.

12 *ДНБС, Периодика, Цариградски гласник,* Подаци из библиографских описа дигитализованих примерака.

13 Никодим Сп. Савић (1865–1897), био је уман, образован и предузимљив човек пореклом из Пећи. Радио је као новинар и писац који је пре појављивања овог листа своје радове објављивао у *Календару Голуб* и листовима и часописима који су излазили у Србији и Војводини. Никодим Савић је у једном од првих бројева *Календара Голуба* штампао своју приповетку „Накина брдила“. Аутор је неколико брошура о економско-привредним и политичко-трговинским питањима. Петар Митропан истиче велике способности, моралне квалитете и висок патриотизам првог професионалног новинара из Старе Србије и Македоније (Петар Митропан, „Прилози за историју штампе на Југу: Цариградски гласник 1892–1908. год.“, *Јужни преглед, лист за науку и књижевност,* јануар 1928. Скопље, стр. 77–78). Поводом његове преране смрти 6. априла 1897. године у 32. години живота *Цариградски гласник* је објавио 17. маја 1897. године дужи некролог. (ЦГ, бр. 15, 17. мај 1897: 1). У истом броју листа, на последњој страни, штампана је и читуља Никодиму Савићу коју су објавили његова супруга Љубица и отац Спиридон (ЦГ, бр. 15, 17. мај 1897: 4).

14 ЦГ, бр. 1, 14. јануар 1895: 3; *Љ. Чолић. „Скадар у ‹Цариградском гласнику›“, стр. 255.*

На последњој страници првог броја листа, у тексту насловљеним „Позив на претплату“ пише: „Претплату на наш лист примају нарочито означени скупљачи, чији ће се списак имена доносити у листу.“ У наставку овог текста дате су и цене листа. За Отоманску царевину (лира = 108 гроша, меџедија = 20 гроша) – годишња претплата 40 гроша, за 6 месеци - 20 гроша, за 3 месеци – 10 гроша, за један месец – 5 гроша. За Цариград – један број = 20 пара у сребру; За Србију: годишња претплата 14 динара у сребру, за 6 месеци – 7 динара у сребру, за 3 месеца – 4 динара у сребру, за један месец – 1,5 динара у сребру. За земље у поштанском савезу (наполеон = 20 франака у злату): годишња претплата 14 франака у злату, за 6 месеци – 7, за 3 месеца – 4 франка у злату.[15]

Царградски гласник је имао неколико редовних рубрика, а било је повремено и засебних целина. Све време излажења био је цензурисан од стране османских власти. Званични цензор је био Али Фахми Бej, исламизирани бугарин познат као велики србофоб.[16] Због цензуре и окрутности османских власти власници листа и његови уредници били су свесни да *Цариградски гласник* није смео да изађе са својим програмом заштите српског народа, јачање српске националне свести и подстицање националног ослобођења од Османског царства јер то не би било дозвољено. Зато је званичан програм био неполитичан.

Политичке и националне вести којима су бранили српски интереси пласиране су на прикривен, индиректан и спретан начин. Намера је била да се преко културно-просветног и едукативног рада учини нешто више на плану српског националног питања у Старој Србији и Македонији. Кроз рубрике посвећене привреди, трговини, просвети, дописима из унутрашњости и пијачним извештајима, лист је остваривао своју суштинску мисију – подизање националне свести и повезивање раскомаданог српског ткива.

Цариградски гласник је брзо стекао велики број читалаца и сарадника у свим крајевима Османског царства где је живело српско становништво. Добро организована мрежа повереника у свим већим местима радила је на популарисању листа, његовом растурању, прикупљању преплате и дописа.[17] Цариградски гласник је био доступан заинтересованим читаоцима

15 *ЦГ,* бр. 1, 14. јануар 1895: 12.

16 Милић Ф. Петровић, „Цариградски гласник први лист на српском језику за српске земље под турском управом“, *Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“,* XVIII(1998), Пријепоље, стр. 343.

17 Читаоци *Цариградског гласника* могли су купити овај лист у Цариграду на пет продајних места по цени од 20 пара у сребру. Изабрани су и првих осам повереника за прикупљање претплате и дописа ван Цариграда, чија су имена објављена у другом броју листа. На том списку био је и повереник за Беране, трговац Симо К. Поповић (ЦГ, бр. 2, 21. јануар 1895: 8). Временом број повереника и места у којима се могла извршити претплата се повећавао. Јануара 1896. године на списку су 23 повереника. И на том списку је повереник за Беране трговац Симо К. Поповић (ЦГ, бр. 4, 25. јануар 1896: 16). Током 1896. године нумерисање страница листа се настављало на претходни број.

у 123 места у Османском царству, Србији, Црној Гори, Аустро-Угарској Далмацији, Русији, Бугарској, Грчкој, Енглеској и ван Европе у свим државама где је било Срба.[18] Почетком 1909. године у Беранама је било шест претплатника на *Цариградски гласник*, а то су: 1. Милан Поповић, управитељ школе у Беранама; 2. Мираш Дабетић, учитељ у Доњој Ржаници; 3. Ђукан Лабудовић, учитељ у Калудри; 4. Симо Кастратовић, учитељ на Полици; 5. Милош Ђукић, учитељ на Полици; 6. Периша Пајковић, учитељ у Заостру. Примерци *Цариградског гласника* допремани су у пакету на име Милана Поповића, управитеља школе у Беранама.[19]

После смрти власника и одговорног уредника листа *Цариградски гласник* Никодима Савића, 6. априла 1897. године, од 15. маја исте године ове дужности је преузео Коста Групчевић.[20] Групчевић је успешно водио лист све до своје смрти 21. јануара 1907. године, након чега долази до привременог прекида у излажењу (после броја 3 од 19. јануара 1907. године).[21] Штампање листа настављено је од бр. 1 (4. јануар 1908. године) па све до 10. октобра 1909. године, када је лист дефинитивно угашен због кризе у уређивачкој политици.[22]

Иако је био цензурисан од турских власти,[23] *Цариградски гласник* је обавештавао ширу јавност о политичким догађајима и друштвено-политичким приликама у Османском царству, Србији, Црној Гори и у другим земљама. Уредништво листа је тежило да се да допринос подизању културно-образовног нивоа српског становништва у Старој Србији и Македонији и да се обједини акција за његово национално ослобођење од Османског царства. Објављени текстови у *Цариградском гласнику* постају доказни материјал српској и црногорској дипломатији у комуникацији са турским властима и представницима великих сила. Текстови објављени у *Цариградском гласнику* најчешће нису потписивани или су на крају неких прилога стављани псеудоними, скраћенице, иницијали или само једно слово, па је врло тешко утврдити ко су били њихови аутори.[24] *Цариградски гласник* је писао о различитим темама и кад је Беранска каза у питању, што представља најбитнији део нашег истраживања у овом раду.

18 П. Митропан, „Штампа Јужне Србије“, стр. 893; Милић Ф. Петровић, „Цариградски гласник први лист на српском језику за српске земље под турском управом“, стр. 350.

19 ЦГ, бр. 8, 20. фебруар 1909: 4.

20 *ДОРО 1890–1899,* док. бр. 343, и прилог док. бр. 343, стр. 440–441; Петар Митропан, *Први интелектуалци на Југу. Коста Групчевић*. Скопље, 1936, Штампарија Јужна Србија, Оштампано из „Јужног прегледа“, бр. 11, 1936. г., стр. 11.

21 Урош Микетић, „Цариградски гласник (1895–1909): Прилог проучавању привредних, црквених и школских прилика Срба у Косовској Митровици и околини“. Баштина, св. 49 (2019). Лепосавић: Институт за српску културу у Лепосавићу, стр. 321.

22 *Љ. Чолић. „Скадар у* Цариградском гласнику“, стр. 253.

23 *ДОРО 1890–1899,* док. бр. 375, и прилог док. бр. 375, стр. 463–464.

24 Раде Бракочевић, „Псеудоними и шифре Никодима С. Савића“, *Књижевна историја* 140/141 (2010), стр. 333–339.

Крајем XIX века српско становништво у Беранској кази[25] било је све чешће изложено нападима, пљачкању и убијању од стране муслимана и Арбанаса из Бихора, Рожаја и Ругове. Локалне турске власти нису хтеле да их заштите, него су хапсиле поједине дољовасојевићке прваке. Овакви поступци изазвали су немирно стање у овој области, које се одражавало у незадовољству, протестима, нередима и бунама. Један од учесталих напада муслиманског и албанског башибозука на српско становништво у Беранској кази почео је 31. маја 1898. године, из три правца, на села са десне стране Лима. У Беранама, на Јасиковцу и околиним местима било је сконцентрисано 15 табора регуларне османске војске. На дати знак војска се пресвукла у народну ношњу и одмах кренула да помогне башибозуку у харању, пљачкању и убијању српског становништво у околини Берана. Овај изненадни напад затекао је народ неспреман што је умањило могућност за одбрану. Сељаци су индивидуално давали отпор, али ненаоружани, нису могли изаћи на крај са наоружаном османском војском и Арбанасима који су предњачили у овим злочинима. Попаљен је велики број кућа и других објеката. У многим избама, шталама и кокошињцима изгорела је стока и живина коју сељаци, у журби, нису успели да истерају. Тек пошто су жене и децу упутили у села са леве стране Лима, а неки и преко црногорске границе, нападачима је пружен жесток отпор. Петог дана од почетка сукоба, борбе су се пренеле и на леву страну Лима, па је изгледало да ће Манастир Ђурђеви Ступови поново горети. Но, и поред бројчане надмоћности и упорности, непријатељ није успео да постигне свој циљ па је, позивајући се на захтев самог султана, 7. јула затражио од Срба мир. На упорна инсистирања црногорског и српског посланика у Цариграду, Митра Бакића и Стојана Новаковића, уз помоћ руског амбасадора Зиновјева, султан је обећао да ће војне и цивилне власти у Беранама бити кажњене за почињена насиља и да ће српском живљу бити дата пуна амнестија и потребна средства за обнову порушених кућа. *Цариградски гласник* о овим борбама није извештавао

25 **Беранска каза је административно-управним реформама од фебруара 1864. године издвојена из скадарског санџака и прикључена новоформираном Новопазарском санџаку, који је чинио део Босанског ајалета, односно од 1865. године Босанског вилајета. Септембра 18**81. године Беранска каза је прикључена новоформираном Пећком санџаку који је био у саставу Косовског вилајета. **Задржала се у саставу Пећког санџака до 1912. године. Захватала је територију беранског краја, која се у документима често назива и Беранском нахијом. Црна Гора и православно становништво од 1878. године оба та појма замењују, најчешће, називом Доњи Васојевићи. Беранској кази припадала су 32 села (Вукашин Дедовић, „Устанак у Доњим Васојевићима и ослобођење Берана 1912. године“., Српске студије, 13(2022). Београд: Центар за српске студије, стр. 146, ф.н. 3; Вукашин Дедовић, „Положај Срба у Беранској кази у време младотурског режима (1908–1912)“, Српске студије, 15(2024). Београд: Центар за српске студије, стр. 218. Вукашин Дедовић,** „Беранска каза 1864–1896“, ***Баштина,*** **св.** 65(2025), **Лепосавић: Институт за српску културу у Лепосавићу, стр.** 164–165.

своје читаоце, али кад су борбе престале и почели мировни преговори о томе објавио неколико извештаја. У *Цариградском гласнику* од 11. јуна 1898. године је објављено да је султанов изасланик Садедин-паша стигао на црногорско-турску границу и да је завладао мир.[26] И у наредном броју овог листа објављено је да је средином јуна месеца у Беранама стигао султанов изасланик Садедин-паша, који је одмах позвао дољовасојевићке главаре на договор. Формирана је мешовита комисија за попис и процену уништене имовине. У тој комисији били су Џемаил-бег, писар беранског кајмекама Авди- ефендија, Јово Мартиновић и Ристо Поповић.[27] И у наредном периоду лист је објављивао извештаје који су се односили на преговоре око успостављања мира у Беранској кази и надокнади причињене штете српском становништву током ових напада. Султан је молио књаза Николу да преко својих изасланика, Ј. Мартиновића и Р. Поповића, утиче на српско становништво „да не прећеравају у потраживању накнаде за оштету јер Садедин-паша јавља да су њихове претензије одвећ велике.“[28] Иако обећани новац није потпуно исплаћен, турско-црногорска комисија завршила је свој рад и напустила Беране.[29] Мартиновић и Поповић су прешли у Андријевицу, а Садедин-паша је отишао у Цариград. Књаз Никола је „ради регулисања беранских догађаја“ одликовао султановог изасланика Саадедин пашу и косовског валију Хафиз-пашу Даниловим орденом првога степена.[30]

Непризнавање српске народности и притисак са свих страна уједињавало је српско становништво у Османском царству како би одбранило и сачувало своје обичаје. И српско становништво у Беранској кази празновало је све хришћанске празнике: Божић, православну Нову годину, Богојављење, Благовести, Дан Света три јерарха, Лазареву суботу, Цвети,[31] Ускрс, Ђурђевдан, Дан Светог Ћирила и Методија, Спасовдан, Видовдан, Крсну славу и др. и на тај начин уздизало српски национални дух и чувало свој идентитет.[32] Велику улогу у овоме одиграла је Рашко-призренска епархија деловањем локалног свештенства и посетама њених митрополита. И српске школе у Беранској кази (Доњи Васојевићи)[33] учествовале су у свим већим

26 *ЦГ*, бр. 24, 11. јун 1898: 1.

27 *ЦГ*, бр. 25, 18. јун 1898: 1; ДАЦГ, МУД, 1898, фасц. 92, док. бр. 65 и 68/1, Б. Петровић–књазу Николи, Андријевица, 17. и 18. јун 1898; ДАЦГ, МУД, 1898, фасц. 92, док. бр. 73/2, комесари Јово Мартиновић и Ристо Поповић–Б. Петровићу, Андријевица,18. јун 1898; *Браник* (Нови Сад), бр. 68, 11(23). јун 1898; *ЦГ*, бр. 24, 11. јун 1898: 1; *ЦГ*, бр. 25, 18. јун 1898: 1.

28 *ЦГ*, бр. 26, 25. јун 1898: 1; ДАЦГ, МУД, 1898, фасц. 47, док. бр. 702, М. Бакић–Г. Вуковићу, Цариград, 22. јун 1898.

29 *ЦГ*, бр. 31, 30. јул 1898: 4.

30 *ЦГ*, бр. 35, 27. август 1898: 1.

31 *ЦГ,* бр. 18, 2. маја 1902: 3.

32 *ЦГ*, бр. 6, 5. фебруар 1898: 1.

33 У тежњи за очувањем српског националног бића, а касније и ослобођењем од турске власти, владе Србије и Црне Горе су радиле на отварању школа у Беранској кази (Доњим

догађајима, светковинама и прославама у вароши и околини.

Највеће свечаности у Беранској кази одржаване су поводом Дана првог српског архиепископа, просветитеља и учитеља Светога Саве. У *Цариградском гласнику* објављено је више дописа у којима се говори о светосавским прославама у овој области. „Њега слави Српска црква, слави га Српска школа, а слави га и српска кућа. Св. Савска слава је – у правом се може рећи – свесрпска слава […] С колена на колено прелазила су предања о великим делима, која је Св. Сава починио за свој род, с појаса на појас пролазила су предања о неизмерним пожртвовањима, која је он поднео за свој племе. Одржавањем тих предања, која су се низала све до наших дана, наш народ није се само дивио величини његовога духа, него је црпао и пouке.

Васојевићима), као и на њиховом финансирању и опремању уџбеницима и другим наставним средствима. Прва српска световна (грађанска) основна школа у Беранској кази основана је 1869. године при манастиру Ђурђеви Ступови. Друга српска световна основна школа у Беранској кази подигнута је у вароши Беранама 1889. године. (Р. Петковић Поповић, В. Шалипуровић, Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србијеу 19. веку, *Прибој, 1970,* стр. 67–68. З. Делетић, Настава историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године. Подгорица, 1995, стр. 260). Током школске 1891/1892. године Србија је у Беранској кази отворила још четири школе (на Полици, у Будимљи, Пријелозима и Лубницама). Шест српских школа у Беранској кази успеле су, преко беранског кајмакама Мехмед бега Јајчанина, да добију дозволу за рад од вилајетских турских власти у Скопљу 1892. године (ДАС, МИД ПП, 1892, док. бр. 191, српски цариник на Јавору, Ђорђе Радуловић–председнику Министарског савета и министру иностраних дела Јовану Авакумовићу, Јавор, 5. октобар 1892; *ДОРО 1900–1912,* док. бр. 120, стр. 227). Ривалско отимање о ове крајеве између српске и црногорске владе доводило је школе у тешку ситуацију (ДАС, МИД ПП, 1893, док. бр. 179, учитељ Ј. Бабовић–Ђ. Радуловићу, 17. август 1893). Османске власти су крајем 1893. године затвориле све школе у Беранској кази. Школе су поново почеле са радом од школске 1895/1896. године и биле су у надлежности Црне Горе (З. Делетић, *Настава историје у Црној Гори* .., стр. 265; Ђоко Пејовић, Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу *1878-1912. године*, Титоград, 1973, стр. 164). Те школске године отворене су још три школе у Беранској кази (Виницка, Буче и Горње Село), тако да је укупно радило је 9 школа, које је похађало 547. ученика са којима је радило 9 учитеља (Милојко В. Веселиновић, Статистика српских школа у Турској (у Старој Србији и Маћедонији) за 1895/1896. школску годину, Београд 1897, стр. 63–65). Од тада па до 1912. године отворене су школе још у седам села Беранске казе: Горажде, Виницка, Горње Заостро, Доња Ржаница, Калудра, Буче и Дапсиће. Тако је у периоду од 1892. до 1912. године у Беранској кази било отворено укупно 13 школа. Оне никад нису радиле све у исто време и ни једна од њих није била без повремених прекида. Узроци томе били су различити. Понекад није било учитеља, понекад није било средстава, а главне сметње у њиховом раду правиле су османске власти и особито фанатизовани турски башибозук. Тешкоће у раду ових школа долазиле су и услед ривалског отимања о ове крајеве између српске и црногорске владе (ДАС, МИД ПП, 1893, док. бр. 179, учитељ Ј. Бабовић–Радуловићу, 17. август 1893). Но и поред тога ове школе су окупљале велики број ђака. У Статистици српских школа у Рашко-призренској епархији пише да је 1911. године у Беранској каази било 12 школа које је похађало више од 700 ученика и да ниједна није имала дозволу за рад (ДАС, МИД ПП, 1911, док. бр. 254, Администратор Рашко-призренске епархије–Министарству иностраних дела Србије, 1911. године; *ДОРО 1900–1912,* док 233, стр. 347–352).

И заиста, цео живот Св. Саве то је низ примера врлина на које се треба угледати.“ [34] Свети Сава као школски патрон прослављао се у више градова у Старој Србији и Македонији и пре српско-турског рата 1876–1878. године.[35] Међутим, објавом рата 1876–1878. године све српске школе у Османском царству су затворене. Забрањен је рад српским школама и српско се име није смело чути.[36] И након рата већина српских школа у Старој Србији и Македонији остала је затворена. Османска управна власт је негирала постојање српске народности на тлу Царевине. Када је деведесетих година XIX века дошло до обнављања рада затворених српских школа и отварања нових, Дан Светога Саве се поново почео прослављати као школска слава у српским основним школама и гимназијама у Старој Србији и Македонији (Скопљу, Битољу, Солуну, Пљевљима и Приштини).[37]

Култ Светог Саве био је снажно присутан и у Беранској кази. Милојко Веселиновић наводи да се у Беранама, Бијелом Пољу, Плаву, Брезојевици и Гусињу дан овог светитеља почео прослављати као школска слава од 1894. године, а у околним селима од 1895. године.[38] Ђаци и учитељи[39] у школама у Беранској кази прослављали су Дан Светога Саве на изузетно свечан и весели начин. Прославе су имале и едукативни и хуманитарни карактер јер се на њима говорило о животу и раду овог српског свеца и просветитеља и прикупљали новчани и други прилози за помоћ угроженим појединцима или за опште народне интересе. Присутни су могли да чују низ корисних и практичних савета који су им били потребни за свакодневни

34 *ЦГ*, бр. 3, 16. јануар 1897: 1.

35 Милојко В. Веселиновић, „Свети Сава школски патрон у Срба“, *Браство* (Београд), књ. XII–XIII (1908), стр. 58–69; З. Живковић Христић, „Сећања Светозара Томића на Светосавске прославе у Старој Србији и Маћедонији крајем 19. и почетком 20. века, *Братство* (Београд), XIII (2009), стр. 191–193.

36 Светозар Томић, „Прослава Св. Саве у српским школама у време Турско у Старој Србији и Македонији“, *Јужни преглед* (Скопље), бр. 1(1936), стр. 11.

37 М. В. Веселиновић, „Свети Сава школски патрон у Срба“, стр. 72–73.

38 М. В. Веселиновић, „Свети Сава школски патрон у Срба“, стр. 69.

39 Код српског становништва у Беранској кази, као и у другим областима где су Срби живели, учитељско занимање на друштвеној лествици заузимало је високо место. Учитељи су, поред васпитне и образовне улоге, често обављали улогу заштитника права српског народа пред османским властима, чиме су неретко себе доводили у тежак положај. Османске власти су српским учитељима у Беранској кази правиле разне сметње: вршиле су преметачине у школама и код учитеља, нарочито код оних за које се сумњало да одржавају везе са Србијом, забрањивале рад у школама, од учитеља се тражило да подносе дипломе на оверу, отезале су да им издају дозволе за рад, наметале обавезу да учитељи могу бити само турски поданици, и др. (ДАС, МИД ПП, 1893, док. бр. 179, учитељ Ј. Бабовић–Ђ. Радуловићу, 17. август *1893*; *ДАС, МИД ПП, 1892, док. бр. 191, цариник у Рашки, Петар Дрваревић–Миниатарству иностраних дела Србије,* 5. октобар 1892; ДАЦГ, МИД, 1898, док. 1173, 1458; *Невесиње* (Никшић), 1898, бр. 9 и 15, (од 1. јула и 12. августа). Крајем 1905. године дошло је до протеста учитеља у Беранској нахији зато што су им месне власти увеле обавезу учења турског језика и за предавања одредиле хоџу (Ђ. Пејовић, Политика Црне Горе ..., стр. 167; ДАЦГ, МИД, 1905, док. 2249, учитељ Дабетић и Протић–министру Г. Вуковићу, 9. октобар 1905). У Беранама је 1900. године формирано Удружење учитеља беранског краја. Од 18. јуна 1907. године председник овог удружења био је управитељ школа у беранама Милан Поповић, а потпредседник учитељ Иван Чукић.

живот. Свечаности су морале бити праћене захваљивањем султану Абдул Хамиду II уз узвик „Дуг живот падишаху!“, као и вилајетским и локалним турским властима. О томе сведоче бројни извештаји који су објављивани у *Цариградском гланику*. Тако је било и 1900 године: „Наша школа славила је свакад од како постоји, али 14. јануара прослављен је ове године онако, како Србин само може желети. ... Пошто се свршила св. Литургија у овдашњој цркви великомученика Георгија – Ђурђевим Стубовима, онда су ђаци кренули из цркве у два реда, са њима учитељи и свештенство и многобројни народ који се слегао из свију села као и из вароши Берана – право у школу. Ђаци су заузели своја места, а тако и народ. По томе је извршено водоосвећење и сечење колача, које је свештенодејствовао г. Јосиф Бојовић, парох Бучички. Кад је свршено водоосвећење и сечење колача, онда је отпочео г. Ђорђе Бојовић, управљајући учитељ, говор у којем је у кратко изнео живот и дело Св. Саве и значај светковине, па је потом прешао на јавну благодарност у име ђака и ђачких родитеља на богати и добротворни прилог г. Хаџи Мила Ј. Вукојичића, трговца из Бијелог Поља, који је он учинио школи код ман. Ђурђ. Стубова... У учионици у којој се вода светила била је велика слика Христа Спаситеља, а на подножју иста слика Св. Саве. Око ових слика био је венац са крстом на врху. Венац је био окићен зимзеленом. После говора ђаци су отпочели декламовање, а онда су отпевали химну Св. Сави. ...У школи и ван ње била су многа кола, те се певало и играло до тамне ноћи, а кад их већ ноћни мрак поче кућама растурати пуне радошћу и задовољства, могао се чути где један другоме говоре: „Славимо Срби славу Светитеља Саву, Биће и боље за све српске школе.“[40]

Цариградски гласник је објавио и извештај о прослави Дана Светога Саве у Беранама 1902. године, који је написао учитељ школе у вароши Милан Поповић. Свечаност је почела рано у манастиру Ђурђеви Ступови, где је упркос лошем времену стигао велики број грађана и сељана. Литургију су служили протојереј Станоје Рашић и свештеник Јован Поповић. По свршетку литургије прота Рашић држао је врло леп и значајан говор о Светом Сави. Након тога народ из села остао је у овдашњој основној школи, а ђаци из варошке школе и грађани упутили су се певајући у своју школу. Тамо је учитељ Милан Поповић одржао предавање о важности домаћег и школског васпитања, што су присутни пажљиво саслушали, након чега су ђаци извели припремљени програм. Рецитацијама и певањем српских песама ђаци су изазвали одушевљење код свих присутних. Након званичног програма, учитељ је госте почастио вином, ракијом и кафом. Међу бројним здравицама, посебно се издвојила она коју је учитељ подигао за здравље и

40 *ЦГ*, бр. 10, 2. март 1900, додатак 9. броју Цариградског гласника. Овај допис је потписан иницијалима М.М.П. иза којих стоји име Милан Максимов Поповић, управитељ школа, а од 18. јуна 1907. године председник Удружења учитеља беранског краја које је основано 1900. године (– подвукао В.Д.).

дуг живот султна Абдул Хамид Хана II. Одушевљен наступом ђака, прота Станоје Рашић поклонио је деци 18 гроша и 32 паре, док је Коста Матковић школи даровао 100 табака папира, на чему им се учитељ Поповић захвалио. Веселье ђака, родитеља и других грађана трајало је скоро до мрака.

Дан Светога Саве прослављао се на традиционалан начин и у сеоским српским школама у Беранској кази. Како је 1904. године протекла прослава у српској основној школи у Доњој Ржаници[41] можемо видети из дописа учитеља те школе Ивана А. Чукића који је објављен у Цариградском гласнику. „Ево већ пета година о како је у овом селу отворена српска школа и од како у њој многи српчићи славе првог српског просветитеља Св. Саву. Кад је отворена ова школа, узета је за школу врло незгодна проста кућа сељачка. Миралај Хамли бег дознавши за ово испратио је прошле године два мајстора, који су ову школску зграду из основа поправили. Нека му је велика хвала, а такође и Зејнел бегу Мамутбеговићу који приложи 275 гроша преко свога опуномоћеника Асан ефендије на име помоћи сиромашним ђацима својих чифчија. Ново установљена пак општина школска енергично се старала за побољшање школе. Пошто у селу нема цркве то се народ на св. Саву, ујутру рано, искупио у школи гдје одржасмо јутрење. Обред су обавили поп Максим Поповић и поп Ново Недић, после јутрења је обављено свећење водице и сечење колача, а после су учитељи пред многобројним народом из шест села говорили, и то г. Мираш, а потписани: ‹шта је темељ народности›. Ђаци су отпевали химну Њег. Им. Вел. Султана, а после су декламовали ‹Св. Саво›, ‹Дижите школе› и ‹Груда земље› и т.д. Веселье народно се продужило до тамне ноћи у највећем задовољству, уз пуцање многобројних пушака које увеличаше веселье. За све уредно веселье нека је хвала г. Мирашу, месном надзорнику Саву Чукићу, а особито мухтарима Симуну Чукићу, Милићу Аковићу и Нову Томовићу, као и општину која не пожали труда за дочек и прославу. Дај Боже, да идућег Св. Саву у већем задовољству дочекамо и прославимо у здравље Њ.И.В. Султана.“[42]

Цариградски гласник је известио своје читаоце и о прослави Дана Светога Саве у Беранама 1902. године. Међутим тај извештај је слабо видљив у дигиталној форми листа коју смо користили тако да га нисмо могли прочитати.[43]

О прослави Дана Светога Саве 1908. године у школи у Беранама за Цариградски гласник извештава учитељ Милан Поповић: „Прослава је

41 Историчар Горан Киковић наводи да „Основна школа у овом селу први пут је отворена 1899/1900. године. Прије отварања школе у овом селу, омладинци који су жељели да науче основну писменост, ишли су у Основну школу код Манастира Ђурђеви Ступови, тада једина школа у срезу Беранском“ (Горан Киковић, Развој просвете и школства у Доњим Васојевићима, Беране, 2008, стр. 137).

42 *ЦГ,* бр, 16. 16. април 1904: 4.

43 *ЦГ*, бр. 7, 11. фебруар 1905: 4.

почела свечаном литургијом у манастиру Ђурђеви Ступови. По завршетку литургије упарађени ученици кренули су из манастира ка школи, певајући тропар Светоме Сави и „Ускликнимо с љубављу.“ На челу колоне била су два ученика, један је носио крст, а други слику Светога Саве. По доласку у школу ученици су извели припремљени свечани програм. Сви присутни били су задовољни изведеним програмом. „Свечаност није прошла у сјају и церемонијалу него у тишини и скромности“ закључио је извештач учитељ Милан Поповић. Након изведеног програма, на позив редакције Цариградског гласника, формиран је одбор за прикупљање добровољних прилога за обнову гимназије у Скопљу која је страдала у пожару.[44] Велики број присутних грађана подржао је ову акцију и дао новчани прилог. Прикупљено је 1665 гроша и 4 паре које су послате одбору у Скопље. Овим је грађанство у Беранама „показало да поштује своје просветне установе и готово је, поред све своје сиромаштине, да својим скромним прилозима помогне овако племенито подузеће, што се посведочило у неколико прилика, па и сада, не жалећи одвојити од свога залогаја и принијети на олтар народнога добра и среће.“[45]

Цариградски гласник је извештавао и о празновању и обележавању у Беранској кази и других важних црквено-народних празника. Тако су у раним јутарњим сатима на Дан Васкресенија Лазаревог, односно на Лазареву суботу,[46] 6/19. априла 1902. године, испред Манастира Ђурђеви Ступови окупили ђаци и учитељи пет српских школа из ове казе (школа код Манастира Ђурђеви Ступови, школа из Вароши, школа из Доње Ржанице, школа из Заостра и школа на Полици) да одслушају Свету службу Божију коју су чинодејствовали три свештеника: Максим Поповић, парох Доње Ржанице, Јаков Поповић парох из Будимља и Димитар Поповић, парох из Лушца. По завршетку Службе Божије, око 450 ученика ових школа са својим учитељима кренули су на северну страну према узвишењу (вису) Беран-крш, које је удаљено од Манастира 15 минута хода. Сваки учитељ је ишао поред својих ђака док нису стигли на широку пољану у близини узвишења. Ту је ђацима допуштено се самостално забављају и играју разне

44 Нова школска зграда Српске гимназије у Скопљу, која је подигнта 1904., страдала је у подметнутом пожару у ноћи 31. новембра 1907. године. У Скопљу је формиран одбор за прикупљање прилога за зидање нове зграде. *Цариградски гласник* је имао више него значајну улогу у прикупљању новца. Имена приложника објављивана су у *Цариградском гласнику*. Ошширније видети у: Вукашин Д. Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, књ. III, Краљево, 2022, стр. 363–364, фн. 1339.

45 *ЦГ*, бр. 7, 15. фебруар 1908: 4.

46 Лазарева субота слави се у знак сећања на дан када је Исус Христос васкрсао Лазара, који је четири дана био мртав. Лазар је потом живео још 30 година као епископ на Кипру. На Лазареву суботу беру се младе врбове гране које се уносе у цркву, освештавају се и ту остају до недељне литургије, на Цвети, када се деле народу. Зато се овај празник зове и Врбица. Ово је дан дечје радости, јер је према јеванђељу, Христос полазећи у Јерусалим рекао: „Пустите децу к мени, јер таквих је царство небеско.“

игре из овог краја. Учитељи су отишли на узвишење Беран-крш одакле су осматрали околна места, а нарочито места на којима су се у прошлости одвијали познати и важни догађаји у овом крају. Када су сишли са узвишења учитељи су захтевали од ученика да свако од њих убере по један букет разног пољског цвећа и да однесу у Манастир. Приликом доласка ученика и учитеља у Манастир дочекало их је звоњење великог црквеног звона, велики број окупљеног народа и свештеници. У самом Манастиру дочекао их је настојатељ (управник) јеромонах Данило са речима „Добро нам дошли“ и пожелео им здравље и напредак. Из цркве су пошли у оближњу школу и сместили се у простране учионице које је имала ова школа. Ту су ученици слушали говоре својих учитеља који су их упућивали на слогу и братску љубав. После ових говора ученици су пошли сваки своме крају и својим кућама, а учитељи су и даље остали са свештеницима и другим угледним људима овог краја до саме ноћи.[47]

Цариградски гласник је извештавао о тешкоћама које су доживљавали српски ђаци који су из Берана путовали преко турске територије да би стигли до школа у Скопљу, Битољу, Солуну и Цариграду. Такве тешкоће задесиле су и петорицу српских ђака који су кренули на пут дан уочи Преображења, 5/18 августа 1909. године са намером да се упишу у гимназију у Скопље. Децу су на том путу пратили Никола Кораћ и Радош Обрадовић. Путовали су дању кроз српска села а када би наишли на арнаутска села у неким скривеним местима чекала су да падне мрак. „У планину Клисуру (Ђаловића клисура – подвукао В.Д.) стигли су на сам дан Преображења. Ту су у планини остали до заласка сунца, па се онда упутише преко Гиљеве. ... Када су били на дну Дуге, између села Црвско и Ђаловићи, осуше се на децу пушчани плотуни. Српчићи видећи, да су наишли на заседу разбегоше се куд које.“ Том приликом убијени су Радош Обрадовић и Никола Пешић, син Томаша Пешића, а остали су се, после неколико дана лутања по шумама и гудурама, вратили својим кућама. Тела Радоша Обрадовића и Николе Пешића била су сва изрешетана куршумима, пише у *Цариградском гласнику*.[48]

47 *ЦГ*, бр. 18, 2. мај 1902: 3.

48 *ЦГ,* бр. 38, 11. септембар 1909: 3. Преко територије између Сјенице и Бихора пролазио је један од важнијих путева којима су се кретали печалбари, трговци и ђаци који су ишли из Црне Горе и Беранске казе ка Старој Србији и Македонији и обрнуто. Овај планински простор био је најризичнији део пута јер је идеалан за постављање заседа турског аскера и башибозука. Наведено убиство није било једино убиство српских ученика који су путовали преко ове територије да би стигли до школа у Скопљу и назад. Слично убиство догодило се и 12/25. јула 1906. године. Ученике из Беранске казе и Црне Горе који су се враћали из гимназије у Скопљу после завршетка школске године, на путу између села Угља и Корита (област Пештера и Бихора) пресрели су припадници турског аскера и том приликом убили једног ученика из Беранске казе (села Петњика) и једног из Црне Горе, а једног ученика из Црне Горе ранили (*ДСПКС*, књ. 2, св. 2/1, док. 62, стр. 213–214. и док. 67, стр. 222; *ДОРО*

Цариградски гласник је редовно извештавао своје читаоце о активностима представника Рашко-призренске епархије на територији Беранске казе. Те активности су се огледале кроз рад црквено-школске општине на обнови цркава и манастира Ђурђеви Ступови, учешће у прославама важних црквено-народних празника, у именовању и постављењу свештеника, као и у посетама митрополита Дионисија Петровића 1899. и Нићифора Перића 1902. године. Тако *Цариградски гласник* доноси извештаје о постављењу игумана Гедеона, дотадашњег старешине Манастира Свете Тројице код Пљеваља за старешину Манастира Ђурђеви Ступови код Берана 1897. године.[49]

У току лета 1899. године митрополит Дионисије Петровић наставио је са посетама места и парохија у Рашко-призренској епархији које је започео у току претходне године. Посетио је неколико места у северозападном делу своје епархије: Митровицу, Нови Пазар, Сјеницу, Нову Варош, Прибој, Пљевља, Бијело Поље и Беране. Цариградски гласник је редовно извештавао о овим посетама.[50] У допису објављеном у *Цариградском гласнику* пише: „Август 31. остаће у вечитој успомени свима нама Србима у Берану и околини јер је тога дана приспео наш омиљени и одавно очекивани гост, Њ. Високопреосв. Г. Дионисије“. И поред тога што је ова посета са закашњењем најављена, митрополита Дионисија дочекало је два сата хода удаљено од Берана сво свештенство из околине, већи део грађана са главарима и учитељима. У име свих присутних „високог и милог госта“ поздравио је управитељ и учитељ Ђорђе Бојовић са неколико значајних речи. Након тога митрополит се захвалио присутнима на овом топлом дочеку. После краћег одмора наставио је путовање ка Беранама „праћен свуда радосним и бурним клицањем ‹Живео наш владика›! уз песму и пуцњаву из пушака.“ Остали део грађана и већи део народа из околине, као и варошки учитељ Милан Поповић са својим ђацима организовали су дочек на брду Рудешу, пола сата хода од вароши. Упарађени народ поздравио га је бурним клицањем а учитељ и ђаци песмом. У име свих присутних митрополита је поздравио и пожелео добродошлицу учитељ Милан Поповић. Након тога митрополит је одговорио беседом у којој је истакао „да је много задовољан и весео кад га омиљена паства овако радосно прима у своју средину, а затим поучио народ да буде чврст у вери и да напредује у побожности. ....Своју је беседу завршио са архијерејским благословом рекавши: ‹Понесите архијерејски благослов и поздрав вашим домовима›“. Митрополит је најпре посетио у вароши познатог трговца Сима Поповића, у чијој је кући и преноћио. Сутрадан посетио је беранског кајмакама а затим и команданта војног гарнизона у

1900–1912, прилог док. бр. 97, стр. 126).

49 ЦГ, бр. 14, 3. април 1897: 2.

50 ЦГ, бр. 24, 10. јун 1899: 3; ЦГ, бр. 31, 29. јул 1899: 3; ЦГ, бр. 37, 9. септембар 1899: 3; ЦГ, бр. 43, 21. октобар 1899: 3; ЦГ, бр. 44, 28. октобар 1899: 3.

Беранама и неколико виђенијих Срба. Другу ноћ преноћио је у манастиру Ђурђеви Ступови. У недељу ујутро, испред манастира, иако је било лоше време, окупио се велики број народа. Митрополит је присуствовао служењу свете литургије којом је чинодејствовао јеромонах Данило, настојатељ манастира са свештенством. После литургије извршено је водоосвећење при чему је чинодејствовао митрополит са свештенством. После водоосвећења, окупљени народ и свештенство су љубили крст и руку митрополиту а он их је благосиљао и кропио освећеном водицом. Након тога митрополит је испред манастира разговарао са виђенијим људима из беранског краја а народ се веселио уз песму и игре. У школи код манастира организован је ручак за митрополита и његову пратњу. По митрополитовој жељи на ручку су били присутни и настојатељ манастира Данило, трговац Симо Поповић, два свештеника, три учитеља и неколико народних првака беранског краја, међу којима су били Авро Цемовић и Маријан Вуковић. Свештеник Јосиф Бојовић је држао беседу на чему се митрополит срдачно захвалио. Након ручка организован је испраћај митрополиту и његовој пратњи. Многобројни присутни народ поздрављао је митрополита клицањем „Срећан пут.“[51]

И наследник Дионисијев, митрополит Нићифор, редовно је обилазио места и парохије у својој епархији са намером да уреди рад црквено-школских општина запалих у неред у ранијем периоду и реформише рад у српским школама. *Цариградски гласник* је известио своје читаоце о посети рашко-призренског митрополита Нићифора Перића Андријевици и Беранама 1902. године. Берански прота Станоје Рашић обавестио је народне прваке, свештенике и учитеље из овог округа да ће митрополит Нићифор стићи у Андријевицу 4. јула 1902. године и да ће после одређеног задржавања у то место кренути према Беранама у три сата после подне. Неколико њих отишло је тога дана у Андријевицу да виде и поздраве митрополита и да целивају његову руку и приме благослов. У Андријевици је митрополита дочекао одушевљени народ, представници власти општине андријевичке и свештенство из више епархија. Митрополит је одржао састанак са њима и том приликом се распитивао за услове живота у овом месту и околини. Како је и најављено митрополит је са својом пратњом кренуо из Андријевице ка Беранама тачно у три сата после подне испраћен од великог броја окупљеног народа. На путу ка Беранама на више места организован је дочек. Народ из околних села, на челу са својим првацима, учитељима и свештенством, са великим одушевљењем дочекивао је митрополита и његову пратњу. Било је и представника локалних турских власти. Своју радост и одушевљење окупљени народ испољавао је лепим народним песмама што је код митрополита изазвало осмех, добро расположење и жељу за пријатан разговор. „Свуда је узгред благосиљао присутни народ и дозвољавао сваком и најмањем детету, да му може целивати. Лепа

51 ЦГ, бр. 43, 21. септембар 1899: 3.

околина, а особито чисти српски дух и очувани народни обичаји, дали су довољно уверења и скренули су већу симпатију нашег архипастира.“ На црногорско-турској граници на Трепчи митрполита су, поред представника турских војних и цивилних власти, дочекали и народни прваци, учитељи и свештеници из Берана на челу са свештеником Јосифом Бојовићем, који је поздравио митрополита лепим говором. Када се митрполит Нићифор са својом пратњом приближио Беранама одјекнула су звона манастира Ђурђеви Ступови и „објавила брзи долазак милог госта.“ Испред манастира се окупио велики број људи из вароши Берана и околних села и ђаци основне школе са својим учитељима. Митрополита је најпре испред манастира „с крстом у руци“ поздравио настојатељ манастира, уважена старина, јеромонах Данило. Након тога митрополит је ушао у манастир „где га је срео са говором на царским дверима обдарени свештеник лужачки г. Максим Поповић.“ Пошто је саслушао толико „лепих, језгровитих и топлих говора“ митрополит се „са одушевљењем обратио окупљенима и почео говорити умиљатим гласом напоминући између осталога и важност цркве и њено првенство, о раду свеопштем који води културним напрецима, љубави и узајамном потпомагању а све наглашавајући јаким тоном да тако и Бог милује. При крају свога говора благословио је народ препоручујући му, да понесу благослов и онима, који нису могли бити присутни.“ Након овога уследило је народно весеље у част митрополитовог доласка које је трајало до пола ноћи. Митрополит се у Беранама задржао 4 дана. Петог и шестог јула примио је у аудијенцију чланове општине, свештенике и учитеље, а седмог јула чинодејствовао је са више свештеника освештање манастира Ђурђеви Ступови. Том приликом произвео је за игумана јеремонаха Данила. И наредних дана митрополит је чинодејствовао са свештеницима током служења. Осмог јула произвео је јеромонаха Исаију за јеромнима, а учитеља Обрада Поповића за ђакона, кога је десетог јула произвео за свештеника. Дванаестог јула народ са својим првацима испратио је митрополита Нићифора, који је наставио пут ка Бијелом Пољу. Аутор текста је М. А. Цемовић.[52]

У Цариградском гласнику објављено је неколико текстова који говоре о реакцијама српског и муслиманског становништва у Новопазарском санџаку и Беранској кази на анексију Босне и Херцеговине. Чин анексије Босне и Херцеговине и почетак изградње санџачке железнице изазвао нерасположење, муслиманског и православног становништва у Новопазарском санџаку према Аустро-Угарској. Срби су схватили да је аустроугарски империјализам главни непријатељ ослобођења и уједињења српског народа и почели се придруживати муслиманском становништву у бојкоту аустругарске робе и протестним митинзима. У неколико градова Новопазарског санџака дошло је до организовања протестних митинга,

52 *ЦГ*, бр. 34, 22. август 1902: 3.

уз истовремено уписивање добровољаца.[53] У Сјеници је 19. октобра/4. новембра 1908. године одржан збор коме су присуствовали представници православног и муслиманског становништва из Новопазарског санџака. Срби су били заступљени са 27 посланика. Тежиште говора српских заступника било је против анексије, указујући муслиманском становништву да је Аустро-Угарска њихов заједнички непријатељ, да се против ње треба одлучно борити заједничким снагама. Српски посланици су говорили и о тешком и жалосном стању у којем су се налазили Срби у Сјеници и околини, као и другим местима Санџака. На збору је говорило више посланика, а међу говорницима били су запажени представници Срба из Беранске казе: Авро Цемовић, учитељ Милан Поповић, поп Јосиф Бојовић, учитељ Милић Дабетић, Вуко Дабетић, Милинко Бабовић и учитељ Мираш Дабетић. Били су присутни и Љубомир Поповић, просветни надзорник Милан Цемовић и правник Мило Делевић, који је изабран за деловођу (записничара) збора.[54]

Само три дана после скупштине, у Сјеници организован је народни збор код Ђурђевих Ступова у Беранама. На том збору, који је одржан 22. октобра (4. новембра) 1908. године, окупљени народ из Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Пријепоља, Пљеваља, Бијелог Поља, Рожаја и Берана још једном је осудио анексију Босне и Херцеговине. На збору, на којем је заједно учествовало око 3.000 православног и муслиманског становништво, говорили су професор Павле Чубровић и учитељ Тома Јоксимовић. Изабран је заједнички Одбор Срба и Турака за предвиђену акцију против аустроугарског насиља у Босни и Херцеговини.[55] На крају донета је резолуција која има три тачке. У првој тачки осуђује се овај „срамни акт насиља“ који је „Аустро-Угарска монархија, на очиглед цијелог просвијећеног свијета учинила“. У другој тачки Резолуције упућује се протест „пред просвијећеном Европом, што је дозволила, да једна насилничка држава руши Берлински уговор и тај народ који је сатрла и до сржи исисала предаје још горој судбини но што јој је досадашња била.“ У трећој тачки резолуције наведено је да окупљени народ тражи „од просвијећене Европе да се и према нама покаже праведна, да заштити наше интересе и наша права, да не дозволи, да се над нама, у нашој кући, домовини нашој, врши отмица, насиље, терор и пљачка од једне државе која има незасите жеље, да граби туђе земље и тлачи друге народе.“[56]

53 Ђорђе **Микић, „Политика Аустроугарске у Санџаку (1878**–1918)“, ***Гласник удружења архивских радника Републике Српске***, бр. 7 (2015), стр. 119.

54 ***ЦГ,* бр. 45. 7. новембар 1908**: 3; ***ЦВ***, бр. 36, 25. **октобар** 1908: 2; ***ЦВ***, бр. 44, 22. **новембар** 1908: 4; Ђ. Пејовић, Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878–*1912. године*, стр. 232–233; **Н. Ракочевић, „Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908**–1912)“, стр. 492–493.

55 ***ЦГ***, бр. 43, 24. **октобар** 1908: 3; ***ЦВ***, бр. 36, 25. **октобар** 1908: 2.

56 ***ЦГ***, бр. 43, 24. **октобар** 1908: 3.

У целом Османском царству, нарочито у Новопазарском санџаку, међу муслиманским становништвом била је присутна подозривост према намерама Београда и Цетиња. Аустроугарска штампа је свакодневно објављивала вести да се Србија и Црна Гора спремају да заузму Санџак и на тај начин мутила њихове односе са Турском.[57] Нарочито се шпекулисало са информацијом да је 3.000 црногорских војника већ спремно да заузме Беране.[58] Узалуд је црногорски представник у Цариграду Душан Греговић 16 уверавао турску владу да су то злонамерне и измишљене приче, 17 тако да је и сам књаз Никола морао лично да интервенише код турског посланика на Цетињу, уверавајући га да ће Србија и Црна Гора чувати интегритет Царства.[59] И бригадир Јанко Вукотић, приликом своје посете Цариграду, настојао је да оповргне интриге бечке владе, како би створио солидну базу за преговоре чији је циљ био постизање савеза између Црне Горе, Србије и Османског царства, који би био усмерен против аустроугарске експанзије.[60]

Солидарност православног и муслиманског становништва постојала је само у почетку анексионе кризе, а касније је почела да се губи. Аустроугарска је од почетка кризе ширила пропаганду да се Србија и Црна Гора спремају за упад у Санџак што је изазивало подозривост муслиманског становништва према намерама Београда и Цетиња и појачавало националну и верску поларизацију, међусобну нетрпељивост и мржњу.[61]

Српске школе у Беранској кази, поред влада Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе, помагали су и родољубиви Срби са разних страна. Један од њих био је познати трговац из Бијелог Поља Хаџи Мило Вукојичић који је као добротворни прилог школи код манастира Ђурђеви Ступови дао новац да се направе „20 скамија, сав прибор на 13 прозора од учионица, врата на истима и др.“ О овом доброчинству г. Вукојичића *Цариградски гласник* је објавио један чланак у којем се описује стање у школи пре њеног реновирања: „Какве су муке без тога биле, и шта се морало патити од таквог немара школске општине, то само могу знати ђаци речене школе и њихови учитељи који су проводили зимске школске дане међу четири неуглађена зида без скамлија, врата и прозора, а учионице ноћи бијаху уточиште домаћих животиња из сусједних села.“ На крају чланка аутори се захваљују г. Вукојичићу: „На оваквом племенитом пожртвовању реченом дародавцу г. Вукојичићу нека је вјечита и неограничена хвала од свих оних, који схватају

57 *ЦВ*, бр. 37, 29. октобар 1908: 4.

58 *ЦГ*, бр. 42, 17. октобар 1908: 1; *ЦГ*, бр. 45, 7. новембар 1908: 3; *Политика,* бр. 1690, 30. 09. 1908: 4; *Политика,* бр. 1717, 27. октобар 1908: 4; *ЦВ*, бр. 30, 4. октобар 1908: 2.

59 *ЦГ*, бр. 45, 7. новембар 1908: 4; *Правда,* 26. септембар 1908: 4.

60 *ЦГ*, бр. 45, 7. новембар 1908: 4; *Глас Црногорца*, бр. 59, 25. октобар 1908: 1; *ЦВ*, бр. 39. 5. новембар 1908: 4; Ђ. Пејовић, Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912. године, стр. 39**.**

61 *ЦГ*, бр. 42, 17. октобар 1908: 1; *ЦГ*, бр. 43, 24. октобар 1908: 1; *ЦГ*, бр. 45, 7. новембар 1908: 3; *ЦВ*, бр. 40, 7. новембар 1908: 1.

важност школе и просвете, од црквено-школске општине, ђачких родитеља, а особито од стране ђака и учитеља. Дај Боже да се други угледају на овога патриоту, те да помогну школи и у другим незгодама. Нека је част и слава Милу Ј. Вукојичићу. Ђ. и М. Учитељи.“[62]

Цариградски гласник бележи да је и берански кајмакам и војни командант миралаја Хамди бег помогао српску основну школу у Беранама тако што је позвао на мобу све мајсторе дрводеље на ограђивање школског дворишта, радећи и он са њима целог дана. Такође је о свом трошку поправио школски бунар и на њему начинио шмрк од дрвета и начинио друга врата на учионици, како би се на тај начин оделио улаз учитељев од ученичког. За ове заслуге учитељ Милан Поповић му је уручио признање благодарности „са жељом да поживи још дуго година те да својом дарежљивом руком пружи још виднијег знака старања за највеће благо народну просвету.“[63]

У *Цариградском гласнику* објављен је један текст који говори о изградњи моста на реци Бистрици која дели села Буче, Лужац и Пешца. Мост је освештан 12. новембра 1900. године. Свештенодејствовао је настојатељ мнастира Ђурђеви Ступови јеремонах Данило, уз припомоћ осталог свештенства и учитеља. Након овог верског чина говорио је Милић Дабетић који је нагласио да велике заслуге за изградњу моста има „покретач свега овога рада поп Јосиф Бојовић, који не поштеде свога труда, а још више новчане помоћи својој браћи: Бучичанима, Лужичанима и Печичанима.“[64]

Цариградски гласник је објавио и читуљу (посмртницу) познатом трговцу из Берана Симу К. Поповићу који је преминуо 14. а сахрањен 15. марта 1908. године у Беранама. Његова породица изјављује захвалност многобројном народу из Андријевице, Берана и околних села који су дошли да изјаве саучешће и присуствују сахрани. Поред великог броја обичних становника из Андријевице, Берана и околних села, дошли су и погранични политички комесар Радомир Вешовић, беранski кајмекам и командант Џемаил-бег, и генерал штабни мајор Али-бег Бегић. Породица се захваљује и свима онима који су брзојавним (телеграфским) и писаним путем изјавили саучешће, као што су били рашко-призренски митрополит Нићифор и црногорско-приморски митрополит Митрофан. Посебна захвалност је упућена учитељу Милану Поповићу који се својим говором и бираним речима опростио од покојника.[65]

Да је цензура строго контролисала писање листа *Цариградски гласник* и да се није смело отворено писати о тешком безбедносном положају Срба у Османском царству видимо и по томе што у овом листу нема објављених извештаја о насиљима османских власти над српским становништвом у

62 *ЦГ*, бр. 8, 17. фебруар 1900, додатак 8. броја Цариградског гласника.
63 *ЦГ,* бр. 33, 15. август 1902: 3. Аутор текста је учитељ Милан Поповић.
64 *ЦГ*, бр. 4, 18. јануар 1901: 3.
65 *ЦГ*, бр. 11, 14. март 1908, стр. 4.

селима Беранске казе током 1906. и 1907. године. Положај православног становништва у Беранској кази се још више погоршао после крвавих догађаја у Затарју почетком јуна 1905. и у мају 1906. године. Осећање несигурности је порасло и код српског становништва у беранском крају у току 1906. и 1907. године. Ка Беранама се кретало више батаљона турске војске,[66] што је уносило велики страх код народа с обе стране Лима. Турске власти су вршиле претрес кућа у потрази за оружјем.[67] Зулуми низама и башибозука у селима у околини Берана изазвали су немир и ишчекивања.[68]

Односи српског живља и турских власти све више су се заоштравали и честим повећавањем старих и увођењем нових пореза, као и тежњом да се наплате сва заостала потраживања. Поједина села у Беранској кази су још увек избегавала да уместо десетине дају осмину, која је уведена осам година раније.[69] Зато су турски мејмури уз пратњу аскера почели прикупљање наведених дажбина. Незадовољство и напетост, осећала се у целој кази, тако да је био довољан и мали инцидент па да дође до сукоба већих размера и тежих последица. До таквог сукоба је дошло у селу Велиће, 1. јуна 1906. године, када се становништво овог села успротивило турским прикупљачима пореза (мејмурима) и отерало их из села. Да би умирили Велићане, беранске власти одмах послаше у село нове мејмуре, али овога пута уз пратњу заптија (жандарма).[70] Сељани Велића, који су очекивали њихов долазак и већ поставили страже, отворили су жестоку паљбу на њих. Том приликом Радисав и Васо Дошљак убили су четворицу заптија.[71] Тако су већ заоштрени односи и напето стање у кази прерасли у отворени окршај турских органа власти у Беранама и српског сеоског становништва. Беране и околна села блокирала је бројна турска војска.[72] Неколико побуњеника села Велића, припадници братстава Богавац и Дошљак, истог дана је морало да напусти село и да пређу на територију Црне Горе и настане се у подножју планине Бјеласица, у село Бјелојевиће, с десне стране Таре код Мојковца.[73]

66 ДАЦГ, МИД, 1906. док. бр. 1157, Писмо обласног управитеља у Андријевии Лакића Војводића –министру иностраних дјела Црне Горе Лазару Мијушковићу, 12. мај 1906.

67 ДАЦГ, МИД, 1906. док. бр. 41, Писмо председника Владе Црне Горе–министру војном у Пољу Колашинска, 17. мај 1906.

68 ДАЦГ, МИД, 1906. док. бр. 1185, 1186, 1239, Извештај пограничних поглавара из Андријевице–министру иностраних дјела Црне Горе и овог свом посланику у Цариграду, 12. мај до 19. маја 1906.

69 Српски народ у Беранској кази се још 1900. године супроставио увођењу осмине уместо десетка. ДАЦГ, МИД 1900, док. бр. 312, писмо политичких главара од 5. марта; ДАЦГ, МИД, 1901, док. 1392, војвода Лакић Војводић-министру иностраних дела, 3. септембра; ДАЦГ, МИД 1902, док. 357, војвода Лакић Војводић–министру иностраних дела, 4. фебруара; ДАЦГ, МИД 1904, док. бр. 35, министар иностраних дела Г. Вуковић–-посланику Црне Горе у Цариграду, Цетиње, 8. јануара 1904..

70 О Велићанској буни 1906. године видети опширније у: Вукашин Дедовић, *Буне у Васојевићимс крајем 19. и почетком 20. века*, магистарска теза, одбрањена 23. јануара 2004. године на Филозофском факултету у Косовској Митровици, стр. 81–85.

71 Велимир Богавац и др., Порекло Богаваца и њихове сеобе, Београд, 1979, стр. 63.

72 ДАЦГ, МИД, 1906. док. бр. 1186, Писмо председника црногорске Владе–посланику у Цариграду, 14. јун 1906.

73 ДАЦГ, МИД, 1906. док. бр. 1432, Извештај Обласног управитеља у Андријевици, Лакића

О овом страдању српског становништва у селу Велиђа нисмо нашли ниједан извештај у *Цариградскм гласнику*. Таквих извештаја нема у *Цариградском гласнику* ни о буни у Доњим Лугама која је покренута 1907. године, пошто су припадници турског аскера убили петоро Лужана, а више њих ранили. Убијени Лужани су били сви из братства Аковића, а и од рањених највећи број је припадао овом братству.[74] О наведеном терору османских власти над српским становништвом у селима Беранске казе током 1906. и 1907. године, *Цариградски гласник* није извештавао јер османска цензура листа није омогућавла да се слободно и објективно извештава о овако опипљивим темама, а и уредништво је избегавало њихово објављивање да не би дошло до његове забране.

Срби у Беранској кази су очекивали да ће се доношењем устава 24. јула 1908. године и завођењем уставности њихов положај изменити и поправити. Младотурци су обећали хришћанима равноправност и безбедност унутар Османског царства. Међутим, брзо се показало да нове младотурске власти не желе да спроводу прокламована начела слобода и једнакост свим грађанима. Једна од првих мера била им је разоружавање хришћанског становништва. Уместо да среди прилике у земљи, нови режим је својим поступцима изазвао још већу несигурност и анархију. Талас побуна је поново захватио земљу. И у Беранској кази су и даље ограничавана права српског становништва и упорно се инсистирало на обавези младића да служе у турској војсци, што је додатно заоштравало ионако напето стање у овој области и изазвало нови талас разочарања и протеста. Незадовољство доњовасојевићког становништва младотурским режимом увећавала је чињеница да се са реформама почињало у Беранама, где у то време није било никаквих великих проблема, а не у стално узнемираваним местима, као што су била Пећ, Ђаковица, Рожаје, Плав и Гусиње, где су су се Арбанаси оштро супротстављали свим захтевима нове власти. „То значи да турске власти просто изазивају наш елеменат к нереду и одрицању послушности како би га боље сатрли.“[75]

Средином јуна 1909. године за кајмакама у Беранама постављен је Нури-бег, који је био пореклом Бугарин, а у Цариграду је завршио правни факултет. Одмах по доласку у Беране позвао је народне прваке и саопштио им да се свако његово наређење мора провести у року од шест дана.[76] Одмах по доласку новог кајмекама, Нури-бега, у Беране је дошао и пећки

Војводића–председнику црногорске Владе, 5. јун 1906; ДАЦГ, МИД, 1906. док. бр. 2268, Извештај Обласног управитеља у Колашину, бригадира Јова Мартиновића–председнику Владе Црне Горе Лазару Мијушковићи и министру војном Јанку Вукотићу, 25. август 1906.

74 **Браник (Нови Сад), број 150, 19. јул 1907**: 1; **Глас Црногорца (Цетиње), број 32, 14. јул 1907**: 4.

75 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 711, Погранични комесаријат у Андријевици–Министарству иностраних дела Црне Горе, Андријевица, 1. јун 1909.

76 ДАЦГ, МИД, 1909, док. бр. 872, писмо председника црквено-школске општине у Беранама, Аврa Цемовића–Обласном управитељу у Андријевици, Лакићу Војводићу, 12. јуна 1909.

мутесариф Исмаил Хаки-бег са војском. Пошто се упознао са приликама у Беранској нахији, после неколико дана издао је наређење војсци да изврши претрес српских кућа у вароши и том приликом одузме Србима оно мало оружја што су имали и похапсе сви они код којих се оружје пронађе. Након неколико дана мутесариф је војсци издао слично наређење које је важило за околна села. Због оваквог терора турске војске велики број Срба из Берана и околних села се разбежао, тако да је крајем јуна у планинама било око 1500 бегунаца.[77] Већих медијских слобода није било ни након Младотурске револуције, тако да ни о овим догађајима у Беранама и околини током јуна 1909. године у Цариградском гласнику нисмо нашли ни један извештај. Због цензуре штампе од стране османске власти уредништво *Цариградског гласника* је и даље избегавало многе осетљиве теме као што су тежак положај српског становништва, оружани сукоби, буне и насиља турских и албанских ага и бегова, или су тек само површно регистроване. Уредништво је избегавало њихово објављивање, јер свака објављена вест о буни против власти могла је да доведе до забране листа. Лист се уместо политичких и револуционарних тема примарно фокусирао на црквене, школске, привредне и културне прилике српског становништва у османском царству.

Но и поред строге цензуре и специфичне уређивачке политике, у два броја *Цариградског гласника* објављена су по три текста, а у једном два текста у којима се говори о приликама у Беранама и околини које су наступиле након инцидента код Манастира Ђурђеви Ступови током одржавања народног сабора на Госпођиндан 15/28. августа 1909. године (тзв Беранска афера). На тај црквено-народни празник се код Манастира Ђурђеви Ступови традиционално одржавао народни сабор, па је тако је било и 1909. године. Велика маса народа окупила се око Манастира. На сабору су, поред Срба, били присутни и представници турске власти, официри, чиновници на челу са беранским кајмакамом. После црквеног обреда и културно-забавног програма, који је припремила и одржала школска омладина у школи која је радила у близини манастира, следило је народно весеље. У таквим приликама, поред народних игара и песама, по традицији, пуцало се из ватреног оружја. Знајући за ове традиционалне навике становништва овог краја, турска војска и заптије били су у приправности. Након првих пуцњева, одмах су стигли на место одржавања сабора и опколили групу братсвеника Дошљака. Међу окупљеним братственицима препознали су Радисава и Васа Дошљака, убице заптија у Велиђанској буни 1. јуна 1906. године, и без провере ко је пуцао из оружја, одмах их убили. Наставили су са пуцањем у окупљену масу тако да је још једна жена рањена, па се народ разбежао.[78]

77 ЦВ, бр. 53, од 3. јула 1909; Батрић Марјановић, „Беранска голгота, јуна 1909. године“, Слободна мисао (Никшић), 1929, бр. 333; ДАЦГ, МУД, док. бр. 3659, Обласни управирељ у Колашину, војвода Лакић Војводић–Министарству унутрашњих дела Црне Горе, Андријевица 31. август 1909.

78 ЦГ, бр. 38, 11. септембар 1909: 1.

Овај инцидент је турским властима у Беранама послужио као повод да око 800 присутних на сабору прогласе за одметнике и уведу опсадно стање. Узалуд су народни главари Авро Цемовић и Маријан Вуковић и учитељ Милан Поповић отишли су код беранског кајмакама, са намером да објасне да је ово био само један инцидент у коме је учествовао мали број људи, а не завера против Османског царства. Међутим, кајмакам је остао при својој ранијој тврдњи да је то био оружани сукоб у коме је учествовало 800 људи, пуцајући са свих страна на војску и заптије. Посебну кривицу је сваљивао на народне главаре, свештенике и учитеље. Пошто је увео опсадно стање у Беранама, даље намере кајмакама Нури биле су да покуша да се оснује преки суд, с образложењем да је тога дана дојновасојевићко становништво намеравало да изведе анектирање Беранске казе Црној Гори, и тако нађе разлог за обрачун са православним становништвом. Међутим, надлежни органи Турске нису тај предлог прихватили. Предосећајући да им прети опасност од најстрожих казни, велики број људи се склонио у планине и шуме одбијајући да се одазову позиву турских власти у Беранама. Осморица истакнутих народних првака, међу којима су били Авро Цемовић, Вуко и Милић Дабетић, Тома Јоксимовић, успели су да умакну турским властима и да се склоне у Црну Гору, али је њих 34 ухваћено и смештено у затвор у Беранама. Међу привођенима и саслушаванима били су чак и Илија Поповић, студент Правног факултета у Солуну и члан Централног одбора младотурског комитета „Јединство и напредак“ у Солуну, Дивна Вековић, студент Медицине на Сорбони у Паризу и њена школска другарица, францускиња Мари Табито, која је лето проводила код своје другарице у Беранама. Они су након три дана пуштени на слободу, а онда су преко Сјенице, Новог Пазара, Митровице и Солуна стигли у Цариград да обавесте турске власти какав се терор врши над српским становништвом у Беранама.[79] После кратког саслушања пред једном комисијом састављеном од официра, кадије и самог кајмакама, без вођења записника, ухапшени и притворени Срби одведени су у затвор у Сјеници. Приликом хапшења одузето им је све што је код њих нађено тако да су одведени у Сјеницу без новца што ће додатно отежавати њихов положај. Неколико народних првака из Беранске казе поднело је жалбу косовском валији у Скопљу против оваквог понашања кајмакама Нури-бега, захтевајући да се ухашени грађани ослободе. Међутим, и поред тога што је кајмакам Нури-бег смењен и валијиног обећања да ће ухапшени бити ослобођени, њима је настављено суђење у Сјеници за велеиздају.[80] Уредништво Цариградског гласника покренуло је акцију добровољног прикупљања прилога за помоћ ухапшеним беранским Србима. Дато је обавештење да ће имена приложника бити објављена у

79 ЦГ, бр. 38, 11. септембар 1909: 3.
80 ЦГ, бр. 38, 11. септембар 1909: 3.

листу и да ће свима бити издата потврда. Уредништво је дало свој прилог у износу од 20 динара.[81]

Док су доњовасојевићки затвореници чамили у сјеничком затвору, чекајући да им се суди за наводну велеиздају, неколико народних првака из Беранске казе поднело је жалбу косовском валији у Скопљу против оваквог понашања кајмакама Нури-бега, захтевајући да се ухашени грађани ослободе. Захтеву за ослобађање затвореника прикључили су се и неки Срби који су имали одређене функције у органима турских власти. Посебно се истицао Александр Поповић, вилајетски посланик из Берана, који је захваљујући личним познанствима са истакнутим турским личностима, као и новцу који је за те сврхе добијао од црногорске владе, успео да спречи одвођење затвореника пред преки суд у Цариград.[82] За положај невино похапшених беранских првака интересовао се и посланик у Цариградском парламенту Јанићије Димитријевић који је замолио вилајетског посланика Александра Поповића „да га обавести шта је са невино похапшеним беранским народним првацима“ како би могао да интервенише код турског министра унутрашњих дела.[83] Влада Краљевине Србије затражила је од свог повереника за Сјенички санџак да се повеже са угледним трговцем Васом Карамарковићем који би подмитио председника турског војног суда у Сјеници да ослободи затворенике из Доњих Васојевића. Карамарковић је успео то да уради и затвореници су због недостатка доказа пуштени на слободу.[84] У једном извештају који је објавио *Цариградски гласник* пише да је „Јанићије Димитријевић народни посланик добио из Сјенице телеграм да су сви похапшени Срби Беранци ослобођени“.[85] И у *Цариградском гласнику* бр. 39, од 18. септембра 1909. године објављена су три текста у којима се говори о Беранској афери и њеним последицама. На првој страни објављен је текст чији је наслов „Завера у Беранама и Новопазарском санџаку“. У овом тексту аутор наводи да „није тешко предвидети да ће се наши непријатељи користити раздуваном из ничега беранском афером и покушати да из ње створе политичкога баука“. Аутор текста сматра да су

81 ЦГ, бр. 38, 11. септембар 1909: 3.

82 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/2, Александар Поповић–политичком пограничном комесару у Андријевици, Гавру Протићу, Беране, 6. септембар 1909; Вукашин Д. Дедовић, „Госпођинданский сабор и беранска афера (1909–1911)“, Баштина, свеска бр. 63, Приштина–Лепосавић, Институт за српску културу, 2024, стр. 391.

83 ЦГ, бр. 38, од 11. септембар 1909: 1. У тексту „Кукавички одговор“ пише да је на ову молбу Александар Поповић одговорио: „Није ми познато. То власти знају господине“ и тако се „у кукавичком страху овај жалосни беранский грађанин оградио полтронским одговором“. (ЦГ, бр. 38, од 11. септембар 1909: 1).

84 Политика, бр. 2147, 9. јануар 1910: 3; Н. Ракочевић, „Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)“, стр. 485–515.

85 ЦГ, бр. 39, 18. септембар 1909: 4. Ову вест објавио је и Цетињски вјесник (ЦВ, бр. 73, 23. септембар 1909: 4), али у новом извештају из Берана објављеном десет дана касније у Цетињском вјеснику пише да су двојица затвореника (Саво Дошљак из Велиђа и Јован Малишић из Виницке) и даље задржани у затвору (ЦВ. бр. 77, 3. октобар 1909: 2), док у трећем извештају стоји да још шесторица затвореника нису ослобођени (ЦВ, бр. 80, 14. октобар 1909: 2).

главни политички непријатељи и Срба и Османског царства Аустроугарска, која је у то време у Загребу измислила заверу Срба и Бугарска која је је присјединила Источну Румелију, и да оне „уливају народу у новопазарском санџаку неповерење у законитост и правду.“[86] У другом тексту „Берански ‹велеиздајници›“ аутор наводи да ће 34 ухапшених народних првака бити оптужени и изведени пред суд, али се нада да турски суд у Сјеници неће бити оно што је аустроугарски у Загребу који је осудио похапшене Србе на дугогодишње затвор и „да ће се на суду обелоданити да су ухапшени Срби невини.“[87] У трећем тексту у овом броју Цариградског гласника пише да је „Јанићије Димитријевић народни посланик добио из Сјенице телеграм да су сви похапшени Срби Беранци ослобођени.“[88] И у последњем броју *Цариградског гласника*, у тексту под насловом „Црногорци о Беранцима“, потврђена је вест да су ухапшени Срби из Беранске казе ослобођени сваке кривице. Ову вест Цариградски гласник доноси на основу извештаја који је објављен у *Цетињском вјеснику*,[89] а који он дословно преноси. „Нама је мило што су и надлежни кругови у Цариграду увидели неправду, која је наугледнијим Србима у беранској нахији учињена, те их ослободили, али не би требало пропустити ни то, да се и сваког другог насиља ослободе, како би на миру на своме огњишту могли живети. Надлежни у Цариграду чим су ослободили затворене Србе свакако су се уверили, да нису ништа криви и да им је све то од стране кајмакама подмтнуто, па би право било да га и на одговорност узму, како не би и убудуће, на рачун невиних Срба, завере измишљао и невине људе гонио.“[90] У истом броју и на истој страни *Цариградског гласника* објављен је и текст „На граници Црне Горе“, који говори о „беранској афери“. У овом тексту преноси се и коментарише писање солунског листа „Yeni Devir“ (Ново доба), који је био уско повезан са младотурским револуционарним струјама, а који, преносећи извештаје из бугарских и немачких листова, сву кривицу сваљује на беранске Србе: „У беранској кази, која се налази на граници Црне Горе, неколико месних Срба убили су једног Турчина на сред вароши, а једног заптију, који је био дежуран, свег су испарчали ножевима. Зликовци су побегли у Црну Гору. Берански Турци су јако огорчени.“[91]

Може се закључити да је *Цариградски гласник*, као легално српско гласило, имао двоструку улогу: информисање локалног становништва и буђење националне свести, али и сведочење о тешком положају српског

86 ЦГ, бр. 39, 18. септембар 1909: 1.
87 ЦГ, бр. 39, 18. септембар 1909: 2.
88 ЦГ, бр. 39, 18. септембар 1909: 4.
89 ЦВ, бр. 73, 23. септембар 1909: 4.
90 ЦГ, бр. 42, 10. октобар 1909: 3. У новом извештају из Берана објављеном десет дана касније у Цетињском вјеснику пише да су двојица затвореника (Саво Дошљак из Велиђа и Јован Малишић из Виницке) и даље задржани у затвору (ЦВ, бр. 77, 3. октобар 1909: 2), док у трећем извештају пише да још шесторица затвореника нису ослобођени. (ЦВ, бр. 80, 14. октобар 1909: 2).
91 ЦГ, бр. 42, 10. октобар 1909: 3.

народа под туђинском влашћу. И поред строге цензуре османских власти, током читавог периода свог излажења (1895-1909) континуирано и систематски је пратио друштвено-политичке прилике у Беранској кази. Како би заштитили своју безбедност од репресије режима и избегли ризик забране листа, дописници су често користили псеудониме и шифре. Ипак, због опасности по опстанак самог гласила, у извештајима су избегаване сувише осетљиве теме, као што су биле буне српског становништва због принудног прикупљања пореза, насилног одузимања оружја и других облика насиља. Уместо тога, фокус је стављен на извештаје о раду локалне српске заједнице, школском и црквеном животу, као и о свечаним прославама црквено-народних празника, међу којима је посебно место заузимао Савиндан. Кроз приказе доброчинстава појединаца за општенародне интересе, лист је сведочио о високој националној свести и солидарности локалног становништва. Значајну пажњу *Цариградски гласник* је посветио кључним историјским догађајима, као што су посета митрополита Дионисија Петровића и Нићифора Перића Андријевици, Беранама и Бијеком Пољу 1899. и 1909. године, преломни период младотурске владавине (1908-1909), као и оштре реакције и отпор становништва Беранске казе на вести о анексији Босне и Херцеговине 1908. године.

Детаљним прегледом и анализом свих извештаја из Беранске казе који су објављени у листу *Цариградски гласник* утврђено је да је у 33 броја листа објављено укупно 45 извештаја (у три броја објављена су по три извештаја, а у шест бројева по два извештаја). Највећи број извештаја писали су учитељи српских школа у беранском крају. Велики број текстова остао је непотписан, или је потписан псеудонимом, иницијалима, као и само једним словом или знаком. Но, и поред строге цензуре османских власти и честог непотпуног потписивања аутора, извештаји су имали висок степен објективности. То потврђују и архивска документа која говоре о истим догађајима, а која су настала кроз унутрашњу и спољну коресподенцију државних органа Србије и Црне Горе.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни архив Црне Горе, Министарство иностраних дјела (=ДАЦГ, МИД).

Државни архив Црне Горе, Министарство унутрашњих дјела (=ДАЦГ, МУД).

Државни архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-пропагандно одељење (=ДАС, МИД ПП).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Алексић Пејковић, Љиљана, Анић, Живота. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914,* књ. 2, св. 2/1, 1/14. јули – 30. септембар/13. октобар 1906. Београд: САНУ, 2006. (=*ДСПКС*, књ. 2, св. 2/1).

Дигитална Народна библиотека Србије, Периодика, Цариградски гласник, https://digitlna.nb.rs/sf/NBS/Periodika (приступљено 23. маја 2026).

Петровић, Ф. Милић. *Документа о Рашкој области 1890-1899,* Београд: Архив Србије, 1997. (=*ДОРО 1890–1899*).

Петровић, Ф. Милић. *Документа о Рашкој области: 1900-1912*. Београд: Архив Србије, 1995. (=*ДОРО 1900–1912*).

ЛИТЕРАТУРА

Богавац, Велимир, и др. Порекло Богаваца и њихове сеобе. Београд, 1979.

Бракочевић, Раде. „Псеудоними и шифре Никодима С. Савића“, *Књижевна историја* 140/141 (2010), стр. 333–339.

Веселиновић, В. Милојко. Статистика српских школа у Турској (у Старој Србији и Маћедонији) за 1895/1896. школску годину. Београд, 1897.

Веселиновић, В. Милојко. „Свети Сава школски патрон у Срба“, *Браство* (Београд), књ. XII–XIII (1908), стр. 58–69.

Дедовић, Д. Вукашин. *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, књ. III. Краљево, 2022.

Дедовић, Вукашин. „Устанак у Доњим Васојевићима и ослобођење Берана 1912. године“. Српске студије, 13(2022). Београд: Центар за српске студије, стр. 145-172.

Дедовић, Д. Вукашин. „Госпођиндански сабор и беранска афера (1909–1911)“, *Баштина,* свеска бр. 63 (2024). Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 2024, стр. 385–401.

Дедовић, Вукашин. „Положај Срба у Беранској кази у време младотурског режима (1908–1912)“. Српске студије, 15(2024). Београд: Центар за српске студије, стр. 217–239.

Дедовић, Вукашин. „Беранска каза 1864-1896“, *Баштина,* св. 65(2025), Лепосавић: Институт за српску културу у Лепосавићу, стр. 163-181.

Делетић, М. Здравко. Настава историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године. Подгорица, 1995.

Делетић, М. Здравко. „Просветитељска мисија Манастира Ђурђеви Ступови и Шудикова“, у: Огледи из историје просвјете. Приштина, 1998.

Живковић Христић, Зоран. „Сећања Светозара Томића на Светосавске прославе у Старој Србији и Маћедонији крајем 19. и почетком 20. века“. *Братство* (Београд), XIII (2009), стр. 191–200.

Киковић, Горан. Развој просвете и школства у Доњим Васојевићима. Беране, 2008.

Марјановић, Батрић. „Беранска голгота, јуна 1909. године“, *Слободна мисао* (Никшић), бр. 333 (1929).

Микетић, Урош. „Цариградски гласник (1895–1909): Прилог проучавању привредних, црквених и школских прилика Срба у Косовској Митровици и околини“. Баштина, св. 49 (2019). Лепосавић: Институт за српску културу у Лепосавићу, стр. 321–338.

Микић, Ђорђе. „Политика Аустроугарске у Санџаку (1878–1918)“, *Гласник удружења архивских радника Републике српске*, бр. 7 (2015), стр. 96–119.

Митропан, Петар. *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Маћедонији 1871–1912*. Скопље: Штампарија „Јужна Србија“, 1933.

Митропан, Петар. *Први интелектуалци на Југу. Коста Групчевић*. Скопље: Штампарија „Јужна Србија“, 1936, Оштампано из „Јужног прегледа“, бр. 11, 1936. г.

Митропан, Петар. „Штампа Јужне Србије“, у: Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937. Скопље, 1937, стр. 887–905.

Митропан, Петар. „Прилози за историју штампе на Југу: Цариградски гласник 1892–1908. год.“, *Јужни преглед, лист за науку и књижевност,* јануар 1928. Скопље, стр. 77–78.

Пејовић, Ђоко. Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878–*1912. године*. Титоград, 1973.

Петковић Поповић, Радмила, Шалипуровић, Вукоман. Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србијеу 19. веку. *Прибој, 1970*.

Петровић, Ф. Милић. „Цариградски гласник први лист на српском језику за српске земље под турском управом“, *Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“,* XVIII(1998), Пријепоље, стр. 341–350.

Ракочевић, Новица. „Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)“**,** *Историјски записи*, књ. XV, св. 3–4 (1962), стр. 485–515.

Томић, Светозар. „Прослава Св. Саве у српским школама у време Турско у Старој Србији и Македонији“. *Јужни преглед* (Скопље), бр. 1(1936), стр. 11.

*Чолић, Љиљана. „Скадар у ‹Цариградском гласнику›“***. Српске студије**, бр. 4/2013. Београд: Центар за српске студије, стр. 253–266.

ШТАМПА

1. Браник (Нови Сад).
2. Глас Црногорца (Цетиње).
3. *Невесиње* (Никшић).
4. *Политика* (Београд).
5. *Правда* (Београд).
6. *Цариградски гласник* (Цариград), (*=ЦГ*).
7. *Цетињски вјесник (Цетиње), (=ЦВ).*

THE BERANE KAZA ON THE PAGES OF CARIGRADSKI GLASNIK (1895–1909)

***Summary**:* The paper analyzes the socio-political, cultural, and economic conditions in the Berane kaza from 1895 to 1909 through the prism of the newspaper *The Constantinople Herald*, treating it as a primary historical source for studying the position of the Serbian population in this region. The research initially highlights the context of the newspaper's establishment as an instrument of Serbian state policy aimed at the educational development of the people within the Ottoman Empire. It was launched on the initiative of the Serbian envoy in Constantinople, Vladan Đorđević, who proposed Nikodim Savić as the editor and Kosta Grupčević as the administrator. After several delays, the first issue of the Serbian newspaper *The Constantinople Herald* appeared on Saint Sava's Day in 1895 and was published until October 10, 1909. The editorial board aimed to elevate the cultural and educational standards of Serbs in Old Serbia and Macedonia, and the published articles frequently served as official empirical evidence for Serbian and Montenegrin diplomacy before the Sublime Porte and the Great Powers. Due to strict Ottoman censorship and the safety of correspondents, the articles were mostly published anonymously, under pseudonyms or initials.

Special emphasis is placed on reporting from the Berane kaza, where the merchant Simo K. Popović emerged as a key agent. His obituary from March 1908—accompanied by expressions of gratitude from his family to the people of Andrijevica and surrounding villages—was also recorded in the paper, thereby documenting the social interconnectedness of the Serbian population on both sides of the border at that time. The paper details the security crises, such as the bashi-bazouk attacks that began on May 31, 1898, where the newspaper, due to censorship, directed public attention to post-conflict peace negotiations and damage compensation. As an important cohesive factor, church and educational life is tracked, with Saint Sava celebrations holding a central place. Despite documenting the difficult conditions of schools and the hardships of Serbian students on their way to larger educational centers, the paper also notes bright examples of charity and patronage. Notably, it highlights the philanthropy of the Bijelo Polje merchant Hadži Milo Vukojičić, who financed the classroom equipment for the school near the Đurđevi Stupovi monastery. Furthermore, *The Constantinople Herald* tracked local infrastructural developments, such as the blessing of the bridge over the Bistrica River in November 1900, which connected the villages of Buče, Lužac, and Pešca, witnessing the economic vitality of the Serbian community. The spiritual life of the kaza is illuminated through the depiction of the visit of the Bishop of Raška and Prizren, Dionisije, to the monasteries of Upper Polimlje in 1899. Finally, the research analyzes the

reactions to the Annexation Crisis of 1908 and culminates in shedding light on the events following the public assembly on the Feast of the Dormition in 1909 near the Đurđevi Stupovi monastery. The author concludes that through eight articles published just before the newspaper ceased publication, the so-called “Berane Affair” is successfully reconstructed. Thus, the reports in *The Constantinople Herald*, despite censorship, offer indispensable empirical evidence for studying the institutional and national resistance of the Serbian people in the Berane kaza at the turn of the 20th century.

Keywords: *The Constantinople Herald*, Berane kaza, Ottoman Empire, Serbian population, Ottoman censorship, church and school life, Saint Sava celebrations.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 94

Др Дарко Бакић

Оружани сукоби у Затарју 1905. године: спољнополитички аспекти Црне Горе према Османском царству

Сажетак: Рад се бави затарском кризом 1905. године, анализирајући је кроз призму спољнополитичке стратегије Црне Горе према Османском царству. На основу архивске грађе, анализира се избијање и ток оружаних сукоба, при чему се указује на настојање Цетиња да, упркос етничкој солидарности са српским становништвом преко границе, спријечи ширење сукоба дипломатским средствима. Такође се разматра однос османских власти према насталим догађајима, односно њихова улога у развоју конфликта, као и стабилизацијаа прилика у Затарју, која је услиједила након интервенције Шемси-паше. Међутим, убрзо са показало да је такво стање, усљед дубоких антагонизама између тамошњег православног и муслиманског становништва, било само привременог карактера.

Кључне ријечи: Затарје, оружани сукоби, Срби, Турци, Црна Гора, Османско царство, Шемси-паша.

Дубоко укоријењене противрјечности и нетрпељивост између Срба и Турака [1] у Затарју[2], које су биле извор непрекидних тензија и размирица у том крају, ескалирале су у мају 1905. године избијањем оружаног сукоба у селу Крупице.

Овим поводом, 9/22. маја у 8 часова прије подне, секретар Управе Морачко-Васојевићке области са сједиштем у Колашину, Живко Никчевић, упутио је телеграм тадашњем министру иностраних дјела Гавру Вуковићу.[3]

Никчевић у телеграму пише да је „сад ова управа“ добила „извјештај

1 У архивским изворима коришћеним у овом раду, Турцима су називани сви припадници мухамеданске вјероисповјести, без обзира на то да ли се радило о исламизираним Србима или османским војницима. Такође, наилазили смо и на термин „бијели Турчин“, којим су означавани исламизирани Срби.

Познато је да се на Балкану се појам „Турци“ користио као општи назив за све муслимане, без обзира на њихову етничку припадност. Zemon, Rubin, „From „Milet“ to „Nations“ and/or „Minorities“, in: *Empires and Nation from the Eigtheenth to the Twentieth Cntury*: Volume 1, editors Antonello Biaggini and Giovanna Motta (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 143; Menzel, Peter, „Introduction: Identity, confessionalism, and nationalism“, *Nationalities Papers*, vol. 28, no. 1, (2000), 8)

2 Шира област са десне стране ријеке Таре, која је у то вријеме припадала Османском царству, а данас се налази на територији општина Мојковац, Пљевља и Бијело Поље у Црној Гори, назива се Затарје. Светислав Шестовић, Стожер и Затарје, (Подгорица– Београд: ИТП Унирекс, Унирекс ГРУП, Уникс– ИТП Унирекс 2023), 35, 265.

3 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 936.

од кап. Саве Анђелића у којему спроводи писмо васа Ђоговића и тадише Зејака“ из села Барице.[4]

У свом писму ова двојица Баричана извјештавају како је „данас т. ј. 8. ов. мца (стари календар-п.а.) Милија Масјака затурио бој с друштвом у Крупице“, након чега су „сви турци навалили на Крупице и барице“.[56] Они даље износе податке о страдалим прекограничарима на начин што кажу: „(...) ми смо изгубили не знамо ни колико, без знамо прво погинули су: Мирко Бошковић, Радоје Бошковић, Млађен Чабаркапа, и Милован Чабаркапа (...)“.[7] Потом, Ђоговић и Зејак наглашавају да се, усљед турског напада, Срби налазе у тешком положају и траже помоћ од Црне Горе.

На крају свог обраћања Вуковићу, Никчевић тражи од министра иностраних дјела да нареди „како се има поступити пошто кап. Анђелић у писму каже да ће онамо Срби сви пропанути од турака“.[8]

У десет часова послије подне, Никчевић је „у допуну“ овог телеграма Вуковићу послао нови телеграм, у којем му саопштава да је „сад стигао извјештај командира Мата Грдинића, да је у јучерашњем удару на србе баричане и крупичане учествовало 1000 , турака“, те „да су четворица Срба на мртво погинула а четворица рањени.“[9] Нападачи су заплијенили „неколико буљука животиња“ и заробили двије жене. Било је „погибије и на страни турској али се не зна колико.“[10] На посљетку се каже „ да се турци спремају да у зору ударе да све сплише и потамане да срби куме вапијају за оружје и џебану, и да су уопште у најкритичнијем стању што се може замислити.“[11]

Истог дана када је била упозната са стањем ствари у Затарју, црногорска влада је писмом, са ознаком „urgent“, о томе обавијестила свога представника у Цариграду Јована Матановића, дајући му инструкцију да захтјева од Порте да предузме „хитне најозбиљније мјере да се ширењу крвопролића стане на пут.“[12]

Осим овога, са Цетиња је 9/22. маја упућено и писмо Обласној управи у Колашину, у коме се одговара на тражење упутстава секретара Никчевића о поступању поводом насталих нереда.[13]

У писму се каже да се, „по високом налогу Књаза Насљедника регента“, има пазити на то, „ да се с наше стране нико не мијеша у размирицу између турака и срба у преко Тарје, те да се ни џебане ни оружја тамо не шаље“.

4 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 936.
5ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 936.
6 У раду су задржани оригинални правопис и ортографија цитираних докумената.
7 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 936.
8 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 936.
9 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 963.
10 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 963.
11 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 963.
12 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 937.
13 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 938.

При том, Србе је потребно савјетовати да одустану од изазивања нереда. Од обласне управе такође се тражи да и даље извјештава о свему што се буде догађало на терену, при чему се наглашава да ће Цетиње путем дипломатије све учинити да османска влада спријечи даље продужавање сукоба.[14]

Наредног дана, обласни управитељ, бригадир Јово Мартиновић, обавијестио је Гавра Вуковића да се „најстрожије пази на границу", с тим што је истакао да се ипак боји да би рођаци погинулих и рањених Срба из Затарја могли да пређу на османску територију. Ово поготово када се има у виду „ да су сва поља (мјесто у Црној Гори, уз границу са Османским царством) настањена усташима из онијех мјеста ђе се данас бој бије".[15]

Црногорској влади није одговарало да дође до распламсавања сукоба, јер би то у крајњем исходу довело до тога да масе српског становништва из пограничног подручја потраже уточиште у Црној Гори, што би отежало ионако тешку економску ситуацију у земљи. Наравно, у то вријеме се није ни помишљало да би се било какви немири на граници могли искористити за евентуално проширење црногорске територије.[16] Иако је Затарје посматрало као своју интересну сферу, Цетиње је просуђивало да би једна таква акција, изведена без координације са другим балканским државама, била преурањена и осуђена на неуспјех.[17] Требало је сачекати још неко вријеме, па да се реализује идеја о стварању савеза држава Балкана усмјереног против Османског царства, односно да се силом оружја крене у ослобађање балканских територија од османске власти. Ишчекујући тај моменат, књазу и његовој влади није преостало ништо друго него да спроводе мирољубиву политику према свом великом сусједу, што је у конкретном случају подразумјевало дјеловање у правцу стабилизације прилика.

Иако се у извјештајима са границе указивало на то да је 9/22. маја могло

14 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 938.

15 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 964.

Под усташима се овдје подразумијевају устаници из Затарја који су се дигли на оружје против Турака након избијања Херцеговачког устанка 1875. године. Многи од њих су током црногорско-османског рата 1876–1878. године, као добровољци, учествовали у борбама у саставу црногорске војске. Више о томе: С. Шестовић, н.д., 35-43; Жарко Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје: историјско етнолочка расправа* (Београд: Етнографски институт САНУ, 1979), 210-225)

16 Ђ. Д. Пејовић, Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912, Титоград, 1973, с. 90.

17 У остваривању циљева своје националне политике након међународног признања на Берлинском конгресу, Црна Гора је била усмјерена на реализацији пројекта проширења државе на рачун сусједних дјелова опадајућег Османског царства, чије се повлачење са балканских простора јасно назирало. Одлуке Конгреса које су омогућиле Аустроугарској да окупира Босну и Херцеговину, одвратитиле су Црну Гору од ранијих претензија које је имала у правцу Херцеговине. Зато се она у погледу својих интересних сфера првенствено орјентисала на Доње Васојевиће, Затарје и Сјеверну Албанију. (Дарко Бакић „Политика Черногории в отношении Османской империи в вопросе Северной Албании", Вопросы истории, бр. 7 (1), (2022), 22-35.

доћи до великог страдања Срба, ствари се нијесу одвијале у том правцу. Тога дана, према извјештају племенског капетана Саве Анђелића (упућеном бригадиру Мартиновићу 11/24. маја), било је само „препуцкивања између турака и баричана“, а већ сјутрадан није било никаквих сукоба.[18] Анђелић је 10/23. маја обавијестио Мартиновића да је насупрот Срба окупљено око 1500 Турака Колашинаца.[19]

Дана 12/25. маја, у телеграму насловљеном на министра унутрашњих дјела војводу Божа Петровића[20], Мартиновић је записао да су се „турци сем каљића“, који су се ушанчили на такозвани катун Шљеме, вратили својим кућама, те да су то исто учинили и Срби из Вашкова, Пренћана и Прошћења.[21]

По наредби обласног управитеља Мартиновића, секретар Обласне управе у Колашину Живко Никчевић, пошао је 9/22. маја у Поља са задатком да испита све појединости везане за нереде који су се догодили у Затарју. Извјештај којег је овим поводом сачинио, Никчевић је послао Мартиновићу 15/28. маја. Обласни управитељ је о налазима Никчевића обавијестио министра Вуковића у писму од 24. маја/6. јуна.[22]

У вези са почетком сукоба у Затарју, у Мартиновићевом писму пише: „Осмог маја ов.г. турци Мицани Колашинци у зору ударили су на Крупице ниже Барице на Србе: Чабаркапе, Станиће, Шестовиће и Перуничиће и одмах с›почетка плијенили им 200 оваца. Срби су одмах дали глас у Барице

18 ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 983

Обласни управитељ у Колашину је са садржином Анђелићевих извјештаја у цјелости обавјештавао министра иностраних дјела Гавра Вуковића. ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 964, 983.

19 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 964.

Што се тиче Турака Колашинаца, ваља напоменути да је ријеч је о Доњем Колашину, области која је у то вријеме обухватала 34 села на међурјечју Таре и Лима. За разлику од Доњег Колашина, који је припадао Османском царству, сусједна област Горњи Колашин са градом Колашином припадала је Црној Гори. Ж. Шћепановић, н.д., 254; Батрић Јовановић и др., Колашин (Колашин-Београд: Скупштина општине–НИРО Књижвне новине, 1981, 66.

20 Поред тога што је обављао дужност министра унутрашњих дјела, војвода Божо је у то вријеме био и предсједника Државног савјета, као и заступника министра правде. Глас Црногорца, 6/19. 12. 1905, 3.

21 ДАЦГ, Министарство унутрашњих дјела-МУД (Управно одјељење -УО), 1905, ф. 19, док. 1740/2.

За Каљиће је Танасије Пејатовић (1875-1903), у својој књизи Средње Полимље и Потарје: антропогеографска испитивања, записао да су највеће мухамеданско племе, односно фис у Доњем Колашину, те да се дијеле на: Елдиће, Ланиће, Жарене, Чиковиће, Гезовиће, Рачиће, Купусаре, Ибраимовиће и Рецовиће. Каљићи имају до 500 пушака у племену (500 војно способних мушкараца). Послије њих су, наводи Пејатовић, најбројнији Мицани, које ћемо такође помињати у овом раду. Они се дијеле на: Сердаровиће, Муминовиће, Адиловиће, Поповиће (Рецовиће), Ружичиће, Бошковиће (Адиловиће), Баоре, Штроке, Дуране, Синановиће, Мердовиће, Раповиће и Мемиће и имају до 300 пушака. Поред тога, Пејатовић је забиљежио да се тачно зна када су Каљићи и Мицани примили ислам, напомињући да су неки од њих задржали и одређене хришћанске обичаје (бадњак и свадбени обичаји), при чему је истакао да је познато да су Мицани славили Митровдан. Танасије Пејатовић, Средње Полимље и Потарје: антропогеографска испитивања (Пљевља: Центар за усмјерено образовање «Трећа пролетерска санџачка», 1986), 73-74.

22 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

и кроз кратко вријеме саставило се од Срба једно 20 друга који су потрчали за Турцима да им отму мал, те је дошло и до боја који је трајао два три сата. Турци су плијен оставили и узмакли, а Срби су пошли за њима у пођеру. На глас пушака прискочили су Вашковци и Пренћанци у помоћ Баричанима и Крупичанима и наишли на засједу турску, која је бројила до пет стотина наоружаних људи, те је бој трајао до самог мрака.(...)Према овоме јасно је да су турци за тај удар припремни били и раније се спремили да изазову Србе на погибију, а по изгледима највише усљед прошло годишње погибије Каљића".[23]

Примјећује се да се у закључцима истраге Живка Никчевића нигдје не помиње оно што су констатовали Васо Ђоговић и Тадиша Зејак у писму којег су упутили капетану Анђелићу (о чему је већ било ријечи), а то је да је удар Турака на Крупице и Барице, услиједио као одговор на инцидент који су Срби изазвали у Крупицама.

Да ли се током истраге просто дошло до другачијих сазнања, или се, пак, намјерно жељела прећутати ова чињеница, не може се са сигурношћу констатовати. У сваком случају, са турске стране се тврдило да су кривци за сукобе Срби, о чему свједочи писмо које је 16/29. маја османска легација у Црној Гори упутила црногорском министарству иностраних дјела.

На почетку писма, легација најприје обавјештава министарство да је, усљед његових жалби поводом инцидента у Барицама и Крупицама, молила косовског валију Махмут Шефкет-пашу за потребне информације, при чему му је указала на немиле посљедице које из цијеле ствари могу произаћи.[24]

У писму се затим преноси одговор косовског валије, према коме је напад Турака на поменута села био посљедица инцидента изазваног од стране групе хришћана, која је хтјела једном муслиману да заплијени волове. У борби која је послије тога услиједила, погинула су четири, а рањена три муслимана. Међу нападачима, према налазима Махмут Шефкет-паше, било је и осам Црногораца који су боравили у Барицама након што су 1/14. маја прешли границу.[25]

На крају свог обраћања министарству иностраних дјела, османска легација констатује да су они Црногорци који су у борбама погинули на тај начин добили заслужену казну. Кад је ријеч о онима који су успјели да побјегну, легација изражава наду да ће у циљу општег мира на граници црногорска влада предузети енергичне мјере да се кривци пронађу и казне,

23 Исто.

У опису ових догађаја постоје извјесне разлике (које наравно, нијесу суштинеске природе) између онога што је Никчевић написао у свом извјештају и интерпретације истог тог садржаја од стране Мартиновића у његовом писму. До тога је вјероватно дошло усљед усменог појашњења дешавања у Затарју од стране обласног секретара, по његовом повратку у Колашин.

24 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1015.

25 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1015.

како би се спријечило будуће понављање сличних напада.[26]

У вези са односом османских власти према сукобима у Затарју, у поменутом извјештају Мартиновића од 24. маја/6. јуна, стоји да оне „ у свему потпомажу“ Турцима Колашинцима, „или пак ни најмање нестају им на пут, већ их остављају да чине што хоће“.[27] Сулејман-паша је, каже се такође у извјештају, 10/23. маја долазио у Мицане „и одатле шиљао на лице мјеста неколико турских чиновника и мало војске, који су се одмах и повратили без да су се икакве мјере предузимале за прекидање крвопролића.“[28] При том се констатује да паша Србе „није ни позивао, већ само неколико турака из Мицана“[29].

Међутим, у телеграму којег је командир Вуле Кнежевић 14/27. маја са Жабљака послао министру војном Илији Пламенцу, пише да је Сулејман-паша позвао прошћенске главаре да дођу у Пљевља, те да они траже да им црногорска влада тим поводом да одговарајућа упутства. При том главари захтијевају да се образује црногорско-османска комисија, јер њима, како наводи Кнежевић, „никаква правда код турске власти помоћ неће што су турски башибозуци на њих напали, подајнике рашћерали, стоку попрали (одузели, покрали-п.а.) и фамилије нашему крају побјегли куће им похарали (...)“[30] Кнежевић такође пише да прошћенски главари „траже брзи одговор, јер до наредбе неће поћи у пљевља“, уколико паша, кога су позвали да дође на лице мјеста, то не учини. За случај да се паша одазове њиховом позиву, од владе траже „упуство запоступак“.[31]

По питању захтјева главара из Прошћења, са Цетиња је командиру Кнежевићу стигао одговор сљедеће садржине: „О мјешовитој комисији збора нема; зато што је сукоб био на турском земљишту међу турским подајницима, а на позив пашин нека пођу без оклевања; и нека се не боје ништа већ нека послушају по сваки начин“.[32]

С османске стране Цетињу су стизале оптужбе о томе да се црногорске пограничне власти нијесу држале неутрално према нередима у Затарју, што у свом писменом обраћању министру Вуковићу од 24. маја/6. јуна, оштро демантовао: „Односно пак жалбе са турске стране о чему сте ми извољели усмено казати, да окривљују наше власти за то, што су наши војници прелазили преко границе, и што је пак шиљана џебана прекограничанима, то Вас увјеравам, да је наше држање према турским пограничним властима било свагда коректно и сва њихова подваљивања одбијају се као не истинита.“[33]

26 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1015.
27 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.
28 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.
29 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.
30 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1014.
31 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1014.
32 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1002.
33 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

У вези са могућим преласком црногорских поданика на турску територију, бригадир Мартиновић је у свом извјештају у ствари поновио оно о чему је писао Гавру Вуковићу два дана послије инцидента, а о чему је овдје већ било ријечи. Тако он каже да, и поред тога што се строго пази на границу, „није искључена могућност да није ко“ прешао на османску територију како би помогао својим рођацима, уз напомену да ће о томе „власти повести истрагу“.[34]

До обнављања непријатељстава дошло је 3. јуна. О овоме је Мартиновић обавијестио Вуковића у телеграму којег му је упутио 23. маја/5. јуна у 11 часова: „Сада добих извјештај из Пољa од стране племенских главара који јављају: Да су турци ударили 21. овог (по старом календару-н.п) на Барице и ухватили све до планине прошћенске и ту замркли“.[35] Наредног дана, пише даље у телеграму, „баричани прошћенци и вашковчани ударили су на турке и зајмили их преко барица до на катун кальића, такозвано шљеме“.[36] Потом се каже да су у посљедњем боју Турци „убили једну жену Бошковића“ и ранили два Прошћенца, те да се не зна да ли је ко од Турака погинуо.[37]

Догађаји који су се десили 23. маја/5. јуна описани су у телеграму који је истог дана, у 22 часа и 30 минута, послат на Цетиње, а у коме обласни управитељ преноси министру иностраних дјела садржину извјештаја којег је добио од главара из Пољa. У извјештају се каже да је „сад у пет сати послије подне“ стигло „гласије од главара горичких и прошћенских да се бије бој данас од огрија сунчане цио дан“. Турака се прикупило на хиљаде и још придолазе. Међу њима има и аскера. Османске снаге дејствују „по команди и по труби“. Главари из Прошћења и Барица „куме Богом и именом господаревијем да им се дадне помоћ у џебани“. У противном „пропадају сасвијем“. Када је ријеч о дужини фронта, у извјештају пише да „борбена линија има око двије уре од улаза стожерског до остре главице поред барица до планине прошћенске“.[38]

У овом боју, Турци су, према извјештају који је послат из Пољa наредног дана, потисли Србе „од жари до павловог брда више прошћења“.[39]

Што се тиче губитака двију страна у боју од 8/21. маја, у Мартиновићевом извјештају стајало је да је међу Турцима било осморо погинулих и четворо рањених, а да су Срби имали два погинула (Мирко Бошковић и Божо Шестовић) и четири тешко рањена борца (Радоје Бошковић, Млађен Чабаркапа, Милован Чабаркапа и Перко Перуничић). ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

Запажа се да је након истраге утврђено да је у сукобима погинуло мање Затараце, него што је то јављено у првим извјештајима, као и да су неки од људи за које је речено да су смртно страдали уствари били тешко рањени.

34 Прије тога, Мартиновић подсјећа да је „цијела Капетанија Пољска насељена већином усташима из Прошћена, Барица, Крупица, Обода и чак од Бијелог Пољa, који нијесу могли трпјети самовољу и бијес разузданијех турака Колашинаца“. ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

35 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1059/1.

36 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1059/1.

37 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1059/1.

38 ДАЦГ, МИД, 1905, ф. 124, док. 1059/2,3

39 У извјештају је такође писало да се још „тачно не зна исход јучерашњег боја, осим што се зна

Дана 25. маја/7. јуна Мартиновић је путем телеграма обавијестио војводу Божа Петровића да су му прекогранични главари преко свог изасланика јавили, „да су турци јуче у 8 ура изјутра почели нападати“, али да су „у десет ура“ већ били „поћерани у њихове положаје на тако звано шљеме“.[40] Обласни управитељ такође обавјештава Петровића да „исти главари јављају и то да се турци још једнако прикупљају“, те да међу њима има два до три буљука аскера.[41]

На турске положаје на Шљемену Срби су извршили напад 25. маја/7. јуна. Како се цијела ствар одвијала види се из извјештаја којег је обласни управитељ у Колашину упутио министру унутрашњих дјела 26. маја/8. јуна (телеграм је послат у 20 часова и 30 минута). У њему пише да су „јуче око пет сати по подне“ прекогранични главари ријешили да ударе на турске шанчеве, „па да ће сви изгинути“. Зато су послали једно одјељење бораца да заобиђе Турке „ а леђа од тако зване писане јеле“. Друго одјељење је имало да дејствује са бока, „од јагодњега брда“, а треће је добило задатак да на турске снаге „удари прсинице“. Даље се у извјештају каже да је све „према томе распореду и извршено“, те да су око 6 часова и 30 минута послије подне сва три одјељења „сложно и заједнички“ напала на Турке[42], који су пола сата пружали јак отпор, након чега су Срби успјели да заузму све њихове шанчеве.[43]

да је био велики бој“, те да је познато „ да је јучер рањен један војник и један станић из прошћења погинуо“. ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/7)

40 Поред тога, од стране главара јављено је да су у овом бојy рањена два Србина, као и да се не зна какво је стање у турском табору послије протеклих окршаја, с тим што се истиче да су Затарци наилазили на крв у неким мјестима из којих су потисли Турке. ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/1,2)

41 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/2, 3.

42 Баш у тренутку кад је почео бој на Шљемену бригадир Мартиновић је добио извјештај од затарских првака. Тим поводом он пише Божу Петровићу: „ Према извјештају који сад у 6 ½ по подне добих од прекограничних главара данас до подне није било боја до само често пушкарање страже. Војска турска т.ј. бијели турчин и аскер налази се на шљеме и рудо поље поред барица друга војска изашла је према вашкову и пренћанана на гавање поред крупица такође бијели турчин и аскер. главари јављају да су данас хтјели да напану на шљеме те да изложе то мало срба великој погибији услед чега сам послао нарочитог посланика да их застави и предуприједи од напада, а да се држе на себе у добро утврђенијем положајима јер је могуће и то да је Царска војска већ добила налог да ред успостави па кад би срби почели нападат турцима би то таман добро дошло. ако пак турци напану и ако се аскер у бојy умијеша као што је дослен, ондар је знак да су турци ријешили да то срба до краја униште“. ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/14,15,16)

Даље, Мартиновић каже да би, за случај да се Турци, мимо очекивања, одлуче „ да ударе на цио овај крај од прошћења до на крај пренћана“, требало „позвати у поља један од баталијона колашинских и један да стоји приправни на велики препран, почем ће бити потреба да се стави јаки кордон дуж цијеле границе у поља“. ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/16.

На крају свог обраћања Божу Петровићу, управитељ морачко-Васојевићке области пише: „Као што горе наведох упућени су прекогранични главари то да се држе у одбрану док се јасно увиди намјера турске војске за унапријед“. ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/ 16, 17.

43 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1744.

Дана 27. маја/9. јуна Јово Мартиновић послао је телеграм војводи Божу на Цетиње, у коме га, између осталог, обавјештава да усљед предузетих мјера црногорски поданици из Поља, практично нијесу учествовали у борбама на Шљемену: „Чим сам стигао у поља стављен је био јаки кордон на границу но већ раније мога доласка у поља било је братственика баричана и прошћенаца из поља, који су били пријешли тамо да рођацима притеку у помоћ те сам шиљао нарочите изасланике да их враћају и скоро сви су се повратили“. [44]

У вези са овим питањем, тадашњи командант шаранско-језерског батаљона, командир Вуле Кнежевић, у својој књизи Племе Шаранци, износи сасвим другачије виђење: „Овако груписани Срби од Барица, Пренћана, Вашкова, Прошћења и Крупица–у већим масама потпомогнути сродничким везама с пограничним Црногорцима, ударе на Шљемена, Стожер, Водно и Лијеску Кађића–башибозуке разагнају, вишину потуку и више села попале(...)“[45]

Врло је вјероватно да су пограничне власти прећутно одобравале прелазак црногорских поданика на османску територију, како би ови помогли својим сународницима у борби против колашинских Турака. Међутим, о томе у извјештајима који су са границе слати на Цетиње није било ријечи, већ је, као што је то у пар наврата наведено, увијек наглашавано да се предузимају све мјере, како би Црногорцима било онемогућено да прелазе црногорско-турску границу.

Управитељ Морачко-Васојевићке области, у свом телеграму од 27. маја/9. јуна, даље наводи да су сви рањеници погођени зрнима из „пушака маузеровака, које искључиво низам има“.[46]

Затим, обласни управитељ пише да „турци тврде да је војска из поља ударила на њих“, при чему истиче да то није тачно.[47]

Након тога, Мартиновић износи да се 26. маја/8. јуна у вечерњим

Обласни управитељ Мартиновић јавио је 28. маја/10. јуна министру унутрашњих дјела да је „по турским изворима у боју од сриједе вече на шљеме“ било стотину погинулих и рањених Турака. Исто.

О српским губицима има ријечи у Мартиновићевом телеграму, који је из Колашина отправљен за Цетиње 26. маја/ 8. јуна у 11 часова. Преносећи оно што му је тога дана рано изјутра испричао гласник „од прекограничнијех главара“, обласни управитељ војводи Божу, између осталог, саопштава: „ (...)од Срба погинуло је два на мртво, а шест рањенијех а могуће да има и више пошто је бој и ноћно трајао“. ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/6.

Да Затарци у овом бојy нијесу пуно пострадали, свједочи и већ разматрани телеграм, који је послат на Цетиње 26. маја/8. јуна у 20 часова и 30 минута, а у коме се каже да „свако онај коме је познат положај шљемена и утврђења на истоме, чуди се како су срби тако јефтино прошли без велике погибије“. ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1744.

44 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.

45 В. Кнежевић, Племе Шаранци, Подгорица, 2010, с. 132.

46 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.

47 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.

часовима „аскер повратио на куле и дођерао џебану“.[48]

Потом, он каже да је погранични капетан Сава Анђелић, такође 26. маја/8. јуна навече, добио писмо од једног бимбаше (који је дошао у Мојковац), у којем га овај, у циљу избјегавања било каквог изненађења, обавјештава да ће Турци држати јаки кордон дуж границе.

На посљетку, Мартиновић пише: „По мојој наредби Капетан Сава састао се с јузбашом на Тару и одговорио му да су они слободни све мјере предузети за одржавање реда на граници и да ми то исто чинимо те да се и они не нађу што изненађени. Све што могнем употребићу за одржавање доброг реда на граници“.[49]

Пограничном капетану Сави Анђелићу 27. маја/9. јуна стигло је писмо и из Бијелог Поља, од стране Шемси паше. У овом писму, које је датирано 26. маја, паша тражи од Анђелића да повуче Црногорце са границе, пошто је чуо да је „некакву војску на удуту (граници-п.а) натурио“.[50] При том га је обавијестио да са османске стране не треба очекивати никакве неприлике, јер је од султана добио наредбу „ да на карадачком удуту никаква пушка не пукне и да никакав феналук буде“.[51]

Шемси-паши је одговорено да Црна Гора држи јаку стражу дуж цијеле границе како би се одржао ред и мир на истој, као и да са црногорске стране није било никаквих проблема „већ је свак при граници био рахат(миран-п.а.)“, у што га могу увјерити и царске власти које се налазе у Мојковцу.[52]

Бригадир Јово Мартиновић упутио је 30. маја/12. јуна Божу Петровићу телеграм (отправљен 17 часова и 15 минута) у коме га обавјештава да је Шемси-паша био „оповечери у стожер и послао четири Србина трговца бјелопољска, за главаре из барица и прошћења који су одмах на његов позив и пошли“.[53] Исто тако, Мартиновић пише да је „народ српски из тијех крајева“ упутио молбу Шемси-паши „преко истих главара, тражећи царску заштиту „ и молићи га да дође у Мојковац, „ђе ће му цио српски онамошњи народ предстати“.[54] Иначе, паша је поручио, јавља такође Мартиновић, да ће доћи тамо гдје Срби желе, „а они су изабрали мојковац зато што је то на самој граници, надајући се заштити и с наше стране у њиховиј давији (спор-п.а.) с турцима“.[55]

48 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.
49 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.
50 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/11.
51 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/11.
Феналук – турцизам; у овом контексту: да не буде нереда.
52 Текст одговрора који је Сава Анђелић послао Шемси-паши, капетану је издиктирао обласни управитељ Мартиновић, који је о свему обавијестио Цетиње. ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/11.
53 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1765.
54 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1765.
55 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1765.

Након два дана бригадир Мартиновић обавијестио је Цетиње да су изасланици, који су од народа били упућени код Шемси-паше на Стожер, јавили како је паша „намјеран саставити једну комисију од седам срба и седам турака да приступе умирењу“.[56]

Како је цијела ствар завршена, види се из извјештаја којег је Јово Мартиновић послао на Цетиње предсједнику владе и министру иностраних дјела Лазару Томановићу 19. јануара/1. фебруара 1906: „ Прошлог љета долазио је дивизиони Командант Шемси-Паша по заповиједи коју је примио био из Цариграда у Прошћење, Барице, Стожер и Вранеш, да прекине крвопролиће између Срба и Турака у Затарју, те их том приликом међусобно измирио.

Иако су Срби отворено изјавили Шемси-паши да ће тај мир нарушити Турци, Колашинци су ипак пристали на све оно што је Шемси-паша од њих затражио и тако се умирили вративши се својим кућама, које су били кроз цијело љето напустили склоновши и робље и мал у Тарске стијене поред Прошћења и Добриловине.[57] Том истом приликом Шемси-паша ослободио је Србе да без икаквог страха слободно иду и посјећивају пазаре у Бијелопоље, а тако и прилазе Царским властима како у Вранеш, тако и у Бијелопоље (...)“.[58]

У почетку се чинило, пише даље Мартиновић, „да је постигнут добри споразум између срба и турака на онамошњим крајевима и да ће прекинути свако даље пролијевање крви“.[59]

Међутим, тако није било. Убрзо по одласку Шемси-паше „турци Колашинци, Кальићи“, почели су да нападају и убијају Србе, па је бригадир Мартиновић, након што је у свом извјештају описао појединчне случајеве страдања Срба, констатовао: „Као што ћете и сами увидјети Господине Министре, турци затарци једнако нападају звјерски онамошње србе и убијају ђе којена виде на очиглед немоћних царских власти, које немају снаге да том крвопролићу стану на пут и кривце казне(...)“.[60]

Срби, пак, „нити могу, нити су у стању трпљети зулумћарење и крвопролиће својих суплеменика-турака“, каже Мартиновић, па ће, чим гора озелени, „устати све што је српско на оним крајевима“, тако да „ће наступити догађаји слични прошлогодишњим“.[61]

И заиста, већ у мају наредне године поново је дошло до оружаних сукоба у Затарју, знатно већих размјера од оних о којима је претходно било

56 ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1788.

57 У вези са овим ваља рећи да је мјешовита комисија, која се 1900. године састала на Мојковцу, а „у којој је лично шемси паша присуствовао“, обећала Србима да ће бити заштићени од „зулума и насиља колашинаца особито кальића“. Међутим, Срби су и даље били изложени нападима Колашинаца. (ДАЦГ, МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1744)

58 ДАЦГ, МИД, 1906, ф. 129, док. 189.

59 ДАЦГ, МИД, 1906, ф. 129, док. 189.

60 ДАЦГ, МИД, 1906, ф. 129, док. 189.

61 ДАЦГ, МИД, 1906, ф. 129, док. 189.

ријечи. Црна Гора је и овога пута показала стрпљивост у вођењу политике проширења на рачун Османског царства и дјеловала у циљу смиривања ситуације. Међутим, без обзира на поновну нормализавију стања у Затарју, постојећи антагонизми нијесу могли бити превазиђени, већ су и даље представљали извор напетости и разноврсних облика насиља у том крају.[62]

62 Више о томе: Ђ.Д. Пејовић, н.д., с. 94-99; С. Шестовић, н.д., с. 55-75.

Summary

The ongoing tensions and disputes between Serbs and Turks in Zatarje escalated into serious armed clashes in May and June 1905. The first skirmishes occurred in the village of Krupice on May 21, with reports differing as to which side had initiated the conflict. Once the Montenegrin government was informed about the situation in Zatarje, it instructed its diplomatic representative in Constantinople to take decisive measures to calm the situation. At the same time, the border authorities in Kolašin were ordered to prevent any movement from Montenegro into the conflict zones. Nevertheless, the Ottoman side accused Montenegro of failing to remain neutral and of assisting its compatriots. The Montenegrin border authorities denied these claims, emphasizing that the border was strictly secured, but they did not rule out the possibility that some relatives of cross-border Serbs may have managed to enter Ottoman territory. On the other hand, the Serbs pointed out the bias of the local Ottoman authorities in favor of the Kolašin Turks. Fighting resumed on June 3 and continued until June 7, with regular Ottoman forces also assisting the local Turks. This prompted an intervention from Constantinople, and Šemsi Pasha was ordered to restore order in Zatarje and reconcile the warring parties, which he successfully did. However, shortly after his departure, the Serbs were once again subjected to abuses by the Turks, highlighting the insurmountable antagonisms that persisted between them.

Key words: Zatarje, armed conflicts, Serbs, Turks, Montenegro, Ottoman Empire, Shemsi Pasha

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни архив Црне Горе (ДАЦГ)
Фондови: Министарство иностраних дјела (МИД)
Министарство унутрашњих дјела (МУД), Управно одјељење (УО)

ЛИТЕРАТУРА

Бакић, Дарко „Политика Черногории в отношении Османской империи в вопросе Северной Албании“, Вопросы истории, бр. 7 (1), (2022), 22-35.

Јовановић, Батрић, Радовић Миљан, Меденица Спасоје и Ракочевић Новица. Колашин. Колашин-Београд: Скупштина општине–НИРО Књижевне новине, 1981.

Кнежевић, Вуле. Племе Шаранци. Подгорица: ЦИД, 2010.

Пејатовић, Танасије. Средње Полимље и Потарје: антропогеографска испитивања. Пљевља: Центар за усмјерено образовање “Трећа пролетерска санџачка”, 1986.

Пејовић, Ђоко. Д. Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912. Титоград: Историјски институт у Титограду, 1973.

Peter, Menzel. „Introduction: Identity, confessionalism, and nationalism“. *Nationalities Papers*, vol. 28, no. 1, (2000), 7-11.

Rubin, Zemon. „From „Milet“ to „Nations“ and/or „Minorities“. In: *Empires and Nation from the Eigtheenth to the Twentieth Cntury*: Volume 1. Editors Antonello Biaggini and Giovanna Motta, 141-151. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2014.

Шестовић, Светислав. Стожер и Затарје. Подгорица– Београд: ИТП Унирекс, Унирекс ГРУП, Уникс– ИТП Унирекс, 2023.

Шћепановић, Жарко. Средње Полимље и Потарје: историјско етнолочка расправа. Београд: Етнографски институт САНУ, 1979.

ШТАМПА

Глас Црногорца–Цетиње

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 81'22

Мср Александра ЈАНИЋИЈЕВИЋ ВУЧКОВИЋ

ДАТИВ У НАУЧНОМ И ПУБЛИЦИСТИЧКОМ ФУНКЦИОНАЛНОМ СТИЛУ

Апстракт: Предмет овог рада јесте анализа употребе датива, сагледавање његових функција и значења, у научном и публицистичком функционалном стилу. Основни циљ овога истраживања јесте, да се на основу прикупљене грађе, утврди учесталост овог падежног облика у текстовима из посматраних функционалних стилова и уочи која се од његових значења и функција наведених у литератури (Антонић 2005) остварују у текстовима овога типа. При томе, покушаћемо да утврдимо разлоге присуства / одсуства појединих значењских типова датива и уочимо да ли је и, ако јесте, у којој мери то условљено типом текста, тј. функционалним стилом којем припада. Такође, на крају рада упоредиће се фреквентност датива у два посматрана стила – научном и публицистичком, утврдиће се значења овог падежа на основу којих се они диференцирају, што се повезује са општим одликама функционалних стилова (нпр. очекује се изостанак датива као носиоца психофизиолошког стања у научном тексту, будући да објективност одликује научни стил). Као извор за прикупљање грађе користићемо радове из различитих научних области, те дневне и недељне новине.

Кључне речи: стил, стилистика, функционални стилови, научни функционални стил, публицистички функционални стил, датив, синтакса, семантика.

УВОД

1.1. Предмет рада. За предмет рада је одабран падежни облик датив у научном и публицистичком функционалном стилу. Испитиваће се синтаксичка и семантичка функција датива, његова фреквентност, као и значења. Такође ћемо покушати да одредимо дистинкције између два функционална стила на основу падежних значења која се јављају.

1.2. Задаци рада. Први задатак је уочавање и издвајање падежног облика из наведеног корпуса. Затим ће сви облици бити класификовани према синтаксичкој и семантичкој функцији, а потом ћемо утврдити учесталост падежног облика из посматраних функционалних стилова и уочити која се од његових значења и функција наведених у литератури (Антонић 2005) остварују у текстовима овог типа. При томе, покушаћемо да утврдимо разлоге присуства/одсуства појединих значењских типова датива, као што ћемо и упоредити фрквентност овог падежног облика у два посматрана стила и утврдити значење овог падежа на основу којих се она диференцирају.

1.3. Методе рада. Приликом анализе примера примењиваће се метода од форме ка значењу. Биће дат контекст из ког је анализирани падежни облик ексцерпиран, а потом ће у загради бити скраћеница научног рада или новина из којих је корпус извучен. Као теоријска основа послужила нам је граматика проф. др Иване Антонић (2005).[1] Најпре ће бити наведена основна дефиниција и карактеристике дате функције датива, а затим ће се примери заједно са контекстом наводити, прво у научном функционалном стилу, а потом у публицистичком. На крају сваког поглавља биће изведен закључак.

1.4. Корпус. Као извор за прикупљање грађе за научни функционални стил коришћени су радови из различитих научних области из Зборника Матице српске, и то: Зборник Матице српске за сценску уметност и музику бр. 41, год. 2009. и бр. 56, год. 2017; Зборник Матице српске за друштвене науке св. 132, год. 2010. и св. 136, год. 2011; Зборник Матице српске за класичне студије књ. 9, год. 2007. и књ. 12, год. 2010; Зборник Матице српске за историју бр. 41, год. 2009. и бр. 56, год. 2017; Зборник Матице српске за природне науке бр. 120, год. 2011. и бр. 133, год. 2017; Зборник Матице српске за ликовне уметности бр. 42, год. 2015. и бр. 45, год. 2017; Зборник Матице српске за славистику књ. 74, год. 2008. и књ. 91, год. 2017; Зборник Матице српске за филологију и лингвистику књ. 55, св. 2, год. 2012. и књ. 60, год. 2017; Зборник Матице српске за књижевност и језик књ. 62, св. 2, год. 2014. и књ. 65, св. 3, год. 2017; часопис „Језик данас" 2014. год; „Свеске Матице српске" бр. 41„ год. 2004. и бр. 58, год. 2017; „Темишварски зборник" бр. 3, год. 2001. и бр. 9, год. 2017.

Што се тиче публицистичког стила коришћен је недељник „Глориа" број 781, 11. јун 2018. и дневне новине „Вечерње новости" 29. јун 2018.

Приликом одабира извора пресудну улогу је имао сам значај Матице српске, као најстарије књижевне, културне и научне институције. Радови су одабрани насумично, и из сваке области по два рада из различитих књига.

1 Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, П. и др. Прилози граматици српскога језика:Синтакса савременога српског језика. Проста реченица. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

За одабир извора за публицистички функционални стил узет је један недељник и једне дневне новине, такође насумично.

За истраживање датива у научном и публицистичком функционалном стилу одлучили смо се превасходно зато што нема много истраживања падежних облика у поменутим функционалним стиловима, те нам се чинило да ће ово истраживање бити од користи и донети меродовне резултате.

1.5. Списак скраћеница. У раду су, приликом давања контекста у ком је ексцерпиран испитивани падежни облик, коришћење следеће скраћенице, и то у загради после контекста: ЗбМСзаСУиМ (Зборник Матице српске за сценске уметности и музику), ЗбМСзаДН (Зборник Матице српске за друштвене науке), ЗбМСзаКС (Зборник Матице српске за класичне студије), ЗбМСзаИ (Зборник Матице српске за историју), ЗбМСзаПН (Зборник Матице српске за природне науке), ЗбМСзаЛУ (Зборник Матице српске за ликовне уметности), ЗбМСзаСл (Зборник Матице српске за славистику); ЗбМСуаФИЛиЛИНГВ (Зборник Матице српске за филологију и лингвистику), ЗбМСзаКЊиЈ (Зборник Матице српске за књижевност и језик), ЈД (Језик данас), СвМС (Свеске Матице српске), ТЗ (Темишварски зборник); Глориа и Веч. новости. Иза сваке скраћенице наведена је година и број стране са које је контекст узет.

1.6. Преглед литературе. Изучавању функционалних стилова као и проучавању функционалног раслојавања на нашим просторима посветио се мали број научника. Плодоноснија и напреднија у овој дисциплини била су источноевропска, западноевропска, америчка и јапанска истраживања. О нашим научницима и истраживањима, као и о научницима и њиховим истраживањима у свету пише Бранко Тошовић у свом раду „Функционална стилистика код нас и у свијету” . Рад датира из 1987. и издат је у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Аутор говори о најзначајнијим именима која су прва ушли у сферу функционалних стилова, наводи њихове класификације, даје субјективно мишљење о свакој класификацији, с тим што не заобилази критике упућене ауторима. Поменути аутори и њихови радови и књиге сврстани су према подручју у коме су деловали. Обухватио је српскохрватска функционалностилистичка истраживања, словеначка и македонска, као најслабија и најмање испитивана. Наводи најзначајније ауторе који су деловали тих година у датој области. За функционалостилистичка истраживања у свету каже да су много напреднија и више испитивана. На овом плану говори о четири групације, и то: источноевропској, западноевропској, америчкој и јапанској. Такође наводи најзначајнија имена тих поднебвља. На крају рада закључује да „поређења са свијетом указују нам такође на то да је неопходно појачати стилистичка истраживања и, у вези с тим, развити активност на изради фрекфенцијских рјечника како да-

тог језика, тако и рјечника појединих стилова, жанрова, дјела, аутора итд" (Тошовић 1995: 26).

Такође, веома значајна за нашу анализу била је још једна Тошовићева студија. У питању је књига „Функционални стилови" из 1988. године на основу које смо имали увид у сам постанак функционалинх стилова, као и на прецизне особине сваког стила понаособ.

Владислава Петровић је у својој књизи „Новинска фразеологија" из 1989. године изучавала фразеологизме у новинским чланцима. Пре свега је дала класификацију функционалних стилова и своје гледиште на публицистички функционални стил, што нам је било од изузетне важности за даље истраживање. Напомиње новине као средство масовне комуникације које је све више заступљено у свакодневном животу сваког од нас. „Целокупни процес масовног комуницирања остварује се посредством новина (писаног медија) или електронских, аудио и аудиовизуелних медија у одређеним друштвеним условима" (Петровић 1989: 13). Највећи значај у развоју теорије масовних комуникација дала је социолингвистика. Посебно поглавље је посветила појму функционалног стила и жанра, а издвојивши фразеологизме и анализирајући их у бројним новинским чланцима, долази до закључка да они најчешће служе како би аутор или комуникатор дао свој субјективни став о тексту који пише.

Књига „Граматика српскохрватског језика за странце" Мразовић П, Вукадиновић из 2002. године представља целокупну граматику нашег језика намењену за странце. Једно поглавље у тој књизи је посвећено типовима и врстама текстова, где аутори дају опште напомене под којим околностима долази до појаве различитих врста текстова, који су циљеви поменутих, као и преглед типова и врста. За новинску вест, о којој такође говоре, дате су основне особине, који је њен циљ и медиј.

Вера Васић је читаву књигу посветила новинским рекламним огласима који су саставни део публицистике и новинских текстова. Она у књизи „Новински рекламни оглас" из 1995. године говори о најзначајнијим особинама и улогама рекламних огласа. „У интеракцији између оглашивача и читаоца оглас има функцију поруке коју оглашивач упућује читаоцу с намером да му препоручи рекламни производ и да га убеди да му је он потребан" (Васић 1995: 11). Она наводи критеријуме за избор корпуса и за избор новина на основу којих ће спроводити анализу. Централна тема је рекламни оглас, те с тога даје његову дефиницију, шта оглас подразумева и коју функцију има. Ова библиографија нам је послужила у поимању и даљем разматрању публицистике која је, узевши у обзир новине и све оно што новина обухвата, веома сложена.

Душка Кликовац у часопису *Књижевност и језик* из 2002. године објављује рад „Из проблематике функционалних стилова" где запажа да

српски језик није једнообразан и управо из те чињенице проистиче језичко раслојавање које је проузроковало функционалне стилове и представља њихову класификацију. Детаљно образлаже сваки стил понаособ, са најмаркантнијим карактеристикама, које су нам послужиле у подробном испитивању особина.

Функционалним раслојавањем језика код нас најдетаљније и најподробније се бавио Милорад Радовановић у својој књизи „Социолингвистика” . Он је један од првих научника на нашим просторима који даје прецизну класификацију функционалних стилова који су, заправо, плод функционалног раслојавања.

Ранко Бугарски је у својој књизи „Увод у општу лингвистику” посветио читаво поглавље раслојавању језика. Лингвистичке чињенице, постанак језика од давнина, као и остале језичке чињенице о којима је писао у првом делу поменуте књиге додао је и други део који се тиче синхроније, па самим тим 15. и последње поглавље заузима раслојавање језика где подробно пише о проблематици која се тиче и нашег истраживања. Такође нам је користио и његов рад „Метафоре и модели у лингвистици” где закључује да научни стил обилује метафорама из разних области.

Што се тиче граматике и самог изучавања датива, водили смо се пре свега граматиком Иване Антонић из 2005. године „Синтакса и семнатика паедежа” из *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* захваљујући којој смо вршили синтаксичку и семантичку класификацију испитиваног падежа у датој анализи. Такође, као допуна, послужио је њен рад из 2004. године „Синтакса и семантика датива” издатог у *Јужнословенском филологу* и „Нормативна граматика матице српске” Предрага Пипера и Ивана Клајна (2014).

2. ПОЧЕТНЕ ХИПОТЕЗЕ РАДА

Познато је да у зависности од ситуације, саговорника и осталих фактора зависи на који начин ћемо говорити у одређеном тренутку. Управо из те чињенице дошло је до функционалног раслојавања језика које је проузроковало стварање функционалних стилова. Функционалном стилистиком бавили су се многи аутори код нас, а још више се овом облашћу баве аутори у свету.

Тошовић (1987) језичко раслојавање дели на: територијално, где убраја дијалекте, наречја, простоградски говор, варијанте; социјално, где спадају жаргони, агрои, професионални говори, говор омладине, говор одраслих, говор старијих особа; полно раслојавање које карактерише говор мушких и женских припадника; старосно, где убраја дечији говор, гвор омладине, говор одраслих, говор старијих особа; функционално, које је проузроковало стварање функционалних стилова и врста и индивидуално, где убраја индивидуалне говоре, индивидуалне стилове, идиолекте.

Милорад Радовановић је један од најзначајнијих аутора који се бавио овом облашћу. Он каже да „функционалним раслојавањем језика настају тзв, функционални стилови (термин прашке лингвистичке школе, релативно широко распростарњен међу функционалистички орјентисаним структуралистима у лингвистици и антропологији)" (Радовановић 2003: 166).

Владислава Петровић (1989) све функционалне стилове дели на: научни, књижевноуметнички, новинско-публицистички, административно-правни, стручни или професионални и разговорни.

Душка Кликовац (2002), слично Петровић (1989), функционалне стилове дели на: разговорни, научни, административни, публицистички и књижевноуметнички. Сваки од стилова карактеришу другачије особине.

Научни публицистички стил карактерише прецизност, стручна терминологија, употреба речи које припадају логичком и методолошком речнику, употреба пасива, безличних конструкција, избегавање писања у 1. лицу једнине. Лишен је субјективности, емоционалности и експресивности зато што аутор који пише научни текст нема улогу да пренесе емоцију на читаоца, већ је његова улога искључиво да да информацију и објективну мисао о написаном. Тошовић (1988) сматра да је научник хладан, одмерен, са крајње објективним ставом, да је његова улога да да потребну информацију и да едукује, а не да преноси емоцију. Кликовац (2002) научном функционалном стилу супротставља разговорни. Без обзира на тврдње о објективности, у научном функционалном стилу обилују и метафоре, о којима говори Бугарски (1984). Он наводи да се у лингвистици често користе метафоре из биологије: (*генетска* класификација језика говори о *породици* језика) или у

структурализму из грађевинарства (када се говори о језичким *структурама* које постоје на разним *плановима)* и слично.

Публицистички функционални стил све је популарнији и научници су све више заинтересовани за испитивање истог. Масовна комуникација се реализује путем новина или аудио, аудиовизуалних или електронских медија, а управо све чешћа појава свега наведеног довела је до изучавања публицистичког функционалног стила (Петровић 1989). Порука коју новинар преноси маркирана је захваљујући „експресивности, стабилној структури, релативно постојаном лексичком саставу, пословичкој концизности и, по правилу, изразитој стилској обележености" (Петровић 1989: 91). Овај стил обилује фразеологизмима, а они се употребљавају када аутор жели да изрази субјективни став о томе што пише. Кликовац (2002) наводи да новинарском стилу припадају и језик наслова и језик реклама, као и новниски огласи.

3. АНАЛИЗА

Водећи се класификацијом функционалних стилова према Петровић (1989), која их дела на научни, књижевноуметнички, новинарско-публицистички, административно-правни, стручни или професионални и разговорни, одлучили смо се за проучавање и анализу научног и публицистичког, о којима ће бити речи у даљем тексту.

3.1. Научни функционални стил. Кликовац (2002: 15) разговорном стилу супротставља научни. Истиче да се особености научног стила огледају првенствено на лексичком и синтаксичком плану. Карактеристична је употреба термина и речи које припадају логичком и методолошком речнику, као и употреба пасива и безличних конструкција које су начин да аутор избегне писање у првом лицу једнине. Кликовац (2002: 15) такође истиче да је идеализована слика научног стила самим тим што за њега важи да је лишен субјективности, емоционалности и експресивности. „Претпоставља се, наиме, да наука износи објективну истину о свету, те да се непрекидно приближава његовом потпуном објашњењу и разумевању, одатле и њен углед без премца у савременом свету" (Кликовац 2002: 16).

Однос научника према примаоцу је „хладан, одмјерен, крајње објективизиран и искључиво усмјерен на разум. Научник се не обраћа научнику да би у њему изавао субјективна осећања, већ да би му саопштио истину, научну истину, да би му показао и доказао, да би га убједио. За научника, прималац је једнодомензионално биће – он има разум, али не и душу" (Тошовић 1988: 117).

Кликовац (2002: 16) напомиње да човек у свакој својој активности наступа као целовита личност, па тако и у научном истраживању, тј. мишљењу, па самим тим то мишљење је и метафоричко јер је у великој мери имагинативно и утемељено у његовом физичком искуству. Бугарски (1984) наводи да се у лингвистици често користе метафоре из биологије, као на пример: *генетска* класификација језика говори о *породици* језика и тако даље; у структурализму из грађевинарства, на пример када се говори о језичким *структурама* које постоје на разним *плановима* и тако даље.

Иако се често наводи да је „функција науке да тачно и објективно изнесе закључке о устројству света који нас окружује, питање је шта је то објективна истина без људског разумевања – а оно је посредовано метафором" (Кликовац 2002: 16).

3.2. Публицистички функционални стил. Један од функционалних стилова је и публицистички. Публицистика се пре свега бави феноменом масовне комуникације, а осим ње овим феноменом се баве и социологија,

психологија, антропологија, филозофија и тако даље. Владислава Петровић (1989) тврди да је социолонгвистика дала највећи допринос феномену масовних комуникација, а све чешће испитивање ове сфере говори и стварање социологије масовних комуникација. Данас постоје многе социологије у овој области, као на пример социјологија радија и телевизије или социологија филма. Ауторка такође говори о етнографији комуникације, чији је творац Дел Хајмз. Она се односи на изучавање комуникативних кодова, а предмет изучавања саме дисциплине је природни језик. Масовна комуникација се реализује путем новина или аудио, аудиовизуалних или електронских медија, а управо све чешћа појава свега наведеног довела је до изучавања публицистичког функционалног стила. Новински медиј има своје специфичности у односу на остале масмедије. Електронски аудио и визуални медији су, што се тиче брзине преношења, у предности, али им је управо због тога отежана рецепција, док је читаоцима новина омогућен пажљивији увид на писани текст. Процес масовног комуницирања чине: комуникатор; порука, код, тип медија; комуникант; учинак. Посредством текста читалац прима поруку и самим тим се информише и на свој начин реагује на њу. Новинар, предмет, текст и порука су главни чиниоци који учествују у процесу преношења информација на читаоца (Петровић 1989: 11 – 18). Ауторка у својој књизи[2] говори о фразеологизмима који су заступљени у новинама. Фразеологизме новинар употребљава када жели да изрази субјективни став. Порука коју новинар преноси маркирана је захваљујући „експресивности, стабилној структури, релативно постојаном лексичком саставу, пословичкој концизности и, по правилу, изразитој стилској обележености" (Петровић 1989: 91). Веома заступљени су фолклорни фразеологизми, па поменута ауторка (1989) наводи примере као што су: мишеви коло воде, нека пукну комшије, ал' је леп овај свет, обрати зелен бостан, кад на врби роди грожђе, пасти с крушке и тако даље. Свакако се сви пристуни фразеологизми у новинским тектовима користе како би се изразио субјективни став онога који пише текст. Такође су фразеологизми веома фрекфентни у поднасловима, као на пример: из другог угла, очи у очи, на врху пера, под лупом и тако даље (Петровић 1989: 95 – 98). Проучавајући језик новина, суочавање са великим потешкоћама које проистичу из његове комплексне структуре условљене бројном тематиком и жанровима, мешавином разних функционалних стилова који се прожимају кроз један писани новински текст, индивидуалношћу самог аутора текста, није страно. „У тежњи да тачно, концизно и јасно, али и атрактивно проговори о неком догађају, појави, да код читаоца или слушаоца, побуди интересовање, новинар-комуникатор се служи оним језичким и нејезичким средствима, првенствено у насловном делу текста, којима се тај ефекат постиже" (Петровић 1989: 30). У новинама се запажа тежња да се удовољи принципу опште комуникативности што значи да по-

2 Петровић, Владислава (1989). Новинска фразеологија. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

рука буде доступна читалачкој публици, па се с тога новинари држе устаљених, уобичајених, стандардних облика; а насупрот њима долазе до изражаја ауторове жеље да разбију монотонију устаљених израза и устаљених форми, па прибегавају новим изразима којима дају лични печат.

Мразовић П., Вукадиновић З. (1990) у својој књизи[3] говоре, између осталог, и о типовима и врстама текстова, па тако за новинску вест наводе да је глобални циљ информисати, убедити или подстаћи нешто, да се реализује писменим путем и да новинска вест оставља саговорника пасивним (Мразовић, Вукадиновић 1990: 667), самим тим што читалац (саговорник) чита дати текст без могућности да јавно одговори на прочитано.

„Публицистички стил је намењен широком кругу прималаца различитих струка и образовања, због чега је од свих писаних стилова најнеутралнији (најмање стилски обележен)" (Кликовац 2002: 20). Кликовац (2002) наводи да новинарском стилу припадају и језик наслова и језик реклама. Језик наслова може износити готово читаву тему о којој се у тексту пише, а може само дати наговештај онога што се налази испод њега и тако привући пажњу читаоца. Језик реклама је претежно штур, јер реклама не сме заузимати много времена, мора бити ефектна и да се уреже у свест слушаоца или читаоца. Веома битна њихова карактеристика је и то што се њима манипулише. Кликовац (2002) наводи пример цигарета који се на реклама повезују са слободом. То је једна врста манипулације.

Новински оглас такође припада новинском функционалном стилу. „У интеракцији између огласивача и читаоца оглас има функцију поруке коју огласивач упућује читаоцу с намером да му препоручи рекламни производ и да га убеди да му је он потребан" (Васић 1995: 11). Преглед огласне поруке може бити преношење информације, рекламирање производа или услуге, понуда или потражња робе, услуга или обавештења, те, с тога, ауторка (1995) све огласе дели на информативне, рекламне, огласе понуде и огласе потражње (1995: 24). Тврди да се у случају новинских огласа унапред зна зашто и са којом намером говорник говори, а за дефинисање огласа каже да ју је веома тешко одредити, и то не само зато што је тешко одредити информативну функцију од експредивне функције која је усмерена на рекламирање већ и зато што је „поимање функција, а самим тим и дефинисање рекламе условљено друштвено-културним контектом, што неминовно утиче на то да се реклама прилагођава и у погледу својих функција и форми друштвено-културним заједницама у којима настаје и којима је намењена" (Васић 1995: 17).

Разлику између два испитивана стила најбоље објашњава Петровић (1989) која сматра да је језик публицистичког стила ближи говорном језику него што је језик науке и која додаје да се први одликује већом комуника-

3 Мразовић П., Вукадиновић З. (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића

тивношћу, нерегулисаношћу и отвореношћу лексичких система, док други има „своју строгу логичко-појмовну апаратуру којом се представља свет апстракције, док за конкретизацију ствари које окружују човека не важе строге законитости логичког мишљења, просуђивања" (Петровић 1989: 100).

3.3. Датив у научном и публицистичком функционалном стилу. Датив је трећи падеж у падежном систему српског језика. Антонић (2005: 177) за датив каже да припада групи периферних падежа јер не може у реченици заузети ниједну од тзв. централних синтаксичких позиција, тачније позицију граматичког субјекта или директног беспредлошког објекта уз прелазни глагол. поред обележја периферности, он поседује и обележје директивности (усмерености), које га чини синкретичним са локативом, а са друге стране ово његово обележје га чини и корелатом акузативу који припада централним падежима у српском падежно систему. Он се реализује у два структурна лика: а) као слободни падежни облик, и б) као везани падежни облик. У поређењу са другим падежима, датив уз себе везује најмањи број предлога.

Пипер, Клајн (2014: 348) тврде да је датив у синтасичко-семантичком погледу примарно падеж индиректног живог објекта као лица или бића коме се нешто говори, даје, намењује, а Зузана Тополињска (2002: 4) датив сматра падежом другог људског бића, док за номинатив каже да је то падеж првог људског бића по комуникативној хијерархији.

Ивана Антонић је у својој граматици(2005)[4] извршила класификацију датива, којом смо се и ми водили приликом класификовања и ексцерпције падежног облика у научном и публицистичком функционалном стилу.

3.3.1. Субјекатски датив је увек слободни датив у функцији граматичког субјекта. Антонић (2005) издваја: датив носиоца физиолошке потребе; датив носиоца физиолошког стања или процеса; датив носиоца психофизиолошког процеса, осећања или расположења; датив носиоца воље, жеље; датив носиоца потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања; датив носиоца субјективног утиска или процене; датив носиоца једнакости и датив носиоца имена, година или особине. То је обично датив личне заменице, најчешће енклитички облик, осим у случају датива носиоца једнакости.

У грађи су издвојени следећи облици субјекатског датива:

3.3.1.1. Датив носиоца субјектвног утиска или процене
(научни функционални стил)

Међутим, све што су публика и критика виделе у комаду и на сцени деловало ***им*** *је далеко и од Поповића и од њих самих* (ЗбМСзаСУиМ 2017: 83).

4 Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, П. и др. Прилози граматици српскога језика:Синтакса савременога српског језика. Проста реченица. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

(публицистички функционални стил)

Вучићу *не пада на памет да призна КиМ, или да дозволи да Приштина добије столицу у УН, већ покушавамо да мирним путем, без рата и насиља сачувамо наш народ* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

3.3.1.2. Датив носиоца психофизичког процеса, осећања или расположења

(публицистички функционални стил)

Није ***им*** *сметало да почетком јуна седе једно поред другог и заједно бодре шестогодишњег Самјуела, који је у парку у Санта Моникииграо своју првубејзбол утакмицу* (Глориа 2018: 12).

Не желим да ***ми*** *се нешто слично деси, и кад будем имала децу, хоћу да им будем потпуно посвећена као што је моја мама била мени и брату* (Глориа 2018: 25).

Сада ***ми*** *се мало доколичари* (Глориа 2018: 35).

Жао ***ми*** *је што га више нема* (Глориа 2018: 35).

Желим да се посветим доколици, иде ***ми*** *се тамо где* ***ми*** *се иде, не иде* ***ми*** *се тамо где* ***ми*** *се не иде* (Глориа 2018: 35).

Да не одем нагло, већ полако, да лагано газим наниже, а за то ***ми*** *треба мир да сабирам своје мисли* (Глориа 2018: 38).

Досадно ***ми*** *је било да свирам само класичну, поп или рок музику где је унапред предодређено шта ко ради и сваки пут се малтене иста прича понавља* (Глориа 2018: 82).

3.3.1.3. Датив носиоца воље, жеље
(публицистички функционални стил)

Није ***ми*** *се певало* (Глориа 2018: 37).

3.3.1.4. Датив носиоца потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања
(публицистички функционални стил)

Није ***ми*** *јасно зашто ми везе кратко трају* (Глориа 2018: 77).

Сасвим је разумљиво и прихватљиво да је субјекатски датив заступљенији у публицистици него у науци, тј. у научним списима. Како је већ наведено, научни функционални стил одликује пре свега објективност, те с тога

је логично да субјекатског датива неће бити у великој мери, поготово нећемо наћи конструкцију датива као носиоца психофизичког стања. Тачно је да се научник не обраћа научнику да би у њему изазвао емоције, али зато је његова улога да саопшти научну истину, да докаже и покаже, као и да убеди (Тошовић 1988: 117). Међутим, да је научни стил потпуно лишен субјективности не слажу се многи аутори, међу њима Кликовац (2002), Бугарски (1984), Тошовић (1988), а то смо и доказали издвојивши горепоменуте контексте из научних списа.

3.3.2. Предикатски датив је датив у функцији семантичке допуне у семикопулативном предикату и семантичке допуне уз семикопулативни глагол у декомпонованом предикату, како наводи Антонић (2005: 181).

3.3.1.5. Датив у семикопулативном предикату
(научни функционални стил)

*Деоксиниваленол припада **групи** микротоксина који се зову трихотецене* (ЗбМСзаПН 2011: 32).

*Представља је садржај једне књиге у фонду „Темишварске епархије" Архива Војводине која је припадала **манастиру Бездину** са својеручним уписима игумана* (ТЗ 2017: 150).

Антонић (2004: 76) као напомену наводи да се у примерима типа *Књига припада Надиној сестри* ради о предикатском дативу, али у посесивном односу између појма у номинативу и појма у дативу: *Надина сестра има књигу*. Самим тим је исти случај и у горе наведеним примерима издвојеним из анализиране грађе. Као што можемо приметити, предикатског датива има само у научном функционалном стилу, и то само у два примера. Читајући научне списе из различитих области, они су нађени само у Зборнику Матице српске за природне науке, и то из области хемије и у „Темишварском зборнику" .

Датив у декомпонованом предикату није пронађен ни у једном функционалном стилу од изучаваних.

3.3.2. Објекатски директивни датив је датив који се појављује уз различите класе именица, глалола и придева, а које све везује по лексичком значењу присуство семантичког обележја усмерености, упућености. Дели се на датив индиректног објекта – у моделима са прелазним глаголима, и на експликативни датив – у моделима са непрелазним глаголима, именицама или придевима – који најчешће одређује циљ статичке или динамичке усмерености (Антонић 2005: 182).

У нашој грађи забележена су оба типа објекатског датива.

3.3.1.6. Датив индиректног објекта
(научни функционални стил)

Владики Рацу *је посвећена једна (и једина) сачувана Атанацковићева песма...* (ЗбМСзаСУиМ 2009: 8)

Да су ***му*** *ставови Герасима Раца у вези са процесом унијаћења били блиски уочљиво је у 4. строфи* (ЗбМСзаСУиМ 2009: 8).

Текелија истиче да ***му*** *је „велику жалост учинило" то што је владика Рац дао да се конзисторијални печат испише на влашком, а не на српском језику...* (ЗбМСзаСУиМ 2009: 8).

„По свршетку школске године узмем ја од мојих ђака, који су најслободнији били, па ***им*** *раздам улоге од једног позоришног дела..."* (ЗбМСзаСУиМ 2009: 9).

Повратак на позоришну сцену Александар Поповић вероватно дугује ***тадашњем директору*** *Народог позоришта* ***Велимиру Лукићу*** (ЗбМСзаСУиМ 2017: 82).

Борко пошто-пото жели да изађе у јавност са својим радом али је изабрао најнеповољнији и чак морално неприхватљив тренутак због чега ***му*** *касније следује јавна осуда* (ЗбМСзаСУиМ2017: 84).

Кума Мица ***му*** *дарује за Бадње вече мало угљене прашине* (ЗбМСзаСУиМ 2017: 84).

Дао ***му*** *пакло цигара и мало га охрабрио* (ЗбМСзаСУиМ 2017: 85).

Он је угледни не-отац породице који је на високом положају, а жена ***му*** *је сада верна* (ЗбМСзаСУиМ 2017: 86).

У ЈДП-у хит преставе су „Колубарска битка", према ***прози*** *Добрице Ћосића* (ЗбМСзаСУиМ 2017: 87).

Она ***му*** *је доступна и разумљива* (ЗбМСзаДН 2010: 76).

Гротескна туча између два сужња и оно што говоре једни ***другима*** *потресна је и истовремено језиво комична слика докле разарање човека може да иде* (ЗбМСзаДН 2010: 86).

Дигитална технологија ***им*** *омогућава да истражују и откривају нове креативне форме* (ЗбМСзаДН 2010: 76).

...омогућујући ***им*** *да у међусобним интеракцијама стварају нова дела, размењују искуства и теоријски уобличавају своје идеје* (ЗбМСзаДН 2010: 78).

...али ***му*** *отварају жанровске границе и омогућују да се представи новом формом* (ЗбМСзаДН 2010: 80).

Аутор овог чланка ***овој историји*** *бешчашћа великих сила додаје њихове интервенције на Балкану у светским ратовима* (ЗбМСзаДН 2011: 1).

*И то не само упознавање своје боље стране, него пре свега оне лошије – која се **Србима** данас (као и јуче) тако грдно свету, а и убудуће прети* (ЗбМСзаДН 2011: 1).

*Оно што **нам** се догађа данас – као **појединцима**, као **народу** и као **држави** – толико је слично ономе што **нам** се раније догађало* (ЗбМСзаДН 2011: 9).

*Да ли се само **Србима**, само данас и само овде понавља прошлост и прекрива њихову садашњост и будућност?* (ЗбМСзаДН 2011: 9).

*Да ли је прошлост дефинитивно дата, а будућност неизоставно задата, или свака садашњост према **својим потребама**, **вредностима** и **интересима** интерпретира прошлост и пројектује будућност?* (ЗбМСзаДН 2011: 9).

*Да ли као појединци и као народ смемо **себи** да дозволимо такву одговорност да други **нама** интерпретирају нашу прошлост* (ЗбМСзаДН 2011: 13).

*Неће ли **нам** тиме други одредити не само прошлост него и нашу садашњост и будућност?* (ЗбМСзаДН 2011: 13).

*Оно што може да се објективно прикаже и истинити објасни, заједно са свим другим елементима историјске самосвести који су практично делотворни, подлеже још и етичком вредновању према **универзалном критеријуму** категоричног императива* (ЗбМсзаДН 2011: 14).

*Свако друштво у сваком времену има **себи** примерну историјску свест* (ЗбМСзаДН 2011: 14).

*У рационалној научној (историографској) и филозофској интерпретацији прошлости подразумева се да су историјске чињенице (историјска евиденција) тачно утврђене према **методолошком императиву** Леополда фон Ранкеа* (ЗбМСзаДН 2011: 15).

*А управо то се данас **Србима** дешава* (ЗбМСзаДН 2011: 16).

***Србима** би данас добро дошла израженија прагматичност* (ЗбМСуаДН 2011: 17).

*Њихови перфиднији противници, такође примитивни, али лукавији и лицемернији, своје злочине су умели не само да прикрију, него да их **Србима** припишу* (ЗбМСзаДН 2011: 19).

*Они су **Србима** упорно и континуирано подметани* (ЗбМСзаДН 2011: 19).

*Нестор у Пулу и Менелај у Спарти лепо га дочекују, али **му** о Одисеју не могу рећи ништа више од онога што Атина већ зна* (ЗбМСзаКС 2007: 37).

*Славни Фидија, како се наводи, доводио је жене, док је Пириламп **љубавницама** давао паунове на поклон* (ЗбМСзаКС 2010: 79).

*Кратин се у свом „Дионисалександриди" подсмева **атинском државнику** приказујући га као сујетног љубавника бога Дионисија* (ЗбМСзаКС 2010: 79).

*Телеклид у комедији „Хесиоди" говори о љубави атинског стратега према **некој Коријанки Хрисили*** (ЗбМСзаКС 2010: 79).

*Једно објашњење наводи да је до сукоба дошло зато што су Мегарани **Аспасији** отели две проститутке* (ЗбМСзаКС 2010: 80).

*У супротном, изношење ових инвектива у делима који се обраћају **читавом атинском народу** не би имало никаквог смисла* (ЗбМСзаКС 2010: 80).

*Да су појединци и те како били критички расположени према **Периклу** показује Платон као један од његових највећих критичара* (ЗбМСзаКС 2010: 80).

*У петак, 15. фебруара, заупокојена Литургија **краљу Милутину** служена је од стране Његове светлости патријархаГеоргија Бранковића и свештенства* (ЗбМСзаИ 2011: 150).

*Према **његовој белешци** долазак протосинђела Кирила у Бездин збио се овако...* (ЗбМСзаИ 2017: 81).

*Године 1842. помилован је од Фрање Јосифа I, с тим да даље робовање настави у једном од српских манастира; одређен **му** је манастир Бездин* (ЗбМСзаИ 2017: 82).

*Кад је протосинђел Кирило (Цветковић) дошао у Бездин да и даље робује, братство манастира Бездина сазидало **му** је једну малу собу на тавану манастира са северне стране* (ЗбМСзаИ 2017: 82).

*...игуман Пантелејмон помиње писмо професора Задарске богословије Петра Луполова упућено **архимандриту Самуилу*** (ЗбМСзаИ 2017: 82).

*Исто је архимандрит Исак саопштио **проти Димитрију Руварцу** информацију* (ЗбМСзаИ 2017: 84).

*Писац ових радова, као сабрат манастираБездина, више пута **му** је гроб тамјаном окадио, вином прелио и опојао молитвама за упокојене* (ЗбМСзаИ 2017: 85).

*У сликаном репертоару овог храма заступљен је хагиографски циклус посвећен **Светом Ђорђу*** (ЗбМСза ЛУ 2015: 31).

*Том приликом овај аутор се осврнуо и на иконографију сцена посвећених **Светом Ђорђу*** (ЗбМСзаЛУ 2015: 32).

*Свети Ђорђе је уздигао леву руку ка **владару** са којим, несумњиво, разговара* (ЗбМСзаЛУ 2015: 33).

*Свети Ђорђе стоји са десницом испруженом ка **цару** док га два војника боду копљима у трбух* (ЗбМСзаЛУ 2015: 34).

*... они га прилично грубо приводе **цару** на разговор* (ЗбМСзаЛУ 2015: 34).

*Темили Марк-Вејнер је запазила да текстови казују о Ђорђевој добровољној предају **цару**, међутим на бројним представама је видљиво његово хапшење* (ЗбМСзаЛУ 2015: 34).

*Иза овог извршиоца казне насликан је други мучитељ који је одевен у сивоплаву тунику, такође дугих рукава, која **му** сеже до нивоа изнад колена* (ЗбМСзаЛУ 2015: 35).

*Владарев лик је приказан већи у односу на свете фигуре, јер је тиме наручилац овог портрета желео да искаже и истакне поштовање према **актуелном владару**, величајући га и ласкајући **му*** (ЗбМСзаЛУ 2017: 113).

*До сада није позната ниједна оваква представа Јована Претече и овакав начин приказивања могао би се приписати **сликару** који је био склон ретким и необичним иконографским решењима* (ЗбМСзаЛУ 2017: 114).

*Најважније је истаћи да се владарским портретима у властеоским задужбинама описује савремена друштвена реалност, али се наглашава и ктиторов индивидуалан однос према **њима*** (ЗбМСзаЛУ 2017: 124).

*...дефинитивно је регулисао права и дужности властеле, када су одређене њихове повластице, као и обавезе према **владару** и **држави*** (ЗбМСзаЛУ 2017: 104).

*Примере ћемо овога пута дати према **флективним карактеристикама*** (ЗбМСзаСл 2008: 223).

*Тако је **женама** забрањено да преду средом и петком* (ЗбМСзаСл 2017: 10).

*Према **причи** човека из Полесја (Гомељска област), у дому, где је лежао покојник, тачно у подне, појавио се миш и почео да трчи око њега* (ЗбМСзаСл 2017: 11).

*...у одредници посвећеној **том сложеном суфиксу** који он, исправно, сматра само српско-хрватским* (ЗбМСзаФИЛиЛИНГВ 2012: 8).

*Не само да је изоставио с.-х. придев, већ **му** се не могу наћи ни пандани међу бројним и разноврснимдериватима ономатопејског корена са базичном семантиком буке, крцкања и сл.* (ЗбМСзаФИЛиЛИНГВ 2012: 10).

*Категорија глаголског вида је према **Ј. Д. Апресјану** (2009: 44 – 54) једна од семантичких мотивисаних категорија у руском језику (поред стања и начина)* (ЗбМСзаФИЛиЛИНГВ 2017: 195).

*Битно је истаћи да Деметрије, без обзира на то што наступа из позиције techne, првенствено не даје **аутору**, у смислу његове надређености **форми** и **намени** прозне поруке, већ се позива и на интелигенцију самог слушаоца/читаоца* (ЗбМСзаФИЛиЛИНГВ 2017: 805).

*У ставу 222. у коме се говори о разлици између минуциозности и убедљивости истакнуто је да се **слушаочевој/читаочевој компетенцији** у тексту мора остварити довољно простора за домишљање и попуњавање неизреченог* (ЗбМСзаФИЛиЛИНГВ 2017: 805).

*У врло малом броју случајева, према **нашим увидима**, издвојена је рускословенска лексика* (ЗбМСзаКЊиЈ 2014: 407).

*Лексема „целив” , управо због неадекватног односа према **њој**, изостала је из РСЈ...* (ЗбМСзаКЊиЈ 2014: 408).

***Нашој научној јавности** он је релативно познат* (ЗбМСзаКЊиЈ 2017: 801).

*Најважнији од њих тичу се односа према **аутору**, **публици** и **појединим прозним жанровима**, односно **естетским намерама*** (ЗбМСзаКЊиЈ 2017: 805).

*Жеља Уредништва била је да се на стручан и научно утемељен, али разумљив и **широком читалачком клубу** доступан начин, поговори актуелним језичким темама* (ЈД 2014: 1).

*Часопис је био намењен пре свега **онима** који непосредно, свакодневно утичу на данашњи ниво језичке културе (**средњошколцима**, **студентима**, **професорима**, **лекторима**, **новинарима**, **писцима** свих струка)* (ЈД 2014: 1).

*Највећи део свог бављења математиком Јудита Цофман је посетила **раду** са младим математичарима* (СвМС 2004: 14).

*Оно што **нам** је било доступно оставља утисак да њени научни резултати, по свакој дубини и квалитету, никако не заостају за другим њеним достигнућима* (СвМС 2004: 18).

*Прва књига намењена је **ученицима** средњих школа* (СвМС 2004: 18).

*Десет година касније предао је деспотство **брату*** (ТЗ 2001: 7).

*Исто је тада свети Максим упућен у Будим **угарском краљу Владиславу II*** (ТЗ 2001: 9).

*Дипломатско заузимање светога Максима било је веома плодоносно, тако да је угарски краљ прихватио захтев, и као признање поклонио **влашком владару**, **његовом брату** и **њиховим наследницима** ердељски предео Цеоаџиу* (ТЗ 2001: 9).

*Максим је прихватио поверени **му** задатак и часно га испунио, али се није вратио у Влашку* (ТЗ 2001: 10).

*Када је Аустрија заузела Банат 1718.године, не само да је постојао него се и жилаво опирао покушајима нове администрације да **му** оспори право на раније стечен посед* (ТЗ 2017: 150).

(публицистички функционални стил)

*После 18 година везе водитељка ће се у цркви на острву Пилион заклети на вечну љубав **свом дугогодишњем веренику**, **грчком банкару**...* (Глориа 2018: 3).

*Када је **њеном унуку Луки** дијагностикован аутизам, чувена певачица, краљица фестивала лаких нота, посветила се борби против подмуклог поремећаја...* (Глориа 2018: 4).

*Амерички филмски институт 46. пут је доделио награду за животно дело. Овај пут **подесетосмогодишњем глумцу Џорџу Клунију*** (глориа 2018: 6).

*Кејт Бланчет и Еди Гарсија, који је међу првима честитао **Клунију**...* (Глориа 2018: 6).

*Он се са благим осмехом на лицу, али не скидајући тамне наочаре, први обратио **окупљеним новинарима*** (Глориа 2018: 17).

*Како су **турским медијима** саопштили извори блиски **овом пару**, њих двоје су се договорили да старатељство над **синовима**, деветогодишњим Јаманом и шестогодишњим Јавузом, припадне **мајци** док ће их отац виђати у договорено време* (Глориа 2018:17).

*Банка Интеза ће четврту годину заредом подржати одржавање италијанског фудбалског кампа у Србији који ће **дечацима** и **девојчицама** узраста од 7 до 14 година пружити јединствену прилику да о вештинама и тајнама овог спорта уче кроз рад са врхунским тренерима* (Глориа 2018: 22).

*Не желим да ми се нешто слично деси, и кад будем имала децу, хоћу да **им** будем потпуно посвећена као што је моја мама била **мени** и **брату*** (Глориа 2018: 25).

*Сама **себи** се свиђам у његовим стварима, волим кад ме он „намонтира”* (глориа 2018: 27).

*После 18 година везе водитељка ће се у цркви на острву Пилон заклети на вечну љубав **свом дугогодишњем веренику*** (Глориа 2018: 28).

*Када ме је питала шта да **нам** поклони, рекла сам **јој** да **ми** је то потпуно неважно, да ми је најважније да дође* (Глориа 2018: 30).

*Није реч ни о каквој венчаници, било би **ми** и глупо да је обучем* (Глориа 2018: 30).

*Тамо ће **ми** неко направити бидермајер* (Глориа 2018: 30).

*Торту је Симеон бирао, он је естета, па сам **њему** препустила и то и одабир декорације и цветних аранжмана* (Глориа 2018: 30).

*Показао **ми** на фотографији како ће торта изгледати и задовољна сам* (Глориа 2018: 30).

*Нешто **ми** се ту није допало и одлучила сам да подржавам домаће, а и сматрам да је лепо да **нам** венчано прстење уради моји пријатељи Андрејевићи* (Глориа 2018: 30).

*Једино **ми** је жао што ово нисмо урадили две године раније* (Глориа 2018: 31).

*Мушевитом брзином четири Њујорчанке – Кери, Саманта, Шарлот и Миранда – постале су инспирација **женама** широм света* (Глориа 2018: 33).

*Желим да се посветим **доколици*** (Глориа 2018: 35).

*Данас не могу никоме да дочарам тај осећај и ово што сам вам сада рекао делује као немушти покушај да објасним шта је **мени** некада биоскоп значио* (Глориа 2018: 35).

*Ја ћу га однети кући, ставићу га на видно место да се правим важан кад **ми** неко дође у госте, али ћу целог живота бити захвалан свим овим **људима** које сам поменуо* (Глориа 2018: 35).

*Доста њих сам одгледао у Кинотеци и било је прегршт успомена, али као најлепше сећање остаће **ми** дан кад **ми** је уручен Златни печат* (Глориа 2018: 35).

*Недавно сам била у Копљу где **ми** је уручена награда за трајне музичке вредности, намењена музичарима који су на сцени дуже од 40 година...* (Глориа 2018: 37).

*Уколико ме замолите да копам на њиви, ја ћу доћи, али ако **ми** затражите да певам, отићи ћу кући* (Глориа 2018: 37).

*И пре тога сам изгубила жељу да радим, било **ми** је доста естраде, тог света, неспавања, путовања...* (Глориа 2018: 37).

*Мислим да **ми** је Бог дао глас, а да све остало имам као и други* (Глориа 2018: 37).

*Не могу ја много тога да **му** пружим са својом малом пензијом, али он је разуман* (Глориа 2018: 38).

*Кад **му** кажем: „Не може бака то, немамо пара" , снужди се, али ћути* (Глориа 2018: 38).

*Живот тамо никад **ми** није деловао реално, све је изгледало тако холивудски и телевизијски нестварно* (Глориа 2018: 40).

*Толико је места која **ми** се свиђају да и даље размишљам о томе где бих тачно волела да боравим већи део године* (Глориа 2018: 40).

*Понудила **ми** је да будем у подели са још три глумца из Шпаније, Француске и Русије* (Глориа 2018: 42).

*Жеља **ми** је да тако и остане, да **ми** Србија буде база, а да стално добијам прилике да глумим у иностраним продукцијама* (Глориа 2018: 43).

*Јер, себе сам увек доживљавала као најстарију сестру и породица **ми** је била најбитнија у животу, а управо због ње сам се осећала изневерено и повређено* (Глориа 2018: 47).

*Мајка **ми** је једном рекла да су нас и направили да их издржавамо, после чега смо се нас две жестоко посвађале* (Глориа 2018: 47).

*То је њихов модел понашања према **нама** , он отима, тражи, не можеш да намириш његове апетите* (Глориа 2018: 47).

*А било је небројано много ситуација кад **ми** је она била преко потребна* (глориа 2018: 47).

*Бутина **ми** је била потпуно разнесена, извадили су **ми** седамдесет центиметара црева, некако су ме скрпили* (Глориа 2018: 49).

*У том периоду сам доживела најстрашније што **жени** може да се деси, силовао ме је локални кабадахијаусред неке недођије* (Глориа 2018: 49).

***Мени** је требало три деценије да то схватим* (Глориа 2018: 49).

*Захвална сам **својим бившим ђацима** на свему што сам од њих научила* (глориа 2018: 50).

*... **кожи** се у сваком периоду године мора пружати одговарајућа нега* (Глориа 2018: 57).

*На смањену осетљивост ћелија ка **инсулину** могу утицати генетске предиспозиције, али и гојазност, трудноћа, обољења попут масне јетре, атеросклерозе и дијабетеса, свакодневна изложеност стресу, као и дугорочно узимање појединих лекова, нарочито стероида* (Глориа 2018: 64).

*Омиљена **ми** је храна која је укусна и пикантна, довољно слана, баш онаква какву припрема моја мама* (Глориа 2018:67).

*Ретко када се упуштам у велике кулинарске вратоломије јер **нам** мама свима удовољава и у стању је да скува три-четири јела дневно, за сваког понешто* (Глориа 2018:67).

*Поврће више волим од воћа, мрски су **ми** једино боранија и грашак* (Глориа 2018: 68).

*Најважније **ми** да сам сита, пошто **ми** глад ствара вртоглавицу, нервозу, мучнину* (Глориа 2018: 68).

*Тада сам напорна и **себи** и **другима*** (глориа 2018: 68).

*Међутим, откако је Душан стасао, све чешће га тражи, па сам и ја кренула да **му** „правим друштво" и „навукла се"* (Глориа 2018: 69).

*... гледала како мајмуни вешто краду храну **туристима** на улици и брзо схватила да је упознавање друге најмногољудније државе на планети утицало да започне промене у свом животу* (Глориа 2018: 71).

*Волим путовања, она су моја страст, и мислим да **ми** се ово десило у право време* (Глориа 2018: 72).

*Мароко, где сам боравила прошле године, био **ми** је савршена припрема за Индију* (глориа 2018: 72).

*Ништа **ми** није изгледало чудно и шокантно* (Глориа 2018: 72).

*Била сам потпуно отворена за све доживљаје, али без икакве жеље да трагам за **неким одговорима** или да нађем нешто, а вратила сам се потпуно промењена* (Глориа 2018: 72).

*А то је управо оно што **западњачкој цивилизацији** недостаје* (Глорија 2018: 74).

*Све оно што **ми** је на почетку посете **Индији** било веома чудно, од крава које се свуда шетају потпуно слободно до мајмуна који **људима** краду храну и ствари из руку, с временом **ми** је постало потпуно уобичајено и нормално* (Глориа 2018: 74).

*Нису **ми** сметале прегласне трубе и музика* (Глориа 2018: 74).

*Месо није много заступљено у индијској кухињи, већина јела се базира на воћу и поврћу, што **ми** је изузетно пријалокако бих припремила организам за лето* (Глориа 2018: 75).

*Са тамном бојом **себи** сам изгледала превише мрачно, а изнутра сам сијала* (Глориа 2018: 75).

*Верујем да ћете ме разумети и помоћи **ми*** (Глориа 2018: 77).

*Поштована читатељко, требало је да **ми** опишете те ситуације које су вас навеле да нагло и неконтролисано одреагујете* (Глориа 2018: 77).

*Шта бисте **ми** рекли на ову тему?* (Глориа 2018: 77).

*Онда ће **им** прорадити звоно за узбуну* (Глориа 2018: 77).

*Cell-1 гел је јединствени производ у чијем саставу се налази екстракт пужеве слузи и ексклузивни састојак THPE који **кожи** готово тренутно даје чврстину и блиставост* (Глориа 2018: 80).

*Допала **ми** се идеја слободе у стварању и извођењу те музике* (Глориа 2018: 82).

*...по мом мишљењу она је основа за буђење толеранције и љубави и есенцијална је за развијање здравих и правих односа са другим људима и према **нашој планети*** (Глориа 2018: 82).

***Вучићу** прете смрћу на Видовдан* (Веч. новости 29. јун 2018: 1).

*Лавров је на крају сусрета **шефу** српске дипломатије уручио дрес фудбалске репрезентације* (Веч. новости 29. јун 2018: 2).

*... Дачић је пожелео пуно успеха **њиховој репрезентацији** у наставку такмичења на Светском првенству* (Веч. новости 29. јун 2018: 2).

*Народни посланик Славиша Ристић упутио је **председнику** Русије **Владимиру Путину** писмо, у којем **Александру Вучићу** прети да ће, уколико покуша да постигне мир и потпише споразум са Приштином, завршити као убијени премијер Зоран Ђинђић* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Ристић, иначе бивши посланик ДСС, а сада у клубу „За спас Србије – Нова Србија" , који предводи Сандра Рашковић Ивић, потпредседница Народне странке Вука Јеремића, писмо **Путину** потписао је у својству председника Народног покрета Срба са КиМ „Отаџбина"* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Он у обраћању **шефу** Кремља поручује да су се Срби „у историји руско-српских односа, **руским владарима** жалили на бројне српске непријатеље..."* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Напредњаци су јуче позвали надлежне државне органе да хитно реагују због отворених претњи смрћу **Вучићу*** (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Ако се **Вучићу** нешто деси, онда ће све тајне службе моћи одговорност да пребацују једна на другу* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

***Вучићу** не пада на памет да призна КиМ...* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Ово за „Новости" каже почасни председник СПС Милутин Мркоњић, наводећи да се супруга бившег шефа државе мора ослободити, а **породици** омогућити да се врати у земљу* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Нуди хектаре **Путиновој странци*** (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

*Он **нам** је говорио да је пратио сва наша страдања у протекле две деценије...* (Веч. новости 29. јун 2018: 4).

Видовданском освећењу *темеља новог храма у Кингеседу, надомак Петербурга, претходили су Српски дани културе у лењиградској области* (Веч. новости 29. јун 2018: 4).

Кнегиња Милица је својим дивним мајчинским примером показала ***нашем роду*** *како је часно и велико бити мајка, а она је била мајка осморо деце...* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

Литургија је одржана и у манастиру Грачаница, а после литургије ***мајкама*** *са четворо деце са читавог Космета додељени су златници...* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

На ортопедском одељењу КБЦ у Косовској Митровици пожелели су ***му*** *брзо оздрављење и најавили да ће њему и његовој породици помоћи да остану и опстану на свом огњишту* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

Иако се последњих 50 година на Власини прича о малим погонима за прераду шумских плодовањих тренутно нема, а малобројни откупљивачи плаћају ***берачима*** *за килограм вргања од 100 до 300 динара...* (Веч. новости 29. јун 2018: 6).

Нисмо извозници већ их и ми продајемо ***њима*** *и од њих зависимо* (Веч. новости 29. јун 2018: 6).

... прича ***нам*** *Грубанов...* (Веч. новости 29. јун 2018: 6).

Утолико је дирљивија његова одлука да ***свом имену*** *и* ***племићкој титули*** *да име родног села...* (Веч. новости 29. јун 2018: 6).

Први откоси су ***нам*** *показали да имамо род који се, у зависности од парцеле и сорте, креће од 7,3 па до 8,4 тоне по хектару...* (веч. новости 29. јун 2018: 7).

Сада су ***нам*** *преостале касније сорте...* (Веч. новости 29. јун 2018: 7).

Предвиђено је укидање законске обавезе послодавца да доставља ***министарству*** *надлежном за рад обавештења о упућивању запослених на привремени рад у иностранство* (Веч. новости 29. јун 2018: 7).

Пресело ***им*** *летовање* (Веч. новости 29. јун 2018: 8).

Грађанима *од 120.000 до 600.000 динара* (Веч. новости 29. јун 2018: 9).

... а претходно су добили помоћ Уније када је ***њима*** *била неопходна* (Веч. новости 29. јун 2018: 11).

... али се Париз увек држао правила да ***дављеницима*** *мора да се пружи помоћ у најближој лици* (Веч. новости 29. јун 2018: 11).

Иако дневни ред није представљен ***јавности*** *, званичници говоре да су теме билатерални односи...* (Веч. новости 29. јун 2018: 11).

Владимир Зорин, члан Савета за међународне односе председника РФ, сматра да ће сусрет двојице председника бити консултативни, да би један ***другоме*** *појаснили своје ставове* (Вер. Новости 29. јун 2018: 11).

Лекари су све чинили да ***јој*** *спасу живот...* (Веч. новости 29. јун 2018: 12).

Уколико се током главног претреса у Вишем суду докаже његова кривица, ***њему*** *прети казна од пет до 15 година затвора* (Веч. новости 29. јун 2018: 13).

*... а на питање где је нестао, мајка **му** је рекла да је отишао у Јужну Америку* (веч. новости 29. јун 2018: 13).

*Пресуда **Милораду Улемеку Легији**, **Звездану Јовановићу** и **осталим птуженима**, иначе **некадашњим припадницима** ЈСО, за побуну у новембру 2001. биће донета и изречена 11. јула, у Специјалном суду у Београду* (Веч. новости 29. јун 2018: 13).

*Више од десет људи поднело је **суботичкој полицији** пријаву против туристичке агенције...* (Веч. новости 29. јун 2018: 29).

*Грађани доносе кривичне пријаве **полицији**, што нам је потврђено у Основном јавном тужилаштву* (Веч. новости 29. јун 2018: 29).

*... рекли су **нам** кратко у суботичком ОЈТ* (Веч. новости 29. јун 2018: 29).

*Власник агенције **ми** је 21. јуна послао порукуда сам дужна још 2.306 евра, и сутрадан сам **службеници** у агенцији, исплатила 1.300 евра...* (Веч. новости 29. јун 2018: 29).

***Добитницима** су уручене књиге из области којима се баве, а уз то су и сви постали Матичини чланови* (веч. новости 29. јун 2018: 29).

*Чули смо да је Опра велики фан серије, па **ми** је синула идеја да би било дивно да **јој** дамо неку улогу...* (Веч. новости 29. јун 2018: 30).

*Велика **нам** је част што је и Опра на неки начин постала део ове приче...* (Веч. новости 29. јун 2018: 30).

*Они се свакодневно очајнички боре са великим изазовима у потрази за леком који ће **им** дати наду за будућност* (веч. новости 29. јун 2018: 30).

*Иако је увиђао Ђиласове бројне грешке, он је био велика Брозова слабост и зато **му** је све опраштао и давао нове шансе* (Веч. новости 29. јун 2018: 32).

*„Милован Ђилас је због личне нетрпељивости према **Радовану Зоговићу** и **Стефану Митровићу** помогао да се они подведу под категорију ибеоваца...”* (Веч. новости 29. јун 2018: 32).

*Треба знати да Ђиласов идол и узор није био Броз, већ Александар Ранковић, који га је 1937. године, приликом Ђиласовог доласка у Загреб, представио и предложио **Титу** на најуже руководство* (Веч. новости 29. јун 2018: 32).

*Напротив, он је био невјероватно окрутан према **људима*** (Веч. новости 29. јун 2018: 32).

*Сви смо знали да се припрема уводник листа, чији смо садржај видели тек у новинама, а редакцијом је струјала информација да ће Тито бити строг према **студентима*** (Веч. новости 29. јун 2018: 32).

*Испало је, наједном, да се уводник који су реализовалиМома Марковић и Милан Бајец, својим садржајем суштински разликује од Титовог предусретљивог обраћања **студентима*** (Веч. новости 29. јун 2018: 32).

Терзићевом тиму *је потребна победа* (Веч. новости 29. јун 2018: 36).

А ми смо тако играли у највећем делу утакмице и није ***нам*** *се исплатило* (Веч. новости 29. јун 2018: 36).

Остаје ***нам*** *да одиграмо много бољу утакмицу* (Веч. новости 29. јун 2018: 36).

За 180 минута фудбала мађарски и пољски прволигаши практично нису успели ни да запрете ***Кљајићу*** *и* ***Јовичићу****...* (Веч. новости 29. јун 2018: 37).

Тада је то било у знак одушевљења, а сада због шока, који су неуспешни браниоци трофеја приредили ***навијачима*** (Веч. новости 29. јун 2018: 37).

Славили смо заједно 2014, али у фудбалу морате прихватити и поразе, и да кажете ***ривалима*** *да су били бољи* (Веч. новости 29. јун 2018: 37).

Честитамо ***Шведској****,* ***Мексику*** *и* ***Јужној Кореји*** *и захваљујемо се* ***Русији*** *на гостопримству...* (Веч. новости 29. јун 2018: 37).

Сенегал је поражен од Колумбије, али ***му*** *је и поред тога било довољно да Јапан добије два жута картона више како би се пласирали у осмину финала* (Веч. новости 29. јун 2018: 39).

Опрезан, чак и плашљив приступ довео је до тога да у првих 45 минута практично не запрете ***Ндијају****...* (Веч. новости 29. јун 2018: 39).

Да по Колумбији све буде још горе, један од њихових најбољих играча Хамез Родригез је морао да напусти терен већ у 31. минуту због повреде и упути место ***Мјуриелу*** (Веч. новости 29. јун 2018: 39).

Ни у другом полувремну Колумбијци нису направили значајан помак у игри, па ***им*** *је уместо добре игре и гола ветар у леђа дала информација из Волгограда да су Пољаци голом Беднарека стигли до предности* (Веч. новости 29. јун 2018: 39).

Пре свих пун погодак је штопер Никола Миленковић, свака част ***Крстајићу*** *што га је гурнуо у варту* (Веч. новости 29. јун 2018: 40).

3.3.1.7. Експликативни датив
(научни функционални стил)

Оно што може да се објективно прикаже и истинити објасни, заједно са свим другим елементима историјске самосвести који су практично делотворни, подлеже још и ***етичком вредновању*** *према универзалном критеријуму категоричног императива* (ЗбМсзаДН 2011: 13).

Перикле за живота био изложен ***жестоким нападима*** (ЗбМСзаКС 2010: 78).

До сада није позната ниједна оваква представа Јована Претече и овакав начин приказивања могао би се приписати сликару који је био склон ***ретким и необичним иконографским решењима*** (ЗбМСзаЛУ: 114).

(публицистички функционални стил)

Његова идеја била је да се те вечери у београдској Променади ода почаст ***ловцима*** *на добар укус* (Глориа 2018: 26).

... док је међународна награда додељена ***Донатели Версаче*** (Глориа 2018: 53).

А током летњих месеци је због појачаних температура и веће изложености ***сунцу*** *и* ***сувом ваздуху*** *треба додатно хидрирати* (Глориа 2018: 57).

На смањену осетљивост ћелија ка инсулину могу утицати генетске предиспозиције, али и гојазност, трудноћа, обољења попут масне јетре, атеросклерозе и дијабетеса, свакодневна изложеност ***стресу****, као и дугорочно узимање појединих лекова, нарочито стероида* (Глориа 2018: 64).

Само једна илустрација, превише телефонских позива и порука у току дана упућених ***мушкарцу*** *врло брзо ће вам се обити о главу* (Глориа 2018: 77).

Скупштина Србије усвојила је јуче неколико закона међу којима и измене и допуне Закона о финансијској подршци ***породицама*** *са децом...* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

Датив индиректног облика је најчешће употребљиван датив и у научном и у функционалном стилу. С обзиром на то да директивни датив означавају акузатив без предлога, словенски и деони генитив, сасвим је разумљиво зашто је употреба датива као индиректног објекта у толикој мери заступљена. Овај тип датива је подједнако употребљиван и у једном и у другом функционалном стилу, што нам могу потврдити бројни примери које смо навели.

Експликативни датив који има најчешће функцију објекта – циља статичке или динамичке усмерености и који се у највећој мери користи уз непрелазне глаголе, девербативне именице изведене од непрелазних глагола и придеве, у анализираној грађи се употребљава само у моделима с именицом, тачније именичком синтагмом. Мање бројнији је од датива индиректног објекта, али је присутан у оба функционална стила.

3.3.2. Посесивним дативом се одређује припадничко – посесивни однос који именички појам успоставља са неким другим именичким појмом. То је обично енклитички облик личне заменице (Антонић 2005: 188).

Антонић (2005) издваја посесивни датив којим се показује однос припадништва – поседништва; посесивни датив којим се показује однос дела према целини; посесивни датив којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва; посесивни датив којим се показује однос ауторства; посесивни датив у „идиоматизованој" структури за представљање .

У анализираној грађи забележили смо следеће примере:

3.3.1.8. Посесивни датив којим се показује однос припадништва – поседништва (власништва):

(научни функционални стил)

Даровна формула (распоред елемената епиграфске карактеристике) и иконографски елементи указују на то да споменик припада ***периоду*** *позног средњег царства или Другог међупериода* (ЗбМСзаКС 2010: 62).

Коса ***му*** *је дужа и спушта се на рамена, док на глави има венац од бисера и драгог камења* (ЗбМСзаЛУ 2017: 110).

На себи има пурпурни сакос, док ***му*** *је лорос пребачен преко леве руке у којој држи акакију, а десном држи крст* (ЗбМСзаЛУ 2017: 110).

Обучен је у хитон и химатион, а у десној држи маслинову гранчицу, док ***му*** *је лева рука испружена* (ЗбМСзаЛУ 2017: 114).

Пошто је непокретно и не врти се, подневно време добија карактер „безвремености", па тиме припада ***бићима*** *која се налазе ван токова времена, тј.* ***душама*** *покојника и* ***демонима*** (ЗбМСзаСл 2017: 10).

С припадношћу ***одређеној семантичкој класи*** *повезана је способност глагола да граде видски пар, а од ње зависи и семантички типвидске опозиције унутар пара* (ЗбМСзаФИЛиЛИНГВ 2017: 195).

Као застарела обележавана је и лексика која припада ***старом црквеном*** *и* ***књижевном језику*** (ЗбМСзаКЊиЈ 2014: 407).

Наиме, ако тротеменици А1Б1Ц1 и А2Б2Ц2 припадају ***двема разним равнима****, онда је права С о којој говори Дезаргова теорија, пресек те две равни* (СвМС 2004: 15).

(публицистички функционални стил)

На сву срећу, није ***ми*** *се ни линија променила* (Глориа 2018: 30).

...где су се њени родитежи преселили кад су ***јој*** *биле три године* (Глориа 2018: 45).

Темељи су ***му*** *јуче освећени, посвећен је* ***српском кнезу Лазару*** *и* ***руском цару Николају II***, ***Романову*** (Веч. новости 29. јун 2018: 4).

Тако данас имамо темеље храма ***кнезу Лазару***, ***српском***, *и* ***Николају II***, ***руском цару****...* (Веч. новости 29. јун 2018: 4).

Видовдан је јуче обележен и на Косову парастосом ***косовским јунацима*** *на Газиместану* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

„Златни крст кнеза Лазара" припао је ***песнику*** *из Новог Сада,* ***Ивану Негришорцу*** (веч. новости 29. јун 2018: 5).

На ортопедском одељењу КБЦ у Косовској Митровици пожелели су му брзо оздрављење и најавили да ће ***њему*** *и* ***његовој породици*** *помоћи да остану и опстану на свом огњишту* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

Новчана накнада за рад ***сезонском раднику*** *обрачунава се и исплаћује по радном часу, најмање у износу минималне цене рада* (Веч. новости 29. јун 2018: 7).

*Завршено суђење **Арпаду Сабу**, оптуженом да је у Новом саду усмртио супругу и бебу* (Веч. новости 29. јун 2018: 12).

*Поновљено суђење **Арпаду Сабу** (29) из Липара код Куле...* (Веч. новости 29. јун 2018: 12).

*Не отимају **ми** кућу, све ћу укњижити* (Веч. новости 29. јун 2018: 14).

***Певачици Нади Топчагић** неће бити, како су наводили поједини медији, одузета кућа коју има на црногорском приморју* (Веч. новости 29. јун 2018: 14).

*Откривен споменик **хероини*** (Веч. новости 29. јун 2018: 28).

*На Гучеву је јуче епископ шабачки Лаврентије освештао тек откривени споменик **Рускињи Дарји Александровној Коркобини**, која је 3. октобра 1914. погинула на овој планини...* (Веч. новости 29. јун 2018: 28).

*Демонстрације приписане **Ђосићу*** (веч. новости 29. јун 2018: 32).

***Бразилу** пехар, Шпанија друга* (Веч. новости 29. јун 2018: 39).

*На стадиону Лужники 15. јуна у Москви састаће се Бразил и Шпанија, а круна ће припасти **кариокама*** (Веч. новости 29. јун 2018: 39).

3.3.1.9. Посесивни датив којим се показује однос дела према целини (публицистички функционални стил)

*... после Првог светског рата, 31. октобра 1918. године, генерал Давидов је акламацијом изабран за председника збора Српског националног већа у Темишвару које је одлучило о припајању банатских Срба **Краљевини Србији*** (Веч. новости 29. јун 2018: 6).

*Мештани Иланџе верују да би поводом обележавања стогодишњице припајања Војводине **Србији** могао да се појави и податак...* (Веч. новости 29. јун 2018: 6).

3.3.1.10. Посесивни датив којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва

(публицистички функционални стил)

*Принчевски пар увече је славио у дворцу Кристијанборг, где је свечани банкет **своме сину** организовала краљица Маргарета* (Глориа 2018: 20).

*Мајке **ми** миле, ја као да нисам имала прошлост, све сам заборавила* (Глориа 2018: 27).

*Друго, и деца су **ми** сад велика* (Глориа 2018: 31).

*Вриснула сам да **ми** остави сестру и шутнула га ногом у препону* (Глориа 2018: 49).

Најбројни посесивни датив и у научном и у публицистичком функционалном стилу је датив који показује однос припадништва – поседништва.

Далеко мање је примера посесивног датива који показују однос дела према целини кога смо пронашли у пар примера из дневних новина, као и посесивног датива којим се означава однос сродства, пријатељства, сарадништва, које смо издвојили из недељних новина. Из научног функционалног стила нисмо издвојили ниједан пример ова два посесивна датива што је сасвим разумљиво, јер научне списе и стручну литературу не карактерише посесивност којом се одређује сродство, пријатељство, сарадништво као ни однос дела према целини.

3.3.2. *Спацијални (просторни) директивни датив (датив правца)* је „датив у функцији спацијалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на онај аспект просторног односа који подразумева усмереност објекта локализације ка локализатору – циљу без података о томе да ли се локализатор – циљ и досеже" (Антонић 2005: 190). Ауторка наводи два типа датива: датив који означава динамичку директивност и датив који означава статичку директивност.

3.3.1.11. Динамичка директивност

(научни функционални стил)

Имајући у виду да се радња комада „Мрешћење шарана" креће од несреће ка ***срећи*** *главног јунака, трећа фаза „Руј образа" је дно дна за несрећног Борка* (ЗбМСзаСУиМ: 85).

Овакав вид композиције јединствен је у српском сликарству властеоских задужбина, јер ктитори, чланови породице, не прилазе ***патрону храма****, већ директно* ***владару*** *што је до сада једини сачувани овакав пример* (ЗбМСзаЛУ 2017: 106).

(публицистички функционални стил)

Бен је недавно за 19,2 милиона долара купио кућу само километар удаљену од оне у којој живи Џенифер, како би био што ближе ***деци*** (Глориа 2018: 12).

Ја ћу га однети ***кући****, ставићу га на видно место да се правим важан када ми неко дође у госте, али ћу целог живота бити захвалан свим овим људима које сам поменуо* (Глориа 2018: 35).

Тад невољно запева, а онда се што пре врати ***кући*** *где је посвећена одгајању унука, осмогодишњег Луке , коме је у трећој години живота дијагностикован аутизам* (Глориа 2018: 37).

И кад седим у неком фином ресторану с пријатељима, па неко од њих пожели да отпевам нешто, устанем, отпевам и одем ***кући*** (Глориа 2018: 37).

Уколико ме замолите да копам на њиви, ја ћу доћи, а ако ми затражите да певам, отићи ћу ***кући*** (Глориа 2018: 37).

После готово два месеца лечења у Новом Саду полуживу су ме постили ***кући*** *у Херцег Нови* (Глориа 2018: 49).

Огромна је срамота власти да се, уочи дана када је Слободан Милошевић изручен ***Хагу****, лупа још један шамар његовој породици* (Веч. новости 29. јун 2018: 3).

Међутим, након што би провела краће време на лечењу, пуштали су је из болнице ***кући*** (Веч. новости 29. јун 2018: 12).

На крају су и једни и други завршили такмичење са истим бројем бодова и идентичном гол разликом, али су Јапанци били дисциплинованији са четири жута картона, док је афричка селекцијаимала два више и иде ***кући*** (Веч. Новости 29. јун 2018: 39).

3.3.1.12. Статичка директивност

(научни функционални стил)

Ако би се онтолошко значење термина перформанс (performance) усмерило ка ***свеукупном стваралаштву*** *које је уткано у културу човечанства, онда би неспорно могло да се закључи да је перформанс најстарија форма уметничког исказа* (ЗбМСзаДН 2010: 73).

Није искључиво усмерена ка ***критици****, али је не избегава* (ЗбМСзаДН 2010: 81).

Перформанс уметност је усмерена ка ***истраживању*** *нових начина комуникације, отворена је да шаже и прима поруке* (ЗбМСзаДН 2010: 81).

На почасном месту, тзв. Престолу, насупрот ***патријаршком****, с леве стране предвиђено је да стоји цар Франц Јозеф* (ЗбМСзаИ 2011: 150).

...а сахрањен је поред манастирског храма према ***звонику*** *са северне стране, без да има какво обележје или спомен-плочу* (ЗбМСзаИ 2017: 85).

Пораст резистентности патогених врста микроорганизама резултирала је усмеравањем изражавање ка ***изналажењу*** *нових извора антимикробних једињења* (ЗбМСзаПН 2017: 199).

Уочљива неусаглашеност међу ауторима када је реч о другој композицији посматрано од запада ка ***истоку****, као и чињеница да нису начињени детаљни описи иконографије нити покушај читања фрагментарно очуваних натписа...* (ЗбМСзаЛУ 2015: 32).

... тачно у подне отвори врата и окренувши се према ***пећи****, каже...* (ЗбМСзаЛУ 2015: 11).

Насупрот ***овом портрету*** *са северне стране, на јужној страни од улаза налази се портрет владарке* (ЗбМСзаЛУ 2017: 118).

*Насупрот **Деметријевој теорији** и **пракси** стила, које су релативно добро познате, описане, па чак и коришћене, његов концепт прозе остао је скрајнут* (ЗбМСзаКЊиЈ 2017: 804).

Спацијални датив се реализује у оба функционална стила, с тим што смо датив који одређује статичку директивност издвојили само у научном функционалном стилу. С обзиром на то да статичка директивност одређује окренутост, управљеност или нагнутост према циљу – локализатору, сасвим је разумљиво да га има у научном функционалном стилу више него у публицистичком, поготово када су у питању зборници за природне науке и за историју.

3.3.2. Инструментални датив (датив средства) је датив којим се исказује средство које омогућава реализацију реченичне предикације (Антонић 2005: 192).

У нашој грађи издвојен је само један пример овог типа датива.

(публицистички функционални стил)

*Захваљујући **међународном тиму** доктора, на свет је царским резом у Универзитетској болници у Болоњи дошао дечак тежак 2.970 грама* (Веч. новости 29. јун 2018: 5).

3.3.3. Каузални (узрочни) датив је датив помоћу кога се одређује реченична предикација с обзиром на експликативну вредност, на пример узрок (Антонић 2005: 192).

У нашој грађи издвојен је и забележен један пример овог типа датива.

(публицистички функционални стил)

*Захваљујући **брзоупијајућим препаратима** најновије генерације, који влаже, имамо прилику да трајно напунимо њене резервоаре, то јест да „закључамо воду" у кожи* (Глориа 2018: 57).

3.3.4. Концесивни (допусни) датив је датив помоћу кога се одређује реченична предикација с обзиром на експликативну вредност, на пример допуштање (Антонић 2005: 193).

Такође је забележен један пример овог типа датива у анализираној грађи.

(научни функционални стил)

*Упркос **оптужбама** парохијана, Атанацковић је упорно годинама успевао да задржи и своју парохију и свој свештенички чин* (ЗбМСзаСУиМ 2009: 8).

Инструментални и каузални датив пронађен је само у публицистичком функционалном стилу, и то први у дневним новинама, а други у недељнику, док је концестивни датив пронађен само у научном функционалном стилу, и то у Зборнику Матице српске за сценске уметности и музику.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду је ексцерпирано укупно 347 падежних облика датива, и то 129 облика из научних списа из Зборника Матице српске и 218 из дневних новина „Вечерње новости" и недељника „Глориа" . Сви облици су разврстани по њиховим синтаксичким и семанатичким функцијама по граматици проф. др Иване Антонић.

Субјекатског датива имамо у 14 примера, и то у само једном примеру у научном функционалном стилу и 13 у публицистичком. Знајући да је научни стил лишен субјективности и да је одређен искључиво објективношћу, не изненађује нас овакав податак. Највише нам је од користи статистика што се тиче датива као носиоца психофизичког процеса, осећања или расположења где је однос 1:10, а предност се свакако приписује публицистици. Научник илити аутор научног текста не преноси свој сбјективни став, емоцију, расположење на читаоца, већ само преноси информацију коју читалац треба да усвоји. Једини субјекатски датив који је пронађен у научном функционалном стилу је датив носиоца субјективног мишљења или процене. У публицистици су пронађене следеће функције субјекатског датива: датив носиоца субјективног мишљења или процене; датив носиоца психофизичких процеса, осећања или расположења; датив носиоца воље, жеље; датив носиоца потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања.

Пронађено је само два облика предикатског датива, и то у семикопулативном предикату у научном функционалном стилу. Предикатског датива у декомпонованом предикату нема ни у једном функционалном стилу.

Најбројнији облик датива је објекатски директивни датив. С обзиром на то да је главна функција датива управо објекатска, ова статистика није изненађујућа. Издвојено је чак 264 облика овог падежа и то: датива индиректног објекта у научном стилу у 98 примера, а у публицистичком у 156 примера. Експликативног датива је далеко мање: 3 облика у научном функционалном стилу и 7 у публицистичком.

Посесивни датив је издвојен у укупно 42 примера, и то: посесивни датив којим се показује однос припадништва – поседништва (власништва) у научном функционалном стилу у 11 примера, а у публицистичком у 25 примера;посесивни датив којим се показује однос дела према целини само

у публицистичком у 2 примера, као и посесивни датив којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва у 4 примера у публицистичком функционалном стилу. И ова констатација је сасвим на месту, знајући и имајући у виду да је научни стил лишен посесивности у смислу сродности, присности, пријатељства и тако даље.

Спацијални датив се јавља у укупно 22 примера, и то: датив који одређује динамичку директивност у научном стилу у 3 примера, а у публицистичком у 9 примера; датив који одређује статичку директивност у научном у 10 примера, док га у публицистичком функционалном стилу нема.

Каузални (узрочни) датив пронађен је у једном примеру у публицистичком функционалном стилу, а концесивни (допусни) датив у једном примеру у научном функционалном стилу. Иначе, ове две врсте датива су најређе употребљаване.

Када бисмо направили редослед од најбројнијих функција до оних најмање заступљених, то би изгледало овако: објекатски директивни датив, посесивни датив, спацијални (просторни) датив, субјекатски датив, предикатски датив, каузални (узрочни) и концесивни (допусни) датив.

ЛИТЕРАРУРА

Извор

http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-knjizevnost-i-jezik/

Вечерње новости 29. јун 2018. год.

Глориа, бр. 781, 11. јун 2018. год.

Коришћена литература

Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX: 67 – 97.

Антонић, Ивана (2005), Синтакса и семантика падежа, у: Пипер, П., И. Антонић, В. Ружић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика*. *Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Бугарски, Ранко (1984), Метафоре и модели у лингвистици. *Језик и лингвистика* (друго издање), Београд: Нолит, 210 – 234.

Бугарски, Ранко (2009). *Увод у општу лингвистику*. Београд: Чигоја штампа.

Васић, Вера (1995). *Новински рекламни оглас. Студија из контекстуалне лингвистике*. Нови Сад.

Кликовац, Душка (2002), Из проблематике функционалних стилова у српском језику. *Књижњвност и језик*, 1 – 2: 9 – 25.

Мразовић П, Вукадиновић (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Петровић, Владислава (1989). *Новинска фразеологија.* Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Пипер П, Клајн (2014), *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Радовановић, Милорад (2003), *Социолингвистика*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.

Тошовић, Бранко (1987). Функционална стилистика код нас и у свијету. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXX/1: 20 – 34.

Тошовић, Бранко (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.

Abstract

The subject of this paper is an analysis of the use of dative, the perception of its functions and meanings, in the scientific and publicist functional style. The main goal of this research is to determine the frequency of this fall form in the texts from the observed functional styles and on the basis of which its meaning and functions listed in the literature (Antonić 2005) are derived in texts of this type. In doing so, we will try to determine the reasons for the presence / absence of certain meaningful types of dative and to see if and to what extent it is conditioned by the type of text, i.e. functional style to which it belongs. Also, at the end of the work, the frequency of the dative in the two observed styles - the scientific and publicist - will be compared, and the meanings of this patch on the basis of which they are differentiated will be determined, which relates to the general features of functional styles (eg, the absence of dative as the carrier of the psychophysiological condition in scientific text, since objectivity is distinguished by the scientific style). As a source for collecting material we will use works from different scientific fields, as well as daily and weekly newspapers.

Key words: style, stylistics, functional styles, scientific functional style, publicist functional style, dative, syntax, semantics.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 007

МСц Олга РАДОЊИЋ[1]

ДИГИТАЛНО БОЈНО ПОЉЕ: ОД САЈБЕР НАПАДА И ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА ДО ДИПФЕЈК ТЕХНОЛОГИЈЕ

Апстракт: Овај рад анализира основне карактеристике информационог ратовања, уз осврт на улогу друштвених мрежа, сајбер напада и коришћење савремене дипфејк технологије. Посебан фокус је на утицају дигиталних платформи на обликовање јавне перцепције и политичких процеса, у контексту примјера глобалног и регионалног карактера. Рад указује на све већи значај адекватне контроле информација, као кључног ресурса моћи и утицаја у савременом друштву, као и на изазове које сајбер ратовање представља за безбједност, очување демократских тековина и одржање стабилности држава.

Кључне ријечи: информационо ратовање, сајбер напади, друштвене мреже, дезинформисање, дипфејк технологија, сајбер безбједност

УВОД

Савремено друштво карактерише убрзан развој информационих технологија и глобална повезаност путем интернета. Манипулација информацијама, ширење дезинформација и злоупотреба дигиталних платформи, хакерски напади и контролисање алгоритама довели су до развоја феномена познатог као информационо ратовање. Овај облик ратовања подразумијева коришћење информација и комуникационих технологија у циљу остваривања политичких, војних или друштвених интереса. Оно се доминантно одвија у сајбер простору, путем социјалних мрежа и интернет платформи као што су Фејсбук, Х, Инстаграм и ТикТок, који омогућавају брзо и лако преношење садржаја и обликовање јавне свијести, често са глобалним дометом. Информационо ратовање утиче на геополитичка кретања и стабилност многих држава. Поларизујуће теме попут климатских промјена, пандемије COVID-19 и вакцинације, тероризма, политичких сукоба и

1 olga.radonjic999@gmail.com,
ORCID https://orcid.org/0009-0002-3909-1635

изборних процеса, економских криза и миграција, представљају питања која чине основу информационог ратовања у сајбер простору. Нарочито је проблематично то што институционални и регулаторни механизми држава нијесу довољно развијени и прилагођени динамичним и промјењивим облицима информационог ратовања.

Циљ овог рада је да укаже на основне карактеристике информационог ратовања, с освртом на утицај дигиталних алата, сајбер напада и дипфејк технологије. Анализа ће обухватити као глобални, тако и регионални контекст, с фокусом на политичке процесе у Црној Гори. Посебна пажња биће посвећена начину електронског извјештавања и утицају ових мрежних сервиса на јавно мњење, с аспекта глобалних дешавања, попут пандемије COVID-19, односа између Русије и Украјине и америчких избора.

Теоријски приступ информационом ратовању

Информационо ратовање се може одредити као облик конфликта у којем информације постају главно средство борбе. Циљ информационог ратовања није физичко уништење непријатеља, већ контрола ставова, понашања и начина дјеловања јавног мњења. Главне карактеристике информационог ратовања су:

-манипулација информацијама
-ширење дезинформација
-ширење политичког утицаја
-контрола перцепције јавности
-нарушавање повјерења грађана у институције
-остваривање доминантне позиције у дигиталном простору.

За разлику од традиционалних облика ратовања, информационо ратовање не захтијева велика финансијска средства, нити физичко присуство, што га чини приступачним како државним, тако и недржавним структурама. У том контексту, посебну улогу имају сајбер напади, односно интернет ратовање које обухвата „акције у којима држава-нација продире у мреже или системе других држава с циљем наношења штете или изазивања поремећаја“ (Bhaiyat & Sithungu, 2022: 536). Овим чином жели се остварити информациона супериорност и доминација. Мете сајбер напада могу бити и недржавни актери, као што су индустријски, војни или цивилни субјекти. То значи да циљеви интернет ратовања не морају бити руковођени искључиво политичким мотивима, већ и другим значајним интересима. Акције сајбер ратовања укључују манипулисање информацијама, ширење лажних вијести и прекид информисања, „пад“ система и мрежа у виртуелном простору

(Bhaiyat & Sithungu, 2022: 536). Ове активности укључују и „офанзивне и одбрамбене операције које се односе на пријетњу од сајбер напада, шпијунаже и саботаже“ (Hruza & Cerny, 2017: 155).

Хакерски напади обично се одвијају кроз неколико фаза: истраживање, мрежни напад и ексфилтрацију (Bargavi et al., 2022). У истраживачкој фази, хакер проналази системске грешке, искориштавајући мањкавости мрежне безбједности, што му омогућава продор до одређених података. У фази напада, хакер покушава да разбије заштићене механизме и преузме контролу над системом (институционалним, војним или организационим), док се у завршној фази — ексфилтрацији — преузимају повјерљиве и тајне информације (Bargavi et al., 2022).

Развој информационих технологија и онлине комуникационих канала омогућио је ширење бројних негативних утицаја у сајбер простору. Онлине простори и виртуелна стварност су за кратко вријеме остварили значајан утицај на обликовање свакодневног живота, као и политичких, економских, војних и културних прилика (Gazula, 2017). Сајбер простор тако постаје ново бојно поље, уз копно, море и ваздух, са све већом улогом у обезбјеђивању глобалне сигурности и стаблности.

Контрола и манипулација информацијама значајно су промијениле ток конвенционалног ратовања, препознајући се као „револуција у војним пословима“ (Sharma, 2010: 64). Информационо ратовање се стога описује и као „трећи талас“ војног дјеловања (Sharma, 2010: 64), чија је специфичност покоравање непријатеља без употребе физичке силе. Мрежно-центрично ратовање подразумијева повезивање глобалних информационих система који омогућавају израду логистичког плана, управљање информацијама, надзор и контролу, комуникацију и слање података, уз прецизно планирање војних операција (Sharma, 2010).

Подаци показују да је током 2013. године забиљежен пораст сајбер напада за 36%, у односу на 2010. годину, што указује на растућу доступност и све већу употребу сајбер напада као средстава дјеловања. Сајбер напади доживљавају тренд раста од 2013. године до данас, што је поједине ауторе навело на закључак „да је контрола сајбер простора у 21. вијеку једнако одлучујућа као и контрола мора у 19. вијеку и контрола ваздуха у 20. вијеку“ (Gazula, 2017: 15). Паралелно са тим, развиле су се бројне сајбер организације, попут групе Anonymo*us*, које дјелују у области сајбер криминала и шпијунаже. На основу наведеног, може се закључити да информационо ратовање представља комплексан и све распрострањенији облик савремених сукоба, у којима контрола над инфромацијама има кључну стратешку вриједност. Упркос развијеним теоријским оквирима, информационо ратовање се не може у потпуности и прецизно дефинисати, с обзиром на његову еволуирајућу природу и висок ниво адаптације на технолошке промјене, што отежава његово формално и законско регулисање.

Друштвене мреже, интернет алати и сајбер напади као инструменти интернет ратовања

Друштвене мреже постају кључни алат савременог информационог ратовања. Једна од њихових основних предности односи се на брзину ширења информација и олакшану могућност фокусирања на специфичне групе корисника. Посебно се издвајају бот налози, трол фарме и координисане кампање, које стварају илузију масовне подршке и значајно утичу на обликовање јавног и медијског дискурса.

У таквом окружењу, различите социјално-патолошке појаве попут криминала, тероризма и политички мотивисаних сукоба лакше преносе свој утицај у виртуелни простор, чиме се додатно угрожава стабилност држава. Сајбер нападе користе политички, идеолошки и религијски мотивисане екстремистичке групе и транснационалне криминалне организације (Hruza & Cerny, 2017). Нападачи често остају анонимни, што додатно отежава њихово откривање и процесуирање.

Све су чешће појаве крађе идентитета, извршења злочина и остваривања личне финансијске користи путем онлајн алата. Сајбер тероризам има за циљ застрашивање становништва и ширење опште панике, како би се извршио притисак на политичке актере и државне институције. У том процесу, често се преузимају осјетљиви лични подаци попут имена, адреса, банковних рачуна и других идентификационих информација (Imperva, 2022). Хакери у највећем броју случајева проналазе рањиве системе, преузимају доступне податке и напуштају мрежу, док тзв. резидентни хакери остају у систему фирми, институција и организација дужи временски период, континуирано прикупљајући податке, коришћењем различитих алата попут кејлогера и снифера (Imperva, 2022).

Најефикасније облике хакерских напада представљају вируси, тројанци, малвер, фишинг, злонамјерне е-маил поруке и софтвери. Циљ ових напада је да угрозе, поремете и неовлашћено приступе систему и подацима. Посебно су значајни главни облици злонамјерног софтвера, као што су вируси (они често бришу и уништавају податке), црви (шире се преко мреже, независно од дјеловања корисника), рансомвер (хакују се кориснички подаци, уз захтијевање плаћања) и кејлогери (као што су снимање притиска на тастатури како би се олакшало преузимање личних информација за пријаву или копирање бројева кредитних картица) (Netalkar et al., 2025).

Истовремено, бројна истраживања потврђују да владине агенције, институције и политички актери користе интернет платформе, онлине механизмиме и медијске ресурсе за ширење пропаганде и управљање изборним кампањама (Zhang et al., 2023). На тај начин се доприноси поларизацији друштва, ширењу страха, анксиозности и панике међу

грађанима. Онлајн утицај превазилази националне оквире и утиче на политичке процесе широм свијета, укључујући изборе, међународне односе и економска кретања (Zhang et al., 2023).

У том контексту, цурење података често проузрокује не само политичке проблеме, већ и финансијске губитке, због недовољно развијене безбједносне мреже. Сваки хакерски напад има разрађену мрежу инфилтрације, односно „упада“ у системе и начине преузимања података. То значи да механизми одбране морају бити једнако флексибилни и прилагодљиви, те да укључују технолошка рјешења и едукацију корисника (Netalkar et al., 2025). Из свега наведеног произилази да друштвене мреже и сајбер алати представљају важне инструменте информационог ратовања, остварујући значајан утицај на политичке процесе, безбједност и стабилност модерних држава. Иако се препознају као важно средство комуникације, друштвене мреже стварају простор за лаку манипулацију, због чега настаје потреба за њиховом ефикаснијом регулацијом и контролом.

Дипфејк технологија као нови облик сајбер пријетње

Коришћење дипфејк технологије, генерисане вјештачком интелигенцијом, представља једну од најозбиљнијих пријетњи како националној, тако и међународној безбједности. Софтвери и платформе које нуди вјештачка интелигенција пружају „све софистицираније средства за убјеђивање људи у истинитост лажних информација које могу довести до већих политичких тензија, насиља или чак рата“ (Brief, 2025: 1). Поменути механизми имају обмањујући утицај и доприносе ширењу дезинформација, уз лажно представљање на интернет платформама.

Ови алати се заснивају на алгоритмима „машинског учења који могу да креирају реалистичне дигиталне слике појединаца без дозволе“, при чему „резултат може бити прилично увјерљив — али потпуно измишљен — текст, видео или аудио клип особе која ради или говори нешто што није радила“ (Brief, 2025: 1). Најчешће се прибјегава примјени ове технологије за фалсификовање војних наређења, дискредитовање политичких лидера, те подстицање националних, вјерских и етничких тензија. Примјеном ових алата, информације се једноставно пласирају и тешко се контролише брзина њиховог ширења. Истовремено, примјена дипфејк технологије покреће бројна етичка питања о доступности, транспарентности и одговорности за пласиране информације.

Посебно забрињава чињеница да се коришћење дипфејк технологија, у облику фарме тролова, алгоритамског искоришћавања и коришћења алата вјештачке интелигенције у креирању спорних видео и аудио

садржаја, повезује са организованим кампањама манипулације, укључујући коришћење бот мрежа и лажних налога. Истраживања указују да овакве активности могу створити илузију консензуса и значајно утицати на јавно мњење (Lampolosca, 2026). Развој дипфејк технологије означио је нову фазу информационог ратовања, у којој граница између стварног и лажног постаје све нејаснија, чиме се угрожава повјерење у информације и институције. Иако свакодневно јача свијест о опасностима дипфејк технологије, механизми њеног препознавања и контроле утицаја још увијек нијесу довољно развијени, чиме се омогућавају злоупотребе и подривање повјерења у информације које се дијеле у онлајн простору.

Студије случаја

Утицај информационог ратовања на политичке процесе и безбједност држава може се најбоље сагледати кроз конкретне примјере из праксе. Један од најупечатљивих примјера односи се на онлајн дискусије и манипулације које су пратиле предсједничке изборе у САД-у, као и политичка дешавања у вези са Брегзитом, гдје су дигиталне платформе коришћене за обликовање јавног мишљења и утицај на бирачко понашање. Актуелна дешавања у вези са Брегзитом, омогућила су ширење дезинформација о трошковима чланства у ЕУ, те губитку суверенитета и националног идентитета, са циљем изазивања емоционалне реакције грађана.

Током кампање за предсједничке изборе у САД-у 2016. године, различите интернет платформе коришћене су не само за промоцију кандидата, већ и за преношење лажних информација и манипулација. У посљедња три мјесеца кампање, забиљежено је преко 8 милиона интеракција са лажним вијестима, у виду дијељења, писања коментара и изражавања реакција, у поређењу са око 7 милиона интеракција са провјереним информацијама (Fey et al., 2024). Највећи број лажних информација односиле су се на Хилари Клинтон и Доналда Трампа, док су лични подаци од преко 200 милиона грађана с правом гласа коришћени за прецизно усмјеравање политичких порука.

Слични обрасци настављени су и током 2020. године, када су путем друштвених мрежа циљане одређене етничке и друштвене групе. Тако су на примјер огласи на Фејсбуку, усмјерени на латиноамеричке и азијске америчке гласаче окарактерисали Џо Бајдена као политички екстремног кандидата, док су дипфејк видео садржаји коришћени за дискредитацију и приказивање његове наводне некомпетентности. Током изборног процеса 2024. године, коришћење вјештачки генерисаних слика и видео записа добија замах, служећи се вјештачком интелигенцијом и мултимедијалним моделирањем. Појавили су се лажни видео записи, укључујући симулацију

хапшења Доналда Трампа и позиве бирачима да не излазе на изборе (Fey et al., 2024). Истраживања су идентификовала више од 50.000 лажних налога и преко милион твитова генерисаних аутоматизованим алатима вјештачке интелигенције, што указује на примјену стратегија које се служе методом „‘подстицања поларизације’, с циљем поћеле друштва путем нетачних извјештаја и усмјеравања бирача ка одређеним политичким партијама“ (Fey et al., 2024: 9).

Поред политичких кампања, информационо ратовање укључује и директне сајбер нападе на државне и стратешке системе.. Један од првих познатих случајева јесте „Мјесечев лавиринт“, откривен 1998. године у САД-у. Овај напад био је усмјерен на информационе системе неколико америчких обавјештајних служби, укључујући Министарство правде и Министарство одбране (Bhaiyat & Sithungu, 2022). Током двогодишње операције, преузето је више хиљада повјерљивих информација, посебно у области војне инфраструктуре, што је указало на рањивост државних система у дигиталном простору.

Још један познати сајбер напад везује се за компјутерског црва *Stuxnet*, који је откривен 2010. године и представља један од првих примјера гдје је сајбер напад изазвао физичке посљедице, онеспособљавајући иранска нуклеарна постројења. Након тога, 2012. године, напад на Сауди Арамцо, путем сајбер шпијунског малвера *Shamoon*, довео је до озбиљног нарушавања пословања ове компаније. Такође, напад *BlackEnergy cyberattack*, из 2015. године, проузроковао је прекид снадбијевања електричном енергијом за више од 225.000 људи, потврђујући потенцијал сајбер ратовања да директно утиче на свакодневни живот грађана. Сматра се да је овај напад био политички мотивисан (Bhaiyat & Sithungu, 2022).

Развој технологије додатно је унаприједио методе манипулације, што се посебно види кроз примјену дипфејк технологије. Један од примјера јесте случај организације Extinction Rebellion Belgium, која је 2020. године објавила вјештачки генерисан видео тадашње белгијске премијерке Софи Вилмес, у којем се пандемија COVID-19 доводи у везу са еколошким проблемима. Организација је наводно искористила њено обраћање нацији поводом пандемије и креирала лажни видео са измијењеним садржајем (Fey et al., 2024). Уз то, друштвене мреже су омогућиле масовно ширење лажних информација о вирусу, вакцинама и мјерама заштите. Дезинформацијска кампања, током трајања пандемије, допринијела је паду повјерења грађана у здравствени систем, научне изворе и државне институције. Циљ је била дестабилизација јавног простора, услијед чега је пандемија COVID-19 постала не само озбиљна здравствена, већ и информациона криза. Управо је пандемијско стање указало на комплексност информационог ратовања, када

је борба за контролу над информацијама била подједнако значајна као и борба против самог вируса.

Када је ријеч о регионалном контексту, информационо ратовање је присутно и у Црној Гори, нарочито у периодима политичких промјена и изборних процеса. Друштвене мреже и онлајн портали користе се за ширење дезинформација, политичке пропаганде и поларизујућих наратива. Током изборних процеса, забиљежено је интензивно дјеловање анонимних налога, координисаних кампања и медијских садржаја који имају за циљ остваривање утицаја на бирачко тијело. Током парламентарних избора 2020. године, политичке кампање су се одвијале у онлајн простору, кроз коментаре, дијељење постова и реакција, често занемарујући објективне чињенице. У периоду између 2020. и 2024. године, забиљежен је пораст координисаних бот налога (нарочито на мрежи X), који су аутоматски ширили одређене политичке поруке. Такође је присутан и утицај страних актера, кроз регионалне и међународне медије, што додатно усложњава информационо окружење и отежава објективну јавну перцепцију. Ови примјери потврђују мултиманифестни карактер информационог ратовања, од сајбер напада и крађе идентитета, до софистицираних медијских манипулација, представљајући озбиљан изазов за савремене политичке системе и демократске процее.

***

Информационо ратовање представља једну од највећих пријетњи модерном друштву. Овај облик манифестације сукоба снажно утиче на обликовање јавне перцепције, ставова и понашања људи без употребе физичке силе. Развој онлајн платформи и друштвених мрежа додатно је унаприједио методе манипулације, претварајући дигитални простор у бојно поље. Друштвене мреже, сајбер напади и дипфејк технологије омогућавају различитим актерима да обликују политичка дешавања и угрожавају друштвену стабилност. Приказани подаци показују да интернет ратовање није изолован проблем, већ системски механизам политичких и војних стратегија, чија ефикасност урушава безбједносне системе заштите. Због тога, борба против сајбер ратовања захтијева координисано спровођење различитих мјера, попут јачања сајбер безбједности, медијског описмењавања грађана, контролисања садржаја који се пласира на друштвеним мрежама и остваривања међународне сарадње у борби против офанзивних сајбер операција.

Литература:

1. Brief, B. (2025). *The Rise of Artificial Intelligence and Deepfakes*. Northwestern Buffett Institute for Global Affairs. https://buffett.northwestern.edu/documents/buffett-brief_the-rise-of-ai-and-deepfake-technology.pdf dostupan 23.03.2026.

Bhaiyat, H. Y., & Sithungu, S. P. (2022, March). Cyberwarfare and its effects on critical infrastructure. *International Conference on Cyber Warfare and Security*, *17*(1): 536-543. Academic Conferences International Limited. 10.34190/iccws.17.1.68

Bargavi, M., Senbagavalli, M., KR, T., & KR, T. (2022). Data breach–its effects on industry. *International Journal of Data Informatics and Intelligent Computing*, *1*(2): 51-57. 10.59461/ijdiic.v1i2.31

Fey, L. C., Griffin, S. C., Arnold, B., Devaney, J., Sarkar, R., Schelinski, T., & Small, K. (2024). *Data Mining, Algorithms, and Deepfakes Combatting Misinformation, Disinformation, and Malinformation in 2024 Elections and Beyond*. DRI . https://www.dri.org/docs/default-source/dri-white-papers-and-reports/data-mining-algorithms-deep-fakes.pdf доступан 27.03.2026.

Gazula, M. B. (2017). *Cyber warfare conflict analysis and case studies* (Doctoral dissertation). Massachusetts Institute of Technology. http://hdl.handle.net/1721.1/112518

Hruza, P., & Cerny, J. (2017). Cyberwarfare. *International Conference, Knowledge-based organization, 23*(1): 155-160. 10.1515/kbo-2017-0024

Imperva. (2022). *More Lessons Learned from Analyzing 100 Data Breaches*. Imperva. https://www.imperva.com/resources/whitepapers/More-Lessons-Learned-from-Analyzing-100-Data-Breaches_WP.pdf доступан 01.04.2026.

Lampolosca, D. (2026). *From Trolls to Generative AI: Russia's Disinformation Evolution*, Centre for International Governance Innovation, Policy Brief No. 227. https://www.cigionline.org/static/documents/Daniela_Iampolsca.pdf доступан 23.03.2026.

Netalkar, V. R., Patil, K., & Padmannavar, S. (2025). Cyber Attacks: Detection, Prevention Techniques. *International Journal of Scientific Research and Engineering Development*, *8*(4): 1431-1440. https://ijsred.com/volume8/issue4/IJSRED-V8I4P144.pdf доступан 01.04.2026.

Sharma, A. (2010). Cyber wars: A paradigm shift from means to ends. *Strategic Analysis*, *34*(1): 62-73. https://doi.org/10.1080/09700160903354450

Zhang, Y., Song, W., Koura, Y. H., & Su, Y. (2023). Social bots and information propagation in social networks: Simulating cooperative and competitive interaction dynamics. *Systems*, *11*(4), 210. https://doi.org/10.3390/systems11040210

DIGITAL BATTLEFIELD: FROM CYBERATTACKS AND SOCIAL MEDIA TO DEEPFAKE TECHNOLOGY

Abstract: This paper analyses the fundamental characteristics of information warfare, with particular attention to the role of social media, cyberattacks, and the use of advanced deepfake technology. Special focus is placed on the impact of digital platforms on shaping public perception and political processes, within the context of both global and regional examples. The study highlights the growing importance of effective control over informations as a key resource od power and influence in contemporary society, as well as the challenges that cyber warfare poses to security, the preservation of democratic values, and the maintenance of state stability.

Keywords: information warfare, cyberattacks, social media, disinformation, deepfake technology, cybersecurity

ТОКОВИ
1-2/2026

ПРИКАЗИ, ОСВРТИ И ЕСЕЈИ

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Almasa MONIĆ

ŠEST KNJIGA BRAHA ADROVIĆA

U okviru biblioteke „Savremena poezija“, IŠP „Pegaz“ iz Bijelog Polja objavilo je knjigu „Poezija“, tom I, autora Braha Adrovića. Ovu knjigu sačinjavaju sve pjesme koje su objavljene u Adrovićevim prvim knjigama: „Biti živ“ (1976), „Juče na ulici“ (1985), „Hiljadu dana ljubavi“ (1989), „Balkanske elegije“ (1990) i „Rat u kući“ (1999) i „Objava nezaborava“ (2003). Izdavači ovih zbirki su bili: Međurepublička kulturno-prosvjetna zajednica – Pljevlja, NIO „Univerzitetska riječ“ – Titograd, Udruženje naučnih, kulturnih i javnih radnika Polimlja – Ivangrad, NIP „Univerzitetska riječ“ – Nikšić, NIP „Nirvana“- Berane i „Libertas“- Bijelo Polje. Recenzenti su, tada, bili: Ćamil Sijarić, Mirko Vraneš, Radonja Vešović, Dragomir Brajković, Mirko Ikonić, Radomir Andrić, mr Dragoljub Đokić i Žarko Ćorović; urednici: Ćamil Sijarić, Momčilo Bojović, Dušan Govedarica, Dragoljub Đokić; tehnički urednici i dizajneri: Aleksandar Aleksić, Slavica Goranović, Dragiša Stojković, Dragomir Stojšić, Danilo Rakočević i Marina Vešovi. U ime izdavača knjige su potpisali: Kemal Šećerkadić, Čedomir Pantović, Janko Brajković, Uzeir Bećović, Rabija Adrović i Mirko Rakočević, a lektor jedne zbirke je bio Miladin Ćulafić.

Pjesništvo Braha Adrovića u ovim knjigama, kako u predgovoru piše prof. dr Draško Došljak, nastalo je iz „snažnog iskustva kolektivne i lične sudbine, u kojem se dvije, naizgled, suprotstavljene tematske cjeline – ljubav i rat – ne isključuju, već međusobno prožimaju. Upravo u tom međuodnosu nježnog i tragičnog, intimnog i istorijskog, se oblikuje posebna poetika Adrovićeve lirike, obilježena emotivnom dubinom, moralnom osjetljivošću i snažnom simbolikom.

Ljubav u Adrovićevom pjesništvu nije idealizovana niti udaljena od stvarnosti. Ona se javlja kao temeljna ljudska potreba i posljednje utočište smisla u vremenu razaranja. Ljubav je usmjerena prema bliskoj osobi, porodici ili zavičaju, ali i prema čovjeku kao univerzalnoj vrijednosti. Upravo takva ljubav nosi u sebi tihu snagu otpora – ona ne negira bol, već ga prihvata i preobražava u nadu. Pjesnički subjekt kroz ljubav čuva vlastitu humanost i identitet, čak i onda kada je svijet oko njega obilježen gubitkom i stradanjem.

Rat, s druge strane, u Adrovićevim stihovima ne pojavljuje se kao prostor herojstva, već kao duboka moralna i egzistencijalna trauma. Pjesnik rat doživljava, prije svega, kao raspad vrijednosti, prekid kontinuiteta života i nasilni ulazak

smrti u svakodnevicu. Njegovi ratni motivi nijesu usmjereni ka opisivanju borbe, već ka posljedicama: tišini nakon gubitka, praznini, raseljavanju i unutrašnjoj boli. Takav pristup ratu pojačava antiratnu poruku i naglašava stradanje običnog čovjeka.

Posebna vrijednost Adrovićeve poezije leži u načinu na koji ljubav i rat stoje u stalnom dijalogu. Ljubav je često ranjena ratom, ali ne i uništena; rat pokušava da je potisne, ali ona opstaje kao unutarnji glas savjesti. U tom kontrastu nastaje snažan emocionalni naboj: što je rat okrutniji, to je potreba za ljubavlju izraženija. Time pjesnik sugeriše da se istinska pobjeda ne ostvaruje nasiljem, nego očuvanjem čovječnosti.

Adrovićevo pjesništvo karakterišu sažet izraz, simboličan jezik i emotivna jasnoća. Njegovi stihovi djeluju tiho i nježno – jednostavno, ali nose duboka značenja. Upravo ta odmjerenost pojačava autentičnost pjesničkog glasa i omogućava čitaocu da se poistovjeti s izrečenim osjećanjima. Stil Braha Adrovića je lirski i nenametljiv, ali upravo u toj jednostavnosti leži njegova snaga. On ne koristi složene izraze niti pretjerane stilske figure, već jasnim i iskrenim jezikom uspijeva da probudi snažna osjećanja kod čitaoca. Njegove elegije djeluju tiho, ali duboko, ostavljajući prostor i za i interpretaciju.

Poetika ljubavi i rata u poeziji Braha Adrovića svjedoči o snazi lirskog izraza da u najtežim istorijskim okolnostima sačuva vjeru u čovjeka. Ljubav i rat nijesu samo tematski okviri njegove poezije, već ključni simboli borbe između destrukcije i humanosti. Adrovićevi stihovi podsjećaju da poezija, i kada govori o patnji, jeste čin otpora i potvrda života.

U poeziji Braha Adrovića elegične pjesme zauzimaju posebno mjesto jer kroz jednostavan, ali snažan izraz prenose duboka osjećanja gubitka, samoće i unutrašnje patnje. Njegova poezija ne govori samo o ličnoj boli, već i o sudbini čovjeka koji se suočava s prolaznošću vremena i neizbježnim životnim promjenama.

U elegičnim pjesmama Braha Adrovića javlja se motiv sjećanja. Lirski subjekt se vraća prošlim vremenima, izgubljenim ljudima ili nekadašnjoj sreći koja se više ne može dosegnuti. Ta sjećanja nijesu samo puki opisi prošlosti, već nose snažan emotivni naboj i osjećaj čežnje. Prošlost je idealizovana, dok je sadašnjost prikazana kao prazna i tiha, što dodatno pojačava osjećaj tuge.

Posebnu ulogu u Adrovićevoj elegičnoj poeziji ima priroda. Ona često odražava unutrašnje stanje lirskog subjekta – proljeće, radost, jesen, sumrak, tišina i tama simbolizuju rađanje, prolaznost i smirenje pred sudbinom. Priroda nije samo dekor, već aktivni učesnik u izražavanju emocija, jer se kroz nju prelama bol i melanholija čovjeka.

Elegične pjesme Braha Adrovića predstavljaju iskren poetski zapis o ljudskoj boli, prolaznosti i sjećanju. One podsjećaju čitaoca da su tuga i gubitak sastavni dio života, ali i da u poeziji možemo pronaći utjehu i razumijevanje. Zbog toga njegova poezija ima trajnu vrijednost i snažan emotivni uticaj“.

Ovo pjesničko šestoknjižje Braha Adrovića potvrđuje pjesnika koji spada u sam vrh naše savremene književnosti.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Branka BOGAVAC

DOŠLJAKOVA LITERARNA ISTORIJA POLIMLJA

Knjiga *Polimske riječi* profesora dr Draška Došljaka bogata je kulturna riznica i istinski dar budućim naraštajima.

Od Mihaila Lalića, Zogovića, Mekulija, Ratkovića, Vešovića, Kostića, Sijarića, Azemovića, Ćulafića, Adrovića, Koraća, …, do Petkovićeve, Ralevića, Jolića, Popovića, Masličića…, slažu se tekstovi u duhu jezičke magije i otmjenosti crnogorskog jezika, tog neiscrpnog bogatstva ovoga kraja – sve je tu! Na to **sve** ovaj nas stručnjak neprestano podsjeća sjajnim izborima citata, ali i svojim suptilnim stilom.

Čitalac kao na filmu prati sudbine onih koji su ispisali, oslikali, opjevali, istoriju ovog kraja. Putem diplomatskih i narodskih anegdota, mudrosti, opisa života i djela važnih pojedinaca tako izuzetnog podneblja vidi se da je ono iznjedrilo toliko toga vrijednog da se i nama samima valja čuditi. A temelj na kome sve počiva jeste jezik ovog podneblja, njegova specifičnost i inspiracija.

Lim je tu glavni junak (koliko mu je pjesnika posvetilo pjesmu!), hrabri vitez ove bajkovite knjige sjećanja, odnosno prirodni trezor odlučnog priloga protiv zaborava. Poslije knjige Adema Softića *Drugo lice beranske ulice*, zbornika akademika Zuvdije Hodžića o *Plavu i Gusinju*, *Crnogorske vladarke,plemkinje i princeze* profesora dr Božidara Šekularca do *Ivangradske trilogije* Saše Radunovića, preko mnostva značajnih knjiga o stvaraocima iz ovoga kraja, te djela Željka Rutovića o socijalnim i kulturnim fenomenima, koje su autori oslikali, ovi su tekstovi jos jedan izuzetan prilog bogatoj duhovnoj istoriji polimskog kraja.

Ovaj izbor zapisa, knjizevnih kritika i razmisljanja koje je priredio professor Došljak, mozda je i njega samog iznenadio ne samo količinom zastupljenih ličnosti, stvaralaca, događaja, djela, već iznad svega brojnošću ideja, bogatstvu i ljepoti izraza. Jer je poezije više u Crnogoraca nego kod većine današnjih naroda!

Moglo bi se citirati pola knjige, toliko je u njoj lijepih misli i stihova, slika, upozorenja i ohrabrenja, da zato vjerujem da je i samom profesoru Došljaku oko zasijalo kada je knjiga dobila oblik koji je sada pred nama. Najdublji značaj njen jeste u tome što, osim popisa svega što je vrijedno, ona istovremeno postaje registar univerzalnih vrijednosti jedne epohe i jednog podneblja, pokazujući da u svakom kutku ove naše planete postoje oni koji svojom istrajnošću, predanošću i znanjem doprinose da se odbrani pojam čovječnosti i duševnosti.

Kao neka poruka i pouka, poslije čitanja ovih tekstova, stoji uzvišeno saznanje da nema Centra Svijeta, da nema malih ili velikih kultura, malog ili velikog Identiteta, već da je Duh jedan i da pripada svima. Došljak nam je izatkao naše *Šeherezadine priče* o opstanku, priviđenjima i snovima, jezikom neobično prisnim, toplim, iskrenim, u kome postoji jasna i počasna veza s precima, s poezijom bez koje nema ni duše crnogorske. On je, osim što je svjedok i hronišar, i čuvar ognja.

Jer, ovo je knjiga o čuvarima Smisla u vrijeme Besmisla!

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 09

Prof. dr Dijana VUČKOVIĆ

ZA KOMSKE PRIČE 3 / POGOVOR ILI ...

„Zmajske suze", treća knjiga iz ciklusa „Komske priče", predstavlja nesvakidašnju i maštovitu zbirku pri**ča** i pjesama sa izraženim lajtmotivom planine Kom (Komovi). Počevši od naslova, koji na originalan način dekonstruiše zmajeve poznate iz tradicionalne priče, ovo djelo njeguje maštu, ljepotu jezika i bogatstvo izraza, ali istovremeno podstiče čitaoca da razmišlja o prijateljstvu, prirodi i vrijednostima koje savremeni čovjek često zaboravlja. Kroz čudesni svijet Komova autori podsjećaju da su dobrota, zajedništvo i povezanost sa prirodom istinske vrijednosti koje čovjeka čine potpunim.

U zbirci se prepliću motivi **čiste** fantastike, **čudesnog** i realističnog. U **žanrovskom** smislu, pri**če** i pjesme koje grade zbirku predstavljaju hibridni mozaik u kome u sinergiji funkcionišu lirsko, epsko i dramsko. Uz to, maštovite ilustracije nemaju funkciju preslikavanja ili konvergiranja značenja teksta, nego **šire** semantički prostor priče. Dakle, riječi i ilustracije funkcionišu u interferenciji i simbiozi.

Svaku priču najavljuje lirska pjesma koja **čitaoca** postepeno uvodi u svijet mašte i nagovještava emociju ili temu koja **će** se dalje razvijati u priči. Tako lirski djelovi daju tekstu muzikalnost, ritam i poetičnost, dok priče razvijaju epske i narativne elemente. Osim toga, pored lirskih pjesama – razigranih, ditirambičnih, humorističnih i „nepoučnih" (u onom klasičnom, površnom smislu) – koje su uvertirna najava u pripovijedne djelove, nailazimo i na elemente lirizma, tj. **čitamo** u pričama tanane i meke emocionalne tonalitete. Lirski ton je sveprožimajući i koloriše ukupan ambijent pripovijedanja, pa u tom ambijentu iznenadna pojava epskog stiha kojim je napisana cijela (guslarska) pjesma **Ženio** *se međed Ljevorječki* djeluje efektno, iznenađujuće i začudno. Osim u **čistom** maniru epske poezije, deseterački melos zazvuči jasno i glasno i iz monologa Sibina Hitronogog, koji sebe vidi kao *Barda od Komovah* i u pripremi za tako značajnu ulogu ozbiljno razmišlja o promjeni imena u Sibinjanin ili Sibinjski. Drama je sveprisutna – dijahronijski, kroz istorijat tri carstva na Komovima, ali i sinhronijski, kroz savremene susrete vidljivih i nevidljivih **žitelja** Komova, njihove borbe za očuvanje doma i za spokoj i mir kojemu teže. Osim toga, kontinuirani i sveprožimajući humor, kao i ilustrativni materijal učestvuju u oblikovanju strukture i sadržaja teksta. Dakle, moglo bi se reći da je **žanrovski** ova zbirka gotovo neuhvatljiva ili, kako bi rekli autori, „Kom **će** li ga znati?".

Naslov upućuje na emotivnu i simboličku dimenziju djela, a planina Kom pojavljuje se kao centralni lajtmotiv koji povezuje sve priče, likove i događaje. Ovdje valja naglasiti ova knjiga predstavlja treći dio Komskih priča, te da je u svakom od djelova lajtmotiv isti – Kom. Planina nije samo prostor radnje, već **živo**, gotovo mitsko mjesto ili drevno carstvo oko kojeg se okupljaju zmajevi, vile, **životinje** i druga **čudesna** bića. Ona postaje simbol trajnosti, prirodne snage, slobode i unutrašnjeg sklada između **čovjeka** i prirode. U eri koju nerijetko nazivaju antropocen, **što** nije baš pohvalno za **čovjeka**, povratak u prirodni ambijent u kojem svako biće ima punu **šumsku** i prirodnu slobodu, predstavlja izlet koji okrepljuje duh i vraća nadu. Na taj način, priče inspirisane jednom konkretnom planinom dobijaju univerzalna značenja i postaju **štivo** za bilo kog **čitaoca**, bez obzira na to koji je i kakav je njegov zavičajni predio. Naime, „vrleti" po kojima nas u Komskim pričama 3 vode naši pripovjedači manje su geografske tačke, a više su to imaginarne slike koje vidi naše unutrašnje biće u susretu sa prirodnim ambijentima u kojima digitalizacija nije uspjela da nas zarobi i da nam uzme slobodu kretanja, sanjarenja, igranja, druženja… **Čitajući** Komske priče 3, ali i prethodna dva dijela, mogli smo **čuti**, vidjeti, omirisati, dotaći svijet gorostasnih planina, baš kao **što** smo iz **Ćopićevih** pripovijedanja **čuli** rječicu Japru i vodenicu djeda Triše oko koje i danas vrvi imaginacija djece-čitalaca.

Fantastični elementi, očekivano, imaju važnu simboličku funkciju. Likovi poput Dragoljuba, Spodopka, Koko, Olge ili Drevnouhog nijesu predstavljeni samo kao neobična bića, već kao nosioci određenih **životnih** iskustava i poruka. Priča „**Čovjek-riba**" govori o usamljenosti i odbačenosti, ali i o potrebi da **čovjek** prihvati svoju različitost. Tali, koji nije ni potpuno **čovjek** ni potpuno riba, simbolizuje svakoga ko se osjeća drugačije i traži svoje mjesto među drugima. Njegovo putovanje zapravo je put samospoznaje.

Priča o Spodopku nosi snažnu poruku o dobroti, strpljenju i svim onim vrijednostima koje su unutrašnje i oku nevidljive. Iako spolja izgleda strašno i groteskno, Spodopko posjeduje plemenitu i nježnu prirodu, i – kako to efektno kažu Komske priče 3 – „Jedino **što** se nije mijenjalo pored gorepomenute duše mekane, bile su oči – zelene, krupne i toliko molećivo magične da se prije li kasnije, uprkos svemu drugom, moralo dogoditi da se neko **čak** i zaljubi u njega." Njegova sudbina pokazuje da prava vrijednost ne leži u spoljašnjem izgledu, već u unutrašnjoj dobroti i spremnosti da se pomogne drugome.

Drevnouhi, **čuvar** starog znanja i **žitelj** mnogih vjekova, sa orlom Oštrovidom i Zvekom Pamtivekom, raspravlja o ljudskim manama, a ta rasprava počinje od njegovog uviđanja da su ljudske oči bez sjaja, tj. „u oči im se uvukla magla". Riječima, kao guje, ujedaju jedni druge..." Oštrovid, i samo mu ime kaže, odlično sagledava suštinu te ljudske izgubljenosti u magli, pa ističe: „Njihovo unutrašnje ogledalo uprljano je dokazivanjem pred drugima..."

U „Komskim pričama 3“ zmajevi liju suze i tako dobijaju potpuno novu ulogu, ni nalik onoj tradicionalnoj. Zmaj Dragoljub svjedoči o usamljenosti, baš kao i mnoga druga bića. Umjesto da bljuje vatru, Dragoljub tuguje i „**šmrca**” za zmajskim društvom. Duboke, **životne** istine emituje razgovor Zlatke i tužnog i usamljenog Dragoljuba: „Ništa, nikad ne nestaje. I tvoji zmajevi su samo promijenili oblik. Sve **što živi** uvijek mijenja oblik. I oblik se mijenja pa postaje oblak. Sad smo jedan oblik, sutra smo jedan oblak. I obrnuto.” Vješto uočeno jezgo fonemske igre oblik-oblak postaje izvor nadahnuća za spiritualnu Zlatkinu utjehu usamljenom zmaju. Zlatka Dragoljubu, uklonimo li na jedan tren jezičku „zavrzlamu”, nudi raspravu o smislu **života**, o prolaznosti, o zadovoljstvu koje imamo kad se u ovom svijetu sretnemo sa drugim bićima. Ipak, to uklanjanje jezičkog prepleta oblaka i oblika može da bude vrlo kratko, tek na tren, jer samo u toj i takvoj simbiozi potpuno „običnih” riječi može da se nastani estetski doživljaj.

U „Komskim pričama 3” mjestimično proviruju i epizode o ljubavi, poput romanse Jaza Jolpaza i njegove Marice, a cijela se ljubavna priča uvodi prilično jednostavno: „**Šta** li ih je spojilo, ne treba puno mudrovati, jer sva se mudrost prospe kada se umrse pogledi.” Bez mnogo mudrovanja, kako kaže tekst, ali uz bljesak originalnog spoja riječi – *kad se umrse pogledi* – pred **čitaocem** se stvara cijela romansa. Ili, o ljubavi ispovijednim tonom kazuje i Drevnouhi: „U meni nešto puče, kao neki **čep** da odleti. Srce poskoči lijevo, poskoči desno, pa zatrupta u mjestu, udarajući me do brade!” Opet kratko, bez mudrovanja i velikih riječi, ali upravo je tim manirom uhvaćena burna emocija.

Pomenute idejne i vrijednosne poruke ove knjige nije moguće identifikovati lako i jednostavno, bez pomnog **čitanja**. One su duboko utkane u slojeve teksta, nekad od „**šarenila**” likova i događaja, dakle dinamičkom motivacijom, još više skrivene od oka **čitaoca**. Upravo je to traganje u pokušaju da se nađe i taj dublji smisao jedna od onih naročito bitnih karakteristika ove knjige. Tekst ne pokazuje očiglednu namjeru da poučava. On, naprotiv, od **čitaoca** gotovo skriva tu namjeru i baš u tom skrivanju namjere u tekstu i traganju za njom od strane **čitaoca** može se identifikovati transakcioni karakter **čitanja**, jer, kako kaže transakciona teorija **čitalačkog** odgovara – značenje ne stanuje ni u tekstu ni u **čitaocu**, ono se zbiva, realizuje u kontaktu **čitaoca** s tekstom, u njihovoj interakciji.

Bez sumnje, posebnu vrijednost knjige predstavlja bogat i raznovrstan jezik. Jezik lirske pjesme, deseterac epske poezije, ali i onaj jezik u proznom dijelu teksta, u pripovijednim djelovima, bogat je, razigran, začudan. Autori stvaraju neobične izraze, ritmične stihove i slikovite opise koji podsjećaju na dječiju maštu, a dijelom asociraju i na usmeno pripovijedanje. U pjesmi „Jun se juni” priroda oživljava kroz niz glagolskih neologizama, pa tako: „Jun se juni/ i junuje/ **Žbun** se **žbuni**/I **žbunuje**/Vuk vukuje/**Ćuk ćukuje**/Huka huči/I hukuje…” Pored novonastalih glagola, koji zrače humornom harizmom neologizama, pjesma

melodioznost duguje asonancama i aliteracijama koje zadaju ritam i pripremaju **čitaoca**, stih po stih, za završnu poentu.

Poznato je da u lirskom stihu jeziku treba najviše „brige" i „njege", a da prozni tekstovi rijetko imaju takav odnos prema jezičkom materijalu. Sloj značenja u prozi uglavnom ima primat nad slojem zvučanja. Ipak, „Komske priče 3" (isto se može reći i za prva dva dijela trilogije) donose originalnost i u tom pogledu, jer jezik proznih djelova jednako sjaji i zvukom i značenjem. Recimo, u proznom dijelu nailazimo na neočekivanu aliteraciju: „**Čim** bi ustao iz svog ušuškanog doma, **š**išmišolike **šiljate špilje**…" Muzikalnost djela dominantno je durskog tonaliteta, a dodatno je pojačavaju onomatopeje, mjestimično i ponavljanja. Nizovi riječi poput „Orilo / Gorilo / Bokorilo / Pjesmozborilo" stvaraju ritam i zvučnost koji podsjećaju na usmenu književnost i dječije brojalice.

Posebnu umjetničku vrijednost djela predstavljaju brojne stilske figure koje tekst **čine** slikovitim, muzikalnim i upečatljivim. **Česta** je personifikacija, jer priroda i **životinje** govore, osjećaju i ponašaju se kao ljudi. Vjetrovi paze Morenu, sunce oživljava planinu, Mjesec („najveća nebeska fleka") se dvoumi. Na taj način stvara se utisak da je **čitav** svijet **živ** i povezan. Metafore dodatno produbljuju značenje djela. Kada Drevnouhi govori da se ljudima „u oči uvukla magla", time se metaforično prikazuje njihova duhovna izgubljenost i udaljavanje od pravih vrijednosti. Simboliku nose i sami likovi: Morena predstavlja hladnoću, strah i vladavinu bez osjećanja. Naročito je upečatljivo imenovanje likova po principu *nomen est omen*, koje nije potrebno dodatno obrazlagati.

U djelu su veoma izražene i hiperbole, odnosno preuveličavanja, koja doprinose humoru i fantastici. Tako se za Jaza Jolpaza kaže da može pojesti **čitava** polja kukuruza i da poslije jela i pića rijeci promijeni tok. Takva pretjerivanja stvaraju komičan efekat i pojačavaju osjećaj **čudesnog**. Prisutna je i ironija, naročito u prikazu Sibina Hitronogog koji sebe zamišlja kao velikog pjesnika, dok njegove pjesme počivaju na jednostavnim i banalnim rimama. Autori time na duhovit način pokazuju kako izgleda površno pjesništvo.

Iza bajkovite i humoristične površine ovih priča kriju se zaista ozbiljne teme. U pričama se govori o usamljenosti, prolaznosti, ljubavi, potrebi za pripadanjem, ali i o odnosu **čovjeka** prema prirodi. Priča o Drevnouhom donosi snažnu ekološku opomenu, jer govori o ljudskoj gramzivosti i uništavanju planina i **šuma**. Na taj način djelo prevazilazi granice klasične dječje fantastike i dobija **šire** simboličko, pa i filozofsko značenje.Bottom of Form

Zadatak je čitateljke, koja se pored sopstvenog čitalačkog uživanja i prosuđivanja, bavi i metodikom nastave književnosti, da u tekstu traži i one elemente koji mogu biti naročito podsticajni za dijete-čitaoca. Upravo iz te pozicije i pisan je ovaj pogovor i namjera je bila da ukažemo barem na dio jezičkog i značenjskog bogatstva koje „Komske priče 3 – Zmajske suze" sadrže. Ova zbirka, nesumnjivo, namijenjena je prvenstveno djetetu-čitaocu i sve teme,

motivi, jezičko-stilska rješenja imaju potencijala da toj, kako bi rekao Mića Danojlić „naivnoj optici", ponude novi, estetski oblikovan pogled na jedan dio veličanstvene prirode, ugodno ukomponovan između jave i sna, između realističnog, čudesnog i fantastičnog, između razigranog jezičko-humornog tona i ozbiljne i važne tematike.

I na kraju, poučena *novokomskim* jezikom i stilom, završavam

Hvala vama, autori mili,
Što ste ovaj *story* sačinili.
Priča, pjesma, humor, igra riječi,
Svu dosadu i muku izliječi.
Nastavite tim stazama dalje,
Ko(m) vas čita, taj vam pozdrav šalje!

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 09

Prof. dr Draško DOŠLJAK

RETROSPEKTIVNA IZLOŽBA BEKE MASLIČIĆ[1]

„Slika je kostur života i odraz ne samo razmišljanja, nego i trajanja u svom vremenu, vremenu kojem pripadamo, kao što pripadamo i čitavom svijetu“ – veli Jarmila Rous Vešović.

Retrospektivna izložba Sabahete Beke Masličić nije samo izložba slika — ona je kulturni čin koji sažima umjetničku karijeru, potvrđuje status umjetnice, doprinosi kulturnoj memoriji, i pruža mogućnost kako javnosti, tako i stručnjacima da sagledaju razvojni put i značaj njenog likovnog i pedagoškog rada.

Ovo je događaj koji ima višestruke slojeve: likovni (umjetnički), edukativni, društveni i istorijski.

Retrospektivna izložba Sabahete Beke Masličić omogućava umjetnici da prikaže više decenija slikarskog rada u jednoj postavci — 56 slika i isto toliko slikarskih godina. Ovom izložbom nam je omogućen uvid u razvoj stilova, tehnika, motiva i umjetničkog sazrijevanja. Konkretno - prelazak od lirskih pejzaža prema izraženijem gestualnom pristupu, različitim motivima (Boka, Polimlje) i eksperimentisanje sa formom. Reklo be se: Sumiranje i valorizacija opusa! Prikazom retrospektivnog opusa, izložba potvrđuje Bekin istaknuti status unutar savremene crnogorske likovne umjetnosti.

Kao likovni pedagog, Beka je, bezmalo, pola vijeka predavala, i prenosila znanje i umijeće generacijama učenika, pa će i ova retrospektiva biti inspiracija mlađim umjetnicima, ali i studentima likovne umjetnosti. Jer će spoznati kako umjetnički razvoj funkcioniše kroz vrijeme, kako se razvijaju teme, stilovi, kako umjetnica reaguje na okruženje.Kada se prikazuje 56 godina umjetničkog rada na jednom mjestu – to mora biti i jeste važan dokument za kulturu i istoriju umjetnosti, ali i nagovještaj zaokruživanja rukopisa zaslužene monografije Bekinog likovnog života.

Umjetničko djelo ne postoji u vakuumu — prikazivanje opusa od značajnog vremenskog perioda omogućava sagledavanje i društvenih promjena, umjetničkih tokova, kulturnih uticaja. Kod Beke Masličić, vidno je, kako pejzaž — kao

1 U Umjetničkom paviljonu u Podgorici, 29.oktobra 2025. godine, je otvorena retrospektivna izložba slikarke Sabahete Beke Masličić. O stvvaralaštvu Beke Masličić, govorio je prof. dr Draško Došljak, u programu su učestvovali: Alika Jusić, violina i glumac Slobodan Marunović.

tema — može biti polazište za "tragalačku strast i istraživački nerv" umjetnice, kroz koji ona propituje i godišnje faze likovnog izraza.Retrospektiva podsjeća na kontinuitet i vrijednost tradicionalnijih likovnih postupaka (ulje na platnu, pejzaž, mrtva priroda).

Stvaralački likovni život Sabahete Masličić pratili su i ocjenjivali mnogobrojni istoričari umjetnostiilikovni umjetnici. Olga Perović je jednnim povodom, pored ostaloga, zapisala: „Sabahetino slikarstvo je intimna naracija, puna svijetlosti i vedrih boja, radost koju je izvukla iz svoje prirode i mediteranske svijetlosti koju neprekidno u sebi nosi... Kod ove slikarke u jarkim bojama, razigranosti prizora ima dosta mašte i liričnosti, neke opuštene vedrine što je rijetko u crnogorskom slikarstvu"

Slobodan Slovinić, na drugoj strani, ističe: "Može se ustvrditi da djela Sabahete - Beke Masličić pripadaju asocijativno-intimističkoj sferi. Njena paradigmatska polazišta su tematski razuđena, a opservativni rakursi i likovna egzekucija, izrazito su milozvučni, suptilni i veoma prisni. U središtu zbivanja su eksterijerno-enterijerni ambijenti, pejzažne sekvence, velike mediteranske vode, arhitektonski detalji, habitusne krošnje, osebujno rastinje, abiotički egzemplari, zreli plodovi, cvijetni aranžmani i bogat predmetni instrumentarij. Sve je to na njenim eksplikatima izuzetno vješto umiksano sublimatorno povezano i koherentno supstituisano u specifične i samosvjesne likovne cjeline. Njena kompoziciona shematika je razuđena, izvanredno kontrolisana, izbalansirana i stabilna, a sve je zasigurno fundirano na odličnim crtačkim iskustvima".

Bogdan V. Musović povodom jedne Sabahetine izložbe veli:„Polazeći od zavičajnog pejzaža (Polimlje), kojeg je obojila hercegnovskim sjećanjima, gdje je završila Umjetničku školu - iznjedrila je u zelenom raznoglasju, u plavim daljinama, u malim stvarima, prepoznatljivim i zagonetnim kompozicijskim i motivskim slutnjama, sasvim osobeni jezički likovni princip i razumijevanje umjetnosti u vremenu ovom. Svakako da je suštinsko uporište Beke Masličić u postojećem (realnom) ali, isto toliko u izmaštanom u mnogolikim pejzažima i scenama s one strane svojevrsnog metafizičkog čuvstva".

I Petrica Duletić o Bekinim pejzažima zaključuje: „Sabaheta – Beka Masličić pejzaž uzima kao polazište u vlastitom radu, a tokom stvaralačkog procesa vode je tragalačka strast i istraživački nerv koji rezultiraju otkrićem novog polja autentičnih slikarskih vrijednosti.

U pejzažima sa motivom Polimlja slika posjeduje osobenu ritmiku, naglašeniji gest i linearno strukturiranje. Stvarnost je razložena na polja jakih, oštrih kontura ispunjena intenzivnim bojama ujednačenog tonaliteta, skladnih koloristićkih odnosa, uravnotežene kompozicije i naglašene forme".

Ako je crnogorski krš Branku Filipoviću Filu bio njegov jezik kojim: misli, ćuti i slika, onda su Mediteran i Polimlje jezik Beke Masličić kojim, slika, ćuti i misli. Njene slike su skraćenice za emocije. Emocije koje se nikako ne mogu

opisati riječima, a slikom se direktno prenose posmatraču i u tome je njihova snaga. Nazivi slika to potvrđuju: „Dnevnik sjećanja“, „Vizija Mediterana“, „Zavičajne boje“, „Plavi ritmovi“, „Snovi o Novom“....

Dami crnogorskog slikarstva Beki Masličić čestitam ovu retrospektivnu izložbu, sa koje ćemo u zjenici oka svog ponijeti svu ljepotu njenih slika.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 61 (048)

Душан ЂУРИЋ, др Славица ДАЦИЋ

(Горан Чукић, *Санитет Србије и медицина света о епидемији пегавца у Србији 1915. године*, Нови Сад: Прометеј, 2025; 1. изд. 360 стр.)

Епидемија пегавог тифуса (*Typhus exanthematicus*) у Србији почетком ратне 1915. године је као појава регионалног, па и светског значаја, до недавно била изненађујуће мало истраживана, упркос томе што се о њој доста писало. Феномен који је поданике Краљевине Србије ставио у средиште светских медицинских истраживања и превентивне медицинске праксе, остао је дуго година, деценијама чак; недовољно испитан и тиме подложан разним паушалним, ненаучним тумачењима, без неопходне архивске обраде и провере. Књига др Горана Чукића, епидемиолога је производ више од две деценије истраживања, поставља ствари на своја места. Као повод и полазна тачка су јој радови др Станојевића и сарадника и пуковника Вилијема Хантера (1861–1937), руководиоца британске „анти–тифусне“

санитетске мисије у Србији пристигле у Ниш 4. марта 1915., који се на српском језику (такође код новосадског „Прометеја“ 2016. године) појавио скоро читав век након објављивања у Лондону 1920. године, а на коју је Чукићев рад својеврстан одговор.

Значај Чукићевог рада јесте тај што је јасно показао и доказао да су војни санитет Краљевине Србије на челу са др Лазаром Генчићем већ предузели конкретне мере масовне депедикулације и то више од два месеца пре доласка британске санитетске мисије: др Војислав Суботић дизајнирањем и радом „укопане“ пећи на „суви топли ваздух“, а војни лекар др Генчић и цивилни инжењер Велисав Вуловић оснивањем „дезинфекционе централе“ у Нишу, која је у време доласка Хантера достигла капацитет од 1200 корисника на дан. Све ово спроведено је у веома тешким условима, када откриће Шарла Никола из 1909. год. да телесна ваш преноси тифус, још увек није било ваљано проверено на људима.

Добар део књиге се бави питањем зашто су читав један век ова достигнућа домаћих лекара остала у незаслуженом забораву, док су заслуге признате члановима савезничких мисија. Овај морално–педагошки део Чукићеве студије је толико добро, прецизно и детаљно обрађен, да се његова логика и критички апарат може примењивати на велики део сличних примера домаће историографије који је паушалан, дневнополитички, а чије је послератно уско и недовољно информисано виђење ратне епидемије пегавца дуго било неоспоравано. На примеру *свих* доступних ранијих радова на дату тему, др Чукић демонстрира све мањкавости домаће и стране некритичке историографије и мемоарског штива као и порицање и игнорисање архивске грађе, и то детаљно и поименце, подижући научни стандард историје медицине за неколико нивоа.

Чукић у овој књизи даје комплетну слику епидемије пегавца и одговора на исту, али и начин и механизам на који нека виђења и тумачења остају забележена у јавности. Централни заплет књиге је следећи: српски санитет је крајем 1914. и почетком 1915. благовремено и правилно уочио, каже Чукић, на који начин се треба борити против епидемије пегавца (развашљивање путем пољског, мобилног аутоклава) након што су правилно проценили да је телесна ваш преносилац болести и да треба развашљивати не само оболеле, већ и здраве. Тако је у Нишу већ 21. јануара 1915. успостављен Државни одбор за сузбијање зараза (ДОСЗ) који је започео мере масовне депедикулације.

Чукићев рад пажљиво реконструише и поновно оживљава важан рад многобројних официра као што је био пешадијски пуковник Никола Стевановић (1868–1943), командант Дринске дивизије првог позива, који се 23. фебруара 1915. надређенима жалио на недостатак одеће код војника, односно, на немогућност пресвлачења и дезинфекције, тј. депедикулације.

Такође бележи и подухват мајора Јована Сретеновића (1879–1958) који је успео да истреби вашке у свом батаљону управо применом импровизоване (Субботићеве „укопане пећи“), а који је популаризован у *Српским новинама* као пример како треба радити.

Највећу пажњу Чукић поклања „закаснелој рехабилитацији“ др Лазара Генчића који је уочио да ваши нису само молестанти, већ кључни преносиоци заразе. Тиме се скида послератна стигма са тадашњег шефа војног санитета. Чукић показује и доказује да је Генчић самоиницијативно тражио фабричке аутоклаве за сузбијање ваши – што је била директна примена Шарл Николовог открића, показујући тиме да је Генчић схватио да је аутоклав противепидемијско, а не само хигијенско средство против молестанта. Такође се апострофира да је оформио и Комисију за сузбијање заразе при Врховној команди, дана 21. фебруара 1915. године.

Посебно место у књизи је додељено раду „Централе за дезинфекцију“ („дезинфекционе централе“) у Нишу, која је прорадила месец дана пре „енглеског или српског бурета“ Британца Џорџа Стамерса, и два месеца пре пуштања у рад центра за дезинфекцију у Младеновцу што је, како је показано, довело до пада броја оболелих у односу на Крагујевац, где ове мере нису примењиване. Чукић с правом сматра да је „Дезинфекциона централа“ у Нишу „српски допринос медицини света, настао ангажовањем „просвећених синова“, које у својим благовременим и алармантним здравствено–пропагандним текстовим позива др Милан Јовановић Батут. Аутор ову централу сматра „крунским успехом српске фазе сузбијања и активности ДОСЗ и инг. Вуловића“ који је у нишкој циглани користио опробане коморе за печење цигле за нову намену депедикулације и ту доградио купатило. Анализирајући и цитирајући рад страних стручњака, Чукић доказује да су српска „Дезинфекциона централа“ и „српско буре“ били „у врху светске медицинске праксе“ близу три деценије, до употребе дихлор–дифенил–трихлоретана – DDT–а (Снајдер, 1948), јер „*Топли суви ваздух, кад год је могао бити употребљен, сматрао се далеко најбољим средством за уништавање ваши и њихових гњида*“ (Стронг, 1920.).

Чукићева дебата да ли је пегавац ендемска појава код нас, или је импортован (као што се то дуго тврдило) такође је веома занимљива уз обиље примера, а аутор у овом свом капиталном делу расветљава генезу пегавог тифуса, како у свету, тако и његову појаву код нас. Успешно се реконструише комплетна прошлост, ендемија пегавца.

Импресивна библиографија на крају књиге (у енднотама) показује са каквом пажњом и до којих детаља је тема истражена, а ауторова транспарентност и минуциозност у томе на који начин је дошао до својих закључака немају преседана. У овом смислу, Чукићев рад представља комплетну књигу, сада већ можемо рећи – ауторитативну на тему пегавог тифуса.

Горан Чукић је поставио велики задатак пред домаће истраживаче. За све епидемиологе и љубитеље историје, пред читаоцима се налази један озбиљан, исцрпан рад са обиљем података и библиографијом, који могу бити предмет даљег истраживања многих историчара. Књига Горана Чукића поставља нове стандарде у домаћој историји медицине и представља ако не коначну, онда свакако најдетаљнију и несвакидашње информисану студију на тему епидемије пегавог тифуса и пегавца уопште у Србији.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 94

Горан КИКОВИЋ

СВЕОБУХВАТНА СИНТЕЗА О СРПСКОЈ НАЦИОНАЛНОЈ ДЈЕЛАТНОСТИ У МАКЕДОНИЈИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА

(Вукашин Дедовић: Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. Књига I: Политика Србије према Македонији у периоду од 1885. до 1894. године; Књига II: Политика Србије према Македонији у периоду од 1894. до 1908. године; Књига III: Политика Србије према Македонији од 1908. до 1912. године, Краљево: Историјски архив, 2021 (I–II), 2022 (III), стр. 403 (I), 487 (II), 483 (III))

Проучавање сложених друштвено-политичких, дипломатских и војних прилика на простору Старе Србије и Македоније у позном периоду османске власти континуирано привлачи пажњу домаће историографије. Налазећи се на раскршћу сукобљених интереса балканских држава и стратешких планова великих европских сила, овај простор је захтијевао дуготрајан и пажљиво организован рад државног апарата Краљевине Србије у циљу заштите тамошњег српског становништва. Управо овом комплексном и вишеслојном темом бави се обимна тротомна монографија др Вукашина Дедовића, која је проистекла из његове докторске дисертације одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2016. године.

Објављена у издању Историјског архива у Краљеву, ова трилогија представља плод дугогодишњег систематског истраживања изворне грађе из водећих домаћих архивских депоа – прије свега Државног архива Србије, Архива Српске академије наука и умјетности и Архива Југославије. Пред читаоцима је заокружена научно-историјска цјелина која деконструише српску националну акцију од преломне 1885. године па све до коначног ослобођења у Балканским ратовима 1912. године. Картографско дефинисање и демографски оквир простора. Аутор у Предговору првог тома доноси детаљан методолошки осврт на коришћену архивску грађу, објављене изворе и релевантну литературу. Одмах на почетку истраживања, у поглављу Македонија као предмет истраживања, Дедовић се суочава са терминолошким и географским изазовима дефинисања самог појма Ма-

кедоније, који је крајем 19. и почетком 20. вијека имао различита тумачења у научној и политичкој јавности Краљевине Србије. Ослањајући се на тадашње водеће географске и етнографске списе, аутор дефинише сјеверну границу простора Македоније дуж линије Шар-планине и Скопске Црне Горе, што је одражавало преовлађујуће ставове српске научне заједнице из осамдесетих година 19. вијека. У оквиру истог поглавља, пажња је посвећена и демографским карактеристикама ове регије, при чему аутор анализира бројне податке о становништву на основу званичних османских пописа из 1874, 1881. и 1903. године, чиме успоставља чврсту фактографску основу за разумијевање каснијих друштвених дешавања.

Први том: Институционални развој и почеци просвјетно-културне акције (1885–1894)

Прва књига монографије (403 стране)посвећена је раздобљу од 1885. до 1894. године, са фокусом на постављање темеља организоване државне пропаганде. Централни дио овог тома подијељен је на 37 мањих подцјелина према тематско-хронолошком принципу. На почетку овог сегмента, Дедовић пружа ретроспективни увид у српско политичко-просвјетно дјеловање на простору јужно од Шар-планине прије избијања Српско-турских ратова (1876–1878) и Берлинског конгреса. У том контексту, анализирани су рани пројекти и иницијативе, попут плана Саве Дечанца из 1882, предлога Милоша Милојевића, као и плана Нићифора Дучића из 1883. године. Ови планови су као примарни циљ истицали јачање српске националне свијести у Старој Србији и Македонији, исправно препознајући да је највећи затекли дефицит српског народа на том простору био управо непостојање самосталне српске црквене организације.

Даљи ток излагања прати велики заокрет доласком владе Милутина Гарашанина. Аутор анализира његов државни план за покретање српске пропаганде на простору Османског царства, као и спољнополитичке одјеке те акције, нарочито у погледу ставова Аустро-Угарске према дотадашњој пасивности Србије. Ова поглавља доносе детаље о просвјетним напорима српске владе током 1885. године да српски уџбеници добију легалну дозволу за употребу у отоманским школама, као и о прелиминарним преговорима са Краљевином Грчком у циљу покушаја разграничења интересних сфера. Дедовић педантно прати како македонско питање постаје централна тачка затезања у српско-бугарским односима, документујући јачање егзархијске пропаганде које је убрзало дешавања која су довела до Српско-бугарског рата 1885. године, уз анализу ставова тадашње европске дипломатије.

Ова криза је изазвала снажну друштвену реакцију унутар саме Србије, што се манифестовало кроз организовање масовних јавних зборова и објављивање прогласа уз отворену подршку државног врха. Аутор у овом блоку посебно истиче пионирску дјелатност Деспота Бацовића и његов рад на изради Програма рада за ширење српске идеје и просвјете. Значајан дио првог тома посвећен је раду удружења и омладинским покретима у Београду, попут покрета студената на Великој школи и излажења националних часописа. Занимљив је податак да је омладина са Велике школе апеловала да се комплексно питање народности у Македонији изузме из дневне политике и препусти етнографима и егзактним научним истраживањима. На пољу практичног рада ипак се највише издваја Друштво Светог Саве (основано 1886. године). Дедовић детаљно расвјетљава његове циљеве, начине дјеловања, као и затечена концептуална неслагања и сукобе које је ово Друштво имало са српским конзулом Владимиром Карићем и другим државним чиновницима на терену. Паралелно, анализирана је улога специјализованих образовних установа у пријестоници – Светосавске вечерње школе, Учитељске и Богословско-учитељске школе, које су формирале стручне кадрове за рад у јужним крајевима.

Након анализе рада из центра у Београду, фокус се помјера на институције које су дјеловале директно на територији Отоманске царевине. Дедовић приказује дуг историјат дипломатских преговора Београда и Порте који су резултирали потписивањем Конзуларне конвенције 1886. године, на основу које је Србија добила право отварања конзулата, мада без права капитулација. Пажљиво је анализирано оснивање и дјелатност конзулата у Скопљу, Солуну, Битољу, Приштини и Серезу, територијална подјела њихових надлежности, као и реакције бугарске и грчке стране на њихово присуство. Као изразито вриједан научни материјал издвајају се статистички подаци о становништву у Солунском, Битољском и Косовском вилајету које је слао конзул Петар Карастојановић, а који су разврстани на основу вјерске и милетске припадности (патријаршисти, егзархисти, муслимани), пружајући реалну слику о вјерској и националној структури на терену. Посебну пажњу у првој књизи привлаче поглавља посвећена билатералним односима Србије са Бугарском и Грчком на почетку деведесетих година 19. вијека, елаборирана кроз поглавља Српско-бугарски преговори 1890 – 1892. године: покушај да се формира „Савез балканских народа“ и Српско-грчки односи 1885 – 1894. године. Аутор прати токове преговора у Цариграду између српског посланика Стојана Новаковића и грчког представника Александра Маврокордата, гдје је главно спорно питање било линија разграничења интересних сфера. Због немогућности договора,

преговоре у Атини наставља Владан Ђорђевић (1891–1893), али су сви ови дипломатски покушаји приближавања сусједима на крају завршени неуспјехом.

Овај дио логично се надовезује на анализу српске вјерске политике наспрам Цариградске патријаршије. Дедовић прати тежак положај српског народа под грчким фанариотским владикама, као и сложен историјат преговора са Портом и Васељенском патријаршијом око именовања српских епископа, контекстуализујући у све то утицаје царске Русије и других великих сила. На локалном нивоу, ови сукоби су илустровани кроз борбу за увођење словенског богослужења у цркви Светог Спаса у Скопљу. Као одговор на ове изазове, аутор прати настанак и значај црквено-школских општина јужно од Шаре, које постају кључни ослонац за опстанак српске просвјете.

Завршна поглавља првог тома анализирају развој српских школа прије ратова из 1876. године и уочене узроке њиховог затварања након рата. Педантно су обрађени напори на штампању уџбеника, прилагођавању њиховог садржаја захтјевима турске цензуре, као и покушаји штампања два кључна национална календара – Вардар (који није добио дозволу Порте) и Голуб (који почиње да излази 1889. године). Отварањем легалних српских књижара у Скопљу, Битољу и Солуну ефектно се затвара фактографски оквир прве књиге.

Други том: Између реформских притисака великих сила и оружане самоодбране (1894 – 1908)

Друга књига (383 страна) обухвата период од 1894. до 1908. године и подијељена је на двије велике хронолошке цјелине: Политика Србије у периоду од 1894. до 1903. године (са 26 поглавља) и Политика Србије према Македонији 1903–1908. године (са 21 поглављем).

Први дио ове књиге уводи читаоце у опште унутрашње стање Османског царства крајем 19. вијека, указујући на велике политичке и социјалне кризе које су непосредно детерминисале прилике у македонским вилајетима. Аутор детаљно анализира појаву, програме и теренско дјеловање нових наоружаних револуционарних организација (ВМРО), као и злочине који су вршени над тамошњим српским живљем. На дипломатском плану, испраћени су напори српских влада, са посебним нагласком на улогу и значај влада Стојана Новаковића и Ђорђа Симића на заштити националних интереса. Изузетну вриједност има поглавље посвећено српско-црногорским преговорима на Цетињу током 1896. и 1897. године, који су за циљ имали усклађивање заједничке акције двије српске државе у македонском питању, али су на крају пропали због немогућности договора око интерес-

них сфера, што већ тада иницира ране планове за четничку акцију (1897).

Надаље, аутор прати Конференцију српских конзула из 1899. године, након чега се детаљно посвећује рјешавању црквеног питања, односно дугом и мукотрпном процесу који је довео до именовања Дионисија Петровића за рашко-призренског и, коначно, Фирмилијана Дражића за скопског митрополита (1902), што је представљало епохалан успјех српске дипломатије.

Други дио ове књиге доноси анализу прилика током Критске кризе, када су арнаутски зулуми над Србима постали свакодневица, што је навело српску владу на оштре дипломатске кораке и издејствовање слања специјалне Садедин-пашине комисије ради истраге. Преломна тачка овог сегмента је Илинденски устанак 1903. године. Аутор се детаљно бави анализом разлога избијања устанка, питањем његове аутентичности и позадине, као и далекосежним посљедицама које је оставио по хришћанско становништво, праћено реаговањем српске владе и домаће јавности.

У ову другу цјелину уводи нас и детаљан приказ реформских покушаја великих сила кроз Мирцштегски програм из 1903. године. Дедовић пажљиво прати реакције српских дипломата у европским пријестоницама према овом договору Русије и Аустро-Угарске, наглашавајући напоре Београда да спријечи намјеру Беча да се западни дјелови Косовског вилајета изузму из реформи. У контексту ових међународних притисака, обрађена је и дјелатност Србије и Бугарске која је 1904. довела до потписивања јавног трговинског уговора и тајног савезног уговора, који ипак нису донијели трајне резултате. Потпуно неодржив безбједносни положај народа доводи до стварања првих сеоских чета 1903. године у циљу самозаштите, чиме започиње историја Српског четничког покрета у Македонији (Српске одбране). Аутор прати организацију, начине наоружавања, логистичке канале, унутрашња неслагања у Министарству иностраних дјела у Београду, као и оштре дипломатске притиске Велике Британије која је захтијевала обуставу ове акције. Други том се завршава веома важним прегледом Наставног плана из 1906. године, који је важио све до 1912. и дефинисао модернизацију предмета и програма у српским школама.

Трећи том: Младотурски режим, институционална борба и предвечерје Балканских ратова (1908 – 1912)

Трећи и завршни том монографије (Краљево, 2022, 483 стране) хронолошки заокружује ову велику тему кроз 22 мање, тематски структуриране цјелине. У овај период нас уводи анализа спољне политике Аустро-Угарске, Русије и Велике Британије према Турској. Посебна пажња

посвећена је познатим аустроугарским плановима за изградњу Санџачке жељезнице (пруга Митровица–Скопље) у склопу њене стратегије продора ка истоку (Drang nach Osten), као и одлучним контра-мјерама и реакцијама српске владе. Сљедећа цјелина посвећена је Младотурској револуцији (1908).

Аутор изванредно анализира унутрашње кризе Османског царства које су претходиле преокрету, упоредо пратећи дешавања у српским срединама.

Детаљно су описани догађаји који су довели до успостављања уставности, као и однос српског народа и званичног Београда према Младотурцима.

Овај сегмент доноси и анализу положаја Срба током драматичне Анексионе кризе, када су Србија и Османско царство, подстакнути заједничком аустроугарском претњом, повели озбиљне преговоре око склапања заједничке Војне конвенције. Након проглашења уставних слобода, Срби прелазе на легалне облике борбе кроз рад „Српске народне организације Срба Османлија". Аутор прати њихове везе са Младотурцима, учешће на парламентарним изборима 1908. године под веома специфичним условима, као и рад историјске Прве скупштине српског народа организоване у Скопљу 1909. године. Завршни дио трећег тома расвјетљава судбину српске револуционарне организације након успјеха Младотурака и разлоге који су довели до њеног привременог обустављања. Међутим, убрзано урушавање младотурских обећања, симултано проглашење независности Бугарске и стварање организације Народна одбрана у Београду брзо мијењају прилике. Дедовић анализира безбједносну анархију у Македонији од 1909. до 1911. године, велику албанску побуну у јуну 1909. године, што је коначно приморало српску владу на поновно активирање оружане четничке акције пред избијање Првог балканског рата. У овом блоку анализирано је и завјереничко оснивање тајне организације „Уједињење или смрт" (1911), као и општа динамика српско-бугарских односа до 1912. Године посматрана кроз суочавање њихових комитских структура. Књига се завршава изузетно вриједним поглављима о стању српских школа у Скопском санџаку, Солунском и Битољском вилајету, ђе су за све школске године (од 1907/1908. до 1911/1912) табеларно изнијети прецизни подаци о броју ученика, школа и наставника, уз осврт на наставне програме и свечане прославе Светог Саве.

Закључна разматрања и општа оцјена дјела Тротомна монографија др Вукашина Дедовића посвећена комплексном дјеловању Краљевине Србије на заштити сопствених државних интереса и физичког опстанка српског живља у Старој Србији и Македонији представља фундаменталан и изузетно важан допринос модерној српској историографији. Аутор је на научни и методолошки исправан начин представио све радно-политичке инструменте са којима је српска држава тада располагала. Кроз три књиге успјеш-

но се деконструише постепена трансформација српске акције: од почетних просвјетних, културних и црквених напора усмјерених ка јачању српске свијести и супротстављању добро организованој бугарској и грчкој пропаганди, па све до касније фазе у којој је Београд, усљед немилосрдног терора на терену, морао активно прећи на поље оружане самоодбране како би заштитио свој народ и идеју српства, нарочито од насртаја бугарских комитских одреда.

Обиље примарне архивске грађе, прецизне статистичке табеле о школству и детаљна хронологија чине ову заокружену трилогију незаобилазним научним полазиштем за сва будућа истраживања Балкана и Источног питања на прелому вијекова. Писана јасним, прецизним и научно утемељеним стилом, монографија Вукашина Дедовића се са великим задовољством може топло препоручити како стручним научним радницима, тако и широј читалачкој јавности коју привлачи ова динамична национална повијест.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 94

Проф. др Радош БАКИЋ

О ПОРЕКЛУ „ПРЕЗИМЕНА” МИЛОША ОБИЛИЋА

У овом чланку бавићемо се пореклом (условно речено) презимена великог српског јунака Милоша Обилића. Извори из времена Косовске битке недвосмислено потврђују да је Милошево изворно „презиме” било Кобилић, при чему су постојале варијације као на пример Кобиловић или само Кобила. Додајмо да о Милошу не постоје никакви поуздани историјски подаци, а да се назив Обилић јавља неколико векова после Косовске битке.

У народној традицији постоји неколико покушаја да се објасни његово помало необично презиме, које свакако (у најмању руку) асоцира на кобилу.

Тако према једној легенди, Милоша је дојила кобила па одатле потиче и назив Кобилић. Према другој легенди, када је кнез Лазар видео Милошеву мајку како га доји он је рекао: „*Међер обила мајка родила обила јунака!*”, где реч *обила* значи у ствари *велика*, *велик* односно *обилна*, *обилан.*

Поменимо да је у свом делу „Са балканских источника”, познати лингвиста Милан Будимир изнео мишљење да је Милошево презиме, али такође и његово име, у ствари албанског порекла, што није вероватно.

У та времена још нису у потпуности постојала фиксирана презимена у данашњем смислу. Оно што је играло улогу презимена најчешће се односило на неког од непосредних предака (као на пример Стефан Лазаревић) или је описивало неку друштвену улогу коју је та особа имала (као на пример Краљевић Марко). Објашњење које ћемо овде понудити је у том духу, што га чини природнијим и логичнијим од горе поменутих.

Кад говоримо о презимену Кобилић, намеће се јака веза са појмом кобиле, али како наћи логичну везу између ове животиње и једног великог јунака као што је то био Милош? У нашем објашњењу поћи ћемо од онога шта је Милош неспорно био. Иако о Милошу практично нема поузданих историјских података, оно што се може за њега поуздано рећи је да је био витез, и да је као такав ушао у предање и народну поезију. Шта је то иначе витез? Витези су у то време најчешће били племићи који су у борбу ишли као коњаници. У то време обичан народ није могао да тако лако поседује коња, посебно не оног јахаћег, јер је то изискивало материјална средства.

Када погледамо реч за витеза у разним језицима видимо да та реч и буквално значи „коњаник, јахач”. Наведимо неке примере:

немачка реч за витеза је *ritter,* изведена је од глагола *rieten* = јахати*;*

велшка реч за витеза је *mearchog* и изведена је од велшке речи *mearh* у значењу „коњ”;

у романским језицима реч за витеза је изведена од латинског *caballarius* у значењу „коњаник”, која је изведена од вулгарнолатинског *caballus* што значи „коњ”.

Споменимо да од речи *caballarius* иде реч *каваљер*, која је у употреби и у нашем језику.

Приметимо да је поменуто *caballus* = коњ, очигледно исто што и наше *кобила,* па би самим тим и *caballarius* било исто што и наше *кобилић*. Тако долазимо до закључка да „Кобилић” у ствари значи буквално „коњаник”, а у пренесеном значењу „витез”. То би „презиме” било истог смисла као на пример презиме „Витезовић” које се очувало до данашњих дана.

То је у савршеном складу са статусом Милоша Обилића који и јесте био витез, и као такав остао запамћен и у народном предању.

При томе, у речима *caballus* = коњ, и *кобила* немамо идентично значење, јер се ради о мушкој односно женској јединци. Таквих померања у значењу има и у другим случајевима, па је на пример поменуто велшко *mearh* у значењу „коњ” у сродству са енглеским *mare* у значењу „кобила”.

Можда изгледа нелогично да се појам *коњаник* односно *витез* изводи у нашем језику од речи *кобила,* а не од речи *коњ,* али таквих примера има и у другим језицима. Тако на пример у арапском језику коњ се каже *хисан*, а кобила *фарас*, док се коњаник, витез каже *фарис.* Видимо да и у арапском језику постоји веза појмовова *витез* и *коњ,* али да се појам *витез* у ствари изводи из појма *кобила*, а не *коњ.*

Што се тиче саме речи *витез,* како то бележи П. Скок, највећи број аутора сматра да је ова реч позајмљена из других језика. У вези са речи *витез* треба навести да је и она тесно повезана са појмовима коња и коњаника. Та веза се види, на пример, у народној песми „Слуга Милутин”. У тој песми слуга Милутин се враћа из Косовског боја и с обзиром на то да је тешко повређен не може сам да сиђе с коња, па се обраћа царици Милици речима: „*Скин› ме, госпо, са коња витеза”.* Синтагма *коњ витез* јавља се и у народној песми *Женидба Душанова.* Ако је тачно да је *витез „*увезена” реч, онда се поставља питање: која је наша изворна народна реч за коњаника-витеза? Логично је да то буде баш реч *Кобилић*. Додајмо и то да је саму реч *витез* логично повезати са француским *vitesse* у значењу „брзина”, јер су коњаници у оно време били појам брзине.

Презиме Кобилић се не уклапа у данашње естетске стандарде, али естетски стандарди (у овом случају језички) су нешто што се мења са временом и од епохе до епохе. Многа лична имена из тог времена данас би звучала необично (на пример лично име Прибац, како се звао отац кнеза Лазара). Сем тога, слична презимена су постојала све до 18. века у Дубровнику и Требињу и то баш у време Косовске битке. Како је то забележио Јиречек, тамо су у то време постојале племићке породице Кобилић и Кобиљачић, које су тек у 18. веку промениле ово презиме јер је постало „непристојно". Наша традиција је проблем пристојности решила тако што је Кобилић трансформисала у Обилић. Занимљиво је овде навести да је најстарији познати предак руске династије Романова био Андреј Иванович Кобила и да су се по њему његови синови звали Кобилини, што очигледно никоме није сметало.

Додајмо само на крају да је убиство Мурата један чин који се потпуно различито описује у различитим изворима. Поред најчешће навођене верзије по којој је Милош убио Мурата на превару, најстарије турске хронике говоре да је Мурат убијен тако што је након боја обилазио бојно поље па га је изненада напао и убио рањени српски ратник који се претварао да је мртав. Постоје и друге верзије Муратовог убиства које су у несагласју са „званичном" верзијом.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 09

Saša RADUNOVIĆ

ELEGIJA O MLADOSTI I O ZEMLJAMA KOJE VOLI AUTORKE MEVLIJE ISLAMOVIĆ

(Mevlija Islamović - "U ogledalu uspomena - Nizozemska", "Nova Pobjeda" Podgorica, 2026. godine, 270 strana)

U izdanju podgoričke "Nova Pobjede", iz štampe je izašla knjiga „U ogledalu uspomena – Nizozemska", autorke Beranke Mevlije- Mece Islamović.

Knjiga je izašla u tiražu od 500. komada, štampana je u "Grafo Group d.o.o", lekturu je vršila Jovanka Vukanović, koja je, sa Jasenkom Lalović i recezentkinja, a knjigu je likovno oblikovala Ankica Remiković.

Ovaj debitantski poduhvat Islamovićke predstavlja rukopis esejističke proze i svojom sadržinom predstavlja elegiju o mladosti i zahvalnosti autorke prema zemlji u kojoj živi duže od 30. godina, ali i zemlji svog porijekla.

Kako je u svojoj recenziji istakla Jasenka Lalović, pred čitaocima je knjiga eseja u kojoj će prepoznati autentičan glas autorke, sposoban da na zanimljiv i emotivan način prenese svoje ideje čitaocima.

"Posebno je impresivno kako autorka uspijeva da iz običnih trenutaka i detalja stvori univerzalne refleksije – o životu, vremenu i prostoru, o povezanosti generacija, o snazi uspomena i pamćenja. Njena sposobnost da spaja različite slojeve iskustva i znanja, ali i da ih prenese sa jasnoćom i elegancijom, čini ovu zbirku vrijednim doprinosom savremenoj esejističkoj prozi. U cjelini, ova knjiga nudi čitaocu i intelektualni izazov i emotivno bogatstvo, i ostavlja snažan utisak autentičnog, promišljenog i duboko posvećenog glasa", navela je Lalović.

Njena koleginica, Jovanka Vukanović je dodala da, u prožimanju istorijsko-faktografskih stavki, lirskih osvrta, introspektivnih meditacija, biografsko-memorijskih inserata, a sve u znaku empatije i uranjanja u šarenilo života bez kompleksa i predrasuda, naziremo i poruku autorke: svijetu iz kojeg dolazimo, čiji je duh dijelom oformio i naš sopstveni, i onom svijetu u koji ulazimo, čiju trajektoriju tek treba da upoznamo – prići samo otvoreno, objektivno, pažljivo.

"Jedino na taj način ćemo spoznati da je naša, ljudska civilizacija, gledano kroz širu interpretativnu opciju, samo jedan vid sintetizovane matrice različitih kultura, vjerovanja, temperamenta, etno-tradicijskih iskustava koja nas, kao

pojedince, neizostavno dotiču i utiču na naš život i sudbinu. Samo mogućnost ogledanja daje nam priliku da sami sebe (o)cijenimo", kazala je Vukanović.

Mevlija Islamović rođena je u Beranama gdje je završila osnovnu školu i Gimnaziju, nakon čega je upisala fakultet u Sarajevu, a usljed rata i raspada bivše SFRJ preselila se u Holandiju gdje je formirala porodicu i gdje i danas živi.

Podsjetimo, Mevlija – Meca Islmović je bivša stonoteniserka i predstavlja jednu od legendi ivangradskog i crnogorskog stonog tenisa za žene iz perioda kraja 80- tih godina XX vijeka.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 83

Снежана Р. РАДУЛОВИЋ

ЕСТЕТСКА ВРЕДНОСТ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА ПОСТАЛА ДРУГОРАЗРЕДНА ВРЕДНОСТ

Интервју са проф. др Слободаном Владушићем[1]

Слободан Владушић (1973, Суботица, Србија) доктор је књижевних наука, универзитетски професор, оснивач „Центра за истраживање и популаризацију српске књижевности“ при Одсјеку за српску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду, књижевник, романописац, есејиста, књижевни критичар, уредник, колумниста... Једно вријеме (између 2013. и 2016. године) је уређивао најстарији живи књижевни часопис у Европи „Љетопис матице српске“; био је уредник критике у часопису „Реч“, уредио је неколико бројева часописа „Луча“ (који издаје Српски културни центар у Суботици), а књижевне приказе и есеје писао је и за дневне новине „Политику“ и „Вечерње новости“, док је публицистику писао за: „Нин“, „Недељник“, „Печат“...

Један је од најчитанијих савремених писаца чија дјела се продају у неколико десетина хиљада примјерака, чија дјела доживљавају неколико издања.

Његова најзначајнија дјела су књиге теоријске прозе „Црњански, Мегалополис“ (2011) и „Књижевност и коментари“ (2017) и романи: „Форwард“ (2009), „Ми избрисани“ (2013), „Велики јуриш“ (2018) и „Омама“ (2021).

Добитник је многих престижних награда („Милан Богдановић“ за најбољу новинску критику у електронским и штампаним медијима на српском језику (2004); „Виталова награда“ за роман *„Форwард“* (2009); „Исидора Секулић“ за књигу *„Црњански Мегалополис“* (2011); „Меша Селимовић“ за роман *„Ми избрисани“* (2013); „Лаза Костић“ и „Ђорђе Јовановић“ за књигу *„Књижевност и коментари“* (2017); „Јанко Веселиновић“ и „Светозар Ћоровић“ за роман *„Велики јуриш“* (2018); „Бескрајни плави круг“ за роман „Омама“ (2021)).

Члан је књижевне групе „П-70“.

1 Словословље
http://www.slovoslovlje.com/2024/06/intervjusaprofdrslobodanom.html

*** Како бисте Ви дефинисали умјетност и шта она за вас значи?**

За мене је уметност начин на који уметник изражава сопствену личност. Личност уметника се састоји од његове моћи да ствара нове имагинарне светове и његове животне приче која је заправо, грађа за то стварање. Уметничко дело повезује уметника са другим људима, који то уметничко дело могу да прихвате као нешто што је и за њих врло интимно. То знам из личног искуства. Када сам као постдипломац једном анализирао Пушкинов роман у стиховима „*Евгеније Оњегин*“, стекао сам утисак да је то и мој роман, а не само Пушкинов. Његови јунаци су и мени постали веома блиски, јер сам их толико добро упознао да су ми на неки начин постали пријатељи. И данас када помислим на Оњегина, ја нисам помислио на књижевни лик, већ на једног човека кога сам имао срећу да упознам. Можда је у томе тајни смисао уметности: она нам пружа могућност да се дружимо са људима, са којима се вреди дружити.

*** Синергија науке и умјетности.**

Неки уметници су себе као писце видели као научнике: рецимо, то је био случај са Балзаком који је пишући своју Људску комедију, веровао да пописује и открива типове људи у Француској прве половине 19. века, на начин сличан биологу који пописује врсте животињскг царства. Емил Зола, натуралистички писац друге половине 19. века, сматрао је да роман нека врста експеримента у коме се јунак, обдарен специфичним биолошким наслеђем, поставља у посебну ситуацију у којој то његово наслеђе долази до изражаја. Киш је говорио да је у свом роману „*Пешчаник*“, на основу једног писма који је написао његов отац, жртва Холокауста, реконструисао један нестали свет, исто онако како би научник на основу једне кости могао да реконструише изглед неке нестале животиње. Са друге стране, када помислимо на Теслу и његова спектакуларна открића која су га водила далеко изван хоризонта познатог света, понекад се запитамо да ли је он био само научник или научник и уметник, који је откривајући свет, заправо стварао нови свет. При том, знамо да је Тесла волео стихове Змаја, што показује да врхунским научницима уметност није страна, као што ни врхунским уметницима није страна наука.

*** Тема Вашег магистарског рада је „Дезинтеграција мотива мртве драге у српској поезији 20. века“. Зашто сте изабрали ту тему?**

У серијама, филмовима па и у романима и причама, јунаци често дођу до неког важног открића или идеје у тренутку који самим тим постаје

незабораван. У животу, чини ми се, таквих привилегованих тренутака нема баш пуно, јер се идеје и открића не појављују изненада као епифаније, већ полако освајају вашу свест. Када постанете свесни њиховог присуства, чини вам се да су у вама већ одавно, што је заиста и тачно. То је био случај и са мотивом мртве драге, чији сам историјат дао у књизи „*Ко је убио мртву драгу*“. Не знам, укратко, када се и како појавила у мојој свести, али знам да је било лепо читати неке велике песме, које се базирају на том мотиву: у српској књижевности такве су најмање три, врло чувене: Дисова, „*Можда спава*“, Костићева „Santa Maria della Salute“ и Миљковићева „*Узалуд је будим*“.

*** Милош Црњански и Ви. И Ваш докторат и Ваше стварање повезали сте с Милошем Црњанским.**

Црњански је писац на коме сам докторирао, а тај мој докторат, мало прерађен, објавио сам као књигу теоријске прозе под насловом „*Црњански Мегалополис*“. Поред овог доктората, о Црњанском сам написао још и безброј других текстова, а он је истовремено и један од јунака мог последњег романа „*Омама*“. То свакако говори да ми је он близак писац и да ми је близак његов поглед на свет, иако наравно, то не значи да је мој и његов поглед на свет потпуно идентичан. Дакле, ја нисам фан Црњанског, нити ми смета што се и неки други тумачи баве Црњанским на свој начин, који се разликује од мог. Себе више доживљавам као човека који се бави српском књижевношћу у целини, а Црњански је само један од писаца које сматрам себи блиским и са којима, некада у мислима, разговарам. Иначе, дружења са тим мртвим људима, сународницима, чије нам јединствене личности остале завештане у њиховим текстовима, сматрам за једну од највећих повластица у свом животу.

*** Написали сте четири романа. Можете ли нам рећи нешто о њиховом стварању и успјеху који сте постигли својим стварањем?**

Мислим да сам у сва четири начина, на различите начине, покушао да опишем једну ствар, а то је дух времена у коме живим. Својим студентима увек говорим да је књижевност није азил у који се склањамо, већ начин да постанемо присутнији у свету у коме живимо. Мој први роман „Forward“, има за приповедача вештачку интелигенцију – објављен је 2009. године. Мој други роман, „Ми избрисани“, из 2013. године, повезује судбину наших убијених сународника на Косову са сајбер светом и виртуелном реалношћу: оба ова романа добро су прошла код критике, али не и код већине читалаца. Потом сам објавио роман „Велики јуриш“, који је написан

потпуно другачије од претходних романа. Тај роман може да се чита као историјски роман о Првом светском рату са елементима фантастике, али је исто тако и прича о борби између човека и надчовека, која се прати кроз судбину три лика. Најзад четврти мој роман, „Омама“, говори о Берлину из доба Вајмарске републике, дакле крајем двадесетих година прошлог века, у коме се виде први елементи онога што сам касније у својој теоријској прози назвао Мегалополисом. Што се тиче мојих романа у целини, сада ми се чини да они имају свој самосталан живот, и да неким читаоцима припадају исто онолико колико припадају и мени. То значи да су испунили своју судбину којој ја више немам шта да додам.

*** У децембру 2018. године одржали сте неколико предавања у својству гостујућег професора на Унивезитету за стране студије у Пекингу. Како бисте описали то своје искуство?**

Моја искуства у Пекингу су била врло лепа из више разлога. Прво, Пекинг није само врло леп град, већ је за нас који долазимо из Европе и врло необичан град. Захваљући љубазним домаћинима, имао сам прилику да га у доброј мери обиђем и упознам. Тако сам се срео са једном потпуно другачијом цивилизацијом од оне у којој ми живимо, односно „*под*“ којом ми живимо. То се добро види и по неким свакодневним детаљима из живота Пекинга. Невешћу само један такав детаљ: када уђете у кинеску банку, видите на табли да предност у реду имају војници. То више нигде у Европи нећете видети, и та разлика нешто говори. Ако кинески војник сутра треба да први ризикује живот за Кину, онда је разумљиво зашто ћете му дати предност у реду у банци, или у неком другом реду. Ви му на тај начин одајете захвалност за то што је спреман да се бори за заједничку слободу. Ако те захвалности нема – а у Европи је према војницима нема, јер никоме на пада на памет да им уступи место у реду – како онда можете да очекује да ће се тај човек ризикује живот за вашу слободу. Онолико колико сте спремни да урадите са војника, толико сте спремни да урадите и за своју слободу. Ствари су једноставне: тамо где нема култа војске тамо нема ни култа слободе.

*** Која дјела бисте препоручили читаоцима који желе да се упознају са савременом српском књижевношћу?**

Препоруке за читање су код мене неодвојиве од личности особа којиме препоручујем књиге за читање. Књиге су, наиме, као људи. Ми смо овакви какви јесмо, али се однос других људи према нама разликује: неки људи у нама виде пријатеље, неки људи су према нама равнодушни, а неки су

иритирани самим нашим постојањем. Људи се разликују, па се разликују и књиге које им се могу препоручити. Чак и онда када више људи воли истог писца, рецимо, Црњаског, врло је вероватно да они не воле исте ствари у његовом опусу, него различите. Из ових разлога, уздржавам се од уопштених препорука.

*** Како се српска књижевност данас позиционира на међународној сцени?**

Гете је својевремено имао идеју о светској књижевности коју би чинила најбоља дела националних књижевности. То је међутим, утопија која не постоји, и која вероватно, никада није ни постојала. Културна политика већине држава а посебно великих сила, неодвојива је од спољне политике, што се добро види по добитницима Нобелове награде за књижевност: готово увек, у већој или мањој мери, постоји неки политички контекст унутар кога се бира добитник. Такав контекст је постојао чак и онда када је добитник Нобелове награде уистину заслужио ту награду, као што је био случај са Андрићем. Данас је, на некадашњем Западу, књижевност изгубила своју аутономију, што значи да је естетска вредност књижевног дела постала другоразредна вредност. Оно што се вреднује јесте њена идеолошка функција: да би неко дело било успешно, да би неки писац био успешан, он у 99% случајева не сме да буде идеолошки субверзиван. Уелбек је дозвољени изузетак, то је свима јасно. Даћу вам пример како то функционише: пре две године узео сам књигу једног славног француског писца, прочитао сам десатак страница, а онда сам препоставио шта ће се догодити на крају романа са сваким од јунака у складу са његовом идеолошком позицијом. Разговарао сам са супругом, која је роман прочитала, и све сам погодио. Ако је писац тог романа значајан светски писац, онда вам његов случај показује шта данас јесу велики светски писци, у највећем броју случајева. Што се тиче позиције српске књижевности у свету, немам утисак да се данас системски ради на томе, а када би се радило, онда бисмо морали узети у обзир и ове претходно изречене напомене о позицији саме књижевности у свету, односно некадашњем Западу.

*** Радили сте једно вријеме као лектор за српски језик на Универзитету „Адам Мицкијевич“ у Познању (Пољска). Које су кључне вјештине или карактеристике које би лектор требао посједовати како би успјешно обављао свој посао?**

Лектор за српски језик у Познању сам био свега два семестра, а после тога сам се вратио на Филозофски факултет у Новом Саду, на коме сам већ био запослен као асистент на Одсеку за српску књижевност. Дакле, моја

лекторска искуства нису толико дуготрајна да би у мени могла да оставе неки посебно дубок траг.

*** Које су могуће последице недовољне лектуре на каријеру писца и пријем књиге код публике?**

Читање књиге која није лекторисана на одговарајући начин, подсећа на вожњу колима на аутопуту препуном рупа. Између свих мојих књига које сам до сада објавио, а има их више од десет, постоји једна за коју нисам сигуран да је уопше лекторисана. Лично, мени се као аутору та књига у великој мери смучила, а вероватно се смучила и читаоцима који су је читали. Наиме, није лако читати текст када на свакој страници морате да пређете преко неколико словних грешака. Срећом, остале моје књиге су биле лекторисане врло коректно и то је један од разлога зашто су већину њих људи радо читали. Питање лектуре јесте, укратко речено, тест озбиљности издавача.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Prof. dr Sonja TOMOVIĆ ŠUNDIĆ

ČAROBNA SLIKA ITALIJE SLOBODANA VUKOVIĆA

Slika Italije iz pera Slobodana Vukovića je čarobna, kao što atribut čarobno nosi sve sto izađe na svjetlost dana iz njegove stvaralačke radionice.

Autor je vrstan publicista, ali posjeduje i dar da svoju putopisnu prozu ispisuje kao prvorazredno književno djelo, sa estetskim dometima i slikovitošću koja plijeni pažnju čitalaca.

Slobodan Vuković nam je svojom novom knjigom "Putovanje Italijom" (izdavač "Komuna"), dočarao italijanske gradove, raskošne tragove Rima, Španske stepenice, Koloseum, njegove prekrasne trgove, fontane, galerije, muzeje, vrevu na ulicama, ali nam je živo predstavio i nezaboravnu Veneciju, Bari, Napulj...

Sve te gradove blagoslovene italske zemlje, toplinu juga i Mediterana. Čitajući njegove putopise imamo priliku da se upoznamo sa jednom od najvećih evropskih kultura, njenom renesansom, barokom i modernom umjetnošću koja Italiju čini vjekovima središtem naše civilizacije.

Vuković je rafinirani opservator, njega zanose umjetnički djela, događaji koje pomno prati tokom putovanja, zanimljivi ljudi i pojave, ali i restorani i nacionalna kuhinja, vina i jela koja kuša, i koja mu pomažu da shvati način života, navike i običaje.

Sve u svemu pred našim očima iskrsava to krasno podneblje u novom svjetlu, kroz brižljive opise i detalje, ali i inspiraciju i želju da svom unuku Maksimu, koji nosi ime njegovog oca, i koji je krajem Drugog svjetskog rata boravio u Italiji, pokaže veličanstvenu materijalnu i duhovnu zaostavštinu nama susjedne zemlje, od koje nas dijeli morska pučina...

Naravno, zapisi Vukovića, bili bi nepotpuni bez podsećanja na Njegoševa putovanja Italijom, o kojima svjedoči Ljuba Nenadović. Kao čovjek velikog obrazovanja, pisac nam ukazuje na najfinije spone, unutrašnje veze, pjesnika, i njegov dodir sa umjetnošću, i likovnošću, kolorita i bogatstvom, izraza, koje putnike ovog i onog vremena ostavlja bez daha.

Sudeći po svemu naša šira javnost će ovim novim djelom Slobodana Vukovića, dobiti štivo pitko za čitanje, prepuno simbola koji se slikovito utiskuju u našu svijest tako da postajemo aktivni sudionici jednog izuzetno nadahnutog načina pripovijedanja.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41- 32

Sonja ŽIVALJEVIĆ

O LEGENDAMA DURMITORA PROKLETIJA I BJELASICE
(planine u kojima i danas vile kolo vode)

Vremeplov

Na području Durmitora, Bjelasice i Prokletija, odakle najveći dio voda Pivom, Tarom i Limom putuje iz današnje Crne Gore do Crnog mora – ljudi su živeli od najdavnijih vremena. Najbolje i najbrže se kroz vekove može proći šetnjom kroz Polimski muzej u Beranama: kraj ogrlice od vučjih očnjaka iz kamenog doba, ukrasa od ćilibara iz vremena Ilira, ostataka grčke i rimske keramike, uglancanog srednjovekovnog pancira, kovanih novčića, fragmenata fresaka, osvojenog turskog oružja...

Tragovi plemena i naroda, verovanja, mitova i religija vidljivi su i van muzeja, u pećinama, na tumulima i grobljima, crkvištima, zaraslim tvrđavama, u rudarskim oknima, u selima i na katunima, na stazama i putevima, stenama.

I u rečima. Neverovatno je uzbudljivo pronalaziti tragove naroda, bratstava, plemena, porodica i pojedinaca, njihovih istorijskih (ili sudbinskih) preokreta i svakodnevice, tragove strahovanja, nadanja i snevanja – u legendama, pričama koje su izgovaranjem, pripovedanjem, a poslednja dva veka i pisanjem, plovile kroz prostor i vreme, istovremeno se neprekidno menjajući i čuvajući se. Legende i nema ako se iznova ne priča, ako se ne menja. Upravo ta njena osobina čini je ne samo živom i živahnom (jednako kao drvo, ili leptir, ili dete), nego i izuzetno podsticajnom.

Za razliku od bajke, legenda je karika u onom što nazivamo vreme. Ona pokušava da svedoči i sačuva od zaborava istinita dešavanja, ali i domišljata objašnjenja za nejasne pojave, stvorenja ili ljude. Poziva vas da tragate za zrnima istine, istražite vladare i podanike, Kelte koji Ilirima pokazuju plug, stećke na Durmitoru i kiljane na Momonjevu, autonomiju rudara Sasa u Brskovu, svece i dubrovačke trgovce, Tatare osvajače i tatare - kurire... i još mnogo toga.

Legenda zove da je prenesete dalje. O da, šapuće pritom, slobodno me nakiti i namiriši, dodaj ime koje je neko ispustio, opis na koji se zaboravilo, dijalog koji je sanjivi pričalac preskočio..., sve je to u redu, samo neka zagrgoljim, neka tečem, nek se prelijem zajedno s lišćem, neka odlepršam, neka me magla udahne...

Koreni

Sve je, možda, počelo na Bjelasici.

Nakon prvog iznenađenja da se do vrhova Bjelasice može doći bez većeg napora, usledilo je drugo: lepota *Pešića jezera* dole, pod njima. Jarka plava boja, svetlucanje, mir koji isijava. Dok su se ostali šetali okolo, sedela sam na ivici padine i posmatrala kako mlađani, jedri oblaci hitaju ne mnogo visoko iznad mirne vode i okolnih planinskih strana. Izgledalo je da senke oblaka putuju brže od njih, i dramatičnije, preskačući prepone, izvijajući se i lomeći u šumama, preko vode, trava, talasastih stena.

Znala sam za legendu o vili i bijelom konju koji je živeo u Pešića jezeru. Tog dana, a bilo je to pre najmanje 25 godina, prvi put sam se zapitala kako su legende nastajale. Zašto na našim planinama postoji toliko vila i priča o njima. Otkud ideja o krilatom konju. Da li se Propova teorija o istorijskim korenima bajke može primeniti i na legende. I gde je granica između legende i bajke...

Bio je početak juna. Predivno rano popodne u kom je sunce izvlačilo mirise iz trave i cveća, ali i zaostalog snega u usecima. U ovo doba čobani su već malo opijeni vazduhom i pospani. Sede ovako, kao ja, dremuckaju, trepću, kroz poluspuštene kapke gledaju kako se senke oblaka sustižu i uvijaju, lepršaju, kao paperje, gore-dole, gore-dole, oko jezera, sve brže... Kao da lepršaju velika, svetla krila.

Postalo mi je jasno. Svakako, i legende i bajke imaju istorijsko korenje, ali u Crnoj Gori jednako je značajno i ono – prirodno. Neverovatna raznolikost planinskih pejzaža, visoki vrhovi i večiti sneg, duboki kanjoni, ušuškane doline, ćutljiva jezera i ćudljive reke, neobične stene, hladni izvori, stare šume, livadsko cveće svih mogućih boja, oglašavanje i navike ptica, veličina leptira, oblici buba, ukusi divljeg voća, miris smole u smrčama, mekoća mahovine, džinovski listovi lopura, savitljiva vrba, rukopisi ili nebopisi na kamenju, noći u kojima potoci huče i buče da zagluše sove, noći u kojima jezera prestaju da dišu, avgustovske noći u kojima se zvezde spuštaju kao poklopac, nisko, čikajući u život zaljubljene da ih dohvate, jutra u kojima s rosom nestaju i lovci i strah.... i još toliko toga, uvek drugačijeg, neobičnog, nejasnog, prekrasnog, teško objašnjivog – teralo je na razmišljanje, na traženje odgovora, razgorevalo je radoznalost i maštu, podsticalo stvaralaštvo, oblikovalo smisao za lepo. Za bogatstvo i lepotu narodne književnosti nastale na tlu današnje Crne Gore sasvim sigurno je, pored bogate istorije zaslužna i magična lepota veličanstvene prirode.

Starost

U Durmitorskim i Bjelasičkim legendama pokušala sam da legende grupišem od najstarijih ka najmlađim. No, teško je legendama odrediti starost. Naravno, po temama i likovima može se reći da su neke iz vremena paganstva, srednjovekovne, iz perioda turske vladavine ili novije. Međutim, svaku takvu sistematizaciju treba posmatrati s velikom rezervom. Jedno je tema, ili lik, a drugo pripovedanje, priča koja ima svoje zakone i u želji da opčini slušaoca ne bira sredstva: i stare i nove motive i fabule, iz svog i iz dalekih tuđih dvorišta. Kako reći da su priče o vilama među najstarijima, kada se u okolini Gusinja priča o nedavnim susretima sa njima? No, vile svakako postavljaju mnogo pitanja i zaslužuju obimno proučavanje. Jer, ima li ih igde na planeti toliko kao u Crnoj Gori? U lirskim i epskim pesmama, u bajkama, u legendama. Nimalo slučajno, po legendi njih je Bog i stvorio upravo ovde, na Prokletijama, od livadskog cveća i rose. Bio je prezadovoljan svojom kreacijom, bilo je to nešto najlepše na zemlji, pa se dosetio da im napravi i bazenčić u kom će se kupati i veseliti - nebu (njemu) najbliže Hridsko jezero.

Možda možemo prihvatiti da su među najstarijim legendama one o psoglavima i o veoma visokim, veoma jakim i dugovjekim ljudima. Zanimljivo je da se u oba slučaja radi o poslednjim potomcima starih naroda – ženskog roda. Na Durmitoru je Visoka prenosila ogromno kamenje za nadgrobne spomenike sa planina do jezera u ravnici – na glavi. Divovske kosti nalažene su na čitavom području Dinarida, sve do Istre, pa su i predanja o ,,ljudima starijim od Grka" slična. Tako se u Lici pominju Nemri, vrlo krupni, jaki, a zbog nekog prokletstva nikako nisu umirali (tj. živeli su i po 150 godina). Jedno od otkrića tog starog naroda koji se, kao i kasniji, uglavnom bavio stočarstvom, je i mlekovod. Dakle, mlekovod kojim je sa Sinjajevine kaluđerima u manstiru Dobrilovina stizalo friško mlijeko – veoma je stari izum.

Psoglavi ljudi veoma podsećaju na grčka jednooka i slična bića. Jesu li njihovi potomci, tj. uvezene ili preživele priče iz vremena kada su grčka plemena vijugala po Balkanu, daleko od ostrva, ili su sećanja na šarenolike mongolske osvajače – teško je znati. U svakom slučaju, opet je njihov poslednji potomak – žena, Psoglava, koja svoje utočište nalazi u Morači. Gde je žena tu je i lonac, pa je tako Psoglavin lonac kao eksponat završio u moračkom manastiru. Barem kako legenda kaže.

Najstariji junaci horor priča verovatno su i zmajevi, ale i aždaje. Dok su zmajevi i ale uglavnom u vazduhu (društvo im prave i veštice, đavoli i zduhači), aždaja najradije drema na dnu jezera (aždaja Plava u Plavskom). Jezera su dom i znatno lepših bića – prekrasnih krilatih konja (Pešića jezero, Crno jezero).

Među motivima koji potiču iz daleke prošlosti je ,,magijski krug", iscrtavanje kruga zaštite. O tom starom verovanju da se zaoravanjem brazde oko sela njegovi

житељи могу заштитити од куге говори легенда о Братонјином врху. У њој се јавља и стари услов за успех тог посла: ангажовање близанаца, људи и животиња.

Људи-џинови, псоглава, виле, ђаволи, вештице, здухачи... а где су словенски богови? У топонимима Требаљево, Требник, Требљевине... чува се сећање на требнике, требишта, места где су боговима приношене жртве. Којим боговима? Нагађа се да су Црна глава и Троглава на Бјеласици, као највиши врхови, име добили по словенским боговима Триглаву и Црнобогу, али биће да су кумовали реални географски детаљи – заобљеност, број врхова и покривеност тамним бором кривуљом. Осим Словена, стада су на Бјеласици, Дурмитору, Виситору... чували и други народи. Илири су на врховима брда и планина, у пећинама, на тумулима, приносили жртве својим божанствима. Као и племена која су се настањивала привремено, попут Келта. Исто су, вероватно, чинили и многи који су били у пролазу – као номади или освајачи.

Тајне имена и радост открића

Легенде отварају и бројна питања поријекла имена и назива, увлачећи нас у море непознаница, нагађања, тајни. Извесно је да су неки топоними чували, одржавали памћење на стварне догађаје или чињенице. Али из ког времена? Такође, многи топоними су сасвим сигурно били инспирација за измишљање прича. Опет, у многим случајевима топоним, чињенице и прича немају ништа заједничко.

Evo једног примера: понавља се, опште је прихваћено објашњење да је град Мојковац добио име тако што је краљ Урош био одушевљен својим (првим српским) кованим новчићима у Брскову па је кликтао „Мој ковани новац, мој ковани новац...” То је симпатичан начин започињања или останка у једном наративу. Међутим, ако оставимо по страни питање да ли је заиста средином 13. вијека зидан град на мјесту данашњег Мојковца, сјетимо се да постоје још и Лесковац, Чаковац, Миљаковац, па не тако далеко од Мојковца Смоковац. Или рецимо – омиљени пелинковац. Направљен (искован) од пелина. И заиста, суфикс –ковац је један од 32 суфикса у творби именица који завршавају на - (а)ц, тј. на непостојано а и ц.

Дакле, мистерија није ковац, већ Мој. Да ли је заиста у питању присвојна замјеница, коју је лако смјестити у краљева уста, или нешто друго? Уосталом, ни планина Мојан није тако далеко...

Или, рецимо – Кучина гора. Наравно, има више теорија о настанку имена, али у историјској литератури се наводе и Кучовласи – скупина Влаха који су сточарили на балканском југу, најближи Цинцарима.

Да, ако кренете у истраживање, свесни да легенда није чиста фантастика – врло лако можете упасти у врло заводљив лавиринт. Научићете штошта, из историје,

geografije, mitologije, antropologije, rudarstva, stočarstva..., i uglavnom nećete razrešiti dileme, one će samo umnožiti. Međutim, mogući su i eureka momenti. Doživljavala sam ih kao da sam pronašla skriveno blago. Tako je bilo i sa Ungrevima.

Prema legedni, Ungrevi su staro pleme koje je živelo na Komovima. Bili su veoma snažni i brzi lovci, uvek na ratnoj nozi s vilama, a ponekad bi se zabavljali (ili takmičili) bacajući ogromne stene u Taru. To objašnjava stene-samce u kanjonu, kao i pridev ungrevit koji se sačuvao u tarskom području i u Kučima do danas.

Kopkali su me ti Ungrevi. Kopala sam, ali ništa nisam našla. I onda, slučajno, u razgovoru sa Olgom sa Krima, polutatarkom-poluciganком, saznajem da su Ungrevi bili cigansko pleme. Živeli su na jugu današnje Mađarske, zajedno sa drugim plemenima koja su se razlikovala po delatnostima: kovači, pevači, dizajneri nakita, cirkuzanti, putujući zabavljači. Ungrevi su bili lovci na medvede. Snabdevali su mečkare, dresere koji su na vašarima zarađivali za život terajući mečke da igraju uz daire. Kako su se lovom bavili generacijama, razvili su posebne veštine, brzinu i okretnost, pa su se i fizički, stasom i snagom, razlikovali od ostalih. Razumljivo je da su Ungrevi južno od Dunava tragali za plenom i da su se zadržali, možda neki i ostali na Komovima i Bjelasici. Zanimljivo je da ih pridev i legenda čuvaju od zaborava.

Stepenice za priču

Draž legende nije samo u otkrivanju šta u njoj može biti istina. Šta govori o prošlosti, verovanju, običajima, moralu... Jer, ona je ipak pre svega priča, najčešće kratka, vrlo sažeta. Priča koja ima svoju glavu i svoje srce, svoje putanje i zavijutke, svoja pravila.

Neki junaci, motivi, sižei jesu opšti, zajednički. Sveti Sava štapom budi izvore. Marko Kraljević ostavlja svoje džinovske otiske. Turci su češće prevareni i ismejani nego pobeđeni...

Svatovska groblja srećemo svuda. Na Bjelasici čak tri lokaliteta se tako zovu. Ipak, najzanimljivija je priča o jednom izdvojenom grobu na Prokletijama, za koji se tvrdi da pripada mladoženji, junaku, koji je svoju u sukobu svatova odrubljenu glavu nosio pod miškom i tako se odmicao od bojišta. Ovakvu scenu srešćemo u mnogo udaljenijim pričama, i prostorno i vremenski.

Zanimljivo je da se na svim planinama u Potarju i Polimlju pričalo o nekoj hrabroj devojci ili mladiću koji noću odlazi do izvora i tamo strada - od straha, slučajno privezavši sebe za zemlju nožem koji je trebalo da bude dokaz hrabrosti. Ovo se čini kao vrlo moguća, stvarna priča iz života na katunu, ali nije verovatno da se dešavala baš često i svuda.

Lutajućih motiva, opštih mesta ima još. Razumljivo, eto, na primer, gore su dom gorskih vila. A gorske vile imaju slične naravi i navike, nimalo jednostavne. Interesantno je da ima više legendi koje govore o milosrđu i dobroti vila, o izvorima i jezerima koje učine ljekovitim, nego o njihovoj ljubomori, osvetoljubivosti i sebičnosti. Najzanimljivije je da su gorske vile koje žive na Komovima najplemenitije, najljubavnije i najsrećnije. No, i one, ako se udaju za čovjeka, teže da se vrate zavičaju: pećinama, izvorima kraj kojih igraju kola, oblacima oko visokih vrhova.

Toliko vila ima svuda da je prosto nemoguće ne verovati u njihovo (makar nekadašnje) postojanje. U podnožju Prokletija rađala su se i deca, verovatno vilinska, sa krilima. Verovalo se da će takva deca umreti ako ih bilo ko osim majke vidi, pa se vodilo računa o tome.

Ipak, najveća misterija oduvek su bila jezera. A njih, hvala bogu, na našim planinama ima poprilično.

Ništa nije tako golicalo kao savršeno mirna voda ledničkog jezera. U goloj ravnici, sama, bez žbuna i drveta da je pozlati lišćem. U šumi, pritešnjena sa svih strana visokim smrčama, tamna, puna zmijastih senki. Voda plava, duboka i ledena, nemirna. Voda koja klobuča.

Iz jezera iskače krilati konj, ili crni ovan (Galjak). U njemu đavo stanuje sa đavolicom, ako je manje (Vražje jezero). Veliko je rezervisano za aždaju (Plava). Ako nesrećna devojka skoči u jezero može postati vila (Zelena). Ako se vile kupaju u njemu, postaje lekovito (Hridsko). Ako se čobanin utopi u jezeru, postaje njegovo zauvek (Avdijino jezero).

Ako bismo birali favorite, aždaja Plava je sigurno „zvezda" Prokletija. Zaslužila je da se u knjizi nađu dve varijante legende. Pre svega zbog izvanrednog načina na koji je narodni stvaralac objasnio pojavu ili postanak aždaje: u lepotici koja zbog gordosti ostaje neudata raste zlo. Od viška zla pretvara se u zmiju otrovnicu. Zlo raste i dalje pa ona ujeda drugu zmiju i tada se pretvara u aždaju kojoj moraju prinositi žrtve - mlade. Srećom, tu priči nije kraj. Pojavljuju se hrabri borci...

I hrabre ratnice...

Jedno od veoma prijatnih iznenađenja bili su neki likovi žena u legendama. Osim vrednih planinki, mudrih baka koje se razumeju u biljke, osim rođaka-veštica, nerotkinja i dojilja, pojavljuju se i one koje je trebalo upamtiti po hrabrosti i domišljatosti. Najčešće su to devojke ili žene koje su ubijale otmičare, Turke, i uspevale da pobegnu. Evo i čobanice koja malom puškom brani svoje stado. Ili napije turske vojnike i pokupi im oružje.

Dve su devojke na posebnom mestu u ovoj galeriji likova. Tita, ,,Vusijeva ćerka", koja se bori i pobeđuje Romana na prokletijskim liticama, i Olja, harambašica koja predvodi četu hajdučica na Bjelasici, koja poznatom megdandžiji pokazuje ko je bolji.

Obe su do sada bile slabo poznate. Valjda su ih vekovima zaklanjala široka pleća sinova i hajduka. Uopšte – dvoboji, bitke i ratovi su po pravilu u narodnoj književnosti muški sektor. Uostalom, da li ste znali za reči hajdučica i harambašica?

Izvori i želje

Rad na ,,gorskoj trilogiji" obuhvatao je prikupljanje, biranje, obradu legendi i njihovo smeštanje u knjigu. Nažalost, veoma malo sam ih čula na licu mesta, od znalaca i pripovedača kojih je u selima sve manje. Nije bilo ni vremena ni novca za ozbiljno istraživanje na terenu i prikupljanje preostalog blaga.

Međutim, i za ono što je zapisano i objavljeno (od 19. veka do danas) došlo je vreme da bude ponovo ispričano. Ranko Nikičin Bulatović fino primećuje: ,,Legende su zidane suvomeđom, da ih je lakše oburvati... razbacuju se vjekovima... Priči iz priče sve je dopušteno."

Neke priče iz priče bile su zapisane u takvom obliku da je bio greh dirati ih, možda tek pokoji kamičak. Neke su vekovi toliko oburdali da ih je trebalo iz početka nanizati.

Lista izdanja u kojima sam nalazila zapisane legende i predanja i poduža je. Na početku su, naravno, *Vilina gora iz 1971. godine*, knjige Pavla Rovinskog, Erdeljanovića, Andrije Jovićevića, Dragiše Boričića...

Izbor prokletijskih legendi nije bio moguć bez knjiga Halila Markišića o kulturnom nasleđu Plava i Gusinja.

Osnova za izbor durmitorskih bila je knjiga Teodora Srdanovića Legende i predanja durmitorskog kraja.

Za Bjelasičke legende dragocene su bile: Gornja sela Mirka Raičevića, Nepoznate Lubnice Đorđija Ojdanića i Đavolje lazi Rada Vujisića.

Nije mi bio cilj da pokažem najlepše legende vezane za jedan deo Crne Gore, već da što je moguće bolje predstavim raznolikost motiva, bogatstvo likova i sižea, raskošnost narodne mašte, njeno korenje kako u istoriji tako i u prirodi, umeće pripovedanja, smisao za literarnu i svaku drugu lepotu. Možda su legende same tražile da im se vrati sjaj, kako bi zasvetlele i nama, koji njihovu glavu i srce razumemo, i onima kojima su i naš bogati jezik i naša bogata narodna književnost nepoznanica.

Planine i legende su neodvojive. Bez priče, predstavljanje planine je nepotpuno, doživljaj planine je nepotpun. Bez doživljaja pitomosti Bjelasice, veličanstvenosti Durmitora, magičnosti Prokletija, ne mogu se sasvim razumeti predanja i legende koje su iznedrile.

Susret u Grebaji

Konačno sam, prvi put, stigla u dolinu Grebaje. Kao što to često biva, kada vam je nešto blizu, nikako da zakoračite...

Bio je početak avgusta i suvo korito rečice nije znalo šta da radi sa sobom i tišinom. Nisam to očekivala. Ni tako jaku svetlost u dolini iako se bližilo podne. Ni sasvim različite stene levo i desno, ni taj osećaj prijatnosti, zaštićenosti. Iznenadio me i cvet kaćuna nasred staze. Otkud on u avgustu?!

Odmicala sam sve brže jer me čudno ushićenje činilo lakom. I nikoga nije bilo u blizini, samo ona, dolina, i ja, u njoj, u svetlosti koja se odbijala i ukrštala i nebo činila belim. O da, ugledah i čuveni Mačji poljubac u daljini, neočekivano visoko. Neočekivano ljupko, živo.

Bože, kako si lepa, šaputala sam lepršajući i osvrćući se i smejući se od miline i lepote i nenadane ljubavi koja me nosila. Kako si samo lepa!, viknuh, jer smo bile same, dolina i ja.

Raširih ruke približavajući se njenom kraju, ili početku, šumi i džinovskom zidu. Nekako bih da je zagrlim, ali samo širim ruke i volim je čitavim bićem i govorim joj da je lepa, bože tako si lepa, buncam, želim da padnem na kolena od miline i divljenja i poštovanja i ljubavi... i tada, tada, sa te džinovske suknje spusti se vetrić, lak kao dah, obmota moju levu ruku, zagrli me oko struka, uvije se oko desne ruke i tako me pridrža, i zagrli.

Da, to što sam osetila bio je zagrljaj. I široki osmeh.

Prokletijske vile.

.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Иван МИЛОШЕВИЋ

Словословље: Мисао у дијалогу
Снежана Р.Радуловић
(Институт за српску културу, Никшић, 2026; уредник др Никола Марojевић, рецензент Иван Милошевић, професор филозофије и новинар)

ТРАГАЊЕ БЕЗ КРАЈА

Мало која новинарска форма као интервју је унижена на данашњој домаћој медијској сцени. Без имало резерви могло би се рећи да највише медијског блата данас се накупило у тобожњим интервјуима са виђеним јавним личностима. У томе предњаче најутицајније телевизије у Црној Гори, посебно приватне, које су због силне фатаморгане о томе да су само оне гледане, препричаване и цитиране, заборавиле шта је интервју и шта та новинарска форма подразумијева.

Интервју је по дефиницији разговор који води сазнавању истине о некој појави или став о тој појави из угла појединца и прати га култура дијалога, међусобно поштовање и елементарно васпитање. Такав интервју је данас као оаза у медијској домаћој пустињи гдје преовладава скандалозно и непристојно понашање, извртање чињеница и ставова саговорника, свађање са њиме и његовим ставовима и убјеђивање публике да саговорник није у праву, али да новинар јесте. Без имало пардона домаћа медијска сцена пуна је школских примјера шта интервју није и како га не треба водити и неке тв емисије могле би се наћи на факултетима за новинарство, као примјери шта новинар не треба и не смије да ради приликом вођења интервјуа!

У Црној Гори интервју је већином постао омиљена новинарска форма новинарских скоројевића и саморекламера. Пошто су дошли ниоткуда, а не знају ни куда иду, користе ничим заслужену прилику да до пожељне слике у јавности стигну тако што ће бити неваспитани и што ће постављати већином бесмислена питања и на њих добијати бесмислене одговоре, али ту бесмисленост проглашаваће врхунским новинарским догађајем и откривањем само њима познате истине о себи самима! И у грађењу те самопрокламоване повољне слике о себи неће штедјети друге, напротив,

биће спремни да газе саговорнике, да им мијењају идеологију и ставове и то медијско насиље ће проглашавати за врхунску медијску слободу.

Интервју какав би требао да буде убједљиво губи трку са овдашњим временом и постаје своја супротност, већином свађа са саговорником, али и са самим собом. Из тог магичног круга самозаваравања и самопрокламовања себе као водећег медијског судије нема излаза и домаћа медијска сцена, када су у питању интервју, гуши се у поплави површности, незнања и примитивног безобразлука.

У таквом медијском блату не ваља се књига интервјуа Снежане Радуловић која је пред вама. Аутор марљиво трага за интересантним људима у Црној Гори, али и изван ње, и покушава да у сусрету са њима откине дио истине о свијету у којем живе, а уколико не може доћи до истине, онда барем да у том трагању открије праве путоказе за долазак на мјесто гдје треба опстати и постати. И све то Снежана ради на свој женски начин, који је у исто вријеме провокативан, али и освјежавајући спиритус мовенс сваког њеног разговора. Она не води интервју и не поставља питања да би изазвала скандале, него то ради да би открила нешто што до сада нијесмо знали или нијесмо на то обраћали пажњу. И није потребно бити неки велики новинарски маг, па открити ту њену исконску жељу за истином у њеним разговорима.

Њена питања откривају претходну интелектуалну припрему за теме о којима говори са саговорницима и покушава да разговор води у правцу долажења до правих одговора. А прави одговори откривају се тек онда када се поставе права питања, а Снежана, по мом суду, умије да их наметне саговорнику и да инсистира на смисленим одговорима.

Књига интервјуа Снежане Радуловић представља медијско освјежење у Црној Гори када је у питању та новинарска форма. Права је радост читати њене интервјуе вођене потребом за сазнањем и за порађањем истине у Сократовом смислу. А новинар и јесте баш то, односно он је медијска рука која читаоца води у интелектуалну авантуру долажења до суштина и до њиховог смисла. Мислим да Снежанини интервјуи иду у том правцу и да их ваља прочитати, па чак и онда када нијесте заинтересовани за покренуте теме. Читањем се пробуди интересовање и потом трагање може да почне, али и не да се заврши. А то је и суштина трагања, па и медијског.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821:929

Jasna MARKOVIĆ

Ćemer nije samo ukras, već tiha priča o životu jedne žene

Razgovor sa mr Goranom Bubanjom, jednum od autora povodom otvaranja izložbe „Ćemer – nasljeđe i ponos Crnogorke“ u Kotoru

U kamenom miru palate Grgurina, među zlatovezom, srebrom i tihim tragovima prošlih vremena, dana, 26. maja 2026, je otvorena izložba „Ćemer – nasljeđe i ponos Crnogorke“. Povod je bio svečan, ali atmosfera nije govorila samo o prošlosti. Govorila je o identitetu, o ženama koje su kroz predmete ostavljale trag o sebi, o jednoj Crnoj Gori koja se nekada branila i mačem, ali i pamćenjem.

Za autore izložbe, ćemer nije samo dio nošnje. To je priča o vremenu, porodici, dostojanstvu i trajanju.

Gospodine Bubanja, danas govorimo o ćemeru, ali čini se da ova izložba zapravo govori mnogo više od jednog predmeta?

Ćemer je samo povod da otvorimo mnogo širu priču. Kada posmatrate jedan takav predmet, vi zapravo gledate društvo koje ga je stvorilo. Gledate odnos prema ljepoti, prema porodici, prema ženi, prema časti i statusu. Danas ljudi često misle da su muzejski predmeti nijemi, ali oni zapravo govore veoma glasno, samo je potrebno da naučimo kako da ih slušamo.

Ćemer nije bio samo ukras oko struka. On je bio znak pripadnosti, sigurnosti, ugleda, često i emotivne veze među generacijama. U njemu je bila sačuvana porodična istorija.

Čini se da savremeni čovjek sve manje razumije simboliku predmeta?

Zato što živimo u vremenu ubrzane potrošnje. Danas se predmeti brzo kupuju, brzo mijenjaju i još brže zaboravljaju. Nekada nije bilo tako. Nekada je jedan predmet pratio čovjeka kroz život. Imao je težinu, ne samo materijalnu nego i emocionalnu.

Ćemer je često prelazio sa majke na kćerku. Nosio je uspomene, porodične priče, čak i neku vrstu tihe zaštite. Ljudi su vjerovali da predmeti čuvaju energiju doma, porodice i predaka. U tome ima mnogo antropološke i ljudske istine.

Koliko je važno da se ovakve izložbe organizuju upravo danas, u vremenu kada se identitet često posmatra površno?

Mislim da je danas možda važnije nego ikada. Globalizacija je donijela mnogo dobrih stvari, ali je istovremeno kod malih naroda stvorila strah od nestajanja. Kada mali narod izgubi pamćenje, vrlo brzo izgubi i osjećaj ko je.

Kulturno nasljeđe nije nostalgija. To je oblik samopouzdanja jednog društva. Narod koji zna šta je naslijedio mnogo lakše razumije i šta treba da ostavi budućim generacijama.

Izložba je otvorena u godini obilježavanja dvije decenije od obnove nezavisnosti Crne Gore. Koliko kultura i identitet imaju veze sa državom?

Mnogo više nego što često mislimo. Država nije samo institucija, granica ili administracija. Država je i osjećaj pripadnosti. A taj osjećaj nastaje kroz kulturu, jezik, običaje, muziku, nošnju, pamćenje.

Možete imati modernu državu, ali ako izgubite kulturni kontinuitet, onda postajete prostor bez unutrašnjeg oslonca. Zato su muzeji važni. Oni nijesu mjesta gdje čuvamo stare stvari, nego mjesta gdje društvo čuva svijest o sebi.

Šta vas je lično najviše dotaklo tokom rada na ovoj izložbi?

Možda upravo ta tišina ženskih sudbina koje stoje iza predmeta. Istorija Balkana je često pisana kroz ratove, vladare i političke događaje, ali svakodnevni život žena mnogo rjeđe dobije prostor koji zaslužuje.

A upravo su žene bile čuvari trajanja porodice, običaja i kulture. Jedan ćemer nekada govori više o vremenu nego čitavi arhivi dokumenata.

Da li savremeni čovjek još ima potrebu za korijenima?

Ima, možda više nego ikada, samo toga često nije svjestan. Čovjek može obići cijeli svijet, živjeti u digitalnom vremenu, koristiti najmoderniju tehnologij u, ali će prije ili kasnije poželjeti da zna odakle dolazi.

Bez korijena čovjek postaje veoma lak za oblikovanje. A kultura upravo služi tome da nas podsjeti da nijesmo nastali juče.

Šta biste voljeli da posjetioci ponesu sa ove izložbe?

Volio bih da ne gledaju ćemer samo kao lijep muzejski predmet. Volio bih da osjete da je iza njega postojao stvaran život. Jedna žena. Jedna porodica. Jedno vrijeme.

Ako nakon izlaska iz muzeja makar na trenutak pomisle koliko je važno sačuvati tragove prošlosti, onda je izložba ispunila svoju svrhu.

Jer narod bez pamćenja vrlo brzo počne da liči na prolaznika koji je zaboravio svoju adresu.

Koliko je za Vas rad na njoj bio i intimno iskustvo?

Biću iskren, jeste. Ova izložba je za mene mnogo više od stručnog i muzejskog rada. Ona je na neki način i moje lično sjećanje na moju majku, koja je nedavno preminula. Dok smo pripremali postavku, često sam imao osjećaj da ne govorimo samo o predmetima, već o ženama koje su svojim tihim životima držale porodicu, kuću i pamćenje na okupu.

Kada čovjek izgubi majku, do kraja shvati koliko je u njenim rukama bilo nevidljivih stvari koje su održavale život. Način na koji je nešto govorila, čuvala, slagala, pamtila. Obično nijesu ostavljale velike spise iza sebe, ali jesu trag u ljudima.

Zato je za mene ova izložba postala neka vrsta ličnog, virtuelnog ćemera moje majke. Nečega što čuva uspomenu, dostojanstvo i osjećaj pripadnosti. Možda upravo zato vjerujem da ćemer nikada nije bio samo ukras. On je bio tiha priča o životu jedne žene.

I možda je najveća vrijednost ovakvih izložbi upravo u tome što nas podsjete da iza svakog predmeta stoji nečiji život, nečija ljubav, nečije odricanje i nečije trajanje.

Posebno je zanimljivo što crnogorski ćemer nije bio samo estetski predmet. Bio je dio porodične ekonomije i svojevrsna „ženska banka“. U teškim vremenima mogao se prodati, založiti ili sačuvati kao sigurnost za porodicu. Zato se često nazivao „zalogom za nevrijeme“.

U muzejskom i etnološkom smislu, među najvrijednijim danas se smatraju: filigranski ćemeri iz Boke Kotorske, starocrnogorski srebrni ćemeri sa Cetinja, prizrenski majstorski radovi iz 19. vijeka, kao i raskošni albanski i makedonski svadbeni pojasevi iz osmanskog perioda.

Mnogi od njih danas se čuvaju u Pomorski muzej Crne Gore, Narodni muzej Crne Gore, etnografskim zbirkama u Skadar, Prizren i Sarajevo.

Kada se govori o najpoznatijim ćemerima i srodnim tradicionalnim pojasevima u kulturno-istorijskom smilsu, obično se izdvajaju:

Crnogorski filigranski ćemeri sa Cetinja, iz Podgorice i Kotora — poznati po srebru, pozlati, filigranu i bogatoj simbolici ženskog dostojanstva. Kotorski majstori su im često dodavali renesansne i barokne elemente. Skadarski i prizrenski ćemeri — veoma cijenjeni na Balkanu tokom 19. vijeka. Kupovali su ih imućnije porodice širom Crne Gore, Hercegovine i Albanije. Smatrani su statusnim simbolom.

Osmanski „kemer“ pojasevi — luksuzni srebrni i zlatni pojasevi iz vremena Otomanskog carstva, naročito iz Istanbula, Damaska i Sarajeva. Sama riječ „ćemer“ vodi porijeklo od persijsko-turske riječi „kemer“, što znači luk ili pojas. Persijski ceremonijalni pojasevi — vjerovatno najstariji kulturni prec i ćemera. U Persiji su pojasevi imali i vojnu i aristokratsku simboliku. Andaluzijski i mediteranski srebrni pojasevi — u Španiji, južnoj Italiji i na Siciliji postojali su raskošni ženski pojasevi slične funkcije, ali drugačijeg stila. Kavkaski i gruzijski metalni pojasevi — poznati po veoma preciznom srebrnom reljefu i ornamentici.

Mr Goran Bubanja, istoričar

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Љубодраг СИМОНОВИЋ

ТЕХНИЧКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА И БУДУЋНОСТ ЧОВЕЧАНСТВА

У току је преображај света који подразумева уништење свега што се доскора под светом подразумевало. Тај процес не представља само уништење хуманистичке природе људске цивилизације, већ уништење живота на Земљи. Ради се о стварању техничке цивилизације која представља завршни чин постајања капитализма тоталитарним поретком деструкције. Роботизација, вештачка интелигенција, дигитализација, киборгизација... – све су то начини на који се капитализам обрачунава са човеком као хуманим бићем и друштвом као људском заједницом. Човек је постао „застарело биће“ а „трансхуманизам“ владајући мисаони образац који указује на природу света у коме ће људи убудуће живети, умирати и нестајати. „Трансхуманизам“ наговештава смрт хумане цивилизације.

Неприкосновени егзистенцијални принципи који владају у капитализму су функционалност и ефикасност - који имају технички карактер. Техничко савршенство постало је тоталитарни животни принцип и на њему се заснива будућност капитализма. Природна средина, градови, привредни механизам, животна логика, међуљудски односи, биолошка репродукција друштва, васпитање и образовање, владајући начин мишљења, ментални процеси... – све је подређено логици техничке функционалности и ефикасности. Истовремено, техничко савршенство постало је неприкосновени вредносни принцип на основу којег се одређује „квалитет“ човека. Он може да опстане и да постане „неко“ само као органски део техничке цивилизације. Техничко савршенство постало је извориште људске самосвести. Најпогубније је то што се самосвест човека заснива на процесу који га не обезвређује само као хумано биће, већ га своди на средство за уништење живота на Земљи. Човек је као органски део капитализма постао деструктивно биће. На томе се заснива потрошачки фанатизам који представља моторну снагу капиталистичког прогреса који је довео човечанство на руб пропасти.

Капитализам уништава ум и потребу човека да има критички и мењалачки однос према постојећем свету. Критеријум истине постаје брзина обраде информација која има функционални и инструментални карактер,

а не квалитета мишења које се заснива на уму и животном искуству. У том контексту нема дијалектичког начина мишљења ни вредносних критеријума на којима се заснива идеја истинског – која представља највиши квалитет људске као јединствене космичке цивилизације. Типичан пример су „тестови интелигенције“ са којима се „мери памет“ људи. Уместо афирмисања човека као умног бића долази до сакаћења мишљења по принципима техничких процеса са којима се дегенерише хуманистичко расуђивање. Човек је укинут као умно и поетичко биће и сведен на органски део механичких процеса.

У техничком свету који ствара капитализам однос према владајућим вредностима заснива се на животу који има технички и деструктивни карактер и на пропагандној машинерији која ствара утиске који делују непосредно на чула човека тако што му блокирају и уништавају ум. Типичан пример је рекламна индустрија. Није више у питању само заглупљивање људи и блокирање процеса мишљења, већ ментално изобличење људи са којим се уништава сама могућност мишљења. „Разарање ума“ (Хоркхајмер) постало је темељни принцип капиталистичког начина живота и капиталистичке пропагандне машинерије, с тим што у савременом капитализму „разарање ума“ има далеко погубнију димензију него што је то било у Хоркхајмерово време.

Стање непрестаног и све беспоштеднијег рата који је наметнуо капитализам, који се заснива на принципима „Уништи конкуренцију!“ и *„Рат је најбољи посао!“*, уклања из јавне сфере визионарску свест. Постајући тоталитарни поредак деструкције капитализам је гурнуо људе на прву линији фронта и питање о пуком преживљавању човека обесмислило је маштање о хуманом свету. Ово је од посебног значаја када је реч о „освајању космоса“. Уместо животворне маште развија се апокалиптички дефетизам који убија вољу људи да се уједине и боре за опстанак живота на Земљи. Технократски однос према космосу и космичкој будућности човечанства условљен је езотеријским спекулацијама. Капитализам је путем техничких процеса укинуо човека као јединствено космичко биће које ствара хумани космос и свео га на космичке процесе који имају енергетски и механички карактер.

Вештачка интелигенција није самосвојна појава већ је производ техничке цивилизације која лишава човека људских особености и ствара од њега на технократски начин дегенерисану сподобу. Критеријуми за одређивање „квалитета“ вештачке интелигенције условљени су све радикалнијим обезвређивањем човека као јединственог стваралачког, слободарског, историјског, друштвеног и визионарског бића. Није проблем само у томе што се вештачка интелигенција бави интелектуалним материјалима на технички и манипулативни начин, већ што све већи број људи нема

критеријуме по којима може да одреди природу материјала који добија од вештачке интелигенције. Капитализам намеће људима ставове полазећи од логике коју диктира потрошачко друштво. Они су датост и као такви готова решења која се не доводе у питање. Човек се односи према њима као роби на тржишту. Истовремено, капитализам као тоталитарни поредак настоји да комерцијализује сваки сегмент друштвеног живота. Све је подређено стицању профита. На тај начин бива уништена свака политичка идеја и политички покрет који настоје да изађу из оквира капиталистичког света. У тим условима захтев за успостављањем разумних оквира за контролисање развоја вештачке интелигенције постаје бесмислен.

Вештачка интелигенција не представља победу технике над човеком, већ победу капитализма над хуманом цивилизацијом. На томе се заснива развој вештачке интелигенције. Нема више природњачких и хуманистичких критеријумима по којима се одређује природа човека и друштва. Стварајући технички свет и сакатећи човека као природно и хумано биће капитализам укида ум путем техничке интелигенције. Мишљење је изгубило историјску, друштвену и визионарску димензију. Оно није више израз и потврда људске самосвојности већ је процес који се одвија изван човека и има механицистички карактер. Мишљење престаје да буде најважнија спона која повезује људе као хумана бића и која ствара основу за развој стваралачке друштвености. Човек се више не обраћа другом човеку за мишљење и савет, већ се обраћа машини. У савременом свету све је присутнија тенденција да млади не траже савете од родитеља, пријатеља и старијих људи који имају памети и животног искуства, већ од вештачке интелигенције у којој је синтетизован начин мишљења који има механицистички и инструментални карактер. Младима више ништа не значи културено наслеђе човечанства и у том контексту памет која је створена у хиљадугодишњој борби људи за слободу и опстанак. Оно што је најгоре, млади не само да немају потребу да размишљају већ су све мање у стању да размишљају. Као што недостатак неопходне телесне активности претвара човека у инвалида, тако недостатак неопходне менталне активности претвара човека у идиота. Вештачка интелигенција представља завршну фазу у капиталистичком процесу дегенерисања и уништавања човека као мисаоног бића. Она је крај процеса „разарања ума“.

Постајући тоталитарни поредак деструкције капитализам је претворио људе у самодеструктивне зомбије. Људи нису само изгубили потребу за слободом и памећу, већ су изгубили потребу за опстанком. Малограђанин исказује припадност и лојалност капитализму тако што настоји да се у потпуности уклопи у животну и вредносну орбиту капитализма. Будући да је капитализам постао тоталитарни деструктивни поредак људи настоје да постану деструктивна бића. То подразумева не само прихватање уништења

живота на Земљи, већ и уништење вере да је могуће сачувати живот на Земљи. Отуда такав значај добија идеја апокалипсе и тврдња да је Земља само привремено станиште човека. „Нормално је“ да људи маштају о одласку на друге планете које су од Земље удаљене хиљадама светлосних година, али је „сулудо“ маштати о укидању капитализма и стварању хумане цивилизације на Земљи. Капитализам је у тој мери постао тоталитарни деструктивни поредак да је и смрт изгубила изворни смисао. У природи и људском друштву смрт је одувек била услов рађања новог живота. Капитализам је лишио смрт животворних потенцијала. Деструкција је на капиталистички начин дегенерисана смрт.

Техничко савршенство постало је неприкосновени идеал будућег света. Ради се, заправо, о свету који је постао на технички начин устројени концентрациони логор. Капиталистички визионари тврде да је капитализам у стању да путем науке и технике створи „нови свет“ и њему одговарајућег „новог човека“. Ради се о „усавршавању“ човека путем техничких средстава путем којих се човек претвара у киборга. У току је стварање нове расе људи која ће бити у стању да се, руководећи се идеалом техничког савршенства, „такмичи“ са вештачком интелигенцијом и роботима. У капитализму еволуција човека губи природњачки и историјски и добија технички карактер. Киборгизација је завршни облик укидања човека као хуманог и природног бића и његово претварање у техничко средство за развој капитализма. Она указује на то да у капитализму људскост није само сувишна, већ да је постала кочница „прогреса“. Човек је сведен на „застарело биће“ које ће да оконча своју свемирску епопеју на капиталистичком ђубришту.

Индикативно је да припадници технократске интелигенције говоре о техничком усавршавању људи, али не говоре о усавршавању људи као хуманих бића. Они величају научне проналаске и техничке иновације али не говоре о усавршавању друштва као људске заједнице која се заснива на љубави, братству, солидарности... Исто тако, они не говоре о идеалу умног света – што је једна од најважнијих идеја немачке класичне филозофије на којој се заснива визија модерног друштва. Од прворазредног значаја за развој хуманистичке самосвести човека је и Марксов став да човек није оно што јесте, већ оно што може да буде. Хумани потенцијали човека представљају највећу вредност која пружа могућност човечанству да искорачи из деструктивне у животворну цивилизацију.

Стварање техничке цивилизације није само капиталистички пројекат, већ капитализам по својој природи ствара друштвене услове за развој техничке цивилизације. Све бржи процес капиталистичке репродукције уништава ритам живота који се заснива на природним процесима и хуманим вредностима и ствара подлогу за развој техничке цивилизације. Истовремено, владајући политички поредак, атомизовано безнађе,

инструментализовање људи и њихова експлоатација, класно друштво, приватизација науке и технике од стране најмоћнијих капиталистичких кланова, све веће социјалне разлике, клерикализам и идеја апокалипсе, индустрија забаве, техничке иновације које имају манипулативни карактер, уништавање природе, биолошко пропадање нација, рекламна индустрија и други облици лишавања човека ума и визионарске свести... - све су то камени-темељци капиталистичког света у коме више нема места за човека као природно и хумано биће. Овде и напомена да уништење животне средине представља једну од најпогубнијих карактеристика капитализма која ствара услове за развој техничке цивилизације. У све драматичнијим животним условима у којима човек све теже може да опстане као хумано и природно биће прворазредни значај добија особеност робота да могу да функционишу и у животном окружењу које је погубно за човека.

Капитализам укида хуману световност. Владајући вредносни свод капитализма лишава човека хумане самосвести и тиме аутентичне друштвености. То да је човек постао „застарело биће“ подразумева да је човек престао бити јединствена и непоновљива личност и да је друштво као заједница хуманих бића превазиђена. Технократска функционалност која има профитабилни карактер укида човека као хумано биће и хуманистичке критеријуме као основ односа између људи. Она дегенерише међуљудске односе и на тај начин укида човека као друштвено биће. Друштво постаје „усамљена гомила“ (Ризман) атомизованих појединаца који су сведени на радно-потрошачку масу. Људи губе потребу за људима. Човек не тражи људско у другом човеку, већ у кућним љубимцима, пластичним луткама, роботима... У овом контексту прворазредни значај добија стварање виртуелних светова. Они служе да омогуће људима привидно бекство из све стравичније капиталистичке реалности. Виртуелни светови постају најважнија духовна дрога за потлачене и као такви прворазредно политичко средство за очување владајућег поретка. За разлику од традиционалних религија које стварају виртуелне светове који имају трансцендентални карактер, савремена индустрија илузија ствара виртуелне светове који не пружају могућност да се афирмишу идеје које имају критичку дистанцу према постојећем свету.

Што се тиче роботизације, површна анализа развоја капитализма указује на то да су капиталисти највећи добитници роботизације. Они не само да не морају да плаћају раднике, већ не морају ни да плаћају порезе, осигурања и друге доприносе везано за плате радника и њихов радни статус. У савременом капитализму није рад делатност која обезбеђује опстанак владајућег поретка, већ је то потрошња. Без потрошње нема тржишта, а без тржишта капитализам је мртав. Нерадно време у капитализму постало је конзумерско време. Капитализам претвара човека у безумног потрошача

који троши све веће количине производа који му нису потребни и на тај начин се дегенерише као људско и природно биће. Нерадно време у капитализму постало је деструктивно време, а човек је у нерадном времену постао деструктивно биће. Радно и нерадно време постали су време репродуковања капитализма као тоталитарног деструктивног поретка. У коначном, смисао производње и потрошње није задовољење истинских људских потреба, већ развој капитализма.

Замењујући раднике роботима капиталисти лишавају људе могућности да радом обезбеде потрошачки стандард и на тај начин доводе у питање привредни механизам на коме се заснива капитализам. Роботима недостаје најважније - они нису потрошачи већ радно оруђе капитала. Њима нису потребна добра и услуге које су намењене људима. Они не могу да постану жртве капиталистичке пропагандне машинерије и као такви деструктивни идиоти. Њима не треба храна и пиће, градови и тржни центри, кола и куће, одела и луксузни предмети, телевизори и мобилни телефони, базени и сауне, дрога и алкохол, туристичка путовања и јахте, медицински третмани и лекови, школе и факултети, спортски стадиони и хале, позоришта и биоскопске дворане...

Роботи преузимају све већи број послова и људи имају све мање могућности да сачувају радно место. Човек постаје бескористан за капитализам и као такав сувишан. Све већа примена робота доводи до тога да све већи број радника постаје терет за владајући поредак и сметња за његов опстанак. Незапослени радник није само економска баласт, већ је потенцијална опасност за капитализам. Губљење радног места од стране све већег броја радника не доводи само у питање економску већ и политичку стабилност капитализма. Потрошачки стандард је најважније средство капитализма за интеграцију радника у владајући поредак. Уколико дође до драматичног повећања незапослености и тиме до драстичног пада куповне и платежне моћи радника капиталисти ће изгубити најважније средство за држање радника у покорности. То ће условити драматичне промене у односу капиталиста према радницима. Са развојем роботизације капиталисти ће тежити не само да спрече политичко организовање радника, већ и да смање њихов број. Контролисање биолошког репродуковања радника постаће један од најважнијих облика борбе капиталиста за очување владајућег поретка. У савременим друштвеним условима актуелизује се Ничеово упозорење богаташкој „елити“, из друге половине 19. века, да се радници „сувише множе“ и да истребљење милиона радника, које Ниче своди на „животиње из стада“, представља најважнији задатак владајуће класе.

Роботи су производ техничког света и њихове особености условљене су природом капитализма. Они су серијски производ и као такви потрошна роба. Роботи немају самосвест, нису друштвена и историјска бића, немају

емоције, ум, духовност, слободарско достојанство, културну и националну самосвест, моралне критеријуме, изворна људска и грађанска права, не разбољевају се, раде 24 сата дневно оно зашта су програмирани, заменљиви су, могу моментално бити искључени и уништени... Могло би се рећи да су роботи идеални робови. Владајућа тенденција развоја капитализма указује на то да су роботи све савршенији и да у капиталистичкој егзистенцијалној и вредносној матрици људи у поређењу са роботима постају инфериорна бића. Све је изгледније да у догледној будућности роботи неће бити само „испомоћ" људима, већ да ће постати носиоци најважнијих животних процеса без којих човечанство неће моћи да опстане. Имајући у виду да владајући капиталистички процеси који имају деструктивни карактер одређују природу технике поставља се питање да ли ће се једнога дана десити побуна робота – који се неће руководити слободарским изазовима и моралним вредностима већ егзистенцијалном логиком техничких процеса која се заснива на владајућем принципу монополистичког капитализма *„Уништи конкуренцију"?* Да ли ће роботи вођени духом капитализма постати џелати човечанства?

Како капитализам све интензивније сакати човека као људско биће човек је све мање у стању да обавља радне делатности које захтевају специфичне људске квалитете. Истовремено, процеси стандардизације и механизације доводе до тога да роботи стичу предност над људима у све већем броју радних активности. Томе доприноси и тенденција да се производе све савршенији роботи чија ефикасност достиже ниво научне фантастике, поготову када се ради о процесу обраде информација који је *spiritus movens* техничког развоја. Од прворазредног значаја је то, што усавршавање робота има профитабилни карактер. То значи да је брзина обрта капитала она моћ која условљава динамику роботизације и технизације света. У коначном, процес роботизације своди се на развој капитализма – што подразумева све интензивније уништење човека као хуманог и животворног бића. Капиталистичка будућност нема граница.

Рад у капитализму има прворазредни значај за стварање друштвене подлоге за уништење хуманистичке и за развој техничке цивилизације у којој је човек сведен на биће „једне (технократске) димензије" (Маркузе). Још је Чарли Чаплин у Модерним временима указао да је радник у капитализму постао механички део индустријских процеса рада. Природа рада у капитализму одређена је природом капитализма. За разлику од хуманог рада у коме човек развија своје стваралачке моћи и међуљудске односе и који је усмерен на задовољавање истинских људских потреба, капиталистички рад служи стварању профита и има нехумани карактер. Постанком капитализма тоталитарним поретком деструкције рад је постао уништење човека као хуманог и биолошког бића, као и природе као животворне целине.

У савременом капитализму убедљива већина радних активности обезвређују људе као људска бића и служе да обезбеде опстанак владајућег поретка. Радник у капитализму није слободан човек већ роб капитализма. Рад није потврда људске самосвојности и извор задовољства већ принуда и понижавање. Страх да ће изгубити посао и завршити са својом породицом у блатњавом јарку поред пута представља најважнији мотив човеку за рад у капитализму. Стотине милиона радника у најразвијенијим капиталистичким земљама ради у трговини, банкама, рекламној индустрији, индустрији забаве, производњи хране, масовним медијима, школама и факултетима, медицини и фармацији, војној индустрији, државним службама у виду судова, полиције, војске, тајних служби... Сви су они слуге капитализма и у својим радним активностима руководе се егзистенцијалном логиком капитализма који је постао тоталитарни поредак деструкције. Смисао рада у капитализму је производња капитализма.

Техничка цивилизација је класни поредак који се заснива на искоришћавању и пљачки радника. Она се заснива на технолошком елитизму. Техничка интелигенција („беле крагне“), која је најважније оруђе капиталиста за стварање техничког света, постала је нова раса у односу према обичним радницима („плаве крагне“) који су сведени на „прљаву“ радну снагу и као такви су „нижа раса“. Капиталистичка експлоатација радника створила је услове да милиони капиталиста, акционара и чланова њихових породица не морају да раде. Милиони људи у капитализму су паразити. Према Веблену, ради се о припадницима „доколичарске класе“ у коју спадају аристократија, капиталисти, власници акција, станова, кућа, земље и други друштвених добара. Сви они живе од пљачке радника и експлоатације природних ресурса. Њихово богатство нема само хедонистичку, већ пре свега политичку природу. Они користе богатство да би држали раднике у покорности и обезбедили опстанак владајућег поретка.

У току је завршни процес обрачуна капитализма са човечанством и живим светом. Све што чини хуману и животворну природу света бива уништено. Истовремено, капитализам на технички начин и техничким средствима производи вештачки свет и вештачког човека. Једна од најпогубнијих илузија коју стварају грађански интелектуалци и техничка интелигенција је да техника у капитализму може да се хуманизује. Уистину, само уништењем капитализма и стварањем хумане цивилизације техника и наука могу постати оруђе за хуманизовање света и оплемењивање природе. Свест да ће човечанство бити уништено уколико не уништи капитализам представља најважнији подстицај који треба да покрене људе да се боре за остварење егзистенцијалних и еманципаторских потенцијала историјског развоја човечанства и за стварање нове цивилизације. Не техничка, већ животворна цивилизација треба да буде идеал света коме човечанство треба да тежи.

Бивши социјалистички системи имали су рационални и плански однос према будућности али су се развијали на темељу бирократске самовоље и на неразвијеним производним снагама. „Комунизам“ је званично био идеал света коме се тежило. У стварности, „баук“ капитализма лебдео је над друштвом и временом изобличио вредности на којима су се заснивали социјалистички идеали. Створена је „црвена буржоазија“ која ће се ускоро појавити у својој правој – црној одори. Потрошачка еуфорија уништила је идеју истинског прогреса. Поражавајућа је истина да су у „реалном социјализму“ створене друштвене претпоставке за настанак капитализма.

У савременом свету још увек постоје услови који пружају могућност људима да створе нову цивилизацију која ће се заснивати на стваралачкој друштвености и на развоју међуљудских односа. Ради се о цивилизацији која се неће развијати на темељу стварања профита већ на темељу задовољавања истинскох људских потреба. Исто тако, ради се о цивилизацији која неће имати деструктивни већ оплемењујући однос према живом свету и природи као целини. Цивилизацију у којој је човек роб капитализма и у којој је рад принудна и деструктивна активност замениће цивилизација у којој ће корисни рад бит основна животна и људска потреба човека. Као што је почетком 19. века надахнуто говорио велики француски визионар Шарл Фурије – рад ће постати „свечаност“. У таквом свету техника ће бити средство за обављање неопходних продуктивистичких активности које имају хуману и животворну сврху. Уместо да зависи од робота, човек ће настојати да развије своје стваралачке способности и међуљудске односе. Стварање породице и брига за децу и старе биће најважнија одлика друштвеног живота. Марксова идеја да човек није оно што јесте већ оно што може да буде постаће идеја-водиља младих и њиховој борби за хуманизовање света и оплемењивање природе. Биће то основни животворни принцип на коме ће се заснивати стварање нове цивилизације.

ТОКОВИ

1-2/2026

ПРОЗА И ПОЕЗИЈА

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 34

Mevlija ISLAMOVIĆ

AMSTERDAM

Kažu mi: „Piši o Amsterdamu.“ Ali, kako pisati o ljubavi, kada se o ljubavi šuti kao o najljepšoj tajni koju samo srce razumije? Neke se ljubavi ne izgovaraju naglas. One ostaju u nama, bilo da su naš ponos ili naš grijeh. A Amsterdam, on pripada toj tajni.

Neke gradove opisujemo, neke analiziramo, o nekima učimo kroz brojeve, statistike, stilove gradnje i političke strukture. Ali Amsterdam? Amsterdam ne možemo učiti. On se mora osjetiti. Pisati o Amsterdamu isto je kao pokušati uhvatiti dah u trenutku zaljubljenosti – uvijek nešto izmakne, uvijek ostane nešto što se ne može reći.

Tražim riječi koje bi mogle obgrliti sve ono što sam osjećala, što sam vidjela, što me dotaklo. Ali uzalud. Ni knjige, ni tuđe uspomene, ni tuđa oduševljenja nijesu me pripremila za njega. Čula sam stotine priča, i nijedna nije bila istinita. Jer istina o ovom gradu ne stanuje u jeziku. Ona se ne izgovara – ona se udiše, ona se osjeti. Čak i sada, kad sam ga doživjela, kad sam hodala njegovim ulicama i gledala u njegov zagonetni osmijeh, razumijem ga, možda, još manje nego onda kad sam ga prvi put srela. Jer, ljubav nije pitanje razuma. Ljubav se ne objašnjava. Ljubav se živi. A Amsterdam – on odjekuje. Na način koji nije moguće prenijeti.

Zovu ga nizozemskom pustinjom. Gradom vječnog života. Mjestom poroka, slobode, umjetnosti. Zovu ga domom filozofa, pjesnika i marginalaca. I kao što za čovjeka vrijedi krilatica da onaj bez poroka nema ni vrlina, tako vrijedi i za grad. Amsterdam je grad kontradikcija – grad u kojem red i nered, svjetlo i mrak, vrlina I slabost plešu svoj neprekidni ples. Jer, da bi ga razumio, moraš ga proživjeti. Moraš stati na njegove kocke, osjetiti kako diše, kako ti u pluća ulazi miris marihuane, pomiješan s parfemom najljepše zavodnice. Moraš vidjeti ljepotu koja izranja iz tame, umorne oči uličnih dama, zgrčena tijela beskućnika koji prevrću po smeću, uz kanale koji pamte i slavu i propast. U toj prljavštini osjeća se krv. U toj vodi skriva se istina.

Neki bi rekli – pakao. Možda su i u pravu. Ali ako je ovo pakao, onda u njemu opstaju samo oni koji znaju plesati s demonima. Tamo gdje sve izgleda izgubljeno, gdje se iluzije o dobru i zlu stapaju, rađa se nešto što bismo mogli nazvati – dušom grada. Jer, Amsterdam ima dušu. Ne čistu, ne urednu, ne tiho

profinjenu. Nego iskrenu, moćnu, zamršenu. Grad u kojem i nered funkcioniše. Simfonija savršenog haosa. Grad koji miriše i na smrt i na rađanje, na poraz i pobjedu. Grad kojem su mnogi zavidjeli, jer u njegovoj svjetlosti vide ono što ne mogu pronaći u sebi.

Ovaj grad je sam po sebi zakon. Njega ne možeš mijenjati. On želi da budem prisutna. Da gledam. Da slušam. Da osjetim njegov puls. I tek onda, možda, ako budem dovoljno iskrena, moći ću o njemu nešto reći. Zato ovaj esej nije putopis, nije vodič, nije hvalospjev ni kritika. Ovo je pokušaj da se opiše ono što je neuhvatljivo: osjećaj. Ljubav. Grad. Ovo nije priča o geografiji. Ovo je priča o ljubavi. O emociji. Onakvoj kakva se skriva u uglu usana, u pogledu preko ramena, u magiji koju ne možemo izreći. Priča o osmijehu kojeg se ne usuđujemo pokazati, jer znamo – on govori previše.

Tada još nijesam mogla ni naslutiti da ću jednoga dana, kao jedna od njih, hodati ulicama Amsterdama. Djevojčurak s neukrotivom maštom, budila sam se pod plavim nebom svoje zemlje, tamo među brdima, gdje sunce ima drugačiju boju, gdje se vjetar drugačije oglašava. U tim jutrima, u tom djetinjstvu, Amsterdam nije bio grad, već san. Nešto daleko, gotovo mitsko, nestvarno, ali živo u meni. Budila sam se s njegovom slikom pred očima. Grad s kanalima kao venama, mostovima kao šapama koje grle, i svjetlom koje se prosipa poput vina. A onda bih shvatila – bio je to samo san. I ostao bi okus gorčine – tihe, ali postojane, kao neizbrisiv trag.

Čežnja. Ne za konkretnim, ne za stvarnim. Nego za nečim što nije moje, a čini se kao da jeste. Za gradom kojeg nikad nijesam vidjela, a već sam ga voljela. To je onaj osjećaj što se smjesti u stomak, u grudi, u glavu. Kao prava zaljubljenost. Kao prva ljubav, ona koju nikad ne zaboravljaš, iako si je jedva doživio. Znam, ne možeš istinski rasti i voljeti na dva mjesta. Ne možeš pripadati i jednom i drugom svijetu odjednom. Ali srce, srce je drugačije. U njega stanu dvije domovine. I još toliko ljudi. I sjećanja. I gradova.

Ne znam, zapravo, koji dio mog života je stvaran: je li to onaj dan koji svane, ili svi oni dani koje sam ostavila iza sebe, u krševitim brdima mog djetinjstva? Možda sam još tada, u nekom dječjem snu, znala da pripadam negdje drugdje. Ali nikako nijesam mogla znati da će taj susret biti tako snažan. Da ću se, kad zaista zakoračim u Amsterdam, ponovo zaljubiti – ali ovaj put stvarno. Na prvi pogled. Bez rezerve.

Možda me je Amsterdam pronašao onog trenutka kad sam zaboravila tražiti. Možda je znao da mi je potreban grad, koji je i nježan i surov, i otvoren i zatvoren, i domaći i tuđinski. Grad koji razumije kako je to stajati između svjetova. I tu u srcu grada prisjetih se Andrićevih riječi. Njegove rečenice o toj razapetosti: “Niko ne zna što znači roditi se i živjeti na ivici između dva svijeta... biti kod dva zavičaja bez ijednog, biti svuda kod kuće, a ostati zauvijek stranac.“ I zaista, upravo tako se živi ovdje. Na raskršću. Na ivici. S dušom koja zna dva jezika

tišine. A stvarnost... stvarnost je često okrutnija od snova. Jer u njoj drijemaju i ljubav i divljina. Ljepota koja boli. Sloboda koja zbunjuje. Nered koji te iskušava. I ja, u snu, više ne znam jesam li se probudila, ili tek počela sanjati.

… Postoji grad u kojem su ulice ispisane biciklom. Gdje točkovi, umjesto automobila, pričaju priču svakodnevice. Amsterdam. Grad u kojem bicikl nije samo prevozno sredstvo, nego ogledalo mentaliteta, ritma i odnosa prema prostoru. On je način postojanja. Ovdje se ne uči kako da voziš, već kako da ga osjećaš. Kao da se, jednom kad sjedneš na njega, svijet počne kretati tvojim ritmom. Brže, bez zadrške. Ili sporije, bez izgovora. Ako biste samo jednom obratili pažnju na dolazak biciklista, tačnije, ako biste ih uopšte stigli primijetiti, pomislili biste da niču iz zemlje ili padaju s neba. U jednom trenutku nema ih a, već u sljedećem, jure pored vas, s vjetrom u kosi i psovkom na usnama. Prijekorni ton, gunđanje, prepoznatljivi bijes... i nestali su. Samouvjereni, borbeni, kao da kroje pravila kako im se prohtije.

U ovom gradu bicikli padaju s neba – ozbiljno, padaju. S mostova, iz ruku pijanih noći, iz nepažnje, iz ljubavi i iz bijesa. Neki hrđavi, neki s plastičnim korpama, neki u bojama koje prkose sivilu neba. Neki završe u kanalima kao zaboravljeni tragovi nečije mladosti.

Drugi se naslone na fasade, poput starih prijatelja koji još nijesu spremni otići – koji imaju priču koju treba ispričati, osmijeh koji treba objasniti ili još jednom čašom vremena kao izgovor da ostanu zajedno, barem još na trenutak.

Ali najviše ih ima u pokretu, u talasima koji teku pored tebe dok hodaš, dok zastaneš, dok razmišljaš. U Amsterdamu, vozači bicikala ne gledaju iza sebe. Oni vjeruju da ih grad nosi. Iskorak čovjeka, nastavak misli i pokreta. Odjek tvoje hrabrosti, tvoj otpor pretrpanim tramvajima, tvoj odgovor na čekanje. To je praksa bprisutnosti. Na biciklu nemaš staklo između sebe i svijeta. Osjećaš vjetar, miris kiše, marihuane, pogled slučajnog prolaznika. Osjećaš kako ti ruke mrznu u januaru, i kako ti kosa puca od vlage u oktobru. Ali se voziš. Znači – da ideš.

Bicikl u Amsterdamu nije statusni simbol. On je sredstvo života. Nije povod za divljenje, ni zavisti. Nije ni ukras, ni dokaz uspjeha. On je gotovo uvijek ogreban, ponekad vezan žicom, bez svjetla, s korpom koja pamti sve sezone – vrećice, cvijeće, hljeb, djetinjstvo. Ali u toj jednostavnosti, u toj skromnoj izdržljivosti, postoji gotovo sveta veza. Kao da se vožnjom bicikla u ovom gradu ulazi u neizgovoreni savez s prostorom, dogovor da ćeš ga poštovati, ali i koristiti punim plućima. Nije ti dat da ga posjeduješ, već da njime prolaziš.

U ovom gradu ljudi poznaju svoje bicikle bolje nego vlastite automobile. Nijedan bicikl ovdje se ne ostavlja bez lanca, ali ni bez sjećanja na prvi pad, na prvi poljubac na zadnjem sjedištu, na noćnu vožnju po magli, kad se čini da je cijeli grad nestao, osim tebe i svjetla fenjera.

U Amsterdamu se život mjeri kilometrima koje si prešao na biciklu, a ne danima koji su prošli. Nema tu mnogo filozofije, ali ima mnogo života. I ja sam učila

tako. Ne na semaforima, ne po pravilima. Učila sam u sudaru sa svakodnevicom. Na raskrsnicama gdje niko nikome ne trubi, ali svi znaju ko je pogriješio. Učila sam kako da ne budem prepreka, već dio toka. Dio tog nevidljivog jezika gdje ti škripa guma i kočnica govore više od riječi.

Bicikl ti ovdje ne dopušta da postaneš posmatrač – tjera te da učestvuješ. Ne možeš samo stajati u mjestu. U Amsterdamu se vozi i po kiši i po vjetru, i kad si sretan i kad nijesi. Uvijek si u pokretu, čak i kad stojiš pred crvenim svjetlom, tijelo već zna šta slijedi. Na biciklu sve postaje iskrenije. Ne postoji savršena poza, ni uštogljena fasada. Imaš samo balans i dah. A kad se u tom dahu spojiš s gradom, shvatiš da si zaista ovdje. Da pripadaš. A to ne dolazi s mjestom rođenja, već s načinom na koji si prihvatio njegov duh i logiku. Saznanje da ljepota nije u savršenstvu, nego u funkciji, u pokretu, u izdržljivosti, u senzibilitetu, otvorilo mi je oči.

… Gotovo omađijana, osluškujem zvuke, pratim pokrete, upijam boje i mirise, i već sam, i ne shvativši, u samom centru grada. U tom gradskom ludilu, tražim predah. Nešto svoje. Utišani kutak u kojem dah ne juri za vremenom. I sama po sebi poznata navika – smeđi kafe. Nizozemski pub, umoran i topao, kao stara fotelja kojoj znaš svaki šav.

Ulazim. Tišina boje dima. Kafa gorka, cigareta u tankoj ruci, nečija šutnja za susjednim stolom. Ništa ne tražiš, sve ti je dato. Pripadaš, iako ne znaš ni kome, ni zašto. Samo osjećaš, jeste. Sad i ovdje. Ovdje greške ne postoje. Ovdje je čak i pogrešan izbor samo jedan od puteva ka istini. Sve je moguće. Sve ti se nudi, a ti biraš naslijepo i pogodiš. U srce. Ali i kad pogodiš, znaš – ne možeš sve. Ovaj grad vrijeme. Pogled – da se navikne. Dušu – da mu se prepusti. Sve u Amsterdamu dolazi sporo, ali ostaje duboko.

Ne možeš zaobići kanale. Ne ide. Oni nijesu turizam, oni su osjećaj, puls grada koji teče polako, ali neprekidno. Krstarenje je kao ulazak u srž grada, kroz vodu koja nosi njegove priče i tajne, poput krvotoka. Polako kliziš, bez napora, posmatraš, osjećaš ritam gradskih ulica u odbljesku jutarnjeg svjetla. Grad ti se otkriva nježno, u svakom odsjaju na vodi, u svakom luku mosta, a ti ga prihvaćaš kao dar, poput tajnog susreta sa njegovom dušom.

Neočekivano mi je uvijek draže. Ono što dolazi bez najave ulazi ravno u dušu. Očekivano ne uzbuđuje. Neočekivano – obara. Zato biram to. Neočekivano. Nešto što nijesam tražila, ali me pronašlo. I što ostaje. Jer je bilo osjećaj, a ne događaj.

Kako onda, tako i sada, brodovi stoje kao nijemi svjedoci vremena. Kao da dišu. Kao da znaju. Kao da pamte više od ljudi. Ovaj put gledam ih drugačije. Oko mene oči radoznale, svježe, gladne grada. Turisti, što sjede nestrpljivi kao djeca pred poklonima, u gradu gdje su im rekli da je sve moguće. I vjeruju, jer Amsterdam to i jest – mogućnost, ludost, sloboda.

Grad je nastao na vodi, ali nije potonuo. Umjesto toga, rastao je s njom,

gradio se protiv nje, pa je prigrlio. Njegovi temelji leže na drvenim stupovima, kao da je i sam znao da ništa trajno ne može biti sagrađeno bez borbe. Još u 17. vijeku, dok je Evropa gorjela u dogmama, Amsterdam je otvarao vrata idejama, trgovini, drugačijima. Zvali su ga „Venecijom sjevera“, ali on nikada nije tražio usporedbe. Bio je svoj. Ovaj grad ne pokušava biti ništa drugo, osim ono što jeste. I u tome je njegova moć. On piše svoju priču, i ne trudi se da bude voljen. On jednostavno – postoji. I ko to osjeti, ostaje. Ko to ne može – prolazi. Prošlost ga nije štedjela, ali ga ni nije slomila. Umjesto toga, utisnula mu je bore mudrosti: zlatno doba u sjaju umjetnosti i kolonijalnog bogatstva, ali i težinu savjesti zbog toga istog bogatstva. U Amsterdamu, sve ima dvije strane – slika i sjenka, riječ i tišina.

… Ovaj grad dopušta svakom da otkrije sebe. S novim jezikom I sama otključavam prostor u sebi, za koji nijesam znala da postoji. Promijenila sam grad, i promijenilo se mnogo toga u meni. Osjećaj sigurnosti, spontanosti i neobjašnjive pripadnosti nečemu što još ne umijem nazvati svojim, a već dugo osjećam da sam njegova. Dok sve to prolazi kroz mene, osjećam da sam se zaljubila u ovaj grad. Zaljubljena sam, i sad to znam. U svaki njegov detalj, u svaki njegov most, u svaki miris što dolazi s kanalima. Amsterdam postaje moj. Barem na trenutak. I ne želim ništa više od toga. Da budem ovdje, sada, u ovom trenutku, zaljubljena.

Amsterdam zna zavesti. Mnogi ovdje dolaze vođeni idejom da je ovo raj slobode. Ulazak u odnos s ovim gradom nije fizička avantura, već duhovno iskušenje. Ovdje se možeš izgubiti, ali i zamrznuti svoj stvarni život – staviti ga u ladicu na dnu prtljaga i uroniti u paralelnu stvarnost. Teško je ostati netaknut. Grad ti pruža ogledalo u kojem vidiš sebe onako kako nikada prije nijesi vidio svoje lice.

… Miris kanabisa ovdje nije poziv – on je podsjetnik. Dio karaktera grada, neizbježan i uporan. Dok hodam zbunjujućim ulicama, dok koračam mostovima pod kojima tiho klize kanali, osjećam kako Amsterdam ne skriva svoje slabosti. Naprosto, on ih jasno izgovara svima koji znaju slušati.

Ipak, kultura droge nije slučajnost ovog grada. Ne može se reći da je to tek puka liberalna anomalija – to je svjesni izbor. Ono što su Nizozemci uradili krajem sedamdesetih bio je, ne samo eksperiment, već i čin hrabrosti. Ili lucidne, trezvene provokacije. Legalizacija nije bila bunt. Bila je promišljena odluka društva koje, čini se, ne želi gurati poroke pod tepih, već ih stavlja na sto, uz porculanske šolje i kockice šećera. Ovdje se marihuana ne krije, već miriše s prozora, lebdi nad ulicama, kao parfem identiteta. I što više hodam tim ulicama, to više razumijem koliko je ta prisutnost postala svakodnevica. Nizozemci ne glorificiraju marihuanu. Ne slave je, ne uzdižu. Jednostavno, ona postoji, mirno, bez pompe. Kao kafa. Kao bicikl. Kao vjetar s kanala.

Vođeni željom za slobodom, mnogi ovdje dolaze očekujući čuda – da su upravo Nizozemci ti koji danonoćno lebde u oblacima dima, uživajući bez

granica. Ali istina je, naravno, drukčija. Većina konzumenata gubi se negdje između turističkih mapa i izloga "coffee shopova", dok lokalno stanovništvo to tiho posmatra, s dozom ravnodušnosti i suptilne ironije. Jer oni znaju: sloboda nije u tome da možeš sve, nego u tome da znaš što ti zaista treba.

… Nijedan grad ne otkriva svoje lice odmah i potpuno. Neki otkrivaju svoje čari kroz veličanstvene zgrade, drugi kroz otkucaje svojih ulica, treći kroz suptilnu ironiju što se skriva iza prozora. Amsterdam, međutim, otkriva sebe kroz kontraste. U njegovom srcu, u četvrti gdje crvena svjetla nikada ne spavaju, skriva se priča koja je istovremeno tužna i lijepa, ogoljena i dostojanstvena, iskonska i simbolična. Pisati o njoj znači kročiti na teren gdje se estetika i bol susreću, gdje se stvarnost i mitologija stapaju u tanku, zapanjujuću nit.

Ono što odvaja slavnu gradsku četvrt crvenih svjetiljki od svih drugih na svijetu je, prije svega, način na koji funkcionira. Njeno postojanje je vizuelno, gotovo teatralno. Kao da nije sagrađena da bude življena, već gledana. Kao da je neko, pod uticajem nečega – možda dima, možda sna, možda samo ljudske slabosti, dizajnirao cijelu ulicu da bi bila viđena upravo kroz sličnu optiku. Da bi bila zapažena kroz maglu željenog, kroz staklo neostvarenog. Jer, ova četvrt ne svijetli. Ona vrišti svojom pojavom, svojom tminom, svojim udarcima koji paraju dušu. I sve to upravo na raskršću, tu gdje se, nedaleko, ljudi skrušeno mole Svevišnjem, a samo nekoliko koraka dalje drugi dolaze da ispune praznu dušu – prazninom. Mjesto gdje se susreću dvije krajnosti – svetost i propast, nada i bezdan. Nema oštrije granice, a opet je tako prozirna, tako prohodna.

Banalnost najstarijeg zanata na svijetu ovdje se ne ubija tijelom – već pogledom. Jer, ono što na prvi pogled izgleda kao tržište seksa, ustvari je pozornica. Velika, jeftina, brutalna scena na kojoj hrabre i smjele žene igraju uloge za koje nikad nijesu dobile ni scenarij ni pauzu. One se smiješe, plešu, mame... a ponekad, sasvim slučajno, u nekom pokretu, izleti istina – srceparajuća, surova, tiha istina koju niko ne zna kako da primi. Pa je samo prešuti. Pogledi se prepliću. Puno se toga događa ispod površine. Mnogo dublje nego što bi iko mogao zamisliti. Bonton, ako već ništa drugo, traži od nas da zastanemo, da maka na trenutak razmislimo o drami koja se odvija iza tih crvenih prozora – o nevidljivoj tuzi iza stakla koje ne štiti, već razotkriva.

To je mjesto gdje se osjete tragovi mnogih nedosanjanih snova, zakletvi koje se raspadnu čim se izgovore, molitvi upućenih nikome, osmijeha koji su zamrli u pokušaju da se rode. To je svijet u kojem se žena susreće sa sobom i ne prepoznaje se. U kojem zaboravi kako izgleda toplina, gdje dodir postaje cijena, a pogled – roba. To su žene koje su ostale gladne i hljeba, i dodira, i pripadanja. Čak i sama riječ ljubav za njih zvuči strano, kao da dolazi iz jezika koji nikad nijesu učile. I ako su ikada imale šansu, onda je ona nestala onog trena kad su prvi put kročile na trotoar ovog pakla. Bez traga. Bez glasa. Bez svjedoka.

Dok zurim u te crvene izloge, osjećam, dah mi se presijeca. Moraš se uhvatiti

za nešto čvrsto, za stub, zid – da se sabereš. Da se ne rasplineš u toj tuzi. Jer, oči koje gledaš, često nijeme i poluzatvorene, ne gledaju nazad. One više i ne pamte što su nekad vidjele. I ne nadaju se da će ikada više nešto vrijedno ugledati. Ako vrijedi ona stara – da te sreća prati onako kako te majka zanjiše u kolijevci – onda su ove žene zanjihane vjetrom. A, možda, ni vjetrom. Možda je upravo to njihova najveća tragedija: što ih sreća nije ni pokušala pronaći.

… Samo na prvi pogled učinit će vam se da je Amsterdam uglavnom ogledalo ljudskih poroka. Naprotiv, on je i svjetionik kulture i stvaranja. U ovom gradu, umjetnost nikada nije bila samo ukras. Bila je otpor. Pitanje. Odluka. Na svakom koraku osjeti se duh slobode, boemskog izraza i vjekovne borbe da se umjetnost i misao nikada ne stave u lance. Od Rembrandta do Van Gogha, od hašišom obojenih nota jazza do sablasne tišine muzejskih dvorana, grad živi kroz boje, note i riječi. Prošlost grada nije samo prošlost, ona je pulsirajuća prisutnost: stari brodovi u kanalima, škripave stepenice kuća koje još uvijek pričaju o zlatnim vremenima trgovine i otpora, šapat filozofa i buntovnika koji su svoje ideje krili na tavanima. Sve to oblikuje ovaj prostor. I svaki put kad prođeš pored prozora iz kojeg se čuje muzika, ili grafita koji izaziva pogled, znaš – Amsterdam je i dalje budan. Ali u svim tim pričama, u bojama koje ne blijede, u riječima koje i danas odzvanjaju eterom, uvijek se vraćaš sebi. Jer, Amsterdam je grad koji ne pita odakle si. Ne traži da objasniš svoje ime, svoju prošlost, svoj akcenat. Samo te zagrli ulicom u kojoj po prvi put osjećaš kao da više ne moraš ništa objašnjavati.

Ulice Amsterdam Zuid četvrti još uvijek nose sjećanja na zlatno doba, kada su se karte svijeta crtale pod prstima nizozemskih trgovaca. Rijks museum ne čuva samo slike već i duh epohe, vrijeme u kojem se slikao život koji će tek doći. U pozorištima grada još odzvanjaju rečenice iz starih drama, a u knjižarama, na svim jezicima svijeta, ponosno stoje imena pisaca koji su ovdje pronalazili utočište. Ovdje kultura nije dodatak životu, ona je njegov temelj. Umjetnost je svakodnevica, kao bicikl ili kiša. I dok drugi gradovi kulturu nose kao značku, Amsterdam je nosi kao kožu – prirodno, nepokolebljivo, iskonski.

Na ovom mjestu, gdje sve izgleda nadrealno, previše je razloga zašto se voli ovaj grad. A koji je prilično neshvaćen, kao što je I većina ljudi neshvaćena. S okusom gorčine i slasti, predstavlja se onakvim kakav jeste, bez dokazivanja izvana. Grad koji ima dušu čovjeka, jer je ono što svi želimo – da smo prihvaćeni onakvi kakvi jesmo, u svojoj sopstvenosti. Da bi se ovo shvatilo, treba izaći iz zone komfora. Na trenutak pustiti kočnice, osjetiti i gledati život iz onog drugog, iskonskog, izvornog ugla. Istog trenutka kada zagrlite Amsterdam, sa svim onim što ga krasi i što ga osporava, tada ćete od ovog grada naučiti mnogo o životu.

Kad prihvatiš grad, i on ti otvori dušu, kad postanete jedno, tek onda možeš pripadati njemu, istinski ga doživjeti i zavoljeti. Duša grada, njegova čar, tuga i sreća, za svakoga su drugačiji, jer se duša prelama kroz stotinu lica, i svakome – prema zaslugama. Tamo gdje možemo pronaći sebe, svoje vrijednosti, gdje možemo stvarati I živjeti svoj život, tamo je i naše mjesto.

Ovaj svijet, ovaj crni dijamant, samo ovdje može ovako da blista. I nije za svakoga. Samo ovdje tamna strana ljudskog iskustva nosi zrno nade, obasjana lampom koja nikada ne spava. Može biti mnogo većih, sređenijih i bogatijih gradova – ali nijedan nije Amsterdam. Ko ga ne razumije, neka ga zaobiđe, bez ikakvog objašnjenja. Jer, ovaj grad vole samo oni koji ga dobro znaju. A kad ga u potpunosti shvate i dožive – više ga ne zaboravljaju. Priznajem: ovaj grad me je naučio šta je to život u najčistijoj formi, šta je to sloboda, ljubav, emocija.

Pisati o mjestu koje liječi srce i puni dušu, slično je kao što se izgovara molitva u potpunoj tišini, koju niko ne remeti i ne čuje. Zato, neka privremeni osjećaj besmisla ne postane izgovor za bijeg, niti opravdanje za sve ono što smo propustili u životu. Bojim se da će ova ispovijest o Amsterdamu biti shvaćena kao neizlječiva romantika, kao pokušaj da zagrlim cijeli svijet – a zapravo je samo pokušaj da razumijem sebe u njemu.

I priznajem – tako je! „Čovjek snuje, a Bog određuje“ – izreka koju često osjećamo dublje nego što je znamo objasniti. Zato: živite svoje snove. Bez izgovora!

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 34

Mevlija ISLAMOVIĆ

GRAD KOJI OSTAJE – IVANGRAD

“U glavnoj ulici — od “Đerdana” do “Varteksa”, pa nazad do “JAT”-a — hodalo se kao da od toga zavisi sudbina svijeta. I možda jeste. Tada je sve bilo važno. Korzo je bio sve što smo imali — pista i pozornica.

Koračali smo kao da imamo vremena za vječnost. Gledali se ispod oka, tražili onog od čijeg pogleda srce zalupa kao da će iskočiti. Tu, kod JAT-a, kao pred nekim nevidljivim svetilištem, sastajali smo se pogledima i “slučajnim” dodirima — kao da je svaki susret bio molitva mladosti. Glumili smo slučajnost, dok je sve u nama vrištalo.”

Postoje gradovi u koje dolazimo — i oni u kojima ostanemo, čak i kad odemo. Nije važno koliko vremena je prošlo, ni koliko se toga promijenilo. Ulice pamte. Prolazi mirišu isto. Isti vjetar nosi šapat prošlih dana. U tom gradu još uvijek postoji ćošak na kojem je srce prvi put ubrzalo. Stari zid pored škole, na kojem su naslonjeni svi naši snovi — nevješti, nespretni, ali čisti. Jedna klupa koja zna ono što niko drugi ne zna.

I one tribine fudbalskog stadiona, gdje sam mislila da niko neće vidjeti. A ispostavilo se — gledali su svi s atletske staze. Kad je sve u meni drhtalo, a usne prvi put pronašle svoje mjesto — u trenutku između tišine i neizgovorenih riječi. Tihi, kratak trenutak vječnosti. Pocrvenjela sam, ali nijesam zaboravila. To je ostalo moje. Jer tu se prvi put osjetio i stid i hrabrost u istom dahu.

I onda, kao da sve što se nije smjelo reći ostaje da živi u koracima — u onim trčanjima niz Jasikovac, kad se jurilo bez daha, kad se padalo, ustajalo, smijalo bez razloga. Glasovi još odzvanjaju između zgrada, hodnicima gimnazije, kao da čekaju da ih neko prizove. Tu negdje je i osmijeh koji se nije vratio, i zagrljaj koji je bio posljednji, a nijesmo to znali.

Ovaj grad nije lijep jer ima trg na “vrh ulice.” On je lijep jer čuva tragove onoga što smo bili, prije nego što smo postali ovo što danas jesmo.

Sjećanja naviru, kao rijeka koja poznaje samo jedan pravac — nazad. Ponekad se pojave u mirisu jutarnje kafe ili nekoj staroj, dalekoj pjesmi. To su trenuci kada srce zaigra između tada i sada. Između djetinjstva i zrelosti, između dječjih snova i onog što smo postali.

A djetinjstvo — kao da je bilo juče. Kao da još uvijek nosiš koljena ogrebana od padova, a srce od onoga što je zauvijek ostalo neizrečeno. Pokušavaš prepoznati

sebe u odrazu koji ti sve manje liči. Tražiš neka poznata lica među prolaznicima — ne da ih zadržiš, već da potvrde da si ikada ovdje pripadao. A možda samo tražiš nekog da ti kaže da si još uvijek ti, i da ono dijete koje si bio nije skroz nestalo — samo se sklonilo da bi preživjelo.

Ali mladost…

Mladost je imala svoj hod — siguran, pomalo drzak, ali pun nade. Imala je svoje staze, svoje korzo, svoj ritam večeri i one prve poglede zbog kojih je srce udaralo jače. Poglede iskrene, neiskvarene, kakvi se kasnije više nikada ne sretnu. Koraci koji su se tada urezivali u asfalt kao da su crtali mapu nečeg većeg od nas. Iako su davno utihnuli, stari asfalt i dalje pamti. Pamti nas kao što se pamti prva pjesma, prva sloboda, prva ljubav. Kao da ništa, osim tog trenutka, nikada nije ni postojalo.

U glavnoj ulici — od "Đerdana" do "Varteksa", pa nazad do "JAT"-a — hodalo se kao da od toga zavisi sudbina svijeta. I možda jeste. Tada je sve bilo važno. Korzo je bio sve što smo imali — pista i pozornica. Koračali smo kao da imamo vremena za vječnost. Gledali se ispod oka, tražili onog od čijeg pogleda srce zalupa kao da će iskočiti. Tu, kod JAT-a, kao pred nekim nevidljivim svetilištem, sastajali smo se pogledima i "slučajnim" dodirima — kao da je svaki susret bio molitva mladosti. Glumili smo slučajnost, dok je sve u nama vrištalo.

Gledali smo se duže nego što je pristojno, dodirivali se kraće nego što smo htjeli. Ipak, bilo je dovoljno da se nešto veliko rodi. Svi su znali sve, a niko nije znao ništa. Ko nije bio dio te priče, kao da nikad nije stvarno živio to doba. Tamo, na tom komadiću betona i čežnje, učili smo prve lekcije života i nijesmo bježali ni sa jednog časa. Stajali smo kao pred nečim uzvišenim, nesvjesni da smo prisustvovali sopstvenom sazrijevanju. Tamo smo po prvi put osjećali što znači — život, ljubav i sve ono što će kasnije postati neizbrisiv dio nas. Dio koji ne blijedi.

Prođe mnogo toga. Godine, ulice, gradovi. Ljudi mijenjaju boje glasa, hod, pa čak i način na koji izgovaraju "dobro sam" — a da zapravo nijesu. Promijeniš se i ti. Ali uvijek postoji nešto što te vraća — jedno mjesto, jedan nadimak, jedan osjećaj. A onda neko, onako usput, dok se sretnete na pijaci ili na sahrani nekog poznatog, izgovori to ime koje više niko ne nosi — osim prošlosti. Onako kako se izgovaralo prije nego što su počeli računi, dijagnoze i tišine u brakovima. Tvoje staro ime. I ne moraš ni odgovoriti. Samo ti se lice zategne od osmijeha koji se ne vidi spolja, ali zaboli iznutra. I tada shvataš — to si još uvijek ti. Onaj tamo. Kod JAT-a.

Možda i prođeš pored tog mjesta. Danas izgleda drugačije: asfalt presvučen, zgrada ofarbana, autobusi više ne svraćaju tamo. Ali znaš.Znaš gdje si stajao. Znaš s koje strane si gledao i iščekivao. Znaš gdje si šapnuo, gdje si šutio, gdje prvi put ništa nijesi rekao, a sve kazao. Znaš gdje je pala prva suza. I nije važno što više niko ne zna. Dovoljno je da ti znaš. Jer, to nije bilo neko prolazno doba. To je bilo tvoje lice prije nego što si naučio da ga sakriješ. To je bilo tvoje tijelo dok je još vjerovalo ljudima. To su bili dani kad su pogledi značili više nego cijeli razgovori. To nijesi izgubio. Samo si ga zamotao u godine.

Jer, negdje kasnije, kad odrasteš i kad te ljudi zovu po prezimenu, a ne po nadimku koji si nosio kao kožu, shvatiš da si tamo — kod JAT-a — bio najviše ti. Da te nadimak bolje poznaje nego lična karta. Da si tada imao ime koje je dolazilo iz života, a ne iz rodnog lista. Kod JAT-a. Tamo gdje si prvi put znao da si živ.

Iz tog tišeg dijela sjećanja, gdje večeri još mirišu na uzbuđenje i mogućnost, koraci su nas vodili ravno do Rekorda — slastičare koja nije bila samo mjesto, već utočište mladosti. Tamo su se ukrštale priče, smijeh i sladak okus trenutaka koji su trajali duže nego što smo smjeli.

U tom kutku, u kasnim satima, među starim stolovima i mirisom bureka i kačamaka, vrijeme kao da je zastalo. Jer tamo se nije išlo po sladoled — već po osjećaj. Bio je to ritual, dokaz da si dio nečega. Dio grada. Dio mladosti koja miriše na prve parfeme, zadnje sate i uzdahe koje su nosile ljetnje večeri. Mjesto gdje je mladost, barem na trenutak, znala da stane.

Nijesmo imali mnogo, ali smo imali jedni druge. Imali smo petak veče i korak koji je značio: evo me, vidi me, tu sam. Tada nijesi trebao ni reći da voliš — bilo je dovoljno da hodaš istom stranom ulice. Da pogledaš. Da se zadržiš pola koraka duže. I zato, kad god prođem našom ulicom, i dalje slušam — ne glasove, nego sjećanja. Jer ono što je grad ostavio u nama jače je od vremena koje je prošlo.

Možda korzo više nije pun, ali u meni — nikad veća gužva. Srce i dalje korača onim istim davnim tragovima, kao da godine nijesu prošle. Iako je život odnio korake na neke druge strane, grad ostaje. Grad u kojem malo koga danas poznajem, ali koji i dalje nosi moje glasove, moj smijeh, prve poljupce. Kao da je vrijeme tu samo stalo da sačuva sve one dijelove mene koji nikada neće izblijedjeti. I u toj čežnji, u toj tihoj boli, pronalazim snagu — da odem, ali i da se vratim. Da se prisjetim ko sam bila i da pronađem sebe onakvu kakva želim biti. Jer grad nije samo mjesto. Grad je život, sjećanje, identitet. I onaj ko je zaista otišao, uvijek nešto ostavi za sobom — ne samo trag, već i dio sebe, nevidljiv, ali neizbrisiv.

U toj neraskidivoj vezi između prošlosti i sadašnjosti nalazi se i tajna opstanka. Putokaz za one koji traže smjer. I, možda, baš tamo negdje, u nekoj tihoj ulici, čekaju odgovori koje još nijesmo ni znali postaviti.

Ali znaj…
Neke riječi ostanu.
Neki gradovi dišu u nama,
i kad šutimo — govore kroz nas.
I možda je u tome tajna —
nijesmo mi ti koji ostajemo u gradovima,
već su gradovi ti koji ostaju u nama.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 34

Milija PAJKOVIĆ

GARGA

Evo još jedne naše veoma stare riječi! Garga!

Opisao sam i pojasnio beranske izraze tafra, džavra, ali ne samo to, nego sam ih obradio i kroz literarni oblik, a evo sada slijedi i priča o gargi.

Ne isključujem mogućnost da još negdje postoje ova i ove druge dvije spomenute riječi, možda istog, možda sličnog ili, pak, sasvim različitog značenja, ali sam siguran da su one odletjele tamo upravo iz našeg jata izraza, pravo iz beranskog džaka punog posebnih, a slikovitih rečci, sakupljenih i pokupljenih sa ulice, iz sela, zaseoka, sa katuna...

Kazivanje o gargi ujedno je i priča o jednom Šulu Krastavcu. Međutim, dok ne pređemo na nju i dok ne pokušamo da dočaramo ko je bio taj Šulentije, bi bio red da unekoliko pojasnimo značenje garge, onoliko koliko je dovoljno za nastavak, bez nekog značajnijeg i opširnijeg udubljivanja u sociološke, filosofske i ostale njene osobenosti i posebnosti.

Shvatili smo od ranije da je tafra hvalisanje, hvala, prazna priča, nešto što je izgovoreno bez nekog posebnog smisla, ali sa dosta kratkih i proširenih rečenica, sve zbućkane u jedno i izbiflane u jednom dahu. Sve vrste tafraša, od onih najbezazlenijih do onih štetnih, štetnih kao neko štetno jelo, tafrišu gdje god stignu i gdje god to mogu, a u ovakvom vremenu to im nije nimalo teško. Naravno, tako i završavaju ono što žele. Džavraši su kao rođena braća tafrašima, slične su im i vrste i podvrste, uz napomenu da su ipak njihovi bezazleni bezazleniji od onih najbezazlenijih tafraša, a oni štetni, takav je utisak, ipak nekako manje štetniji od onih najštetnijih tafraša.

Garga nosi u sebi djelove i djeliće tafre i džavre, ali se razlikuje po tome što je teže uočljiva i po tome što sadrži i neke primjese ozbiljnosti. Ta vrsta ozbiljnog stava garge čini da je garga veoma gungulasta i gargasta. Zato i ako se neko u početku poznanstva ili razgovora neozbiljno shvati zbog svojeg ponašanja i pokuša da se rasvrsta u tafraše ili džavraše, kroz izvjesno vrijeme dolazi se do saznanja da je garga ipak garga, dakle, da je neko nimalo naivan, ali je takav kakav je isto kao i ovi - zbog nekog dobitka. Kad se ocijeni da neko nije tafraš ili džavraš, nego nešto složeniji, da je, u stvari, garga, onda postaje sasvim jasno da se mora voditi računa o tome da te nešto ne provali, iako se pravi da je neznaven.

Hajde da skratimo ovo pojašnjenje - garga je i tafraš i džavraš, iz iste kuće, rođak sa njima, istih namjera, istog shvatanja, ali i nešto prepredeniji i namazaniji, a to postaje očevidno tek onda kad on oposli ono što je naumio i htio, ali je tada kasno za bilo kakvu ispravku, jer kad garga zasjedne onamo gdje je i htio, kao i tafraš i džavraš, onda možeš da ga rastežeš kao praćku i vučeš i zapregom - on ostaje zalijepljen za mjesto na kojem je i zasjeo i na kojem se raširio kao kvočka nad pologom.

Za nekog koji je i tafraš i džavraš, ali i garga, koji je sve u jedno, kažu slikovito:

- Gledni je garga!
- Garga gledni!

Što znači:

- Lik nije nimalo naivan. Jeste i tafraš i džavraš, ali nema šale s njim.

Inače, garga je u Bugarskoj jedna vrsta ptice; Garga je bio jedan od onih brojnih drevnih indijskih mudraca koji su mudrovali po cijeli bogovetni dan, ali je nepoznato da li je bilo kakve vajde i koristi od toga. Garga je i naselje u Kurumkanskom okrugu u republici Burjatija u Rusiji, pa grad u Burkina Fasu, zatim u Francuskoj. Garga je i rijeka u Italiji, garganje je i kad neka naša nevjesta ili djevojka sa sela obuče štikle kad će u varoš, pa nabada li, nabada li, garga li i garga. Gargati označava i raščešljavanje vune, konoplje. Gargaš, gargača je greben za češljanje vune. Gargan je zlikovac iz stripa o Spajdermenu; garganje je ispiranje grla nečim, Gargan je irsko prezime, a postoji i u nekim drugim zemljama. Garganja je vrsta istarskog vina, gargan je vino iz južne Italije, u keltskom jeziku garg označava bijes. Gargan je brdo u Apuliji, gdje su živjeli Japizi, a spominje se u Vergilijevoj ,,Enejidi“. Gargojle su bake koje vječito vise na prozoru kuće, naslonjene laktovima na vezenom jastučetu, dokonišu i gledaju prolaznike; gargojla je, uh, bolje da ne spominjem, ružna djevojka. Gargija je krpa koja se podmeće biku pod njušku u nekim posebnim slučajevima, ali i ono kad nekog navedeš da nehotice prizna da si ga nadmudrio. Gargla je tečnost za ispiranje grla i usta; međutim, svi ovi izrazi iako podsjećaju na beransku gargu, iako su, čak, i značenjem pokatkada slični, ipak se umnogome i razlikuju.

Ne znam da li vam je sada, a i koliko, jasnije, ali se nadam da je to i dovoljno da mogu da vam nešto više približim lik i djelo spomenutog Šula Krastavca.

Elem, Šule Krastavac nosi drugo ime i prezime, jer vam je jasno da se radi samo o njegova dva nadimka. Ovaj prvi, Šule, nema veze sa njegovim imenom, jer se on, u stvari, zove Vilotije. Mnogo je prihvatljivije da je dobio nadimak, recimo, Vito, Vile, ali je, eto, postao Šule. Takav nadimak mu je dala baka Gliga, očeva majka, čiji je bio istinski miljenik. Uostalom, bio je i prvo dijete, a uz to i muška glava, a njegov otac Krstimir je bio jedinac između četiri sestre. Gliga je često pjevušila, nad krevecem na kojem se uspavljivao Vilotije.

- Šušule, Šušule babin, babino zlato, spavaj, papaj. Blago babi za junaka Šušula, Šula mojega. Šule, Šulence bakino detence...

Ko je bio Šule, Šušule, nikad se nije saznalo, jer je baka Gliga ponijela tajnu u grob, onda kad joj je kucnuo čas za to. Neko je tumačio da je Šule bio neki babin brat od strica koji se bio kao mali izgubio, pa se vratio kući kao zreo čovjek, a uz to i poprilično bogat, a neki su bili sigurni da je to bio jedan poznati hajduk iz njenog kraja, takođe rođak, strah i trepet za sve redom, bez ikakvog izuzetka.

Drugi nadimak je zaradio kad je u trenutku prije nego li su ga nagaravile prve nausnice mažnjavao, onako čisto radi nestašluka, kao i većina ostale djece, krastavice u vrtu Kiloševića, nedaleko od Lima i njegovih vrbaka. Goko Kilošević, zvani Kilo, a još i Drnda, inače, poreznik u penziji, uhvatio je Šula iz prve, pošto se ovaj zapetljao u biljni gustuliš, munjevito mu je navukao te dvije maznute krastavice s lozom oko tankog vrata i odveo ga je pravo kod njegovih roditelja. Druga dvojica koja su bila sa njim, Buco Mazga i Sajo Slavuj, imali su više sreće što se tiče bjekstva, ali nijesu u nastavku, jer su se zaglavili skrivajući se u trnovitom grmu, tako da su imali muke dok se poslije nijesu oslobodili raznih bodlji koje su još više označile žare od kopriva. Poslije toga, ama samo kroz pet minuta, čim je Goko zamakao kroz vratnicu, Šukica, Šule, dobio je velike batine od Krstimira, srećom samo vrbovakom; nogice su mu bile sve crvene, pune faša i dugo vremena nije mogao da smisli krastavice, ni kao svježe, ali niti kao dio bilo kakve salate. ali zato jesu krastavice njega i podarile su mu nadimak.

Inače, Vilotije se, o zašto to kriti, preziva, Culević. Culevići su dobra i čestita porodica, niti tamo, niti ovamo, svoga posla, ali je Šule njen poseban izdanak.

Već od prvog razreda vidjelo se da će školovanje biti najteži dio njegovog bitisanja, istinska mora, čuma koja ga je neprestano gušila, pa iako su mu i otac i majka, Nevena, bili činovnici, a sestre odlične učenice, Šule je brzo poklekao u boju sa slovima i brojevima. Često je bježao iz škole, rano je počeo da puši krdžu, pa potom cigarete u mraku kod „parnjače“, visio je na obalama Lima u svako godišnje doba, a kad je pokušao da iz jednog od prvih beranskih kioska mazne kutiju „Ibra“, Krstimir i Neva, kako su zvali gospođu Nevenu, ozbiljno su se zamislili nad sudbinom svojeg miljenika. Ispostavilo se da je vrbovak ofišljak bio blagorodan i uspješan što se tiče Šulevog odnosa sa krastavicama, ali, eto, pokazalo se da nije što se tiče cigareta. Zbog toga je Krsto odlučio da se u cilju daljeg prevaspitavanja svojeg sina okane pruta, a prihvatio se starog vojničkog kožnog kaiša, inače, uspomene na svojeg oca Todora, prekaljenog ratnika sa svih bojišta u Crnoj Gori, ali i onog iz Galicije pride.

Kako je samo vrištao Šule dok mu je tata Krsto kaišem prebirao po skoro svim djelovima tijela, tako besomučno i s takvom predanošću da je Neva morala da se baci između njih i plačući i ridajući spasi mezimca, svojeg jedinika, daljeg izliva Krstove ljutnje koji bi možda prerastao i u teško zaustavljivi bijes.

Tokom porodičnog vijeća, pojačanim i s najstarijim ujakom Rakom, dugo su dumali na koga se uvrnuo Šule Vilotije i poslije mnogo sati, a imajući u vidu da niko sa obje strane nije bio sklon krađi, sem piću, i to u nekoliko slučajeva,

utvrdili su da je lako moguće da je malčice povukao na jednog Krstovog izvanjeg djeda, nekog Dilja Kosobašu, koji i nije bio neko loše čeljade, ali ga je bio glas da je u ranoj mladosti volio da zaviri u tuđe bisage.

Shvatilo se na kraju da su batine ipak odnekuda izašle, pa ili iz raja ili iz pakla, svejedno, jer je Šule brzo zaboravio na cigarete u bilo kakvom obliku i, za divno čudo, prihvatio se i knjige i uspio je čak i da se upiše u gimnaziju. Ocjene koje je dobijao više su bile odraz ugleda njegovih roditelja, nego li njegovog znanja, ali malo pomalo i gurkao je, sa ponekom kraćom zadrškom, iz razreda u razred. Tada su one iz podobnih porodica, kao i odlikaše koji su bili naklonjeni novom poretku primali u jednu jedinu partiju. Te godine, kad su lipe nezapamćeno jako ispuštale svoj opojni miris, u tehničkoj školi, u Gimnaziji i u školi za učenike u privredi, primljeno je nekoliko odličnih i primjernih đaka upravo u partiju, a među njima bio je i Šule, najviše zbog svojeg strica Rastivoja Rasta, koji je bio jedan od glavnih partijskih udarnika. Primljeni su i neki đaci pješaci, odnosno i oni koji su stanovali za vrijeme školske godine u varoši, a ti su potom daleko dogurali.

A partija kao partija - zadavala je razne domaće zadatke svima njima, pa i revnosnom Šulu, koje je izvršavao predano i s takvom voljom da je to bilo za sve partijske pohvale. Nije mu bilo teško da se prikrade pod nečije prozore da čuje šta se unutra priča, okapavao je po ulici i zimi i ljeti ne bi li čuo da neko slučajno ne rovari i gricka kao miš naše napredno društvo, a taman posla da je neko makar i šušnuo protiv glavnih. Takvo njegovo zalaganje i požrtvovanost nijesu prošli nezapaženo, pa su počeli da ga šalju na razne tečajeve i obuke i dokazana neznalica se dohvatila i posla. Zaposlili su ga u jednoj ustanovi, da ne otkrivamo sada u kojoj, jer bi se neko i dosjetio ko je Šule, ovako je drugačije, jer je Berane obilovalo Šulovima, a i sada ih ima na tovare, nije ništa promijenjeno.

Prije toga zaposlenja uvijek je bio na podijumu gdje se dočekivala štafeta, pjevao je gromkim tenorom, istina, ne baš prijatnim za uho, ratne i poratne pjesme, ode, igrao je u njihovom kolu koje su maznuli od naroda, a da gdje god je bilo nekog političkog skupa tu ti se on uvlačio. Zvali ga ne zvali, on ti je bio začin svakoj čorbi.

Bio je među vođama dječurlije, pa potom i mladeži, koja se rugala šačici preostalih pravih svještenika, nikako ne onim udbinim, onda kad bi ih sreli na ulici, a obavezno su tada predavali jedan drugome „baksuze“. Gađali su kamenicama crkvu, uvodili stoku u portu manastira i u samo sveto zdanje, udarali po krovu manastirske vodenice, lovili ribu u vrelu uprkos zabrani, krali ponešto iz same crkve, izazivali su protivnike novog društva, njihovu djecu, naravno, one malobrojne koji se nijesu priklonili njima. Pjevali su iz svega glasa pjesme protiv Boga, vjere i Crkve, ciriktali su slažući glasove o lažnim narodnim herojima koji nijesu vidjeli neprijatelja i koji su se borili protiv svojeg naroda, o lažnim prvoborcima, komesarima.

- Како је само вриједан друг Вилотије.

- Друг Вилотије треба да служи као примјер.

- Такву одданост нашој великој и јединој партији коју исказује друг Вилотије требамо његовати у сваком погледу и на сваком мјесту.

-Није ни чудо због чега је друг Вилотије такав, јер му је и цијела фамилија таква. Сви су за данашњицу!

То су само неки од навода, писмених и усмених, који су подобном Вилотију Шулу Краставцу отворили пут за даљи напредак. Кад је наводно преминуо доживотни предсједник партије, али и државе, ала се Шуле исплакао. Какво је то било ридање и деранје на јавним мјестима. Ситан је био онај плач, она кукњава кад га је Крсто чашћавао прутом и каишем. Чак је и написао, можда и препису, редове и ретке о покојнику сматрајући да ће и послије њега бити опет он, не вјерујући да такво биће може да оде из овог нашег земаљског живота:

- Гледам у небо, у мутне облаке, из којих суze без престанка лију,
јавиše, нема га више, а сви моји органи крути ко бубњеви биju.
Такви никада не умиру, умирање за њих је појам који не важи,
живјеће вјечно и послије њега он, јер то се жели и траži...

Пошто је тада настало велико утркивање неких познатих и многих непознатих пјесника и оних који су волјели да буду то, а није им баш нешто ишло од руке, око стиховних изјава туге за нестalим ili samo na tren sklonjenim вођом, Шуле је брзо послао своје поетско виђење на неколико адреса новина, листова и часописа, али није добио ни један одговор, ниti је објављено, а разлог је открила послије више година, што се тиче једних новина, дугогодишња даktилографкиња neka Rumenka Bundevara, која је, како су причали, такав веома занимљив надимак стекла пошто је често причала како зна да прави одличну питу од бундеве, бундевару; рекла је да је уредniku smetao dio stihova, наročito onaj „ органи крути“, ipak je to bilo nezgodno, pa i oni „бубњеви биju“, јер га је то подсјетило и на там-там бубњеве, а тада је била и мода несврстаних земаља, па је то могао неко и да погрешно протумачи, ali i završni „јер то се жели и траži“, пошто није било јасно ко то жели и ко то траži.

Међутим, тај првобитни литерарни неуспјех није заустављио неумornog Шула и једне вечери је састављио стихове:

- Њега нема, све је пусто,
без њега је свима густо.
Он је свима отац и брат,
И кад је мир и кад је рат...

Послао је то и објављено је у цугу, из затрке, а прича се да је уредник тих новина, чијој је редакцији и уputio своје дјело, био начисто слуђен и исprepadan da ga to nešto ne provjeravaju oni čiji je posao da provjeravaju. Zato je dobrano porazmislio u koju rubriku da ih razvrsta, a onda je shvatio da bi najbolje rješenje bilo da ta četiri stiha ubaci u rubriku „ Novi pjesnički koraci“, što je i učinio.

Tako je Šulica zakoračio u novine i nastavio je da i dalje piskara, pokatkada i da i prepisuje, uostalom kao i mnogi drugi, među njima i neki poznati pjesnici, ne obazirući se na padeže i ostale gramatičke zakonitosti, njemu poprilično strane:

- Moj grad se pruža dolje u dolinu, na sve strane, pa i u širinu, dodiruje se preko glavnog mosta na koji mi jedna uspomena osta... Uspomena u srcu me dira, A uveče ne da mene mira...

Poslije daljeg prosipanja garge, uz određenu količinu tafre i džavre, stigao je i do rukovodećeg položaja. Uzgred su ga počeli su zovu i na književne večeri. Stihove je znao naizust, a kako je imao jaku glasčinu onda je padao u zanos, uzimajući stav velikih pjesnika i sipao je sipao nemilice u fabričkim restoranima, u seoskim domovima, u bibliotekama, školama, tako da je, čak, a da čudo bude još veće, dobio i neke nagrade od njemu sličnih.

Kad je partija izdahnula, barem prividno, jer njeni izdanci nijesu nikada, i ona dalje živi kao da nije ni umirala i umrla, od obilja novih, Šule je opet izabrao pravu - veseli Šule je baš znao da se odrazi, iako nije umio da se izrazi. Uskoro se i pročulo da je postao visoki akademski građanin, a njegova jedna rođaka kojoj nije htio da zaposli sina rekla je jednoj drugarici u povjerenju da je tu diplomu kupio onako kao što se kupuju banane ili grožđe u piljari.

Vilotiju se mnogo umilila ta kupovina, osjećao se mnogo sigurnije, posao je još više zabetonirao. Sve mu se tako uslačilo da mu se nešto kasnije počela javljati želja da na isti način postane i magistar, odnosno doktor nauka, uvidjevši da je bilo podosta njemu sličnih i da je to postalo moderno. Naročito onda kad je jedan njegov partijac, inače, najobičnija neznalica i lopurda koja je zasjela na važnom mjestu, kupio doktorsku titulu u jednom ne toliko dalekom gradu, koji nije dotle imao ni čestitu srednju školu, a koji je poznat kao staro trgovačko mjesto.

Kako su samo počeli tada da niču razni doktori nauka, te iz ove oblasti, te iz one, te sve neki naučni radovi, da se naprosto raspametiš od tolike pameti, objavljeni ovamo, onamo, tuda, svuda, a kad pričaju uživo ni oni sami ne znaju šta su htjeli da kažu, a sigurno ne o onome što su i trebali. Uhvatilo bi ih preznojavanje, jezik bi im otežao, pa je bilo tu ono „tuc-muc“!

Tako je nastao njihov veliki i nagli priliv, zajedno sa đilkošima-đilkanima, a odliv i skoro potpuni nestanak čobana.

Međutim, kad su neke provalili i kad se to počelo i objavljivati u štampi i u nekim televizijskim emisijima Šule se ohladio kao hladan špricer na kafanskom stolu i tako je poštedio nauku od svojeg „upliva“ i prisustva.

A taj naš Vilotije Calević, Šule Krastavac, od ogorčenog protivnika svega onog što je povezano s Bogom, svecima i vjerom postao je, naravno samo po zadatku, vjernik, onaj koji posti kad ga neko vidi, čak je dobio i neke crkvene ordene i priznanja, iako ni danas ne umije da se prekrsti kako treba i da izgovori

naizust „Očenaš“! Za njega i njemu slične su na svečanostima odvajane prve počasne stolice, a zbog njih neki pravi vjernici su prorijedili odlaske u hramove, ogorčeni nepravdom.

I ne samo to - munjevito je skinuo vođinu uokvirenu fotografiju sa udarnog zida primaće sobe, u okvir uglavio djedovu, stavio slavsku ikonu s kandilom, a ovoga prvoga je frljaknuo u kantu za smeće, kao što dobar košarkaš ubacuje loptu u koš. Međutim, nije se zaustavio samo na tome, nego je počeo da ga napada kad i ostali slični i to najprije usmeno, a potom i pismeno. Uveliko je objašnjavao u kafanama, kafićima, u hotelu, na ulici, da su on i njegova porodica bili žrtve bivšeg režima, da su išli u crkvu kad niko nije smio, da su nalagali badnjake, slavili slavu, da su bili vjernici od glave do pete. Ljudi su ga slušali ne vjerujući ušima šta čuju, dobro znajući ko su bili i šta, ali kad prosipaš tafru, džavru i gargu svakodnevno onda većina ogugla, i htjela ili ne htjela prihvati i laži i prevare, poneko od njih s nadom da će i oni isto tako smandrljati nešto na brzinu i ućariti.

Vilotije je do skoro bio u vrhu jedne vladajuće partije, naputovao se, nakrkao, dobio je tri-četiri stana, kuću na moru, vikendicu na planini, ima kućnog ljubimca u vidu kučeta, mačeta, tu su bili i neki drugi životinjski stvorovi, samo ne koze, ovce i krave, ima i suprugu Lenku, bogami, dobru ženu, mnogi kažu bolju od njega sto puta, majku troje djece, od kojih je dvoje već poodraslo i nalaze se u nekada mrskom im inostranstvu, gdje žive i rade, poženjeni i poudati, a tamo je i najmlađe dijete koje studira; ima Šulence troje kola i džip, a imaju mu i žena i djeca.

Šule i dalje ne zna da se prekrsti kako treba, od očenaša zna samo dvije riječi, i to one prve, nije nešto pomnije pročitao ni obaveznu školsku lektiru, a o ostalim djelima, pa bila sabrana ili ne, da i ne pričamo, ali gdje ga god takneš sve zna, drži banak gdje god se pojavi i sipa i sipa kao navijen.

I većina iz tih raznih političkih partija i udruženja, koje su iznikle iz one nekada jedne jedine, a pod zaštitom zna se koje službe, svih ovih godina, namirili su se dosta iz državnih jasli, zaposlili su sve svoje iz porodice, nešto rjeđe rođake, kumove, komšije, ali pod uslovom da su istomišljenici, dok oni pošteni i časni mogu samo da slikaju...

Pojedinci iz njegove generacije, đaci za primjer, „peticaši“, a i oni vrlodobri, jedva su skrpili da otkupe porodični stan, na selu imaju roditeljske i djedovske stoljetne brvnare iz čijih prslih krovova bujaju divlje trešnje i breze, imaju ili nemaju lambe od vozila, neki su ostali nezapošljeni, neki neoženjeni, neke neudate.

Da li im je bio takav Usud, da li im je bila dodijeljena takva sudbina, da li su bili nesposobni, a ovi tako sposobni? Ko će to sada odmrsiti i otkriti? Jedno je sigurno - ko im je kriv što su život shvatili kao pošten, moralan čin, ko im je kriv što su riješili da žive samo od plata, ko im je kriv što su se na poslu zalagali do krajnjih granica, ko im je kriv što nijesu klečali i plakali da budu zapošljeni,

uz obavezno učlanjenje u najprije jednu, a potom u sto partija, ko im je kriv što nijesu izučili zakone ulagivanja, špijunstva, prevara, laži, hvale uz busanje po grudima...

A tafra, džavra i, napokon, garga bili su im tu pred nosem, kao na tacni, na ulici, na čuvenom korzou, u hotelima i u brojnim kafanama, na velikom i na malom stadionu, na obalama i plažama Lima, ispod lipa i platana, ma svugdje.

Svakom pametnom i poštenom je jasno da od 1945. godine, pa sve do današnjih dana niko nije mogao da se obogati samo od plate, penzije, dječjeg dodatka, to ni u snu! Mogao je samo da životari, jedva sastavlja kraj sa krajem, a bogatile su se razne šuše, čorine, samo špijunstvom, krađom, lopovlukom, sad da li samo od države ili još od nečeg drugog, drugo je pitanje...

Ova priča, koja nije uperena protiv nekog, koja ne može nikom da naškodi, a može, čak, i nekom da bude od koristi, samo je jedan malecki dokaz kako se pomoću tafre, džavre i garge može stići i do raznih titula, diploma, do značajnih mjesta u državi i u politici uopšte, ali i u drugim oblicima djelatnosti.

Novih Vilotija - lažnih pjesnika, pisaca, publicista, aforističara, lažnih slikara, vajara, karikaturista, lažnih novinara, spikera, voditelja, lažnih rodoljuba i boraca, lažnih ministara, lažnih direktora, lažnih stručnjaka različitih vrsta, lažnih vjernika, lažnih iscelitelja, lažnih proroka, lažnih diplomaca, lažnih magistara i doktora nauka, lažnih dobitnika raznoraznih nagrada dobijenih od strane istih takvih, lažnih trenera, lažnih sportista, a istinskih gargaša, sve je više i više. I to ne samo u našoj šljivastoj varoši, nego i u mnogim ostalim naokolo, pa i u onim ofrlje razbacanim po našoj planeti, a dovoljnim za cijeli Sunčev sistem…

Izviru oni svaki dan i to sa svih strana, iz svih budžaka, odasvuda i otuda, odakle ti nikad ne bi ni palo na um, samo izbulje, izmigolje, baš kao da ih neki džinovski sijač sije i rasijava svojim ogromnim ručerdama po njivi koja je nađubrana svim vrstama prevara, laži i obmana.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 1

Dragan JOVANOVIĆ DANILOV

NEKA NAŠ ZAGRLJAJ NIKAD NE DOZRI

Oni kažu: zalazak sunca, kič!
A šta može biti lepše od zalaska sunca
nad ovom vodom gde raspusno
lenstvujemo i igramo se dlanovima?

Ova zima u žarko leto se pretvorila –
vidim samo tebe u ovoj vavilonskoj
ciglani i zato su mi oči nadzemaljski lepe.

Činimo vrlo razumljivu grešku – ne putujemo
nigde iz ove delte – nama je nepotrebno
da upoznajemo svet – imamo jedno drugo.

Mi smo bluzanci, a naši gresi muzika.
Samo da nas zapamti ova plavet,
onako blage i predane jedno drugom.

Neka naš zagrljaj nikad ne dozri,
jer sve što sazri ne može više da održi
ravnotežu, pa pliva u obesti.

I neka smrt na ovoj pozlaćenoj vodi ostavi
naša srca, otvorena tako da nijedne tajne
ne ostane, čak ni u školjkama.

Oni kažu: zalazak sunca, kič!
A šta može biti lepše od zalaska sunca
I dlanova koji znaju da miluju.

Zar uopšte možemo umreti dok su nam
Ruke jedna u drugoj?

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Драгомир ЋУЛАФИЋ

ОНАЈ ЧАС

Доћи ће једном
Свакако једном ће доћи
Доћи ће кад-тад
Према нама ће ходати натрашке
То му неће баш тешко пасти
Онај час има четворо очију
Спреда и страга види
Њега још нико никад не виде
Самотник а цео свет његов ипак
Пун вере у себе доћи ће
Путем којим нико прошао није
Таква су правила оног часа
Ловце да надлукави
Хртима љутим да умакне
Куршум да га промаши
Стрела да га не такне

Доћи ће једном
Свакако једном ће доћи
Доћи ће кад-тад

Доћи ће обавезно
У обући нашег детињства
То нас малкице може зачудити
На крају помислићемо
Има ту неке логике
Тако ће се онај час
И наше детињство први пут
Погледати очи у очи

Доћи ће једном
Свакако једном ће доћи
Доћи ће кад-тад

Свратиће до нашег дома
Ко зна колико дуго ће данити
Ноћивати подно наше стрехе
Колико дуго ће вребати прилику
Имаће довољно времена
Онај час никуд не жури
Једном ће је засигурно увребати
Прескочиће преко нашег прага
Отвориће кришом врата
Ући ће у нашу собу
Лећи у нашу постељу

Доћи ће једном
Свакако једном ће доћи
Доћи ће кад-тад

Доћи ће кад га не очекујемо
Кад му се нисмо надали
Кад га нећемо имати чиме угостити
Стајаћемо пред њим
Скрштених руку оборена погледа
Бануће намерно у невакат
Да се обрукамо као никад
Да нам онај час
Буде дужи од проживела века

Доћи ће једном
Свакако једном ће доћи
Доћи ће кад-тад

Мислили смо имаће главу тигра
Главу змаја хијене
Разјапљене чељусти
Гладног крокодила
Бићемо напросто затечени
Бићемо искрено разочарани
Осећаћемо се једноставно презреним
Превареним омаловаженим

Да не претерамо али и обешчашћеним
Јер он ће доћи као обичан безбожник
Доћи ће као скитница и варалица
Он ће доћи као најобичнија хуља
Нећемо га ни приметити
Држаће нас у својој шаци
Биће од неке чудесне материје
Огрнуто мистичним дођи ће
Из неке друге галаксије
Чудовиште које неће бити
Никоме и ничему налик

Доћи ће једном
Сигурно једном ће доћи
Доћи ће кад-тад

Биће на крају толико мајушан
У том мајушном биће сабијен
Цео наш век
Што нас сасвим разложно
Може дубоко забринути
Као да је наш век био
Једно обично пшенично зрнце
Боже
Колико ће нам тешко бити

Овог часа
Ти ћеш једино знати
Што ће нас за утеху колико-толико
Учинити спокојнијима

Доћи ће једном
Сигурно једном ће доћи
Доћи ће кад-тад

Негде у први сутон
Можда и у раздање
Кад ће у наше мало гнездо
У наше црно око
Положити своје јаје
Онај час ће нам
Први пут стегнути руку

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 1

Miraš MARTINOVIĆ

ČUDAN JE BIO TAJ GALEB

Čudan je bio taj galeb
Stalno je tražio izlaz
Stalno je o nešto krilima udarao

I pjevao o slobodi

Toliko je taj galeb pjevao o slobodi
I iz beskrajne želje za slobodom
Taj galeb je sav pocrvenio

I postao jedini crveni galeb
Među jatima galebova

Crveni galeb među hiljadama bijelih galebova

Ukavežen sputan onemogućen u letu

Galeb koji je iz neodoljive želje za prostorom
Razbijao rešetke sna

Galeb kome su tijesne bile
Sve luke i sva pristaništa

Koji u stvari nije volio luke
Ni pristaništa ni mirno more

Koji nije htio da prati brodovlje
Koji nije htio da se veže za galije

Koji nije pristao da ga dresiraju mornari

Lučki radnici kojekakvi kapetani brodova
Koji su plovidbu počeli radi avanture

Koji nizašta nije htio da se veže osim za nebo
Koji je mrzio brodovlje što truli u lukama
Brodovlje nasukano u plićacima istorije
Ustajale lučke vode
Lučki šljam i lučko smeće

Koji je mrzio sve lučko i sve priobalno
Sve što pristaje što spušta sidra što doplovljava
Koji nije volio završetak plovidbe

Koji nije volio šale priobalne predjele
Zalive palube pristajanja

Taj divni taj crveni među galebovima jedini
Najcrveniji galeb
Gladovao je
Ali nije htio okusiti lučki otpad

Jedini crveni galeb

Udario je o hridi ovoga svijeta
I okrvavio hridi ovoga svijeta

Nikakvi talasi ih nijesu mogli sprati

Crveni galeb
Volio pučine i otvoreno more

I bure bure
Velike bure

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 1

Miroslav ĐUROVIĆ

NOVINE

Novine otvaram otpozadi
Da vidim kom je puklo zlojutro
Ko nam se to zadnji put
Sa one obale smiješi

To njegovi najmiliji
To njeni jedini
Oplakuju svoje rođene
Srećni što su živi

Već je pola mojih
Ispisnika pošlo
Kome što skriviše
Te su ih birkali

I učini mi se ja to
Iz novina gledam
I bude mi isto
Koga jutros nema

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 1

Momir MARKOVIĆ

USPAVANKA

Snijevaj budno
Spavaj otvorenih očiju

Čovječe spavaj oprezno
Mnogo je lovaca na tvom tragu

Spavaj kao da te love
Spavaj kao da si u lovu
Sigurno negdje imaš prijatelja

Sanjaj prijatelja u lovu
I ništa ne kazuj
Gledaj u snu
Valja ti ići daleko

Spavaj oprezno
Spavaj opreznih očiju
Mnogo je lovaca na tvom tragu

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Велимир МИЛОШЕВИЋ

ГОВОРИМ ЉУБАВ

Говорим љубав чим отворим очи,
Говорим љубав небо да удахнем,
Говорим љубав да ми посведочи
Да ме љуби земља, да ме љубе травке.

Говорим љубав у излоге књига
Има ли у њима неба ко у мени,
Говорим љубав и са свода скидам
Плавет по плавет за вас, Заљубљени!

Говорим љубав сред великог парка,
Говорим љубав испред споменика,
Говорим љубав да не буде рата,
Говорим љубав у срцу војника.

Говорим љубав од Куће до Света,
Говорим љубав од Света до Куће,
Говорим љубав – хоћу да прошетам
Слободом – својим сјајним надахнућем.

Говорим љубав онима што знају
Стихове о брези, о звездама строфе,
Говорим љубав у твом загрљају –
Да стане испред зла и катастрофе.

Говорим љубав на Тргу слободе,
Говорим љубав пред Палатом правде,
Говорим љубав, Народе, Народе,
Никад и никуд не иди Одавде!

Говорим љубав улицама града,
Као да палим ватре које тутње,
Говорим љубав, Поезијо млада,
Говорим љубав – јуриш у Будуће!

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Jovanka VUKANOVIĆ

PRED OGLEDALOM

- Sve moje nosim sa sobom.
- A gdje si to krenuo
- Znaš, tamo, tamo, da ne kažem gdje...
- A da, tamo! Pa, tamo nema nikoga,
tamo je ništa... Šta ima da nosiš...
- nosiću sebe. I ja sam niko i ništa.
- A, ne, nijesi još. Još si neko i nešto.
Pričekaj, ima vremena...
- Nema vremena! Da ga ima, prepoznalo
bi me, reklo nešto, makar i slagalo.
- Možda ti njega nijesi prepoznao
- Naprotiv! Tako dobro ga poznajem!
- Moguće, sve je moguće...
- Ništa nije moguće! Zato sam i krenuo...

CILJ

Treba ići sporednim putem
krivudavim
zaobilaznim
kroz zarasle prtine
uz usjekline.
Srešćeš
svakojakog svijeta.
I svaki od njih će
imati svoju priču.
(To bi
taman dobrodošlo
za budući roman
koji nikako da započneš.)

Ako i zakasniš na cilj
to bi bila tvoja prednost,
jer si se usput
nepredviđeno naživio.
Ali
ti si
da bi stigao prvi,
magistralom,
uz to,
još i osvijetljenom,
da bi bio
ispred
i oca
i majke
brata
i sestre
prijatelja
i neprijatelja,
ispred cijelog svijeta.
Izmoren tolikom željom
padaš ispred cilja.
Uzalud su ti pružali ruku.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Милош ОСТОЈИЋ

СРП ВЈЕТРА

Јавор ми по кући брвнара. Не чудим се лудом
вјетру, његовим срповима, што ме трескају пољем.
Ја их чујем испод јавора – гађам их каменом грудом,
и крећем на њих без узмака с благовим кољем.

Око ми се мрди од тог лудака са нерашчешљаном косом,
и стојим да ме дотакне, да га звекнем по зубима.
Грудима ћу да га разбијем, изгазим ногом босом.
И приђераћу га до јавора својим немуштим чудима,
И њихаћу се од зове до липе, загрљен ражима, просом.
И опет се окренути њему, његовој тами,
његовим школским људима,
Вичан рвању / раскорачен – окупан јутарњом росом.

Имјерићемо се на двобоју. Ја срцем – он српом,
И ништа нећу да отурим кроз ова трња и трњине.
Он нека замахује, сијече - нека удара махнитом хрпом,
ја му се нећу помјерити – боље му је да ме размине,

Боље му је да се некуд провуче кроз камене сутјеске и долине
и да не вечи нада мном, да се бије са стрком,
са орлом и јастријебом кроз молике и липовине,
гдје расту напоредо смрча и тиса на бусену грком.

Под јавором се настаним – пропирим појаче огњиште
и дим се расуче кроз вјетар нимало застрашен.
Мени је под јавором топло – ту приземци горе, пиште,
ту се унесем у огањ, кишом и пепелом, поквашен.

И разговарам угарцима, оддје је било бојиште,
а онамо, гдје се гаврани гласкају, гдје је и бог поплашен,
гдје вражји катанци звече, гдје се омлади ниште,
гдје је све против свега, правим криви – чист и злоглашен.

И нимало се не запрепастим, јер вјетар ме има на уму.
Не скида очи с мене -иде ми за петама.
А ја га чујем кад куми неког да буде Чума.
Да уђе кроз димњак, у кућу, са стуховитим четама.

И да у њој, брвнари, буде гост са разведеног друма,
И нимало се не чудим тој гаравој војсци около мене.
Ми смо одавно спремни за мегдан, срцем – она српом.
И биће бољи ко је бољи. Треба кренути. Треба бар лијек да се сене.

Па да се види ко је ко, на вјетрометини,
на громобитини, под црном крпом.
А кад се срп вјетра затупи, кад га не буде нико знао
да наоштри, назуби – углачи и изглачи за жњетву,
ја ћу под јавором, овакав какав јесам, пред сјекрама несустао
да опет истурим себе. Ја вјетру, његом српу, већ сричем клетву.

ДЈЕВОЈКА ЗА КЛАВИРОМ

Ангелини и Гордани

Слушамо дјевојку за клавиром кроз прозор према липи
и не трагамо за студ, на вјетар одломљен од кошаве.
И прибижавамо се троракој липи – киша на њу и на нас сипи
а око ње птице – загледале се у прозор са грана и из траве.

И зачас изиђе на балкон – махну нам марамом с ждраком пламеном.
И смијех проли кроз липу – просу птицама трошнице хљеба.
Виђе нас како стојимо, како је гледамо оком занесеним
и истрча код нас, гледајући у преоднице преко неба.

Сутрадан је није било – некуд је потајно поведена,
а ми смо и даље долазили – чекали да засвира...
Пјевала је „кађушу“ – поздрав је слала с поља медена
и поквасила је ко вилин коњић од вира до вира.

Кано сазнасмо да дише у једној леденој волтарици.
Кораци јој тихи – шапуће опет незаборавну „кађушу“.
Неко је нишанио – испалио метак на стражарици
и прекинуо јој љубав – широку, широку душу...

А кад се нађосмо у њеној леденој олтарици,
очи нам засузише – нема дјевојке за клавиром.
Сву ноћ смо слушали кораке убице на стражарици
и гађали у њега прозором, нашим немиром.

Данас кад прођем покрај њеног прозора према липи
сјетим се да је, заиста, била звијезда преодница.
Убијена је једне вечери кад киша сипи,
дјевојка за клавиром – наша претходница...

Тражом јој хумку – воде ме према њој птице непросањалице.
И слушам грлице: постале одреда дјевојке за клавиром.
Понека запишти – спомене протуве одагњалице,
и тјеше ме, тјеше, птичјим немиром...

А она, дјевојка за клавиром, вољела је очи буљаве,
и звала ме због њих овако - мој си „буљавко“.
Звала ме дању и свечери на шетњу кроз траве,
а кад ме љубила, меко јој шапутах: травко, зелена травко...

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Momčilo MUJOVIĆ

DEOBA

Moj poznaniče iz usamljenosti
za neki srećni dan je zakazana deoba.
Podelićemo se pri nebeskoj svetlosti
a zatim ćemo zajedno nastaviti oba.

Tebi ću dati svu svoju sadržinu:
maštu, patnju i lepe plemenite ideje.
Tebe ću pustiti da potoneš u dubinu
a ja ću biti čovek koji se smeje.

Tebi je dovoljna samačka soba uska
da te u odricanju blaženi mir greje.
Meni će ostati obična slabost ljudska
i ja ću biti čovek koji se smeje.

I gore u dugom večnom sjaju
srešćemo se opet sami i čisti.
I pored toga smejanja, na kraju,
videćeš, bio je to – jedan isti.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Велимир РАЛЕВИЋ

ИЗВОРИШТЕ

Нијеси оно што мислиш да си
Ни оно што други о теби зборе
Већ кап што сија или се гаси
Кад Његова слова зажуборе

Сваком је дато да изабере
И право сјеме и лажно орање
Доброта расте са снагом вјере
Али не зријева ако је морање

Тама љепоту вјечито напада
И милост и љубав и благост јутра
Све добро што се споља распада
Обнови у себи – оживи изнутра

Немање ново богатство спрема
Богат је онај ко има Њега
А ко не спозна да ништа нема
Томе је вазда премало свега

Снага се духа са Њим остварује
Да пут се заврши свитањем росним
Да слуге дарује Онај што царује
Миром и сјајем спасоносним

Жуди да добро удвостручи се
Док лукави сије раздорно сјеме
Миру стрпљењу чекању учи се
По вољи биће кад дође вријеме

Да не би себе собом заробио
Он те је с теретом благосиљао
Послије све си од Њега добио
Да би се бремена ратосиљао

И мрак и немир и бол и језу је
Призвати лако ако се бојиш
Због страха твога зло се одвезује
Не бој се – вјеруј – зато постојиш

Јер све нас диже Његова сила
Сопствене хвале мудри се плаше
Залуд нам свака спољашња свила
Кад Он нас мјери по срцу нашем

Прекрије често сопствена тама
Све добро што се из душе вине
Ал Он је са нама и у нама
Да нас уздигне из рушевине

У себи ријеч чисту и јасну
Огрни вољом да знаке сређеш
У гордој мисли свјетиљке гасну
Узвисиш ли се – наћи га нећеш

Пробудиће се ко у се зађе
На путу који из жила ниче
Побјесни тмуша кад искру нађе
Кад Он нас чува – звијер узмиче

И тлачитељи и робље њихово
Уснуће скупа ко војске бројне
Истина Онога који је тихово
На крају стигне све недостојне

У свима битка вјечита траје
Нова се борба са собом рађа
И није слободан ко мисли да је
Већ ко се кроз Њега ослобађа

Ко земљом пузи не узлијеће
А ко узлети пада и пати
У срцу ко се са Њим сријеће
Том ријеч свака окрилати

Не праштај себи већ себи суди
Са надном стопом да би још стајао
Једино Он ће спас да пробуди
Ако се здушно будеш покајао

Одобровољи се у доба зловољно
Не буди талас већ капља дубља
И знај да сваком било би довољно
Да није похлепе и самољубља

Мирноћа често се олујом плаћа
Он зауздава све наше потопе
Из сталних мећава опет нас враћа
Да нам се слеђена срца отопе

Од самих себе Он нам је одбрана
Растемо када се чинимо мањим
И све је превара и самообмана
Ако нам стаза не трага за Њим

На крају радуј се тих и просјед
Ако си знао давањем стећи
Наш пут је ипак главни нам посјед
Чист ил запуштен – Он ће нам рећи

Ко рече – Знам – с незнањем протиче
Ко рече – Сијам – брзо је зашао
Ко рече – Видим – одмах се спотиче
Ко тече - Трагам – Он га је нашао

Нијеси оно што мислиш да си
Ни оно што други о теби зборе
Већ кап што сија или се гаси
Кад Његова слова зажуборе

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Демир МУЈЕВИЋ

МАШТА

Док праскозорје модро небо цијепа
у мрачном кутку лијене собе, мућевитоплава,
од чекања уморна и раскошно блистава,
црвоточина свјетлост сипа
полако струји, шапуће и хуји
као какав повјетарац,
као поток што пастрмку храни,
као ријека у долинској страни,
мичући се горе-доле, као да говори:
Дођи, испуни дан
портал ће се затворити,
не знаш шта пропушташ,
нестварно је искуство,
сада је тренутак одлуке,
зашто другоме своју прилику уступаш?
Проћи ће нам рок, отплутаћу, нестаћу...
и другоме авантуру поклонићу,
остаће само зрневља црна-
подсјетник на твоју бојажљивост
као крхка срна,
у тамној и тешкој шуми.
И зашто да не,
зашто да не запловимо у тај свијет,
против стерилних вриједности донесемо нијет
паралелног живота његујемо цвијет.
И зашто да не,
хајде да се утопимо у тиркиз Андроса,
и када је хладно и када је роса,
да се огрнемо опсидијанским крљуштима сирена,
да изблиза посматрамо чари мјесечевих мијена...

И зашто да не,
хајде да се винемо у епски лет
кроз афричку дивљину
да схватимо зебриног костима суштину,
да посматрамо плес пруга
на ужеглом хоризонту...
И зашто да не,
хајде да прелетимо Фобос и Дејмос
на крилима ванземаљаца,
да посматрамо марсовски залазак сунца
да упознамо њихову културу, науку и моду,
или да заједно тражимо давно искапљену воду...
И зашто да не,
хајде да се отргнемо из собе лијене,
што би рекао Заим Аземовић,
из утробе матерње стијене,
до неког раја,
у свемирском броду похрлимо
стазама без краја,
бар на трен превазиђемо
земаљску фарсу,
кампујемо на Мјесецу
или се будимо на Марсу.
И зашто да не,
хајде да њежно, руком
додирнемо праменове цируса,
побиједимо пошаст кобних вируса,
усрећимо оне, сломљене муком.
И зашто да не,
хајде да се као ватромет лансирамо
у памучно небо
у облаке разног облика и кроја
да се распрснемо у сто животних боја
и опет саставимо
и удахнемо живот пуним плућима.
И можда тада, али и сада,
схватимо:
живот није меланхолична балада
већ авантура сна и велика нада.
И зашто да не,

нека се понови сва та драма
у сличним облицима и формама,
јер смо у том свијету заробљени
можда по први пут
без стида, оклијевања или кајања
јер,
ово је Стокхолмски синдром,
и ми смо таоци маште.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Милоња Мишко ТОМАШЕВИЋ

ЊЕНИМ СЈЕНИМА

Завирех тако у мирни кутак
Довољно велике собе своје
Да видим шта се овдје збива
И шта то покреће мисли моје

Вратих се зачас у прошло вријеме
Док жал за истим тиња у мени
Стихове које овдје записах
Поклањам давно уснулој жени

А слика твоја у витрини
Ка оној давној срећи крене
И шта ноћ хоће – мјесец не да
Јер баш он чува очи њене

Преко звијезда прими поздрав
Што из даљине топао хита
Нека ти од њих – најсјајнија
Све моје мисли о теби чита

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Неда ВУЈОШЕВИЋ

„ДА ЛИ ЗНАШ”

Понекад ме заболи
што сам те завољела баш тако —
цјелим бићем,
као да сам знала
да ће ме то једног дана коштати .

Знаш,
није ми најтеже што ниси хтио мене.
Најтеже ми је
што си ме оставио да се питам
зашто нисам била довољна,
као да се вриједност мјери
туђим погледом.

Ти си ми био прва истина
која ме научила да срце крвари
и кад нема ране.
И да постоје људи
који оду тихо,
али од њихова одласка
направи се земљотрес у човјеку.

И ево,
живот ми иде,
дан по дан,
као да ништа није било,
а ја…
ја те замислим као да си још увијек ту,
скривен у оном раскораку
између онога што јесам
и онога што сам могла бити
да си ме икад погледао другачије.

Знаш ли
да се понекад будим усред ноћи,
као да ме неко прозвао твојим гласом,
и онда схватим
да је то само моја глава
која одбија да прихвати
да те немам?

И тешко ми је —
не зато што си ти отишао,
већ зато што моје срце није.
Остало је тамо гдје су твоје очи
први пут прошле поред мене
не знајући да ће ми тог дана
нешто заувијек понестати.

А кад ми кажу
да ће проћи,
само климнем главом.
Како да им објасним
да се не пролази преко неког
ко није ни био твој,
а ипак те поломио
као да јесте?

Ако икад прочиташ
овако нешто о себи,
знај…
није ми намјера да те вратим.
Једино што хоћу
јесте да једном,
макар једном,
некад у будућности,
осјетиш трзај у грудима
и помислиш:
„Неко ме је овако волио.“

А тај „неко“ сам била ја.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 1

Jasmina HALILOVIĆ

NICANJE

Na stolu igračka dječija,
Izlizana od grljenja, utihnula.
Bez griže savjesti,
Emocionalno institucionalizovana.
Prekoputa sjedi savršeno poznati stranac.
U očima tajac u riječima – ništa.
Tek biološki im otac, po usudu kazna,
Što baca hladan brlog života na mene.
U stomaku, pod rebrima,
Tamo gdje duša još tinja:
U meni kliče,
U meni viče –
Nicanje.
Ali ne kao nicanje zuba
I ne kao nicanje trave,
Već kao nicanje nove mene bez boli
Pred ovom ljušturom
Savršeno poznatog stranca
...
Djevojčice se više ne igraju žmurke Mraka se više ne plaše
Sada se plaše: Nemilosrdne tišine sistema. Mjesto im više nije u Kuhinji
Plaše se i gorkog taloga bračne geometrije. Djevojčice znaju:
Tišina je hirurški nož
Kada su u pravu nastupa muk
Arhitektura nepravde sprema novi lavirint. Svjesne su da nisu više paučina pod tavanicom. Niti metle koja briše tuđe tragove života. One su žila
Ona prava kucavica...

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 1

Разуменка МАРКОВИЋ

КАМЕЛЕОН

Спавао је у гранама
необичних разговора.
Усидрен тајнама,
срастао са бодљом сибирског лимуна
калемљеног шефтелијом.
Непостојећи метлама језика,
непознат укусима животарења.
Више гладан него сит
подводних вулкана
дуж дрвореда трепавица.
Пио је ћутања
шакама кишних љиљана
разбокорених одласцима.
Сишао је када му је досадило
игнорисање.
Обули смо му шуњалице
са ђоном збира кукавичлука
и признали га, као што
пред судијом прозвани призна
ванбрачног сина.

ТОКОВИ
1-2/2026

ПОЛИМСКЕ КЊИЖЕВНЕ СТАЗЕ

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Prof. dr Draško DOŠLJAK

DOPRINOS PETRA RMUŠA LALIĆOLOGIJI

Doktorska disertacija Petra Rmuša o književnom stvaralaštvu Mihaila Lalića pretočena je u monografiju „Pripovijetke Mihaila Lalića“. Time se dr Rmuš pridružio onim naučnicima koji su doprinijeli boljem naučnom tumačenju i razumijevanju Mihaila Lalića, velikog crnogorskog i jugoslovenskog književnika.

Književnoj klimi socijalnog realizma kreativno–umjetničkom osobenošću pripadaju sve Lalićeve književne prvine, one proizilaze iz života i uklapaju se u ovovremene književne tokove realističke profilacije. „I životom i perom“ – ističe Petar Rmuš – „Lalić je utemeljen, antejski je srastao sa punokrvnim tokovima realizma. Iz njega je izrastao i njime se služio i kao čovjek i kao pisac“.

Uvidom u pripovjedački opus, i druge književne vrste i žanrove, hronološki raspoređene i transponovane u bogatoj književnoj produkciji Mihaila Lalića, s usponima visokih umjetničkih dometa i slojeva značenja prepoznaje se „genetski kod lalićevske profilacije i raspon riječi, poruka književnog angažmana. Rano je Lalić otkrio svoje pravo lice otvorio srce i pokazao sebe otkrivajući stvaralačke impulse raznovrsnost darova i domašaja. Sa Lalićem je ušao u našu književnost vasojevićki čovjek, brđanin potkomski, polimski i zatarski, crnogorski, živ, snažan i surov, dobar i dostojanstven, velik i oprečan, arhetipski ekvivalentan prostoru i vremenu iz kojeg potiče“.

U književno-kritičkom pogledu na pripovijedački opus Mihaila Lalića, dr Petar Rmuš daje pregled dotadašnjih istraživanja, i zaključuje: „Radi naučne istine i korektnog odnosa prema njoj autor ovoga rada, sa žaljenjem, konstatuje da opsežna istraživačko kritičarska literatura nije (osim zvučnih imena s prepoznativim nazivima radova), uz poetske konstatacije, idejna podudaranja ili zamjeranja deklarativne i, često, površne pristupe i ocjene drugih, uspjela da dešifruje raznovrsnost i bogatstvo stvaralačke infrastrukture i punoću poetoloških slika Lalićevih pripovijedaka“.

Pišući o strukturalnoj i poetskoj, i stilsko-jezičkoj profilaciji Lalićevih zbirki pripovijedaka, prof. Rmuš ističe „nivoe stvaralačkog zrenja, kako u oblikovanju građe, unutrašnje forme, tako i u poetološkoj koncentraciji: oduhovljenju mašte, složene simbolike, metaforizacije, monologa i dijaloga, psihološke slojevitosti, dramske tenzije, poetske slike, zvučne eufonije, priviđanja do granica onostra-

nog, impresivnih pejzaža, izrastanja obojenih karaktera, i snažnih likova, uz artikulaciju širokog raspona leksike i sintaksičke uglađenosti, slojevitosti figuracije. Pripovijedne zbirke se naslanjaju jedna na drugu, ali se i razlikuju. Svaka ima svoj sadržajni svijet, umjetnički identitet, osobenost i poetološke slojeve i značenja“. Rmuš u njima prati piščevu kreaciju i osobena svojstva pripovijednog stvaralaštva. Slijedeći hronološku metodologiju u poetici Lalićevih obrazaca, Rmuš uočava piščev napredak, ali i otkrivačke inovacije, reprezentativno figurirajuća umjetnička svojstva kao zbirni kod i idiom.

O prvoj Lalićevoj zbirci pripovijedaka, pod nazivom „Izvidnica“, dr Petar Rmuš piše da ona „afirmiše ustaničko vrijeme i pravi je zapis revolucionarnog vrenja pretočen u književnu umjetnost. Istorijsko-dokumentarna hronika izražena je u poetskom sklopu, poprimila je dramsku tenziju, izvajala prve likove, naznačila karakterne crte, oslojila spektar psiholoških stanja, otkrila je prostore duhovnih i duševnih stanja, istakla je arhetipsko nasljeđe viteštva i slabost izdaje, ponovila je tradicionalni prizvuk nacionalno-istorijskih tokova, zapljusnutih folklornim odjecima atavističkog antejstva“. Rmuš, vrednujući ovu zbirku, zaključuje: „Čudi to, da mimo volje čitalaca i simpatija, zbirka „Izvidnica“ nije ušla u „Nolitova“ Sabrana dela Mihaila Lalića 1979. godine, uz 45 –tu godišnjicu književnog rada pisca“.

U ovoj književnoj monografiji o pripovijetkama Mihaila Lalića, profesor Rmus analizira sve njegove pripovijetke. Za pripovjedački diptihon „Ponižena ruka“ (1954) i „Mrak i voda“ (1957), koje čine moderniju književnu tvorevinu, autor veli da je Lalić imao „čehovljevske pronicljivosti“. Pisca je savladao iskreni poetski iskaz i literarno je zablistao u priči moćne i generativne poetske figuracije „Mrak i voda“. Tu je ostvarena kohezija između unutrašnje pobune svijesti i spoljašnjeg svijeta. Oduhovljena senzibilnost kroz prirodne fenomene (mrak i voda) magično korespondira s halucinantnim stanjem uznemirene svijesti i oslojava simboličan splet nadrealističke slike, omeđene sa onostranim. Rmuš ovo potkrepljuje Lalićevim tekstom iz pripovijesti: „Ispod mraka curi i žamori crna voda – to je sav svijet njegovog sna. Nesvjestan kože i haljina, u kojima, po navici, obučen spava, on osjeća samo kako se tama i voda miješaju, prožimaju i proždiru.

Ne čudi ga što nema čovjeka unutra, što ni njega nema, ni sunca, ni straha. Na neki način izgleda mu sasvim prirodno da poslije svega ne ostaje ništa osim tame i vlage, koje su možda samo dva oblika jednog istog praboga“.

Pripovijetka „Mrak i voda“ je predložak za pripovijetku „Pobjegao“ i poetična osnova buduće pripovijedne i romaneskne metamorfozirane paradigme. Kreativnu progresiju romaneskne tipologije transformisao je i unaprijedio roman „Zlo proljeće“(1953). Tada će kao prvi čitlac Borislav Mihajlović zapisati: „Šiknula je iz Lalića jedna retorika koju kod njega kao mogućnost odavno slutim, ali koja je tek u ovoj knjizi potekla širokim tokom, nesputana, određena za daleka putovanja.

Strast jezika i njegovu silinu, i njegovu poeziju podigao je mjestimice Lalić do visina na kojima je rijetko bivala u našoj literaturi. Nešto iskonsko, korjenovito ima u njegovom kazivanju, to je Crna Gora progovorila svojim mudrostima i svojim vjekovnim talentom pripovjedača u scenama u kojima ništa nije spektakl, a sve je boja i miris i riječ, prava i u pravo vrijeme“.

Analizirajući likove u Lalićevoj pripovijednoj prozi, prof. Rmuš konstatuje da je „čitav serujal Lalićevih likova, zapravo, pod životnom tegobom, rebri se sa životnim nevoljama, nepravdama, s dramatičnim ishodom u atmosferi zategnutih ljudskih odnosa. Lokalna inspiracija, kao i eho opštedruštvenih zbivanja, otkriva otežanu dimenziju poremećenih i zlopamćenih sudbina, čiji likovi snose udarce okrutne egzistencije. Život Lalićevih junaka je otežan, pritiska ga točak istorije, stežu ga i ruše društvene nedaće, prate prostorne i vremenske destrukcije, stiskaju životne tjeskobe, izolacije i raznovrsne arhetipske predrasude. Iz njega je nastala Lalićeva priča koja je istovremeno i život i pjesma o njemu. Njoj se pisac posvetio i do kraja života je radoznalo i angažovano pratio“.

Profesor Petar Rmuš je dao u ovoj monografiji klasifikaciju Lalićevih pripovijedaka, njihovu poetiku i stvaralačke perspektive. On iznosi naučno zasnovan stav da je „svijet pripovjedaka Mihaila Lalića proizvod života i umjetnosti. On je poetsko svjedočanstvo burnih vremena i društvenog zla. Njim je pisac oblikovao burnu i razornu matricu naše životne destrukcije, u njemu je tragika života, poraz čovjeka i strahoviti pustoš ljudskih sudbina izazvana pomračenjem uma i padom svijesti“.

Ovom monografijom o pripovijetkama Mihaila Lalića, Petar Rmuš se pridružio lalićolozima dajući originalno književno-teorijsko djelo koje bogati obimnu bibliografiju ovoga velikoga crnogorskoga pisca.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 09

Sonja ŽIVALJEVIĆ

OTVARANJE RIJEČI

Povodom knjige *Sudbinska sječiva* (2000) Petra Rmuša

Na zadnjoj korici knjige Sudbinska sječiva, objavljene 2000. godine u Beogradu (Knjiga-komerc), autor sažima svoju životnu, radnu, stvaralačku biografiju u 11 kratkih rečenica. Među njima su i ove: „Književnost je moj radni zavičaj. Odavno riječi otvaram. Poezija mi je najdraži iskaz."

Nekom ko ne zna ništa o autoru, Petru Rmušu, niti o njegovoj poeziji, brzo postaje jasno da je i ova autobiografija jedna pesma, po svemu, pa i po nekoliko rima pri kraju.

I tako, od zadnje korice, od nekoliko rima pri kraju teksta na čijem kraju umesto tačke sija komsko sunce, a posebno vrativši se na "riječi otvaram", privučeni magijom stiha ulazimo u jedan novi pjesnički svijet, otvaramo ga i otkrivamo, gnijezdimo se (zajedno sa stihovima) u njemu.

Vijek srama

Svijet u koji zalazimo nije nam sasvim nepoznat. Kraj 20. vijeka donio nam je haos i tamu, onu tešku balkansku tamu u kojoj umjesto svitaca i poljubaca svitkaju samo sječiva mača, noža, cijev puške. Tamu od koje se svija "sjeverac oko srca". Pjesnik čitav 20. vijek naziva vijekom srama i često ne vidi izlaz iz njega, put u budućnost, nadu.

Pjesnikova zemlja je golgotska zemlja. Zemlja ljepote i miline, jagodnjaka i jaganjaca, zemlja-bajka. Ali, po ko zna koji put, zemlja iz koje ljudi odlaze, otjerani, u kojima ne dime ognjišta već spaljene kuće.

Vjekovi stradanja se poklapaju i miješaju. Vrijeme u poeziji Petra Rmuša postaje jedna jedina filmska traka o stradanju na kojoj se samo imena mjesta i aktera mijenjaju: knez Lazar, Kolubara, Skadar na Bojani, Kozara i Neretva, Bregalnica, hajduci i jataci...

Osim iskrene, duboke privrženosti i ljubavi prema svom narodu, osim tuge i bola, stihovi emituju i ogromnu zabrinutost. Jezik i ritam ovih pjesama je muški, snažan, nesumnjiva je duboka prožetost nasljeđem i epskom tradicijom, narodnom epskom pesmom. Ton je često uzvišen, bol i jauk dopiru iz vrtloga zemlje i krvi i izvijaju se visoko, do neizdržljivosti, Lica, slike, mirisi, buka sa poprišta, kovitlaju se i izvlače iz stiha i strofe, čini se da ih je nemoguće zauzdati rimama i riječima.

U toj tami, u očaju, pjesnik se obraća svjetlosti koju sluti, nazire, vidi, svjetlosti iz slavnih vremena cara Dušana, ili onoj najuzvišenijoj, svjetlosti sina božjeg, Isusa Hrista.

No, u jednom trenutku, kada se već čini da nizanju poprišta kraja nema, reći će: "bog ne vidi, il se stidi". A onda, u njegoševskom duhu, kao neki vid objašnjenja sudbine ili usuda srpskog naroda zaključiće: „Čovjeku je bitstvom suđeno poprište".

Sastavni dio tame na kraju 20. vijeka je i Nato bombardovanje, pa pesme koje govore o ovom periodu čine poseban ciklus *Zagrljaj bola*. Među njima je i Murinska elegija, posvećena sjenima stradalih i mostu. Ovdje su i pjesme koje nas podsjećaju na egzodus s Kosova i Metohije, na ostavljena kućišta, na dečanska zvona. "Pomračeno sunce tugom sija / zarobljena stenje Metohija."

Kome se sada okrenuti? Koga pitati? Ostali su, za dušu, samo božuri, svjedoci tuge. Zadatak pjesnika je da svjedoči rane i bol svoga roda. Zato su božuri njegova braća, i pjesnik se, na kraju, ne obraća ni carevima ni bogovima, već samo njemu, cvijeću bola:

Božuri, braćo moja,
Ima li nama spasa?
Od kosovskog uboja
Vitezi mru bez glasa.

Zavičajne trešnje

Iz svijeta istorijskih drama, sa raznih poprišta nakon izgubljenih i dobijenih bitaka, izbjegličkih kolona, sa obale rijeke sa koje smo gledali porušene mostove, iz huke, buke i bijesa, jauka i molitvi, ulazimo - u svijet tišine.

Nakon jezive tame vremena, evo nas u noći s mjesečinom i pjesnikovom samoćom. Noć je vrijeme za sjećanja. A "sjećanja mi na trešnje mirišu", kaže Petar Rmuš. U sjećanjima je sve mirisnije i zanosnije. Majski. O ljepoti i ljubavi je riječ, o mladalačkim snovima.

Mjesečeva trešnja

Sanjiv mjesec majske trešnje mami
Punog srca i on glavu gubi
Jednoj nešto šapnu na osami,
Blago trešnji, nebesnik je ljubi.

Kamo sreće da sam mjesec i ja,
I da glavu kao on izgubim,
Da me trešnja u ljubav povija.
I da majsku ljepoticu ljubim.

U maju je i čitaocu prijatnije. Kao da smo izmakli Tanatosu i Erosa uhvatili za ruku. U ovom svijetu pjesnikova duša gori drugačijim zanosom, plamenom koji budi i naša sjećanja. U ovom svijetu riječi se otvaraju kao latice ruže, crno-bijeli film dobija boju po boju, boje počinju da se kreću, talasanje počinje da miriše.

U pjesmi **Kao nekad** prekrasno je prikazana povezanost lirskog subjekta sa prirodom:

"Na valove vjetrovi me nose,
Slast zanosa povija u runce
Od voljenja dozivam otkose
I sve sanjam ***ojagnjiću sunce.****"*

Ovakvih bisera ima više u čitavom ciklusu *Krilata sjećanja*, iako nam pjesnik ne dozvoljava da se rasplinemo i zaboravimo na dihotomiju. I noć ima kraj, podsjeća nas, sve što se u njoj voli odnesu prvi zraci. No, to saznanje ga ne sprečava da se prisjeća ljubavnih zvona, talasa strasti, susreta, dana "kada gori srce, zajezeri glava". Bez ljubavi život je ništa - opominje Petar Rmuš.

Pred beskrajem

Noć nije vrijeme samo za romantiku ili sjećanja na nju. Noć je savršeno vrijeme za ona neminovna i vječna razmišljanja o smislu ljudskog postojanja i suštini čovjeka - generalno i pojedinačno. "Rašta me je sudba sačinila", zapitaće se i autor. I opet, priroda je tu da nam potvrdi sve pa i prolaznost, uzaludnost naših napora.

I srce zvezdano zebe, trenuci beskraje sriču.

Praznina i tišina donose bol. Pjesnika, pored ostalog, bole i sve izgubljene

riječi. Kada već govori o riječima i poeziji, iskoristiće priliku da nam saopšti i svoju uvjerenost da "Pjesma kažnjava sve bolesti vijeka". Sada, ovo iznenadno svjetlo na prvi dio knjige Sudbinska sječiva pomaže nam da ga još bolje razumijemo. Zaista jedan neobičan stav, dirljiva vjera u moć pjesme i poezije.

Slijedi još jedna neočekivana promjena pozicija. Sasvim otvoreno, u pjesmi **Tužim noći** - pjesnik priznaje da mu je dosta mračnog haosa. "Imam nemir što u svemu ljepotu nađe". On želi prozračnu vedrinu i riječi koje spajaju, rađaju, stvaraju.

„Volim zanos da kipi ko more
Polozima raspjevana jata
Iz riječi da izniknu gore
U gorama planine od zlata"

I tako, evo nas među terminima bajke. U svijetu bez magle. U svijetu u kom se izvijaju divne breze, u kom se pozlaćeni, ljubavni vez veze.

"Sve je ništa ako se ne spaja,
uz zagrljaj duša pjeva slađe."

Pjesnik-brižnik, bonik, otkriva nam drugu svoju stranu - svoju strast ka lijepom, svoju nježnost i posvećenost ljubavi.

Sve je ništa, ako nema ljubavi, poručuje pjesnik. I onda nam poklanja završnu sliku: nimalo slučajno, mjesto radnje je planina. Likovi su pastir i pastirica. Ne, oni nisu zajedno, ali pastir sanja pastiricu, a nju - ljubav grije. Sve se to dešava dok "Zvijezde se dave u cvijeću, a mjesec se nad planinom smije."

I tako, tragajući za odgovorom na pitanje na šta je tačno pjesnik mislio kada je naveo u tekstu-pjesmi za zadnju koricu da "odavno riječi otvara", prošli smo kroz njegove svjetove kao od mračnog ulaza u pećinu do otvora na drugom kraju i svjetlosti.

Možda nismo sasvim otkrili misteriju, ali nešto nam jeste postalo jasnije.

U jednoj pjesmi Rmuš priznaje:

Teško se riječ rađa,
Drijem je u opni drži
Ćelije njene čudna su građa.

Otvaranje je veoma važna riječ. I ovi dani, kada "otvaramo poglavlja" u težnji ka Evropskoj uniji, to potvrđuju. Bez otvaranja šahovska igra ne može da počne. Bez otvaranja glave nema preokreta.

Bez otvaranja nema cvijeta. Bez otključavanja nema slobode. Bez slobode nema kreacije. Stvaranja i rađanja.

Bez otvorenih riječi nema pjesme. Samo, pokazala nam je poezija Petra Rmuša, riječi se otvaraju onome ko je spreman da se sasvim otvori za njih. I za svijet.

A kada se otvore, riječi mogu biti čarobne. Mogu zazvučati novinom i svježinom kao vjetrić što se sjuruje niz skriveni planinski potok, duboko u šumi. I same i uvezane u nevjerovatne spojeve.

Primjera je mnogo, evo samo nekih: iskropoj, rastrešnjati, vodosvetica, zanovembrilo, duh čvoravim, sunce bratim, pomrčine pijem, đerdanom se zabisere misli...

Gradinar

Da bi nastao dobar, lijep, stih, moćan, svjetlonosan, potrebno je osim talenta vjerovatno i dosta drugih elemenata. Da bi nastala pjesma, potrebno je vjerovatno i malo dodatnog vilinskog praha. A da bi nastala dobra knjiga poezije, osim dobrih pjesama potrebno je sasvim sigurno i dosta umijeća, uredničkog promišljanja.

Sudbinska sječiva su jedna zaista veoma dobro sklopljena knjiga dobre poezije. Ona je krov za 66 pesama, grupisanih u 6 ciklusa. Svaki ciklus je zaokružen, temom, tonom, emocijom, mišlju, ritmom.

Međutim, kao što smo vidjeli, ciklusi su poređani tako da čitalac sve vrijeme plovi na talasima mira i nemira, istorijskim i ličnim, ali vođeni sugurnom rukom kroz bure i periode tišine do mirne, spokojne luke, ulivajući mu nadu, bodreći ga da otvori srce i pusti ljubav.

Nije život gdje ljubav ne zbori,
Gdje ne puše srećna konačišta,
Ili čovjek srce razvigori,
Ili duša iskipi u ništa.

Vjerujem da bi nam Petar Rmuš i danas poručio isto: Razvigorite svoje srce!

Tako u svojoj poslednjoj zbirci poezije „Pjevam Mokru“ umjesto biografije zapisa:

„Zavičajni zraci griju i prate, nikad se ne gase. Sunce i munje Mokru vječito dijele. Ja i jagnje posemo Mokru. Zagrljeni skorupimo snove. Zrak sa Mokre budi mi gnijezda i nebo otvara. Mokrom misaono krotim i plandujem, slušam zvona i pjesme pastirske. I dok negdje lutam po hladnom svijetu, beznano tragam i afirmišem naučnu spoznaju, čini mi se Mokra me zove, čuva i pazi“.

Prije dvije godine, štampajući zbirku pjesama „Jauk vuka s Prokletija“ Rmuš je, umjesto predgovora utisnuo riječi:

„Doktor književnih nauka, iz vučje balade kosmičkih prokletija, sreta oblake i odjeke što vječno traju, biju i igraju, pune i prazne kolijevku čovječanstva, pomjeraju granice, ispašta tragiku vučjeg jauka nad savremenim društvenim zlom, svijetli žarom riječi i iskrom misli, otkriva čovjeka, otvara i budu životnost, osmišlja, vedri i grije, pošumljava i gnijezdi prostranstva sreće, priželjkujući sanja renesansu čovječnosti“.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 - 09

Велимир РАЛЕВИЋ

ПЈЕСМОБОЛИ ПЕТРА РМУША

Петар Рмуш је био један од оних који је дисао и треперио са сваким завичајним листом, са сваком трешњом у Полимљу. Онај који није био у завади са травама – можда са коровом, који му је и у животу често стајао на путу.

И у младости често изложен мразу и мућама, зауздавао је и оседлавао вјетрине са Чакора, да би се, касније, у поезији, са истим тим вјетром наново рађао:

„Бљесак крика заносе отвара
Додир с вјетром поново ме ствара“

Саткан од традиције и успомена, Петар ће и у поезији, одомаћено, као кад бере јабуке, брати и убирати плодове народне лексике, будећи заборављене и скоро затрављене ријечи, које у стиху, изненадно, заискре топлином и мирисом боровине.

Писао је о свему што га је дотицало и што је истински осјећао – о брезама и ратним језама, о облацима, мобама и сеобама...

Знао је Перо да, наизглед, горштачко-десетерачки зденац претвори у неочекиване, згрушане капљице њежности у освиљеној биљежници јутра:

„Волио бих да сам некад бреза
И плетиво позлаћеног веза“

А у пјесми „Ноћни шапат“ из књиге „Судбинска сјечива“, записаће и ово:

„Заспе мјесец љуљкан загрљајем
Шапутање с тишином се смије
Горе очи заљубљеним сјајем
Ноћ прилегне и у сну се смије“

Перовим словима огрнута су ланад, боровњаци, папрађе, пастирице, литице које скривају своја камена гнијезда. У циклусу „Каменице“ његов камен гори из камене жеђи и чува камена огњишта у каменом срцу.

„Отварам камен и себе тражим у њему“.
„И све би било љепше да збори камење“.

Из његових пјесама гласкају се и срушене задужбине, напуштено домље, зебње и наде залуталог у магли (коју он зове и шуњалица), јављају се несанице које се причешћују тишином са Кома, проговара и завичајна ријека која је, са пјесником, промукла од пјесме.

Осјећао је Петар да и смрт, када наиђе, не може однијети ријечи, не може заметнути трагове и не може угушити ватру која је подмлађивала узлете. Зато ће у задњој строфи пјесме „Изнад смрти“ записати и следеће:

„Само чежње окрилате сјајно
Излију се животворне кише
Распеће је суђено и трајно
Све што клија од смрти је више“

Растрзан између свитаца и поскиталог племена, бивајући као разапета кошуља завичаја, Петар Рмуш је успио да изњедри ријеч и да засади глас на знаковитом књижевном тлу полимских ноћника.

ТОКОВИ
1-2/2026

МЛАДИ СТВАРАОЦИ

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 34

Teodora ŠĆEKIĆ

SREĆA SE NE GRABI RUKAMA[1]

Sreća je ptica koja ne podnosi stisak. Mnogi kroz život prolaze kao bjesomučni sakupljači, uvjereni da je radost materija koja se može utamničiti u šake, zaključati u sefove ili izložiti kao trofej na policama taštine. Ali, pokušati zgrabiti sreću rukama isto je što i pokušati uhvatiti planinsku maglu - što čvršće stisnemo prste, to nam brže ona iscuri kroz pore, ostavljajući za sobom samo vlažan trag uzaludnosti Zrelost nam donosi saznanje da se najvrednije stvari ne drže mišićima, već mirnoćom. One ne zahtijevaju snagu hvata, već širinu prihvatanja.

Sreća nije zgrada koju zidamo od cigli materijalnog uspjeha, niti tvrđava koju branimo od spoljašnjeg svijeta. Ona je eho koji odjekuje u praznom prostoru između naših želja i naše zahvalnosti. Ko god krene u lov na nju sa mrežama i zamkama, naći će se pred praznim poljem, jer sreća ne živi u onome što je uhvaćeno, već u onome što je oslobođeno. Ona je, zapravo, nusproizvod ispravnog hoda kroz sopstvenu unutrašnju šumu. Ona se ne grabi - ona se dozrijeva, poput ploda koji čeka sunce, a ne nečiju nestrpljivu ruku.

Ruke su, po svojoj prirodi, alati posjedovanja. One otimaju, drže i brane granice našeg malog "ja". Međutim, duh je prostranstvo koje ne poznaje ograde. On dopušta, posmatra i osjeća bez potrebe da postane vlasnik viđenog. Onaj ko pruža ruke da bi "uhvatio" trenutak, zapravo ga ubija u samom nastajanju. Trenutak je poput pahulje - čim ga dodirnemo vrelinom svoje grozničave potrage, on se pretvara u bezličnu kap vode. Zrelost nas uči da dlanove držimo otvorenim, ne da bismo zgrabili, već da bismo dopustili svijetu da kroz nas struji kao vjetar kroz krošnje.

Možda se ova velika životna lekcija najbolje uči tamo gdje je sve još uvijek sirovo i neartikulisano - u školskim hodnicima. To su naši prvi pravi lavirinti, prostori u kojima odjek koraka po podu nosi težinu sudbine. Mnogo nas često misli da se naklonost grabi glasnošću, nametanjem ili silovitim zauzimanjem prostora. Želimo da "uhvatimo" nečiji pogled, da ga zarobimo kao rijetkog insekta pod staklo, uvjereni da posjedovati nečiju pažnju znači posjedovati i samu sreću.

1 Прво мјесто на литерарном конкурсу средњих школа Берана и Андријевице (Први разред Гимназија „Панто Малишић“)

Ali, prava magija boravi u onim slučajnim, neiznuđenim susretima očiju koji traju tek djelić sekunde, u onom kratkom spoju koji se dogodi dok se dvoje ljudi mimoilazi u vrevi(ili graji?) velikog odmora. Taj pogled koji proleti hodnikom, okrzne i nestane, vrijedi više od bilo kakvog iznuđenog priznanja ili dogovorenog sastanka. On je poput divlje ptice: ako se za njim potrči sa mrežom u rukama, on će odlepršati u visine do kojih se ne doseže, ili će uvenuti pod grubošću naših prstiju. Ali ako samo stojitmo, mirni i usklađeni sa sopstvenim bićem, taj pogled će se vratiti sam, tražeći u nama sigumo utočište. Iznuđena pažnja je samo prazna ljuštura bliskosti, dok je slobodno poklonjen pogled čitav jedan univerzum u malom-tiha potvrda da smo viđeni bez potrebe da budemo uhvaćeni. Škola nas uči formulama, ali život nas uči da je najljepši pogled onaj koji nam je poklonjen, a ne onaj koji smo oteli.

Kada u ovu jednačinu uvedemo ljubav, ulazimo u sam epicentar paradoksa ljudskog postojanja. Ljubav je najviši i najsuptilniji oblik te neuhvatljive sreće, ali je istovremeno i polje na kojem najčešće griješimo pokušavajući da "zgrabimo". Ona je sunčeva pjega na zidu - možete joj se diviti, možete u njenoj toploti grijati lice, ali ako pokušate da je ogulite sa zida i spakujete u džep, ostaćete u mraku sa komadom hladnog maltera u ruci.

U mladosti, Ijubav često miješamo sa osvajanjem, sa onim barbarskim nagonom da se na tuđem srcu zabode zastava sopstvenog ega. Mislimc da je voljeti nekoga isto što i posjedovati mapu njegovog bića, držati ključeve njegovih misli i imati tapiju na svaki njegov uzdah. Međutim, ljubav koju pokušavamo da "zgrabimo" rukama neizbježno se pretvara u kontrolu. Ona postaje kavez, a u kavezu ptica možda ostaje fizički prisutna, ali njena pjesma prestaje da bude slavlje života i postaje vapaj za slobodom. Prava ljubav nije posjedovanje drugog bića, već stvaranje prostranstva u kojem to biće može da procvjeta.

Zrela ljubav je slobodno kretanje dvije duše koje se sretnu u tišini, bez ugovora o vlasništvu i bez nevidljivih lanaca očekivanja. Ona se ne grabi uslovima, niti se čuva stražarenjem; ona opstaje samo dok su nam ruke "prazne" od sebičnosti. Tek kada prestanemo da stežemo drugu osobu svojim strahovima, ljubomorom i stalnom potrebom za dokazima, dopuštamo joj da zaista ostane uz nas svojom voljom. Sreća u dvoje nije u spojenim pesnicama koje brane zajedničko vlasništvo, već u dlanovima koji se nude kao odmorište. Ljubav je kao živa voda: ako je zahvatiš dlanovima i pokušaš da je stisneš, ona će iscuriti kroz prste, ostavljajući te žednim. Ali ako napraviš udubljenje od dlanova i pustiš je da tu prosto «boravi», moći ćeš da ugasiš žeđ čitavog života. Najveći dokaz ljubavi nije u tome koliko čvrsto nekoga držimo, već u tome što smo postali luka u koju se neko uvijek vraća jer zna da ga tamo ne čeka kavez, već beskrajna širina povjerenja.

Često mislimo da ćemo, ako ubrzamo korak i j^če stegnemo ono što imamo, prevariti vrijeme. Ali vrijeme je sitan pijesak u pješčanom satu našeg postojanja.

Što jače stisnemo šaku punu pijegka, on brže pršti na sve strane. Ako, pak, dlan držimo ravnim i mirnim, pijesak ostaje na njemu, svjedočeći o svakom zmu koje čini mozaik našeg iskustva.

Prava sreća i prava ljubav nisu gromoglasni aplauzi, već tiha plima koja polako puni zalive naše duše dok spavamo 111 dok smo zagledani u obične stvari - u pukotinu na starom zidu kroz koju upomo niče cvijet, ili u mimi, ritmični dah voljene osobe u praskozorje. One se nalaze u nevidljivim šavovima između dana, u onim sitnim nitima koje povezuju jutarnji čas poslije škole sa večernjim prepiskama.

Ako pokušamo da tu plimu radosti zahvatimo kofama dokaza i priznanja, dobićemo samo slanu vodu koja gubi svoju moć čim se odvoji od okeana bitka. Mudrost je shvatiti da se ne postaje srećan tako što se sreća "nađe" na nekoj mapi, niti se postaje voljen tako što se neko prisili na vjemost. Postaje se srećan i voljen tako što se unutar sebe postane biće u kojem te suptilne energije, mime i neuznemirene, žele da borave. Sreća je sjenka: prati onoga ko korača prema suncu, a bježi od onoga ko pokušava da je uhvati, i sigumo se ne grabi rukama.

Na kraju dugog puta shvatamo suštinu. Ruke su stvorene za rad, za stvaranje, za milovanje i za nesebično davanje, ali su suviše grube za suptilnu tkaninu istinskog blaženstva. Sreća se ne grabi mišićima volje, već se prepoznaje čulima smirenog duha. Ona je poput mirisa tek ispečenog hljeba koji prožima kuću - ne možete ga zaključati u kutiju, ali on vas hrani više od bilo kog jela koje možete držati u ruci. Najveće blago se ne nosi u šaci, već u onom prostranstvu grudi koje ostane slobodno kada prestanemo da grabimo. Jer, na kraju, jedino ono što nismo pokušali da zarobimo, ostaje istinski naše.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 34

Darinka RAČIĆ

SREĆA SE NE GRABI RUKAMA[1]

U svojoj djetinjoj naivnosti i snolikoj vjeri koja me je vodila, smatrala sam da je sreća nešto veliko, nešto što čovjek treba dostići, uhvatiti, zadržati. Pružala sam ruke ka njoj, kao da je opipljiva, kao da će ostati ako je dovoljno čvrsto stegnem. To sam činila iz straha, i taj strah me je ubijedio da ću je izgubiti ako je pustim. Ali onda naučiš da nešto što je toliko krhko, toliko nježno i nevino kao što je sreća, zapravo možeš imati samo onda kada ga pustiš.

Moja je kuća je bila najradosnija kuća na svijetu. Bilo je to mjesto gdje ste uvijek mogli da čujete dječiju graju, smijeh i mnoštvo različitih glasova koji su se preplitali i stvarali opšti haos koji je meni bio omiljeni zvuk na svijetu. Bila sam srećna, znala sam da nijesam sama. Znala sam da će me kući uvijek dočekati neko, sestra sa istim tim smijehom, brat sa pričom o tome kako mu je prošao dan, majka i tata sa pričama o svim svojim malim i velikim uspjesima i nadanjima. Bilo je to mjesto gdje sam bila srećna, gdje sam pronalazila snagu za svaki novi dan.

Sada ta kuća više nije tako puna. Zbog školovanja sam morala da odem, da dođem u dom učenika koji zaista jeste moj drugi dom, gdje imam Ijude koje volim i koji me vole, ali ipak, nijesam kod kuće. Moja je sestra takođe morala poći tim putem, kao što će i naš brat koji će nam doći već u septembru ove godine. Tako se kuća prazni. Više nema te buke, galame i dječijih glasova. Više nema zajedničkih obroka, filmskih večeri i svih onih sitnih, naizgled nevažnih trenutaka koji su zapravo bili suština naših zivota. Rastemo, odlazimo, gradimo nove, svoje živote sa nekim novim Ijudima. Uskoro odlazim i na studije i tako moj život ostaje knjiga koja na svakih par godina piše potpuno novo poglavlje, iz korijena.

Tako sam naučita da budem srećna na različitim mjestima, sa različitim Ijudima i da sreću ne tražim samo u poznatim licima. Shvatila sam da, koliko god se ja trudila, sreću ne mogu zgrabiti i pohlepno je držati kod sebe. Ona ne traži pažnju, ona postoji u svim Ijudima oko mene, u trenucima, u navikama za koje mislim da će trajati zauvijek. Zato ne želim da budem tužna. Biram da se smijem, a više od svega volim da se smijem, pa u tim trenucima smijeha pronalazim što više razloga za iskrenu sreću, bez obzira na mjesto na kom se nalazim. Međutim, svijet današnjice nas uči tome'da sreću treba da tražimo u predmetima, u titulama, u bogatstvu, u odrazima u

1 Друго мјесто на литерарном конкурсу средњих школа Берана и Андријевице (Први разред Гимназија „Панто Малишић")

ogledalu koji nam se moraju dopasti. Živimo u strašnom vremenu. Vremenu u kojem nam tuga neprestano dolazi, kroz ekrane, kroz vijesti koje čitamo usput, kroz slike razorenih gradova koje su postaie gotovo obične. Neprestano gubimo sve sitnice koje su trebale da ispunjavaju naše živote, a što je najgore od svega, izgubili smo ono jedino što nas je činilo živima, izgubili smo Ijubav. Mržnja se širi brže »nego ikada, a mi postajemo hladniji i okrutniji svakim danom. Povlačimo se, zatvaramo se u sebe i skrivamo ono najnježnije kao da je slabost, hrleći za nečim većim, moćnijim, skupljim. Postali smo umorni od dokazivanja, naše duše postaju prazne a mi uvijek želimo više i smatramo da ćemo samo tako biti srećni. Plašimo se života, plašimo se da će nam sreća izmaknuti pa je grabimo hladnim, pohlepnim rukama koje vremenom postaju željne svega. Sve su to prividi sreće. Naše su ruke željne novca, slave, moći. Žeiimo da budemo najbolji, da nam svi zavide, da gradimo kule od tuđih pogieda, hranimo naš ego mrvicama divljenja. Uvjeravamo sebe da ćemo biti f sigurniji i srećniji ako budemo iznad drugih, a zapravo, samo se penjemo tamo odakle će naš pad biti bolniji. Nije to sreća. To su samo graške naše pohlepe i vječite gladi koja će jednog dana uništiti naše male, Ijudske duše koje su stvorene da budu nježne, da budu slobodne, dok ih mi vežemo lancima sopstvene sebičnosti. Sreća dolazi onda kada se oslobodimo želje da sve mora biti naše, da moramo sve kontrolisati. Ona će doći u trenucima kada volimo, kada naučimo da praštamo, da saslušamo, da budemo tu. I sve ono što držimo u sebi i što niko ne vidi, naša tuga, naši strahovi, bol koju nijesmo pokazali, oblikuju našu unutrašnjost gdje zapravo cvjetaju i sramežijivo se rađaju naše maie radosti.

Sve će ovo proći. Mi ćemo proći i nestaćemo sa lica zemlje ostavivši sva bogatstva koja smo za života stekli. Nas će zaboraviti, a svijet će nastaviti da se okreće. Vrijeme će neumoljivo gutati sve pred sobom, donositi i odnositi sudbine drugih Ijudi koji će imati neke svoje, nove, posebne priče i koji će loviti neku svoju sreću. Kada shvatimo da ne možemo zadržati vrijeme, da ne možemo juriti za nečim što nije namijenjeno nama, naučićemo da sreću nalazimo u sitnim trenucima koji su tu, koji neće nigije pobjeći ako ih na vrijeme primijetimo. Jer je možda sreća baš u tome što ništa ne traje zauvijek, pa na taj način učimo da volimo jače, iskrenije i na vrijeme.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 821.163.41 – 34

Sofija STIJOVIĆ

SREĆA SE NE GRABI RUKAMA[1]

Koliko sam puta pomislila da je sreća nešto što mogu dostići ako se samo dovoljno potrudim. Uvijek mi se činilo da je negdje ispred mene, u planovima koje tekt rebam ostvariti, u ciljevima koje još nisam dotakla, u nekim „velikim" trenucima za koje sam vjerovala da će promijeniti sve. I svaki put kada bih napravila još jedan korak ka tome, imala sam osjećaj da se sreća pomjera još dalje, kao da mi stalno izmiče za korak.

Dugo sam mislila da sreća mora biti glasna i velika, nešto što se jasno vidi i osjeti. Kao vrhunac do kojeg se dolazi trudom, upornošću i stalnom borbom. Međutim, što sam je više jurila, to sam bila umornija i nezadovoljnija, jer nikada nije bilo dovoljno. Uvijek je postojalo nešto „više" što sam željela dostići. Aonda sam, sasvim neprimjetno, počela uviđati da se najljepši trenuci dešavaju onda kada ih uopšte ne tražim. U jednostavnim stvarima, u mirnom jutru dok svijet još spava, u toplini kafe koju pijem bez žurbe, u razgovoru koji me nasmije bez posebnog razloga. U tim trenucima nema velike buke, nema dokazivanja, ali postoji neki tihi osjećaj koji me ispuni i ostane sa mnom. Shvatila sam da sam ranije često zanemarivala baš te male trenutke, jer sam bila previše fokusirana na ono što nemam. Gledala sam unaprijed, stalno razmišljajući o budućnosti, a zaboravljala da živim ono što već imam. Kao da sam tražila svjetlost negdje daleko, a nisam primjećivala da me ona već okružuje.

Sreća, zapravo, nije nešto što se može uhvatiti ili zadržati. Ona je više poput sjenke, što više trčim za njom, to se više udaljava. Ali kada zastanem, kada se smirim i obratim pažnju na sebe i svijet oko sebe, shvatim da je tu cijelo vrijeme. Ne traži ništa posebno, samo da je primijetim. Možda je prava tajna u tome da naučim biti zahvalna na onome što imam, umjesto da stalno tragam za nečim većim. Nije uvijek lako, jer je prirodno željeti napredak i promjene. Ali, postoji razlika između želje i stalnog nezadovoljstva. Kada to shvatim, sve nekako postane lakše.

Danas vjerujem da sreća nije u velikim dostignućima koliko je u malim, svakodnevnim trenucima koji često prođu neprimijećeno, u osmijehu, u riječi podrške, u osjećaju mira koji se javi kada sam sama sa sobom i kada mi ništa ne nedostaje. Zato sve više razumijem zašto se kaže da se sreća ne grabi rukama jer ona nije nešto što se može osvojiti. Ona se živi, tiho, iskreno i u trenucima kada naučim biti prisutna i cijeniti ono što već imam.

1 Треће мјесто на литерарном конкурсу средњих школа Берана и Андријевице (Други разред СМШ, Андријевица)

ТОКОВИ
1-2/2026

IN MEMORIAM

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 929 ВЕЛИМИР ДЕЛЕТИЋ

Prof dr. Draško DOŠLJAK

DR VELIMIR DELETIĆ (1974 – 2025)

Dana, 5. februara 2025. godine, u 50-toj godini života, preminuo je, u Nišu, Velimir Zdravkov Deletić, doktor informacione nauke i bioinformatike.

Velimir Deletić je rođen u Beranama, 2. juna 1974. godine, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Zvanje inženjera informatike stekao je na Višoj poslovnoj školi u Blacu, 2000. godine. Na Privrednoj akademiji u Novom Sadu, Fakultetu za menadžment, smjeru Informatika u menadžmentu, 2005. godine, postaje diplomirani menadžer. Na Fakultetu za menadžment postaje magistar nauka, odbranivši magistarski rad - temu „Razvoj informacionog sistema kao sredstva poboljšanja kvaliteta rada studentske službe“. Doktorske studije završava na Fakultetu za informatiku Nezavisnog univerziteta u Banja Luci. Odbranom doktorske disertacije, 2022. godine, „Elektronska finansijska tržišta sa posebnim osvrtom na komparativnu analizu softverskih platformi“ postaje doktor informacione nauke i bioinformatike.

Svoju profesionalnu karijeru, Velimir Deletić je započeo na Visokoj poslovnoj školi Kosovo Polje – Blace, 1998. godine, na kojoj je do 2006. godine radio kao laborant za informatiku. U istoj školi je, u periodu od 2006. do 2011. godine, radio kao nastavnik praktične nastave, a od 2011. do 2015. godine je predavač. Kao profesor strukovnih studija, dr Velimir Deletić je radio od 2015. godine do svoje iznenadne smrti.

Sa dubokom tugom je primljena vijest o iznenadnoj smrti profesora Velimira Deletića. Njegov iznenadni odlazak predstavlja veliki gubitak za njegovu porodicu, prijatelje, kolege, studente i sve koji su imali privilegiju da ga poznaju i sarađuju sa njim.

Dr Velimir Deletić je bio izuzetno posvećen svom pozivu, cijenjen kao vrstan stručnjak, ali još više kao miran, tih, nenametljiv čovjek velikog srca, razumijevanja i podrške. Generacije studenata pamtiće ga po znanju koje je nesebično prenosio, strpljenju i inspiraciji koju je unosio u svaki susret i predavanje.

Njegova predanost obrazovanju, ličnom, i drugih, i ljudski pristup ostavili su neizbrisiv trag u društvu i akademskoj zajednici. Iza sebe je ostavio duboku prazninu, ali i uspomene koje će trajati.

Bio je istinski uzor studentima informatike, ne samo zbog svog dubokog znanja i stručnosti, već i zbog strasti kojom je prenosio složena koncepte informatike na jednostavan i njemu osoben način. Njegova predavanja nijesu bila samo lekcije iz programiranja, već inspiracija za razmišljanje, istraživanje i kreativno rješavanje problema.

Profesor Deletić je uvijek bio spreman da pomogne studentima, strpljivo objašnjavati, davati savjete i ohrabrivati ih da prevaziđu prepreke. Mnogi su, upravo, zahvaljujući njemu razvili ljubav prema informatici i odlučili se za karijere u kojima će stvarati i inovirati. Sjećanje na njegovu predanost, ljubaznost i mudrost nastaviće da živi kroz sve nas koji smo sa njim prijateljovali i kumovali, kao i kroz njegovu poroddicu. Iza sebe je ostavio suprugu Sanju, sina Luku i ćerku Lenu.

Velimir Deletić je sahranjen 6. februara 2025. godine, na Novom groblju, u Nišu.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 929 ДОБРОСАВ ЋУЛАФИЋ

Milan ROĆEN

SJEĆANJE NA DOBROSLAVA ĆULAFIĆA TORA

U srijedu, 3. juna, 2026. godine, navršava se 15 godina od smrti Dobroslava Ćulafića Tora. Jednog od najistaknutijih Crnogoraca druge polovine 20. vijeka. Trebalo bi dosta vremena da se nabroje sve funkcije koje je obavljao u socijalističkoj Jugoslaviji i u Crnoj Gori. Ali ga funkcije nijesu određivale, već je on snagom svoje ličnosti davao značaj dužnostima koje je pokrivao. Od sekretara Komiteta SK Ivangrada, prvog čovjeka CK SK Crne Gore, do sekretara Predsjedništva CK SKJ. Od potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća, predsjednika Saveznog vijeća Skupštine SFRJ, do člana Predsjedništva SFRJ. Kako je Veljko Milatović u šali znao da kaže za sebe – jedino pop nije bio. A ostao je do kraja svog časnog života za drugove, prijatelje, sve koji su ga poznavali, jednostavno – Toro.

Čovjek iz naroda, sa urođenom gospoštinom, koga ni višedecenijska vlast, ni birokratsko okruženje nijesu promijenili. Političar s ljudskim likom koji nije robovao izradi „materijala“ za sjednice, niti partijskoj frazeologiji uobičajenoj za to vrijeme. On je u sekundi znao da prepozna suštinu i značaj teme i da na tome gradi i definiše ostvarivu politiku. Voljele su ga i cijenile kolege sa kojima je radio, poštovali saradnici svih nivoa, kao i obični ljudi. A kako i ne bi. Bio je od onih ljudi za koje se kaže da ih je milina sresti. Jednom je prošao pored romske čerge u Ivangradu, kad je i staro i mlado istrčalo radosno kličući: Toro, Toro!

Bio je čovjek besprekorne biografije, kao stvoren za najodgovornije poslove u onom sistemu. Veoma mlad je stupio u partizanske redove, rano postao član Partije, posvetio se učenju i uzdizanju, što je primijećeno od onih koji su tada donosili odluke „ni po babu ni po stričevima“. Pričao mi je da je na njega najviše uticao Đoko Pajković koji je s Kosova premješten u Titograd za predsjednika CK. On je napravio pravu kadrovsku revoluciju u Crnoj Gori i na najbezbolniji način ispratio ratnu generaciju i uveo u visoku politiku tada relativno mlade ljude kao što je bio Toro. Tu su bili i Veljko Milatović, Veselin Đuranović, Vidoje Žarković, Budo Šoškić, Marko Orlandić… Kako je pisao Jevrem Brković, „bile su to tada najomiljenije crnogorske političke ličnosti, narod ih je prihvatao kao manje dogmatične od stare garde i mnogo više fleksibilne za konačno uobličavanje crnogorskih impulsa – nacionalnih, državnih, kulturnih, kadrovskih“. Bio je omiljen među književnicima, slikarima, glumcima, novinarima, među sportistima.

Sa svakim je imao zajedničku temu. Ovih dana sam sa akademikom Vukićem Pulevićem rado evocirao uspomene na Tora.

Ja sam se sreo s njim kad je postao predsjednik Centralnog komiteta. Radio sam u Odjeljenju za informisanje i propagandu. On je uveo obavezu da svi u stručnoj službi potpisuju to što urade. Tek što je prošlo nekoliko mjeseci od njegovog izbora, jednog dana je neko zakucao na vrata moje kancelarije. Bio je to predsjednik CK. Malo je reći da sam bio iznenađen. To je bilo kao da je bog sišao s nebesa. Ili nešto važnije, jer su Crnogorci tada boga pominjali najčešće u psovkama. Mladi saradnik kod kog dolazi niko drugi nego novi predsjednik Centralnog komiteta. Pozdravio se i kroz smijeh upitao hoću li tu kafu poručivati. Interesovao se odakle sam, šta sam završio, gdje sam radio, imam li porodicu. Godilo mi je, naravno, kad je hvalio priloge s mojim potpisom. Na kraju me pitao da li bih htio da budem šef njegovog kabineta. Odgovorio sam odrečno. On je začuđeno pitao zašto. Rekao sam da ja ne znam šta radi šef kabineta. Spremno je uzvratio da ću ja to raditi „lijevom rukom“ i rekao da sjutradan pređem kod Petra Mijovića koji je tih mjeseci odlazio s dužnosti šefa kabineta. Toro me osvojio svojim držanjem, srdačnošću, svojom ljudskošću, jedinstvenim smislom za humor i pozitivnom energijom koju je širio. Znao je divno da priča. Imao sam privilegiju da dijeli sa mnom vrlo osjetljive priče i o ljudima i o događajima. Jednom mi je ispričao kako je s Titom bio u posjeti Kosovu i Makedoniji. Dok su ujutru na terasi državne vile u Prištini zasebno listali „Borbu“, Tito ga je upitao je li ikad čuo za prezime Ubiparip. Odgovorio je da mu je Gojko Ubiparip kolega u SIV-u. To jednostavno znači konjoubica, rekao je Tito. A kasnije u Skoplju za trpezom prepunom svih đakonija, kad su ga pitali šta bi želio da proba, Tito je zatražio tri jaja na oko. Domaćini su bili šokirani, glavni kuvar se onesvijestio. Tito sa onu stranu politike, kako ga je Toro slikao. Imao je odnos poštovanja, ne i idolopoklonstva.

Od Tora sam između ostalog učio i kako se odnositi prema mladim saradnicima, prema ljudima uopšte. Kad je uskoro postao savezni ministar unutrašnjih poslova dugo me ubjeđivao da dođem kod njega da radim. Nijesam prihvatio, što se, i on se kasnije složio, pokazalo kao dobra odluka. Toro je bio na čelu tog ministarstva uoči nestanka SFRJ. Nikada ona zemlja nije imala na toj važnoj funkciji čovjeka tako liberalnih i slobodoumnih pogleda. Otišao je pod pritiskom ulice, kad i kompletno crnogorsko rukovodstvo, bez gorčine i ozlojeđenosti, ostajući do kraja odan i posvećen Crnoj Gori i njenim aspiracijama za obnovu nezavisnosti. Davao je u tom procesu lični doprinos svojim ugledom i iskustvom, zajedno sa svojom isto tako uglednom porodicom vrhunskih intelektualaca i stručnjaka, koji su nesebično radili i rade za dobro svoje zemlje.

Nijedna jugoslovenska republika nije imala takvu i tako brojnu političku elitu u vrijeme raspada zemlje kao Crna Gora. Imali su pojedince o čemu je kasnije, a i nedavno, govorio Milo Đukanović, odajući priznanje bivšem rukovodstvu Crne

Gore, kao što je Slovenija imala Milana Kučana, Makedonija Kira Gligorova, dok se Crna Gora svojih političkih i ljudskih gromada i njihovog političkog i državničkog iskustva odrekla u jednom danu.

Uloga i značaj Dobroslava Ćulafića Tora u razvoju i napretku Crne Gore je utoliko veća što je pripadao plejadi istaknutih Vasojevića i prvaka Polimskog kraja koji su išli stopama Mojsija Zečevića i Miljana Vukova, koji je još jednu Crnu Goru prislonio uz Crnu Goru, i njegovog sina Gavra Vukovića, patrijarha crnogorske diplomatije. On je svojim modernim poimanjem politike i načinom vršenja vlasti išao ispred svog vremena anticipirajući novo političko doba na ovim prostorima. Kad bi današnja Crna Gora imala ljude kao što je bio Toro i drugovi…

Kako kaže narodna izreka: imadosmo ne znadosmo, izgubismo saznadosmo. Ili što bi rekao Njegoš: lako je živjeti za života, treba živjeti poslije smrti. Toro se i za to postarao za života.

ТОКОВИ 1-2/2026
УДК 929 БОГИЋ РАКОЧЕВИЋ

Božidar PROROČIĆ

ODLAZAK BOGIĆA RAKOČEVIĆA (1962-2026), PJESNIKA, ANTOLOGIČARA I ČUVARA CRNOGORSKOG KNJIŽEVNOG NASLJEĐA

Postoje dani kada se čovjek ne oprašta samo od prijatelja, nego i od jednog načina razgovora sa knjigom, sa riječju, sa književnošću i sa sobom. Takav je ovaj ponedjeljak, 18. maj 2026. godine, dan u kojem nas je zatekla tužna vijest o odlasku Bogića Rakočevića, pjesnika, književnika, antologičara, urednika, književnog kritičara i jednog od onih postojanih čuvara crnogorske riječi. Prešao je na drugu obalu vječnosti dostojanstveno ali je iza sebe ostavio djelo koji će se još dugo vraćati kroz knjige, stihove, antologije, eseje i tragove koje je upisivao u crnogorsku književnost. U takvim trenucima čovjek se sjeti bolne i mudre misli Nedžada Ibrahimovića, pretočene u stih: ***„I zato, kada umre pjesnik, svi ljudi moraju naviti satove, okupiti se i doći na sahranu, da im poslije ne bude žao. Da sa njim ne nestanu.“*** Jer smrt pjesnika nikada nije samo odlazak jednog čovjeka. To je trenutak u kojem se provjerava koliko smo bili budni pred njegovom riječju, koliko smo razumjeli njegove samoće, njegove knjige, njegove „**OPOMENE”** i sve one tragove koje je ostavljao za sobom.

Bogić Rakočević rođen je 1962. godine u Mojkovcu, u zavičaju u kojem se priroda razmeće ljepotom, ali i čovjeka oblikuje strogo, duboko i neprimjetno, ostavljajući u njemu ošećaj za trajanje i za riječ koja mora da probljeskuje. Osnovnu školu završio je u Mojkovcu i tadašnjem Titogradu, današnjoj Podgorici, gdje je završio i srednju školu. Srpskohrvatski jezik i jugoslovensku književnost diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, a potom je pohađao i postdiplomske studije na Odsjeku za književnost. Završio je i smjer opšteg novinarstva na Jugoslovenskom institutu za novinarstvo u Beogradu, što će kasnije njegovom radu dati onu dragocjenu širinu između književnosti, kritike, medija i javne kulturne riječi. Još od rane mladosti bio je prepoznat kao darovit pjesnički glas, čovjek snažnog ošećaja za riječ, i ljepotu stiha. Nije u književnost ušao slučajno, već predano, iz duboke potrebe da piše, tumači, uređuje, povezuje i čuva ono što pripada prostoru knjige. Njegovi prvi književni koraci vezani su za vrijeme kada je mladi pjesnik morao imati ne samo talenat, nego i ozbiljnost,

strpljenje i spremnost da se potvrđuje pred (tadašnjom) zahtjevnom književnom javnošću. Rakočević je upravo tako stasavao kroz pjesmu, kroz čitanje, kroz književne susrete, kroz omladinske festivale, kroz urednički rad i kroz neprestani dijalog sa savremenom crnogorskom i jugoslovenskom književnošću.

Bio je glavni urednik i sekretar Književne omladine Crne Gore, urednik književnog programa Doma omladine „Budo Tomović“ u Podgorici, organizator i urednik Festivala mladih pjesnika Jugoslavije „Majska rukovanja“, manifestacije koja je okupljala i prepoznavala mlade pjesničke glasove širokog južnoslovenskog prostora. U književnom životu Crne Gore Bogić Rakočević nije bio samo ime među imenima, već jedna od onih postojanih figura koje povezuju generacije, festivale, knjige, časopise, antologije i razgovore. Njegovo prisustvo imalo je uredničku smirenost, pjesničku osjetljivost i onu rijetku kulturnu mjeru po kojoj se prepoznaju ljudi koji ne grade sebe preko književnosti, nego književnost čuvaju od površnosti i zaborava.

Njegova biografija pokazuje rijetku širinu jednog književnog i kulturnog poslanja. Radio je u prosvjeti, u Crnogorskom narodnom pozorištu kao lektor, u RTV Crne Gore kao novinar Radija, a zatim na Televiziji kao urednik Redakcije za kulturu, urednik Kulturno-umjetničkog programa, urednik Prvog programa i urednik Programa za manjine. Bio je umjetnički direktor Internacionalnog televizijskog festivala u Baru, umjetnički direktor međunarodne manifestacije „Ratkovićeve večeri poezije“ u Bijelom Polju, selektor Međunarodnih poetskih susreta „Slovo Makovo“ u Sarajevu i Mostaru, član brojnih žirija i jedan od onih stvaralaca koji su svojim radom povezivali pjesničku riječ, medijsku kulturu, bibliotekarstvo, kritiku i javni kulturni prostor Crne Gore.

U svemu tome Bogić Rakočević ostajao je prije svega čovjek knjige. Njegova biografija ne govori samo šta je bio nego pokazuje koliko je književnosti dao u vremenu, znanju, ošećaju, podršci drugima i neumornoj vjeri da knjiga mora imati svoje dostojanstvo. Bio je pjesnik, pripovjedač, esejista, književni kritičar, antologičar, urednik i priređivač. Objavio je više knjiga poezije, proze, eseja i kritika, a njegovo ime ostaje upisano u savremenu crnogorsku književnost ne samo po onome što je napisao, nego i po onome što je drugima otvorio, podržao, uredio, prepoznao i sačuvao.

Bogića Rakočevića sam bliže upoznao 2019/2020. godine, u vrijeme kada je napisao predgovor za moju antologiju crnogorske poezije „Odlazak u stihove“. Bila je to za mene izuzetna čast, ne samo zato što je predgovor potpisao ugledni pjesnik, antologičar, kritičar i kulturni poslenik, već zato što sam tada imao priliku da upoznam čovjeka rijetke ljudske mjere. Još od decembra 2016. godine,

kada je imenovan za direktora Nacionalne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević“ na Cetinju, pokazivao je onu vrstu posvećenosti koja nije bila nametnuta odgovornost, već prirodno stanje njegovog bića: da knjizi pristupa s poštovanjem, ljudima s dobrotom, a kulturi s ošećajem dugog i časnog služenja.

Bio je predan poslu, ali nikada zatvoren u sebe. Znao je da podrži mlađe kolege, prijatelje, stvaraoce, da otvori vrata, pruži riječ ohrabrenja, pokaže povjerenje i onda kada je to nekome bilo najpotrebnije. Uvijek sa vedrinom, blagim osmijehom i dobrotom koja ne pripada svakome, nego samo onim posebnim ljudima koji svojim prisustvom čine da se čovjek osjeti prihvaćenim, podržanim i prepoznatim. Takav je bio naš Bogić, prijatelj koji je znao da prava književnost počinje tamo gdje riječ postane ljudskost, gdje podrška nije poza, a dobrota nije slučajnost, nego najdublji izraz karaktera.

Djelo Bogića Rakočevića se prostire kroz poeziju, priču, esej, kritiku, antologijski izbor, urednički rad i neprestanu brigu za crnogorsku književnu i kulturnu scenu. Od ranih pjesničkih knjiga „Motivi buđenja“ i „Disanje sa strane“, preko zbirki „Slika prepuna tragova“, „Osobine“, „Posvete“, pa sve do njegove posljednje pjesničke knjige „Opomene“, Rakočević je gradio prepoznatljiv lirski svijet u kojem su se susretali unutrašnja osama, šećanje, prolaznost, zavičajni tragovi, ljudska ranjivost i potreba da se riječ sačuva od površnosti vremena.

Posebno mjesto u njegovom stvaralaštvu zauzima zbirka „Opomene“, posljednja knjiga koju je ostavio iza sebe. Ona danas, nakon njegovog odlaska, dobija još dublji i potresniji smisao. „Opomene“su pjesnikov kasni razgovor sa sobom, sa svijetom, sa prošlošću, sa prazninama i svjetlostima koje čovjeka prate do kraja. U njenim ciklusima „Treptaji davnine“, „U lijepom haosu“ i „Prazni dani“ prezentovana je jedna zrela poetska svijest, okrenuta onome što nestaje, ali i onome što ostaje kao unutrašnji zapis. Danas se ta knjiga čita i kao njegovo lično i pjesničko zavještanje, kao posljednji razgovor sa prolaznošću, sa šećanjem, sa prazninom i sa svjetlošću koja ostaje iza čovjeka. „Opomene“ sada duboki znak koji nas vraća pitanju koliko smo zaista budni pred životom, ljubavlju, vremenom, prijateljstvom i smrću.

Bogić Rakočević bio je i jedan od onih vrijednih priređivača i antologičara koji su razumjeli da se kultura ne čuva sama od sebe. Njegova „Poetika Montenegrina“, antologija crnogorske poezije XX vijeka, ostaje jedan od važnih tragova tog predanog rada na predstavljanju, sistematizovanju i afirmaciji crnogorske pjesničke riječi. Kroz antologije, izbore, zbornike, kritičke tekstove i uredničke poslove, Rakočević je pokazivao odgovornost prema onima koji su pisali prije nas, prema savremenicima i prema onima koji tek dolaze. Njegov doprinos crno-

gorskoj kulturi upravo je u toj širini: pisao je, uređivao, birao, tumačio, snimao, priređivao, povezivao i čuvao. Kao autor televizijske antologije crnogorske poezije XX vijeka „Poetika Montenegrina“, kao urednik i scenarista dokumentarnih filmova o piscima i umjetnicima, kao književni kritičar, urednik, direktor Nacionalne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević“ i član crnogorskog PEN centra, pripadao je onoj rijetkoj vrsti kulturnih poslenika koji ne ostavljaju trag samo u bibliografijama, nego i u samom tkivu kulturnog života jedne zemlje. Zato se o Bogiću Rakočeviću ne može govoriti samo kao o pjesniku koji je pisao knjige. Mora se govoriti i o čovjeku koji je gradio prostor za knjige, za autore, za mlade glasove, za književnu scenu i za dostojanstvo crnogorske kulture. Njegovo djelo ostaje u stihovima, esejima, pričama i antologijama, ali i u onoj isprepletanoj mreži podrške, povjerenja i kulturne odgovornosti koju je godinama stvarao oko sebe. A takvi ljudi, kada odu, ne ostavljaju samo prazninu ostavljaju obavezu da se njihov rad nastavi čuvati sa istom ozbiljnošću i poštovanjem s kakvima su ga oni stvarali.

Dragi Bogiću, i u sudnjem času prezreo si smrt, kao što je mogu prezreti samo oni koji su za života imali čistu riječ, mirnu savjest i dobrotu jaču od prolaznosti. Nijesi joj se poklonio, nijesi joj dao posljednju riječ samo si joj se onako svojim blagim osmijehom, nasmijao i otišao među one svjetlosti kojima pjesnici odavno pripadaju. A meni, dragi prijatelju, ostaje lični žal ona (ljucka) praznina poslije odlaska čovjeka koji je umio da sasluša, da podrži. Ostaće lijepe uspomene, naši razgovori, susreti, tvoje ljudsko držanje, ona tvoja blaga vedrina i osmijeh po kojem se prepoznaju dobri ljudi. Zato se ne opraštam od tebe kao od nekoga ko odlazi u nestanak. Opraštam se od tebe kao od pjesnika koji je promijenio obalu, ali čije dječo i riječ će živjeti. Neka ti je laka crnogorska zemlja, dragi prijatelju. Otišao si na drugu obalu, ali nijesi otišao iz sećanja, iz prijateljskih razgovora, iz crnogorske književnosti, niti iz one velike kuće knjige kojoj si cijelog života pripadao. Tvoje „Opomene“ ostaće kao posljednji lirski znak koji si nam ostavio da budemo pažljiviji pred životom, nježniji pred ljudima, budniji pred vremenom i dostojniji pred riječju. Tvoje ime, tvoja dobrota i tvoje djelo nastaviće da žive među nama tamo gdje smrt više nema posljednju riječ, a pjesnik nastavlja da govori svojim najčistijim glasom.

Упутство за сараднике

Радови се достављају у Word формату, куцани Times New Roman фонтом с проредом 1,15.

Уз текст рада дати и посебну насловну страницу на којој треба навести наслов рада, академску титулу, име и презиме аутора, институцију у којој је аутор запослен, место, приватну или службену електронску адресу.

Рад не би требало да буде дужи од 16 страна основног текста. На самом почетку рада треба приложити сажетак и кључне речи (до пет), а чланак мора садржати и резиме на неком од страних језика, а који долази на самом крају рада (до 10% обима рада).

Литература се наводи азбучним или абецедним редом. У попису литературе се не наводе радови који нису цитирани у раду. Уколико се при писању рада користе прилози, треба их додати на крају рада. Могу се означити као ПРИЛОГ А, ПРИЛОГ Б, или ПРИЛОГ 1, ПРИЛОГ 2.

Радове слати на tokovi.centarzakulturu.ba@gmail.com или czkba@t-com.me имејл адресу.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА: ПЕДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ТРАЈАЊА И СТВАРАЛАЧКИХ ТОКОВА 5

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Проф. др *Бранко* Ристић
БИБЛИЈСКИ ПОДТЕКСТ У ПОЕЗИЈИ СЕЛИМИРА РАДУЛОВИЋА 9

Др Горан Чукић
ИМУНИЗАЦИЈА НА ПОДРУЧЈУ ХЕС-А МЕДИЦИНСКОГ ЦЕНТРА ИВАНГРАД ОД 1985. ДО 1998. ГОДИНЕ, ТРАГ ЈЕДНОГ ДОБА 27

Др Вукашин Д. Дедовић
БЕРАНСКА КАЗА НА СТРАНИЦАМА ЦАРИГРАДСКОГ ГЛАСНИКА (1895 – 1909) 51

Др Дарко Бакић
ОРУЖАНИ СУКОБИ У ЗАТАРЈУ 1905. ГОДИНЕ: СПОЉНОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 83

Мср Александра Јанићијевић Вучковић
ДАТИВ У НАУЧНОМ И ПУБЛИЦИСТИЧКОМ ФУНКЦИОНАЛНОМ СТИЛУ 97

МСц Олга Радоњић
ДИГИТАЛНО БОЈНО ПОЉЕ: ОД САЈБЕР НАПАДА И ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА ДО ДИПФЕЈК ТЕХНОЛОГИЈЕ 133

ПРИКАЗИ, ОСВРТИ И ЕСЕЈИ

Алмаса МОНИЋ
ШЕСТ КЊИГА БРАХА АДРОВИЋА 145

Бранка БОГАВАЦ
ДОШЉАКОВА ЛИТЕРАРНА ИСТОРИЈА ПОЛИМЉА 147

Проф. др Дијана ВУЧКОВИЋ
ЗА КОМСКЕ ПРИЧЕ 3 / ПОГОВОР ИЛИ 149

Проф. др Драшко ДОШЉАК
РЕТРОСПЕКТИВНА ИЗЛОЖБА БЕКЕ МАСЛИЧИЋ..... 154

Душан ЂУРИЋ, др Славица ДАЦИЋ
ГОРАН ЧУКИЋ, *САНИТЕТ СРБИЈЕ И МЕДИЦИНА СВЕТА О ЕПИДЕМИЈИ ПЕГАВЦА У СРБИЈИ 1915. ГОДИНЕ* 157

Горан КИКОВИЋ
СВЕОБУХВАТНА СИНТЕЗА О СРПСКОЈ НАЦИОНАЛНОЈ ДЈЕЛАТНОСТИ У МАКЕДОНИЈИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА 161

Проф. др Радош БАКИЋ
О ПОРЕКЛУ „ПРЕЗИМЕНА” МИЛОША ОБИЛИЋА..... 168

Саша РАДУНОВИЋ
ЕЛЕГИЈА О МЛАДОСТИ И О ЗЕМЉАМА КОЈЕ ВОЛИ АУТОРКЕ МЕВЛИЈЕ ИСЛАМОВИЋ 171

Снежана Р. РАДУЛОВИЋ
ЕСТЕТСКА ВРЕДНОСТ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА ПОСТАЛА ДРУГОРАЗРЕДНА ВРЕДНОСТ 173

Проф. др Соња ТОМОВИЋ ШУНДИЋ
ЧАРОБНА СЛИКА ИТАЛИЈЕ СЛОБОДАНА ВУКОВИЋА..... 179

Соња ЖИВАЉЕВИЋ
О ЛЕГЕНДАМА ДУРМИТОРА ПРОКЛЕТИЈА И БЈЕЛАСИЦЕ..... 180

Иван МИЛОШЕВИЋ
СЛОВОСЛОВЉЕ: МИСАО У ДИЈАЛОГУ, СНЕЖАНА Р. РАДУЛОВИЋ..... 188

Јасна МАРКОВИЋ
ЋЕМЕР НИЈЕ САМО УКРАС, ВЕЋ ТИХА ПРИЧА О ЖИВОТУ ЈЕДНЕ ЖЕНЕ 190

Љубодраг СИМОНОВИЋ
ТЕХНИЧКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА И БУДУЋНОСТ ЧОВЕЧАНСТВА 194

ПРОЗА И ПОЕЗИЈА

Мевлија ИСЛАМОВИЋ
АМСТЕРДАМ 205
ГРАД КОЈИ ОСТАЈЕ – ИВАНГРАД 213

Милија ПАЈКОВИЋ
ГАРГА 216

Драган ЈОВАНОВИЋ ДАНИЛОВ
НЕКА НАШ ЗАГРЉАЈ НИКАД НЕ ДОЗРИ 224

Драгомир ЋУЛАФИЋ
ОНАЈ ЧАС 225

Мираш МАРТИНОВИЋ
ЧУДАН ЈЕ БИО ТАЈ ГАЛЕБ 228

Мирослав ЂУРОВИЋ
НОВИНЕ 230

Момир МАРКОВИЋ
УСПАВАНКА У НАПУШТЕНОЈ КОЛИБИ 231

Велимир МИЛОШЕВИЋ
ГОВОРИМ ЉУБАВ 232

Јованка ВУКАНОВИЋ
ПРЕД ОГЛЕДАЛОМ 234
ЦИЉ 235

Милош ОСТОЈИЋ
СРП ВЈЕТРА 236
ДЈЕВОЈКА ЗА КЛАВИРОМ 238

Момчило МУЈОВИЋ
ДЕОБА 239

Велимир РАЛЕВИЋ
ИЗВОРИШТЕ 240

Демир МУЈЕВИЋ
МАШТА 243

Милоња Мишко ТОМАШЕВИЋ
ЊЕНИМ СЈЕНИМА 246

Неда ВУЈОШЕВИЋ
„ДА ЛИ ЗНАШ” 247

Јасмина ХАЛИЛОВИЋ
НИЦАЊЕ 249

Разуменка МАРКОВИЋ
КАМЕЛЕОН 250

ПОЛИМСКЕ КЊИЖЕВНЕ СТАЗЕ

Проф. др Драшко ДОШЉАК
ДОПРИНОС ПЕТРА РМУША ЛАЛИЋОЛОГИЈИ 253

Соња ЖИВАЉЕВИЋ
ОТВАРАЊЕ РИЈЕЧИ 257

Велимир РАЛЕВИЋ
ПЈЕСМОБОЛИ ПЕТРА РМУША 263

МЛАДИ СТВАРАОЦИ

Теодора ШЋЕКИЋ
СРЕЋА СЕ НЕ ГРАБИ РУКАМА 267

Даринка РАЧИЋ
СРЕЋА СЕ НЕ ГРАБИ РУКАМА 270

Софија СТИЈОВИЋ
СРЕЋА СЕ НЕ ГРАБИ РУКАМА 272

IN MEMORIAM

Проф др. Драшко ДОШЉАК
ДР ВЕЛИМИР ДЕЛЕТИЋ (1974 – 2925) 275

Милан РОЋЕН
СЈЕЋАЊЕ НА ДОБРОСЛАВА ЋУЛАФИЋА ТОРА 277

Божидар ПРОРОЧИЋ
ОДЛАЗАК БОГИЋА РАКОЧЕВИЋА (1962 – 2026) 280

УПУТСТВО ЗА САРАДНИКЕ 285

Часопис за научна, књижевна и друштвена питања
Број 1-2/2026

Издавач

ЈУ Центар за културу
ул. Беранско - андријевачког
батаљона бр.13
Беране

За издавача
Тамара Кењић

Припрема за штампу
Дамир Идризовић

Тираж
300

Штампа
Пегаз - Бијело Поље

Први број ``ТОКОВА`` је објављен 1971. године.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 0350-8366 - Tokovi
COBISS.CG-ID 15947266